

346-568

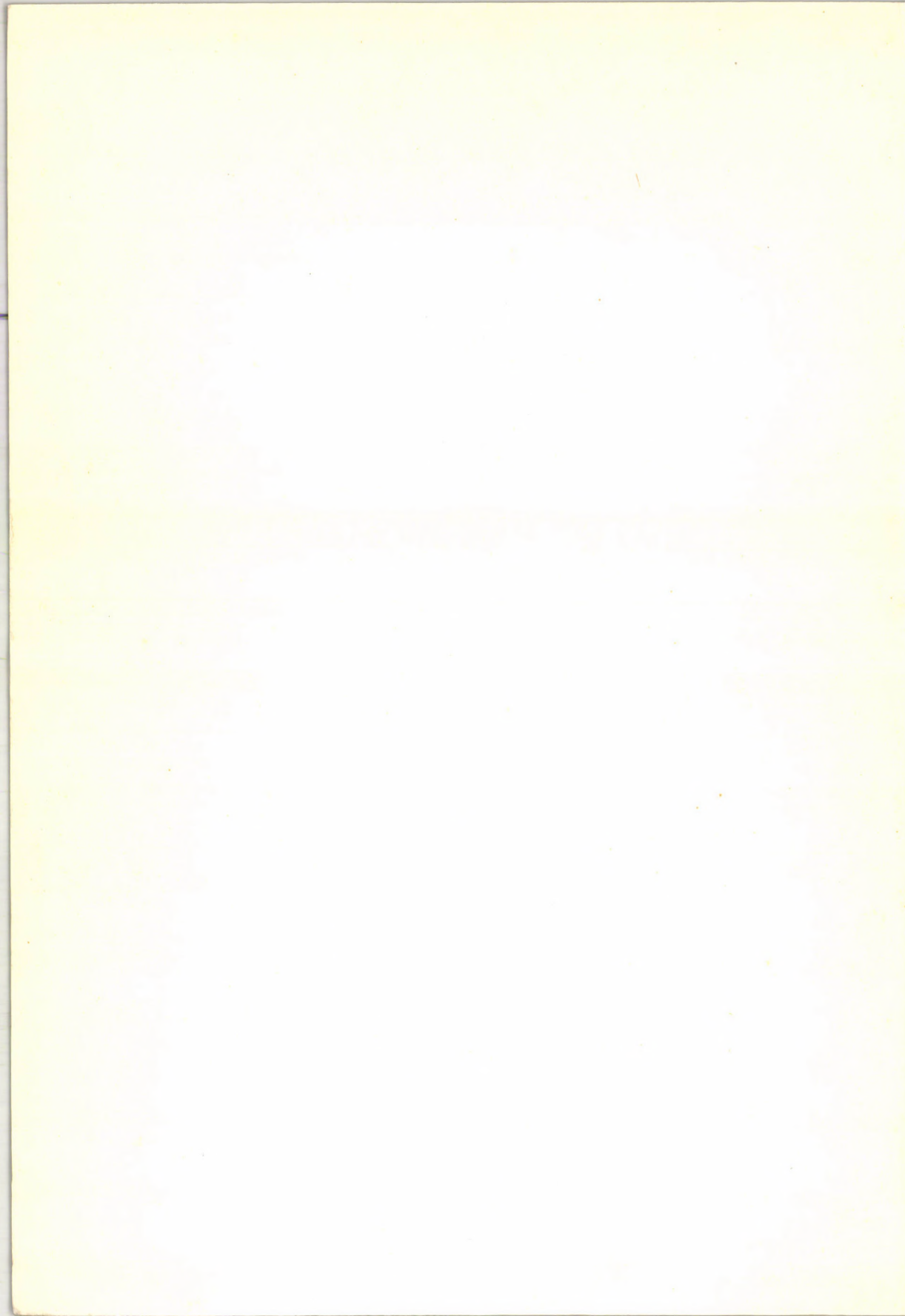
A
Magyar
Tudományos
Akadémia
Dunántúli
Tudományos
Intézete

közlemények
26.

Pécs
1979

**az
agglomeráció-
-kutatás
módszertani
kérdései
c.
nemzetközi
konferencia**

**pécs
1978**

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
DUNÁNTÚLI TUDOMÁNYOS INTÉZETE

KÖZLEMÉNYEK

26.

AZ AGGLOMERÁCIÓ-KUTATÁS MÓDSZERTANI KÉRDÉSEI

(Nemzetközi konferencia Pécs, 1978. október 8—11.)

Pécs
1979

A konferenciát a Magyar Tudományos Akadémia
Dunántúli Tudományos Intézete és Pécsi Akadémiai Bizottsága
— Pécs megyei város Tanácsa támogatásával — rendezte.

SZERKESZTETTE:

PÁLNÉ DR. KOVÁCS ILONA
DR. RECHNITZER JÁNOS

ISSN 0580—4779

Felelős kiadó: Biharj Ottó, az MTA Dunántúli Tudományos
Intézetének igazgatója
Készült: 1000 példányban B/5 formátumban 20 ív terjedelemben.
Eng. száma: 44 951

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

CZENTE GYULA MEGNYITÓJA

Kedves Elvtársak, Tisztelt Konferencia!

Pécs megyei Város Tanácsa nevében szeretettel köszöntöm a nemzetközi konferencia minden résztvevőjét és minden kedves vendégünket.

Külön tisztelettel köszöntöm a konferencia elnökségében helyet foglaló dr. Nagy József elvtársat, az MSZMP KB tagját, az MSZMP Baranya megyei Bizottságának első titkárát, dr. Biró Ferenc elvtársat, az Országos Tervhivatal elnökhelyettesét, Lukács János elvtársat, az MSZMP Pécs Városi Bizottságának első titkárát, dr. Bihari Ottó elvtársat, akadémikust, a Magyar Tudományos Akadémia Dunántúli Tudományos Intézetének igazgatóját.

Kedves Elvtársak, Tisztelt Konferencia!

A városok és környezetük között az évszázadok során, egymás tevékenységét kiegészítő, társadalmi, gazdasági és műszaki kapcsolat alakult ki. A környék kultúrája, gazdasági és kereskedelmi élete a városokba koncentrálódott és ezáltal vidékük centrumává váltak.

A társadalmi munkamegosztás bővülése elősegítette, hogy a városok mind több funkció ellátásával segítik környezetüket, a vonzásukba tartozó településeket.

A települések térbeli elhelyezkedése, a különböző szintű települések funkcionális munkamegosztása, az elmúlt évszázadok alatt, sajátos belső törvényszerűségek szerint, de spontán folyamatként alakult ki.

A termelőerők és a termelési viszonyok fejlődése viszont, ma már megkívánja a társadalom érdekeinek legjobban megfelelő településszerkezet kialakítását, a folyamatok tudatos befolyásolását.

Ezekbe a térben lezajló társadalmi és gazdasági folyamatokba beavatkozni csak akkor tudunk, ha megismerjük belső törvényszerűségeiket és megalkotjuk a törvényszerűségeik vizsgálatához szükséges módszereket.

Megítélésem szerint, az agglomerációs folyamatok módszerei kialakításának elősegítése, ezen nemzetközi konferencia fő célja és kiemelkedő feladata.

Az elmúlt években, a pécsi agglomeráció vizsgálatában, szoros kapcsolat alakult ki a Magyar Tudományos Akadémia Dunántúli Tudományos Intézete és a Pécs megyei Város Tanácsa között.

Az Intézet komplex vizsgálati módszereinek segítségével, feltárta azokat a tényezőket, amelyek a térség társadalmi és gazdasági folyamataiban

közrehatottak, és a fejlesztés irányát meghatározták. Ezek a vizsgálatok teremtették meg annak lehetőségét, hogy Pécs városnak és agglomerációjának államigazgatási szervezeti rendszerére, valamint azok működésére vonatkozóan, politikai és állami döntések születhessenek.

Közös céljaink elérése érdekében, tanácsi távlati terveink kialakításánál, az eddigiekhez hasonlóan, a jövőben is igényeljük a Magyar Tudományos Akadémia Dunántúli Tudományos Intézetének együttműködését.

Pécs megyei Város Tanácsa nevében a konferencia valamennyi résztvevőjének eredményes munkát kívánok.

DR. BÍRÓ FERENC NYITÓELŐADÁSA

Tisztelt Tanácskozás, Kedves Elvtársnők, Elvtársak!

Mindenekelőtt szeretném megköszönni a Magyar Tudományos Akadémia Dunántúli Tudományos Intézetének meghívását, azt a lehetőséget, hogy a tanácskozáson mi is szót kaphattunk. Ezt annál is inkább teszem, mert úgy ítélem meg, hogy a téma jelentősége egyre növekszik, és a népgazdaság tervezése a kutatási eredmények felhasználása nélkül nem lehet hatékony, ezért a tanácskozás munkáját, a kutatómunkával összefüggő eredményeket szinte naprakészen figyelemmel kell kísérnünk.

Egyértelmű, hogy a termelőerők fejlődése a társadalmi-gazdasági teret erőteljesen polarizálta az utóbbi években, évtizedekben. Ennek hatására kialakult és egyre erősödik a területfejlesztési tevékenység fontosságának felismerése, fokozódik a társadalmi tudatossága. A társadalmi tudatosság – két alapvetően összefüggő – megjelenési formában nyilvánul meg. Az egyik a politikai, gazdasági élet gyakorlati tevékenységében, az irányító, szervező folyamatban, a másik pedig párhuzamosan az előzővel, azzal sokoldalú összefüggésben, a tudományos élet területén nyilvánul meg.

A szocialista társadalmi viszonyok fejlesztése és tökéletesítése szerves kapcsolatban áll a termelőerők területi elhelyezésével, a gazdaság területi szervezésével. A termelés társadalmi hatékonysága, valamint az egyes területeken élők életviszonyai nagymértékben függnak a népgazdaság fejlesztésének helyes területi arányaitól. Ebből a szükségszerű összefüggésből fakad, hogy hazánkban a 70-es évek elején és azóta több alkalommal nagyon fontos párt- és kormányhatározatok születtek a területfejlesztés különböző kérdéseiről. Ezek a kormányhatározatok, párthatározatok foglalkoztak a területfejlesztési politika irányelveivel, meghatározva a területi fejlődés legfontosabb körvonalait. Hatásukra újabb lendületet nyertek, és nyernek folyamatosan a területi kutatások. Ezek témáit a társadalmi gyakorlat által vezérelve egyre inkább a népgazdasági tervezés, illetve annak szerves részét képező területi tervezés igényei határozzák meg. A gyakorlati tervező munka és a területfejlesztést megalapozó tudományos munka közötti kapcsolat igen fontos, és ebből fakad, hogy rendkívül szükségszerű.

A területfejlesztést megalapozó kutatások fokozódó jelentőségét jelenleg több tényező határozza meg. Hazánkban a társadalmi-gazdasági fejlődés következményeként a termelés intenzív, szelektív fejlesztésének érvényesítése során egyre gyakrabban vetődnek fel a területi struktúra hatékonyabbá tételével, a településszerkezet racionalizálásával, az egyes ország-részek gazdasági fejlesztésével, az életszínvonal és életkörülmények közötti indokolatlan területi különbségek mérséklésével kapcsolatos feladatok. Nyil-

vánvaló, hogy a területfejlesztést megalapozó kutatómunka fő feladata az ezekhez kapcsolódó kérdések tudományos feltárása, feldolgozása és a gyakorlatban is hasznosítható javaslatok kidolgozása, előterjesztése a tervező és irányító szervek számára.

A területi folyamatok nagyon összetettek, és a gazdaság fejlődésével egyre bonyolultabbá válnak, ennek következtében erősödni kell ezen kutatások interdiszciplináris jellegének is. A kutatások több tudományág közreműködését igénylik. Úgy vélem, hogy ezek a törekvések kifejezésre jutnak a mostani konferencia megszervezésében is. A területi kutatások igen sok intézményben folynak, ezért szükségszerűen merül fel az az igény, hogy a kutatómunka fokozottabb elméleti megalapozása, hatékonyságának emelése, a kutatási kapacitások jobb kihasználása érdekében, széles körű, országos szintű tematikai koordinációt valósítsunk meg. Az ez irányú törekvések megvalósításán tulajdonképpen jelenleg is dolgozik a területfejlesztést közvetlenül megalapozó kutatások koordinálására létrehozott tárcaközi bizottság, amely kiindulva a népgazdasági tervezés igényeinek primátusából az Országos Tervhivatal vezetése, irányítása alatt működik.

A területfejlesztési kutatások hazai fejlődése és összehangolt fejlesztése a szocialista országok tudományos együttműködésében vállalt kötelezettségeink teljesítésének is egyik előfeltétele. Ha áttekintjük a tervezés és az irányítás fejlesztését megalapozó kutatások terén megoldásra váró feladatokat, továbbá a területfejlesztési politikánk részkérdéseinek kidolgozásával, gyakorlati alkalmazásával kapcsolatos problémaköröket, arra a szükségszerű következtetésre jutunk, hogy kizárólag saját erőnkre támaszkodva nem érhetünk el megfelelő eredményeket. Az európai szocialista országokban a területfejlesztés főbb gondjai nagyon hasonlóak egymáshoz. A tapasztalatok azt mutatják, hogy minden szocialista országban a területfejlesztésnek azok a kérdései kerülnek előtérbe, amelyek az adott viszonyok között meghatározóvá válnak. Ezek között vannak hasonló vonások és eltérő sajátosságok. Ez a tény is szükségessé, de egyben lehetővé is teszi, hogy a területfejlesztési kutatásokban megfelelő együttműködés alakuljon ki az érdekelt szocialista országok között. Tapasztalataikat nagyon fontos, hogy kicseréljék és elsősorban elméleti, módszertani vonatkozásban kölcsönösen hasznosítsák egymás eredményeit.

Területfejlesztési tudományos kapcsolataink a fejlett tőkés országokkal is folyamatosan fejlődnek. Így pl. a tőkés országokban folyó agglomerációs tudományos kutatások módszertani eredményei nálunk is nagy érdeklődésre tarthatnak számot. Természetesen arról sem feledkezhetünk meg, hogy a tőkés regionális tervezés létrejöttének és fejlődésének egyik legjelentősebb tényezője a túlméretezett agglomeráció, ami voltaképpen a településfejlesztés potenciális adottságainak tervszerűtlen kihasználásából fakad. A kutatások jelentős része ma már arra irányul, hogy vajon miként lehet elősegíteni a túlzott agglomerációk felszámolását, vagy legalábbis mérsékelni további növekedésüket, elejét venni az újabb túlméretezett agglomerálódási folyamatoknak.

A társadalmi-gazdasági tényezők hatására polarizálódott területi fejlődés a gazdaság magas fokú és gyors koncentrációs folyamatának kibontakozását eredményezte Magyarországon is. A hosszútávon ható tendenciák eredményeként az ország legnagyobb települési koncentrációja, a nemzetközi viszonylatban is kiemelkedő, budapesti agglomeráció kifejlődéséhez vezetett. Emellett megfigyelhető a Sajó-völgyi iparvidék egyre fokozódó

agglomerációs folyamatainak kibontakozása és néhány nagyváros pl. Pécs, Győr és más nagyvárosok vonzáskörzetének települései közötti funkcionális kapcsolatok erősödése is. Várható, hogy a termelő- és nemtermelő szféra koncentrációja a jövőben is érvényesül, így a jelenlegi problémák megoldása, s a távlatban jelentkező folyamatok tudatos irányítása érdekében súlyponti feladat a termelőerők koncentrálódásának és az agglomerációs folyamatok főbb vonásainak feltárása, a fejlődés törvényszerűségeinek, összefüggésrendszerének elemzése, értékelése, valamint a területi tervezés -fejlesztés és végrehajtás alapvető elveinek megfogalmazása.

Az agglomerációk fejlődési folyamatainak kutatása, tervezése keretében az ország különböző térségeivel, elsősorban Budapest, Miskolc és Pécs körzetével foglalkoztak. A népgazdaságban betöltött jelenlegi és távlati jelentőségének megfelelően érthetően az agglomerálódás tipikus jegyeit viselő budapesti agglomeráció fejlődésének, irányításának kérdései kerültek az elmúlt időszakban előtérbe. Ezt az is indokolta, hogy a budapesti agglomerációban a termelőerőknek és intézményeknek olyan tömege koncentrálódott, amely mind a területfejlesztés egészére, mind az ország gazdasági növekedésére kihatott. Hiszen a tanácskozás résztvevői előtt is ismert, hogy itt összpontosul az ország népességének mintegy $23\frac{0}{10}$ -a, az ipari termelés közel $\frac{1}{3}$ -a és az ország jelentős terciér funkcióit betöltő fejlesztések, intézményhálózatok jelentős hányada. Az egyes gazdasági és egyéb tevékenységek összefonódása, bonyolultsága és komplexitása a fejlesztési problémákat is megsokszorozza, azok összetett módon jelentkeznek és ezért számos érdek összehangolását igénylik.

Magyarországon a hatvanas évek közepén kezdődött el voltaképpen az agglomerációk problémáinak intenzív kutatása. Az első nagyszabású munka az Országos Tervhivatal által irányított, több intézmény és számos elméleti, gyakorlati szakember munkáját felölelő kutatás volt. A kutatások és koncepciók felvázolták a budapesti agglomerációval kapcsolatos legfontosabb témaköröket, áttekintették az érvényesülő folyamatokat, a fejlődés során kialakult ellentmondásokat, feszültségeket, valamint a fejlesztéssel kapcsolatos intézkedéseket, szabályozásokat, illetve azok hatékonyságát. A feltárómunka során megállapítást nyert, hogy a koncentrálódásból eredő jelentős gazdasági előnyök mellett egyensúlyzavarok is tapasztalhatók, amelyek a népesség és a munkaerő-forrás, az infrastrukturális háttér és az iparfejlesztés kérdései köré csoportosultak.

A budapesti agglomeráció népességnövekedésének üteme közismerten mérséklődik. Évtizedek óta alacsony a születések aránya, így egyre kedvezőtlenebbé válik a lakosság korstruktúrája. Az ország egyéb területeinek fejlesztését célul tűző iparfejlesztési politika következtében lényegesen nem növelhető tovább a napi és távolsági ingázás, ami a munkaerőforrás beszűkülését eredményezte. A foglalkoztatás maximális szintet ért el. A munkaerőforrás, valamint az ipar és terciér szektor munkaerőigényei közötti feszültségek alapvetően a budapesti ipar intenzív és szelektív fejlesztésének fokozásával, másrészt bizonyos mértékben a kitelepítésével és az elavult telepek, tevékenységek megszüntetésével oldhatók fel. Az ipar intenzív jellegének erősödését azonban mérsékelte, hogy az ipari üzemek rekonstrukciós fejlesztéséhez szükséges beruházások elmaradtak a kívánatos színvonaltól. Emellett a források jelentős részét nem a korszerű, nagy teljesítményű munkaerő-takarékos technológiai berendezések, hanem az új épületek, üzemcsarnokok, irodaházak kötötték le. A munkaerőhiány több esetben gátolja a kapacitások tel-

jes kihasználását, jelentős problémát okozott és okoz ma is, hogy a történelmi fejlődés eredményeképpen, az ipari telephelyek egy része lakóövezetekben helyezkedik el, amely mind a lakóterületek, mind a telephelyek fejlesztését befolyásolja és fejlesztésüket, fejlődésüket korlátozza.

A budapesti agglomeráció fejlesztésének egyik alapvető problémája az infrastrukturális hálózatok elmaradottsága. Egyes elemei nincsenek összhangban az ipari fejlődés és a lakosság szükségleteivel. Jelentős különbségek alakultak ki a főváros és az agglomerációs övezet közötti ellátásban is. Bebizonyosodott az is, hogy a budapesti agglomeráció további extenzív fejlesztése, az egyébként is túlzott koncentrációs folyamatok továbblépését jelenti. Az e tendenciákkal kapcsolatos növekvő eszközráfordítás egyrészt tovább növeli a vákuumot, élezi a már meglévő feszültségeket, másrészt kedvezőtlenül érinti az ország egyéb területein meglévő erőforrások hasznosítását, a területi fejlesztés arányos elveinek érvényesülését.

A vázolt problémák megoldása, a budapesti agglomeráció gyors ütemű, kiegyensúlyozott és a népgazdaság hatékonyságát is elősegítő fejlesztése érdekében elkészült „A budapesti agglomeráció fejlesztése” című hosszútávú tervkonceptió, amely az elméleti és gyakorlati szakemberek munkáját egyaránt szintetizálja. A koncepció tartalmazza a termelő és a nemtermelő területek fejlesztésével kapcsolatos hosszútávú irányelveket. A középpontban természetesen az ipar hosszútávú fejlesztése áll. A jelentkező feszültségek mérséklése, illetve megszüntetése az iparfejlesztés általános intenzív és szelektív fejlesztése elveinek és az agglomeráció speciális követelményeinek összehangolásával oldható meg. Ennek keretében előtérbe kell helyezni a munkaerőszükséglet csökkentését, az iparpolitikai céloknak megfelelő tudatos és differenciált szelektációját, az agglomeráció iparának fokozott műszaki-technikai fejlesztését, a városrendezési, környezetvédelmi és a hatékonysági követelmények széles körű összehangolását. Ennek eszközei a rekonstrukciós fejlesztés és a gazdaságtalan tevékenységek megszüntetése mellett az erőforrásokat kedvezőtlenül hasznosító ipari telephelyek és tevékenységek Budapestről történő kitelepítése, a szétszórtnan elhelyezkedő telephelyek előkészített iparterületeken történő összevonása. Egyszóval ebben az összefüggésben is az ipar ágazati és területi rekonstrukciójára van szükség.

Lényeges kérdés a termelői és lakossági infrastruktúra fejlesztése és közelítése a budapesti agglomerációban. Ez a főváros gáz-, víz és csatornahálózatának rekonstrukcióját, a termelés igényeinek és hálózatok fejlesztésének folyamatos összehangolását indokolja. Figyelembe kell venni, hogy a városrekonstrukció keretében az ipari telephelyek jelentős részének területi elhelyezkedése megváltozik, amelyet a termelői infrastruktúrának a kívánatos mértékben és színvonalon természetesen követnie kell. Megoldásra váró feladat a főváros és az agglomerációs övezet közötti infrastrukturális hálózatok fokozott és folyamatos fejlesztése, a valós szükségletekhez való igazítása. A lakossági infrastruktúra fejlesztésében kettős feladatot kell megoldani. A népesség korábbi gyors ütemű növekedéséből eredő ellátási feszültségeket fokozott ütemben kell mérsékelni, másrészt tovább kell folytatni a főváros és az agglomerációs övezet ellátási színvonalának közelítését.

A Budapest és annak agglomerációs övezete közötti arányos fejlődés szükségszerűvé teszi a területi koordináció hatékonyságának fokozását. E cél maradéktalan megvalósítását a budapesti agglomerációra egységesen folyó területfejlesztési, tervezési tevékenység, valamint a főváros és Pest megye vezető testületei közötti megállapodásban rejlő lehetőségek további haté-

kony kiaknázása fogja jelenteni. Úgy vélem, hogy a kutatásban, a tervezési tevékenységben és a végrehajtásban megfogalmazott irányelvek, a gyakorlati élet változó követelményeihez igazított fejlesztési politika, megfelelő alapot teremt a budapesti agglomeráció zavartalan, dinamikus fejlődéséhez, a nép-gazdasági, a területi és ágazati, a vállalati és a lakossági érdekek összehangolásához, gazdasági- és társadalompolitikai céljaink eléréséhez. A levont következtetések, a megállapított fejlődési törvényszerűségek kellő alapot jelentenek az ország egyéb térségeiben megindult, vagy kibontakozó agglomerációs folyamatok tanulmányozásához, megítéléséhez. Lehetőséget teremtenek a preventív beavatkozásra, a feszültséggócok, jelentkező ellentmondások feltárására és időben való elkerülésére. A budapesti agglomeráció országos településhálózatban elfoglalt túlsúlyának tervszerű csökkentése, a főváros bizonyos szervezési, ellátási funkcióinak megfelelő színvonalú ellen-súlyozására alkalmas nagyvárosi hálózat megerősítése, az ország városhálózatának differenciált fejlesztése ráirányította a figyelmet a nagyvárosok, illetve megyeszékhely-funkciójú középvárosok térségeiben kibontakozó agglomerációs folyamatok objektív, társadalmi-gazdasági törvényszerűségei feltárásának fontosságára. E folyamatok tervszerű irányításának és megfelelő szabályozásának kidolgozásához magától értetődően, minőségében új tétel-ekre, új megállapításokra és módszertani eszköztárra van szükség.

A Magyar Tudományos Akadémia Dunántúli Tudományos Intézete az Országos Tervhivatallal egyetértésben megkezdte, illetve továbbviszi – tovább vitte már eddig is – az agglomeráció-kutatást. Az Intézet fejlesztési koncepciójának megfelelően az itt folyó régiós és agglomerációs vizsgálatok célja olyan társadalmi-gazdasági és természeti folyamatok, jelenségek és a köztük lévő összefüggések feltárása lett, amelyek ismeretében tudományos alapokra helyezhető a körzetek, régiók és agglomerációk társadalmi-gazdasági életének hosszútávú fejlesztése. Az átszervezett új profilú intézet első jelentős témája a pécsi agglomeráció kutatása volt. E kutatás eredményei számottevően hozzájárultak mind az alap, mind az alkalmazott kutatások elméleti továbbfejlesztéséhez, mind pedig a területfejlesztési gyakorlat jobb megalapozásához. A vizsgálatok megállapításai, a nagyvárosi agglomeráció kutatásának több lényeges elvi és módszertani feltételeit is tisztázták. Nemzetközi együttműködésünk eredményeinek, a külföldi elméleti, módszertani tapasztalatoknak megfelelő hasznosítása, a hazai vizsgálatok következtetéseinek szintetizálása, az agglomerációs kutatások koordinált irányítás mellett folytatása, elengedhetetlen feltétele és egyben biztosítéka is annak, hogy településhálózatunk, ezen belül a kifejlődött és a kialakulóban lévő agglomerációk, az agglomerációkban lévő települések egységes, tudatos, tervszerű és arányos fejlesztése gazdaságpolitikánk és tervezési rendszerünk mindennapi gyakorlatává váljon. A közép- és hosszútávú területi tervező munka további tökéletesítése azt igényli a területfejlesztési kutatásoktól, hogy azok céljaink szolgálatában mind komplexebben és mélyebben tárják fel az agglomerációk belső törvényszerűségeit, azok fejlődésének és fejlesztésének tendenciáit.

Kívánom, hogy a különböző tudományágazatok képviselőinek részvételével hazánkban megrendezett nagyon fontos agglomeráció-kutatási módszertani konferencia is hozzájáruljon e célok eléréséhez.

ERÖFFNUNGSVORTAG VON DR. FERENC BÍRÓ

Der Vizepräsident des Staatlichen Planamtes hat in seinem Eröffnungsvortrag die Bedeutung der Partei- und Regierungsbeschlüsse über die Raumentwicklung in den siebenzig Jahren betont. Die räumlichen Forschungen haben neuen Schwung bekommen, derer Themen in erster Linie vom Anspruch der volkswirtschaftlichen und räumlichen Planungen bestimmt sind.

Die Koordinierung der interdisziplinären räumlichen Forschungen wird von einem interministeriellen Komitee mit der Lenkung des Staatlichen Planamtes errichtet.

Der Vortragende hat die Notwendigkeit der internationalen Zusammenarbeit in den Raumforschungen, in erster Linie mit den sozialistischen Ländern (die ähnliche Probleme, Eigenschaften haben), untergestrichen, aber auch die methodologischen Erfahrungen der Agglomerationsforschungen in den kapitalistischen Ländern sind zu benutzen.

Dann wurden die Ergebnisse der in der grössten Siedlungskonzentration des Landes, in der Budapester Agglomeration durchgeführten Forschungen: die Probleme aus der übertriebenen Konzentration, die Lösungen der Probleme bekanntgemacht. Die Untersuchungen wurden vom Staatlichen Planamt gelenkt. Eben die Verringerung des Übergewichtes von der Hauptstadt wurde auf die Erschliessung und planmässige Lenkung der Agglomerationsprozesse in den Grosstädten, Bezirksstandorten aufmerksam gemacht.

Die Ergebnisse der Agglomerationsforschungen in dem Westungarischen Wissenschaftlichen Institut der Ungarischen Akademie der Wissenschaften sind zur theoretischen Weiterentwicklung der Grund – und der angewandten Untersuchungen in der Raumforschung beachtungswert beigetragen.

ВСТУПИТЕЛЬНЫЙ ДОКЛАД

(Д-р Ференц Биро)

Автор (заместитель председателя ГОСПЛАН-а) в докладе подчеркивает, что решения и постановления о территориальном развитии, изданные Венгерской Социалистической Рабочей Партией и Советом Министров в 1970-х годах, имеют большое значение, под влиянием которых исследования в области территориального развития получили новый широкий размах. Тема этих изучений определяется в первую очередь требованиями планирования народного хозяйства и территориального планирования.

Координирование междисциплинарных территориальных изучений проводится межведомственной комиссией под руководством ГОСПЛАН-а.

Автор обращает внимание на необходимость международного сотрудничества в области изучений территориального развития. В первую очередь требуется сотрудничество с социалистическими странами (в которых проблемы

и характерные черты подобны), но автор считает используемым методологический опыт, полученный изучением агломераций, проводимыми в капиталистических странах.

Вслед затем автор излагает достижения изучений, проводимых под руководством ГОСПЛАН-а в области самой большой в стране концентрации поселений—будапештской агломерации; далее он обрисовывает проблемы, вытекающие из преувеличенной концентрации, а также способы их решения. Именно сокращение преобладания столицы обратило внимание на раскрытие процессов агломерирования, развертывающихся в пространстве больших городов и комитатских центров. Результаты, достигнутые Задунайским научно-исследовательским институтом ВАН в области изучения агломераций, значительно содействовали дальнейшему теоретическому развитию региональных фундаментальных и прикладных изучений.

BEVEZETÉS AZ AGGLOMERÁCIÓ-KUTATÁS MÓDSZERTANI VIZSGÁLATÁHOZ

Dr. Bihari Ottó

A területfejlesztési kutatásoknak talán legérzékenyebb területe azoknak a kapcsolatoknak, ezek egymásra gyakorolt hatásának és változásainak a vizsgálata, amelyek a meglévő területi beosztástól és a területi egységekben folyó tervezéstől függetlenül, vagy csak kevésbé befolyásoltan alakulnak ki napjainkban. Ezek közül az agglomerációs kapcsolatok kutatása szinte minden országban új és alapvető fontosságú feladatot jelent.

Az MTA Dunántúli Tudományos Intézete – már korábban is bizonyos területi kutatások bázisa – 1973-ban kezdett hozzá az agglomerációs kutatásokhoz, alapul véve elsőként a Pécs körül kialakuló agglomerációban felismerhető jegyeket. Munkatársaink – az Intézet kutatói és az Intézet teamjében dolgozó más kutatók – az egyes agglomerációs kutatások módszertani eredményeiről szólnak konferenciánkon. Engedjék meg, hogy bevezető előadásomban e kutatások céljairól és komplex megközelítési módjáról beszéljek.

I.

A térben lezajló gazdasági folyamatok meghatározott törvényszerűségek alapján mennek végbe. Ezek a törvényszerűségek elsősorban a termelőerők térbeli elosztását érintik, módosítják. A termelőerők és a termelési viszonyok fejlődésével átalakul a tér társadalmi-gazdasági szerkezete. Ez a változás különböző, egymással is összefüggő formákban nyilvánul meg. A gazdasági és társadalmi fejlődés különböző szintjeit tükröző termelési módokban az emberi együttélési formákat kifejező településviszonyok az adott termelési szerkezetnek megfelelően alakulnak. A munkamegosztás és az ártermelés fokozatos kibontakozásával megjelenő gazdasági elkülönültség megváltoztatja a településformákat és megindítja azt a folyamatot, amely a települések koncentrációjában nyilvánul meg.

A fentiekből adódóan agglomerációs vizsgálataink során elsőként fel kellett tárunk a különböző termelési módokra jellemző gazdasági és társadalmi fejlődésen keresztül az adott alakulatokra jellemző településformákat, azok jellemzőit és sajátosságait. A termelési módok jellegzetességeit meghatározó társadalmi-gazdasági alapok történeti vizsgálata lehetőséget ad az agglomeráció, illetve ezen sajátos településformát kialakító agglomerálódási folyamat feltárásához és megértéséhez.

Az elemzések ezen kívül egyértelműen kimutatták azt is, hogy a termelőerők kialakulásának és fejlődésének korábbi szakaszaitól a jelenlegi állapotig a településstruktúrák változása egyre összetettebbé, bonyolultabbá vá-

lik. Ez a felismerés nemcsak az elemzési módszerek alkalmazásának sokféleségét tette és teszi szükségessé, hanem egyre több tudományág bevonását is megkívánta a települések mozgás- és fejlődésformáinak, ezen belül az agglomerációknak a kutatásába.

A kutatásainkban résztvevő egyes tudományágak az agglomeráció fogalomkörét más és más oldalról közelítették meg, de az alábbi közös vonások figyelembevételével:

1. az agglomeráció az urbanizáció egy sajátos formája,
2. a termelőerők olyan mértékű koncentrációja, amelyben a munkamegosztás a környezetnél magasabb szintet ér el,
3. a termelőerők koncentrációjának alapján kialakult infrastrukturális háttér, egyenletes és tartós szivást gyakorol a környezetre,
4. a folyamat nagymértékű népességmozgással és -tömörüléssel jár együtt,
5. az agglomerálódás hatására a társadalmi, természeti környezet fokozatos átalakulása, változása következik be.

II.

Az agglomerációk kialakulásánál tehát a termelőerők egyre fokozódó koncentrációja játssza a meghatározó szerepet.

E koncentrációs folyamat az agglomerálódás két főbb útját teszi lehetővé. Az egyik a már meglévő város (pl. kereskedő város) körül kibontakozó agglomeráció, ahol is a város kedvező feltételeket teremt a kialakult piac, a rendelkezésre álló munkaerő, infrastruktúra alapján az egyes termelési formák, főként az ipar letelepítéséhez. A fejlődő ipar egyre több további kooperációs tevékenységet vonz a városba és ha az már telítődött (pl. területei elfogytak) a kooperáló iparágak a környékbeli településekben helyezkednek el. A város gazdasági növekedése leköti a rendelkezésre álló munkaerőt és fokozatosan igénybe veszi a közeli, majd a távolabbi települések munkaerejét.

A nyersanyaglelőhelyeken kiformálódó ipari koncentrációk az agglomerációk kialakulásának *másik* útját mutatják. A lelőhelyek több településben vagy területen találhatók, közülük egy vagy több várossá, ennek megfelelően magasabb ellátó, szolgáltató, irányító központtá nő ki, és ezáltal egyre szorosabb kölcsönhatásba lép a környező településekkel, területekkel.

Véleményünk szerint az agglomeráció mint az urbanizáció különös és magasabb szintű formája város, illetve városok nélkül nem jöhet létre.

III.

A pécsi agglomeráció kialakulása is példázza, hogy e folyamatok kombinációja is lehetséges. Pécs a középkorban elsősorban egyházi, kereskedelmi, oktatási centrum volt. A kapitalizálódás időszakában az élelmiszeripari és a könnyűipari manufaktúrák fokozatosan tőkés vállalkozásokká való alakulásával a város termelési központ szerepe fokozódott. A legjelentősebb impulzust a város fejlődésére a múlt század végén meginduló szénbányászat gyakorolta. A városi funkciók mellett megjelenő és egyre jobban kibontakozó

iparvárosi jelleg szükségessé tette a nagylétszámú munkaerő vonzását a városba, amelynek tömeges letelepítését a város nem tudta vállalni. Így az ingázás – a közlekedés fejlődésével – a pécsi ipar természetes tartozéka lett. Az ipari fejlődés szükségképpen kiváltotta a városi funkciókkal együttjáró ellátó, szolgáltató egységek intenzív és sokoldalú bővülését, amely még jobban elősegítette a város vonzáshatásának erősödését. A kialakuló nagyváros termelési és tercier funkcióinak erősödésével a környezetben lévő bányásztelepülések konglomeratív fejlődését megakadályozta. A nagyváros és a környezete között hierarchikus viszony alakult ki.

A Pécestől északra lévő települések kapcsolatát a várossal a Mecsek hegység domborzati viszonyai meghatározták. E térségben ugyancsak szénvagyont tártak fel és megindult a bányászat, amely a nagyváros mellett lévő, alá- és fölérendeltségi viszonyt nem létesített bányásztelepülésekben folyt. A növekvő ellátási, szervezési, irányítási igények miatt – a szocialista iparosítás kezdetén – szükségessé vált az egyik bányászfalu, Komló szerepének erősítése. Komló a fejlesztés következtében az észak-mecseki szénmedence központjává vált. Az ide telepített bányászati, majd egyéb ipari és szolgáltatói bázisok nagy térségből bevándorlást, majd a fogadóképesség csökkenésével ingázást váltottak ki. A laza konglomeráció agglomerációs maggá alakult át.

A két város közelsége, közös kitermelő ipari bázisuk: a szénbányászat, a szénbányák szervezeti egysége, Komló ellátási és szolgáltatói igényeinek Pécsről történő mind intenzívebb kielégítése összekapcsolta a két várost, az ipari centrum két bázisát agglomerációs területté. Az agglomeráció alapja tehát Pécs és Komló termelési kooperációja, amelyben Pécs szerepe a meghatározó. A két központ a vonzás és hatás hierarchiájában egymással alá- és fölérendeltségi viszonyban van. Pécs vonzása és hatása alatt tartja Komlót, ugyanakkor Komlónak is, mint ingázási és szolgáltatói központnak nagy szerepe van a vonzásába tartozó települések fejlődési folyamatainak elindításában.

Ezeket a megállapításokat alátámasztották azok a kutatások, amelyek a terület népességmozgását kívánták megragadni. A népességtömörülésnek, a népességmozgásnak a mennyiségi változásaival is körülhatárolhatjuk az agglomerációt, az agglomerálódási folyamat által érintett településeket.

A demográfiai vizsgálatokkal arra törekedtünk, hogy egy hosszabb időszak, 1949–1970 közötti adatok alapján feltárjuk azokat a jellemzőket, amelyek a Pécs környéki települések népességmozgásában kiemelkedő helyet foglaltak el. Kísérletet tettünk az agglomerációs terület lehatárolására ezen jellemzők alapján. A népességmozgást meghatározó változók közül azokat emeltük ki, amelyek legjobban fejezik ki az agglomerálódást pl.: a nem mezőgazdasági foglalkoztatott népesség aránya, a vándorlás, az ingázók aránya, a férfi-nő arány változása stb. Az egyes tényezőket a földrajzban és a meteorológiában használt szint- vagy izo-vonalak módszerével dolgoztuk fel, vagyis az azonos osztályközökbe tartozó településeket lehatároltuk. Végezetül a tényezők összetételével kirajzolódott az agglomerálódó terület, amelyben Pécs mellett Komló meghatározó szerepe bebizonyosodott. A két város vonzásterülete között nincs választóvonal. Ugyanakkor egyértelműen megállapítható a vasútvonalak és kisebb mértékben a közutak mentén formálódó, fejlődő agglomerációs terület.

A társadalom adott gazdasági fejlettsége behatárolja a kialakuló agglomerációkat jellemző nagymértékű népességtömörülések létrejöttét. A di-

namikusan fejlődő agglomerációs központban nincs lehetőség az emberek mind nagyobb tömegének a letelepítésére. A progresszíven fejlődő ágazatok munkaerő-szükséglete fokozódik, ezáltal egyre jobban kiszélesedik a központ munkaerő vonzáskörzete, bővül az ingázási terület. Vizsgálataink során feltártuk az agglomerációs központ munkaerő vonzáskörzetét és annak övezeteit.

A gazdaságföldrajzi kutatások a szociológiai felmérések adatait is felhasználva megállapították, hogy Pécs esetében a legintenzívebb ingázási terület a várostól déli irányban alakult ki. A munkaerő vonzáskörzeti elemzések megerősítették Komlónak, mint másodlagos pólusnak a szerepét. Az ingázási övezetek feltárásakor sok módszertani probléma vetődött fel, – hogy csak egy példát említsék – az izokron térképek szerkesztési és felhasználási lehetőségei az agglomerációk területeinek lehatárolásában.

A pécsi agglomerációnak az általános kialakulási és fejlődési törvényszerűségek mellett több különös jegye is van. Pécs és Komló között a Mecsek hegység kedvezőtlenül hat az infrastrukturális kapcsolatok szorosabbá válására, ez csökkenti az összenövés tendenciáját. Az agglomerációs térséget és környezetet az aprófalvas településszerkezet jellemzi. A községek sorában is folyik az életképesség szelekciója, több település visszafejlődőben van. A kitermelő ipar stagnálásának és visszafejlesztésének időszakában megindult – a szocialista tervgazdálkodás lehetőségéből adódóan – a termelési struktúra átalakítása, elsősorban a műszeripari, híradástechnikai és vákuumtechnikai bázisok telepítése mindkét központba.

IV.

Kutatásaink eredményeként kimutattuk, hogy a pécsi agglomeráció fejlődésének kezdeti szakaszában a kibontakozást a térségbe investált központi fejlesztési eszközök jelentették. A szén, majd később az ércbányászat fejlesztése kapcsán részben a termelő, részben a nem termelő beruházások mennyisége folytán kitüntetett helyzetbe került a térség. A preferált bérpolitika megindította erős bevándorlás és nagy tömegű ingázás kedvezőtlen befolyásolta a jövedelmi viszonyok alakulását. Mindezek felerősítették az agglomerálódás folyamatát. A kapcsolatok, a társadalmi érintkezések kiszélesedtek, a környék települései sokféle relációba léptek a központtal, változások történtek a foglalkoztatottsági struktúrában, az iskolázottságban, a művelődési igényekben, az életmódban, egyszóval az urbanizációs tendenciák megerősödtek.

A hetvenes évek elején az energia-hordozók szerkezetében bekövetkezett változások fékeztek az agglomerálódási folyamat kiszélesedését. Csökkent a termelés, a foglalkoztatható munkaerő, a pótló és bővítő beruházások mennyisége, a technikai fejlődés üteme, mindezek a bérpreferenciák elmaradásával párosultak. A környék mezőgazdasági üzemeiben a fejlett technika és technológia olyan gazdálkodási eredményekhez vezetett, amelyek részben ellensúlyozták a kitermelő ipari bérpreferenciákat, azaz csökkenő hatással voltak az ingázásra, a munkaerőforrások bővítésére. A termelőerők bővítésére. A termelőerők fejlesztésében bekövetkezett lassulás fékezte az infrastrukturális beruházások arányának növelését. Ez erősen mutatkozott a lakás- és kommunális ellátásban, jelentősen megugrott a latens és a nyil-

vántartott lakásigénylők száma Pécsen és Komlón. A fenti tényezők fékeztek a térségben élők életszínvonalának emelkedését és ezzel együtt összességében gátolták az agglomerálódás erőteljesebb kibontakozását.

Az agglomerálódás folyamatának – mint már az elmondottakból is kitűnik – sok társadalmi vetülete is van. A társadalmi háttér részletes feltárására törekedtünk a szociológiai és a néprajzi vizsgálatokkal, valamint a közigazgatási kutatásokkal.

A szociológiai kutatások célja az urbanizáció társadalmi folyamatának feltárása a településszerkezet és a társadalmi struktúra történetileg kialakult rendszerében. E cél az elemzési módszer megválasztásának két vetületét tette szükségessé. Először nélkülözhetetlen a társtudományok eredményeinek a felhasználása, olyan módszer kidolgozása, amelyben a szaktudományok eredményeivel és következtetéseivel megismerhetjük az életmód változásait és annak feltételrendszerét. A szociológiai módszer másik vetülete történeti, hiszen az agglomeráció társadalmi változásai csak időbeni összefüggésükben ragadhatók meg. Csak történeti szemlélettel lehetséges átfogó képet adni az agglomeráció objektív gazdasági, társadalmi feltételrendszeréről, más szóval a környezetről és az ebben élő lakosság életformájáról, gazdálkodási szokásairól, törekvéseiről. A szociológia módszerei alkalmasak a társadalmi tényezők jelentőségének vizsgálatára. Ezekkel elemeztük a területi és társadalmi mobilitás összefüggéseit, a családok foglalkozási szerkezetében beállt változások előzményeit, ezek motivációit, a családi háztartásban, a jövedelemszerkezetben, az életmód elemi-civilizációs feltételeiben, valamint az emberi közösségi kapcsolatokban végbement hatásokat és folyamatokat. Végezetül vizsgálatunkban nem hagyhattuk figyelmen kívül az egyén szintjén a városhoz és a városi környezethez való adaptáció jellegzetességeinek, az életmódminták terjedésének, és az értékrendet tükröző tudati változásoknak a részletes feltárását sem.

A szociológiai vizsgálatokhoz szervesen kapcsolódva érdekes eredményeket mutató néprajzi kutatásokban arra kerestünk választ, hogy az agglomerációs folyamat milyen hatást vált ki a falu belső-társadalmi szerkezetében. A kutatás során két falu részletes társadalmi struktúrájának elemzését végeztük el, az egyik a város közvetlen közelében, a másik távolabb, olyan helyen van, ahol a nagyváros hatása kevésbé érvényesül. Egyértelművé vált, hogy a falusi családok életmódjára, életstílusára, társadalmi, vagyoni helyzetére az urbanizációs folyamatok jelentős hatást gyakoroltak. Ez egyrészt az egyre nagyobb központokba való költözésben mutatkozik meg. (Mellékfaluból a tanács és tsz központ nélküli faluba, onnan az önálló tanácsú községekbe, onnan a kisközpontokba, amelyek már nemcsak a gazdasági tevékenységhez, hanem az egyes erősödő ellátói, szolgáltatói igények kielégítésére is lehetőséget adnak.) Másrészt a falun belül is intenzív áramlás figyelhető meg. Ez a településen belüli „népmozgás” már magában hordja a falu elhagyásának lehetőségét a magasabb központ által nyújtott jobb körülményekért.

A közigazgatási vizsgálatok célja kettős. Egyrészt az adott közigazgatási jogi rendszer hatását tárhatja fel az agglomerációs trendekre; vajon szerkezeténél, akcióinál fogva segíti-e az agglomerációban végbemenő korszerű változásokat, vagy akadályozza-e ezeket. Másrészt modelleket dolgozhat ki az agglomeráció igazgatásának, ellátásának korszerűsítésére. Tapasztalataink szerint a jelenlegi közigazgatási szerkezet csak halvány lehetőségekkel

rendelkezik arra, hogy illetékességének határain túl bármilyen hatást gyakoroljon. A kutatók megállapításai szerint a jelenlegi igazgatási szinten túlmenően egyrészt az együttműködés újabb formáit kell kialakítani az agglomeráció központjának tanácsai, igazgatási és egyéb szervei és a területén lévő községek tanácsai, közigazgatási és egyéb szervei közt. Másrészt a középfokú területi szerv (megyei tanács) koordinációs lehetőségeire és jogosítványaira kell megfelelő modellt létrehozni – egyes esetekben az obligatórius koordinációt is beleértve.

Az agglomerálódási folyamat társadalmi, gazdasági hatásai mellett egyre nagyobb szerepet kap a természeti környezetre gyakorolt befolyás elemzése is. Kutatásaink során kimutattuk az agglomerálódásnak a növényzetre és a talajra gyakorolt hatásait, valamint az ipari agglomeráció éghajlatmódosító szerepével is foglalkoztunk.

V.

Az agglomerációk kibontakozását és sajátosságait feltáró elemzések nélkülözhetetlenné teszik a fejlődés további útjainak felvázolását, ezen belül is az agglomerálódó terület szerepének és jelentőségének kirajzolását egyrészt a népgazdaság egészének fejlődésében, másrészt a szűkebb vagy tágabb „vonzási térben”. A termelőerők koncentrációjának ez a formája lehetőségként és feltételként funkcionál a népgazdaság egészét tekintve. Memcsak az agglomerációk kialakulásának és működésének tudatos feltárása szükséges, hanem a tervszerű, a népgazdaság egészéhez kapcsolódó fejlesztésük is.

A pécsi agglomeráció fejlődésének múltbeli és jelenlegi helyzete erős kölcsönhatást mutat a népgazdaság egészének és az azt tükröző területi struktúrájának az alakulásával. Hazánkban a délnyugat—északkeleti ipari tengelyre fűződő domináns termelési bázisok további fejlesztését egyrészt a társadalmi-gazdasági, másrészt a termelési erőforrásokban bekövetkezett változások egyre inkább behatárolják. Emellett a tudományos-technikai forradalom és az urbanizáció kölcsönhatása nélkülözhetetlenné teszi a nagyvárosias területek kialakítását. A legdinamikusabban fejlődő termelőerőket koncentráló nagyvárosok gazdasági potenciáljuk révén egyre nagyobb térségekre, régiókra fejtik ki hatásukat. Ennek a folyamatnak az eredményeképpen jelentős hatást gyakorolnak a térségek gazdasági szerkezetére és ezen keresztül azok társadalmi folyamataira is.

Ennek következtében a pécsi agglomeráció egy országrésznyi terület egyre erősödő centrumává válhat. Az itt meglévő és fokozatosan fejlődő termelési-tudományos-kulturális bázis ezáltal lehetőséget adhat a dél-dunántúli térség dinamikusabb fejlődéséhez. A nagyvárosi centrum kisugárzó szerepe meghatározó tényező lehet a társadalmi termelés és tevékenység térbeni integrációjának fokozásában. Ennek a szerepnek a betöltését elősegíteni csak akkor tudjuk, ha az agglomerálódás folyamatát nem önmagában, hanem a népgazdaság egészének fejlődésével összhangban nézzük, másrészt az agglomerációs vizsgálatokat összekapcsoljuk a szűkebb vagy tágabb térség szerkezetének fejlődési és fejlesztési lehetőségeinek elemzésével. Így megfelelő információt és ismeretanyagot tudunk biztosítani mind a népgazdasági, mind a területi tervezés számára.

VI.

Nem kívántam az MTA Dunántúli Tudományos Intézetében folyó agglomerációs kutatásoknak keresztmetszetét adni. Csupán mozaikszerűen néhány kutatási területen, ezek eredményein keresztül próbáltam felvillantani azt a tevékenységet, amelyet az Intézet ebben a témában folytatott. Az egyes szaktudományi elemzésekről, vizsgálatokról, az azokhoz kapcsolódó módszerekről a kutatásokat végző munkatársaim részletesen szólnak előadásaikban.

Az elmúlt évek kutatásai rendkívül sok problémát és ezek megoldása során számos tapasztalatot hoztak felszínre. Közülük talán a legértékesebb és legfontosabb, hogy az agglomerációt, annak folyamatát csak úgy tudjuk eredményesen – a társadalom és a tudomány számára hasznosan és hozzáférhetően – kutatni, ha a tudomány minél szélesebb területét vonjuk be vizsgálatainkba. Az interdiszciplinaritás nehézséget és gondot jelent, feltételezi például a fogalmak és kategóriák közös és egyértelmű, mindenki számára elfogadható meghatározását, de mindezen ráfordítások jó hatékonysággal érvényesülnek az eredményekben.

Konferenciánk célja éppen az, hogy lehetőséget és teret adjunk az agglomerációval foglalkozó, különböző tudományterületeken dolgozó szakemberek eszmecseréjéhez, vitájához és közös gondolkodásához.

EINLEITUNG ZUR METHODOLOGISCHEN UNTERSUCHUNG DER AGGLOMERATIONSFORSCHUNG

(Dr. Otto Bihari)

Die eventuell empfindlichste Ebene der Untersuchungen von Raumentwicklung ist die Erforschung der vom Planungssystem und der gültigen räumlichen Abgrenzung unabhängig ausgestaltenden Beziehungen, insbesondere die Erforschung der Agglomerationsprozesse.

Während der Bekanntmachung der Ziele und der Methoden von Agglomerationsuntersuchungen im Westungarischen Wissenschaftlichen Institut der Ungarischen Akademie der Wissenschaften betont wurden, dass zuerst die für die unterschiedlichen Produktionsweisen charakteristischen Siedlungsformen erschlossen zu haben sind. Die Analysen wurden gezeigt, dass die Siedlungsstruktur während der Entwicklung immer komplexer wird, so ihre Erforschung nicht nur mehrere Analysemethoden, sondern auch die Einbeziehung immer mehrerer Disziplinen braucht.

Von den verschiedenen Seiten nähernden Disziplinen wurden die folgenden gemeinsamen Merkmale des Agglomerationsprozesses in Betracht genommen:

1. die Agglomeration ist eine der eigenartigen Formen der Urbanisation,
2. die Konzentration der Produktivkräfte, wo die Arbeitsteilung ein höheres Niveau erreicht, als im Umland,

3. der anhand der Konzentration der Produktivkräfte ausgestaltete infrastrukturelle Hintergrund übt ein ständiges und dauerhaftes Ansaugen auf die Umwelt aus,
4. dieser Prozess bedeutet auch grosse Bevölkerungsbewegung und – verdichtung,
5. auf Wirkung der Agglomeration wird schrittweisene Umwandlung, Änderung in den gesellschaftlichen und natürlichen Umwelt passieren.

Im Weiteren wurden die wichtigsten Ergebnisse der unterschiedlichen Disziplinen entworfen.

Den Grund der Agglomeration von Pécs bildet die Produktionskooperation zwischen Pécs und Komló. Die beiden Städte sind in der Hierarchie der Anziehung und der Wirkung. Durch demographische und wirtschaftsgeographische Untersuchungen wurden das Gebiet der Agglomeration und ihre Pole anhand der Pendelwanderung und der Bevölkerungsverdichtung bestimmt.

Die Zielsetzung der soziologischen Untersuchungen ist den gesellschaftlichen Prozess der Urbanisation durch Anwendung der Ergebnissen von Mitwissenschaften von der historischen Hinsicht aus zu erschliessen. Die ethnographischen Forschungen haben sich damit beschäftigt, was für Effekte der Agglomerationsprozess in der inneren gesellschaftlichen Struktur des Dorfes verursacht. Unseren Verwaltungserforschungen nach sind die neuen Formen der Zusammenarbeit unter den Ratsorganen und den weiteren Organen des Gebietes – auch die obligate Koordination einbegriffen – herauszubilden.

In unserer Arbeit spielt immer grössere Rolle auch die Analyse des Einflusses auf die natürliche Umwelt.

Die Agglomeration von Pécs ist zu einem immer verstärkenden Zentrum eines Landteiles zu werden, so ist ihre Entwicklung nur im Zusammenhang der Volkswirtschaft zu sehen. Unsere Agglomerationsforschungen sind mit der Analyse der Entwicklungsmöglichkeiten von Struktur in einem Gebiet zu verbinden.

Die wichtigste methodologische Erfahrung unserer bisherigen Untersuchungen ist, die Annäherung der Agglomeration nur interdisziplinierter Art vorzustellen. Auch das Ziel unserer Konferenz ist Möglichkeiten zum gemeinsamen Denken für die sich mit der Agglomeration beschäftigenden Vertreter der verschiedenen Disziplinen zu schaffen.

ВВЕДЕНИЕ В МЕТОДИЧЕСКОЕ ИЗУЧЕНИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ АГЛОМЕРАЦИИ

(Д-р Отто Бихари)

Может быть самым чувствительным кругом исследований в области территориального развития изучение формирующихся в независимости от существующего территориального деления и системы планирования отношений, особенно процесса агломерирования.

В ходе изложения цели и методов исследований агломераций, проведенных в Задунайском научно-исследовательском институте ВАН, автор подчеркивает, что надо было первым обнаружить характерные для разных способов производства формы поселений. Анализы доказали то, что изменение структур поселений в ходе развития стало все сложнее и сложнее, таким образом их изучение требует не только многообразия применения методов анализа, но и привлечения все больше дисциплин к исследованию.

Дисциплины, изучающие различные стороны проблемы, принимали во внимание следующие общие черты процесса агломерирования:

1. агломерация является свойственной формой урбанизации, и
2. так сильной концентрацией производительных сил, что разделение труда в ней достигает высшего уровня, чем в ее окружении;
3. созданный на базе концентрации производительных сил инфраструктурный фон оказывает равномерный и перманентный отсасывающий эффект на окружение;
4. этот процесс связан с значительным движением и сплочением населения;
5. под действием процесса агломерирования происходят постепенные изменения в социальной и природной среде.

Далее автор обрисовывает важнейшие результаты отдельных дисциплин.

Базой печской агломерации является производственная кооперация между городами Печ и Комло. Два центра агломерации в иерархии тяготения и воздействия относятся друг к другу. Исследования в области демографии и экономической географии определили агломерирующуюся территорию и ее полюсы на основе сплочения населений и маятникового движения.

Целью социологических исследований являлось раскрытие общественного процесса урбанизации на основе использования результатов партнерных дисциплин и исторического взгляда.

Этнографические исследования искали ответ, какой эффект производит процесс агломерирования во внутренней социальной структуре деревни.

По исследованиям в области государственного управления требуется создать новые формы сотрудничества между органами Совета и другими органами территории — включая и обязательную координацию.

В работе института важная роль получилась анализу оказанного на природную среду воздействия.

Печская агломерация может стать все укрепляющимся центром территории по части страны, таким образом мы должны смотреть ее развитие в соответствии с развитием целого народного хозяйства, и соединять агломерационные исследования с анализом возможностей развития структуры непосредственного или широкого пространства.

По основному методическому опыту наших исследований возможно только междисциплинарно подходить к вопросу агломерации. Цель нашей конференции именно то, чтобы мы дали возможность совместного размышления занимающихся агломерацией специалистов разных дисциплин.

AZ AGGLOMERÁCIÓK BELSŐ STRUKTURÁLIS VISZONYAINAK KUTATÁSA, MINT A FEJLESZTÉSI STRATÉGIA MEGHATÁROZÁSÁNAK EGYIK FŐ KÉRDÉSE

Dr. Zoltán Zoltán

Az idő rövidségére való tekintettel előre is szíves elnézésüket szeretném kérni azért, hogy előadásomat csak *téziyszerűen* tudom ismertetni. E témát a maga teljességében itt sajnos nem tudom kifejteni, annál is inkább, mert ennek teljes kibontása egy több kötetre rúgó kutatási anyagot is felölelhetne. Itt tehát a problémakörnek csak egy rövid, esszenciális vázlatát kívánom ismertetni, abban a biztos reményben, hogy az agglomeráció-kutatásnak itt mind olyan tapasztalt kutatói ülnek, akik egy ilyen vázlatos ismertetésből is viszonylag könnyen fel tudják mérni, hogy ebben a problémakörben milyen lehetőségek rejlenek az agglomeráció-kutatások továbbfejlesztésével és mélyítésével kapcsolatban.

Az agglomeráció-kutatás hazánkban – miként a bevezető előadásokban is elhangzott, egyrészt Biró elvtárs, másrészt Bihari akadémikus részéről, – körülbelül 15 éves múltra tekinthetnek vissza. Ezen idő alatt bár nagyon figyelemreméltó eredményeket értünk el e téma kutatásában, mégis úgy érzem, hogy *problémakör mélyebb rétegeihez* még nem jutottunk el.

Lényegében mivel foglalkoztunk eddig?

– Először főleg azzal, hogy az agglomerációs térségeket hogyan lehetne területileg lehatárolni. Vagyis, hogy hol húzható meg az *agglomerációs övezeteknek* az egyes nagyvárosok körüli *határa*?

– Másodsorban azzal, hogy milyen *népesezési ütem* jellemzi az övezeti településeket? A gyors népességnövekedésből mennyi származik a külső beáramlásból és a belső természetes szaporodásból?

– Harmadsorban azzal, hogy milyen *funkcionális kapcsolatok* ismerhetők fel az agglomerációs települések és a nagyváros között. Itt a legszembevetőbb kétségkívül a *bejáró dolgozók magas aránya* volt. Ezt később e települések karakterizálásánál a legalapvetőbb szempontként vettük számba.

– Negyedszer azt vizsgáltuk, hogy az ingázás következtében, hogyan alakult az agglomerációs települések *foglalkozási szerkezete*? Milyen az iparban, a terciér szektorban és a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya? Ennek során természetesen a mezőgazdasági népesség arányának erőteljes csökkenését állapíthattuk meg.

– Végül egyre többet foglalkoztunk az agglomerációs települések *infrastrukturális ellátottsága színvonalával*, amely általános megítélés szerint messze elmarad a vonzáscentrumra jellemző értékektől.

Gyakran éppen ez utóbbiakkal kapcsolatban nagyon türelmetlenül és sokszor értetlenül viseltetünk. Nem értjük, hogy miért mutatkozik olyan *sza-kadékszerű ellátási színvonalkülönbség* a vonzásközpont és az agglomerációs övezet között, amikor ezek funkcionálisan és térbelileg is egyre szorosabban kötődnek egymáshoz, sőt sok esetben gyakorlatilag össze is nőnek egymással.

Megítélésem szerint az *agglomerációs övezetek alacsony infrastruktúrális ellátottsági, fejlettségi színvonalának mélyebben fekvő, az eltérő társadalmi-gazdasági struktúrákban gyökerező okai vannak*. A centrum és a periféria fejlettségi színvonala egyértelműen nem vethető össze, azoknak a strukturális különbségeknek az ismerete nélkül, amely területi elhelyezkedésük jellegéből és funkcionális kapcsolataikból következnek.

Ez a felismerés természetesen nem jelenti azt, hogy a centrum és a periféria ellátottsági színvonalának, – különösen a mi rendszerünkben! – ne kellene egymás felé közelednie. Ellenkezőleg! De ahhoz, hogy ezt a közelítést történelmileg viszonylag rövid idő alatt és megfelelő hatékonysággal tudjuk elérni, ahhoz ismernünk kell a különbségek keletkezésének és konzerválódásának mélyebb okait, amelyek az *eltérő társadalmi-gazdasági struktúra-képből* következnek. Ahhoz tehát, hogy *fejlesztési stratégiánknak* a különböző fejlettségi színvonalú térségek közelítését szolgáló célkitűzését minél eredményesebben tudjuk segíteni, megalapozni, ezért az *agglomeráció-kutatásokat strukturális irányban tovább kellene mélyíteni*.

A strukturális és rendszer-szemléletű agglomeráció-kutatások keretében a nagyváros (vagyis a vonzáscentrum) és az agglomerációs övezet települései (vagyis a periféria) kapcsolatrendszerait strukturális mélységben (pl. foglalkozási, iskolai végzettség szerinti, jövedelmi, településszerkezeti stb.) kellene kutatni, vizsgálni.

Ma még ritkán tudunk egyértelmű magyarázatot adni arra, hogy a nagyváros miért viseltetik olyan mohó *expanziós törekvésekkel* vonzáskörzetére nézve és miért alakít itt ki olyan *vákuum-térséget*, amelyben a korábbi társadalmi-gazdasági struktúrák teljesen felbomlanak, nagymértékben átalakulnak és *új rendezőelvek* szerint kezdenek felépülni. Erre aligha adhat választ az, hogy „a centrum alapvető feladata a vonzás”, vagy pedig az, hogy „itt eltérő tömegű testekre jellemző gravitációs törvényszerűségek lépnek fel”.

E problémakör megközelítésében jelenleg uralkodó helyzet nagyon hasonlít a fizika azon korábbi fejlődési periódusához, amikor már tudták, hogy van atomsugárzás, csak még azt nem tudták megmagyarázni, hogy ez hogyan függ össze az atom szerkezetével? Ahogy a tömegvonzás törvényszerűségével nem lehetett egyértelműen megmagyarázni az atomsugárzást sem – és főleg nem annak intenzitását! – ugyanúgy a centrum és a periféria kapcsolatrendszerének tanulmányozását sem lehet csupán az eltérő tömegnagyságra leszűkítve vizsgálni. Jelen esetben is a *struktúra belső összetevőit* kell feltárnunk ahhoz, hogy a probléma lényegét megfejthessük.

A bevezető előadásban már hallottunk arról, hogy a nagyvárosban időről időre egyre több új munkahely létesül, amelyet az adott város munkaerőállománya nem tud kielégíteni és ezért a nagyváros egyre több külső munkaerőt vonz. Ez általában az *extenzív gazdasági fejlődési szakaszra* jellemző fejlődési séma, amely korábban valóban nagy szívóhatást gyakorolt a munkaerőre, különösen akkor, amikor a mezőgazdaság szocialista átszervezése révén hirtelen sokan fel is szabadultak a mezőgazdasági termelésből.

A nagyváros *expanziója és szívóhatása* azonban az *intenzív gazdaság-fejlesztési szakaszban* is folytatódik, – lásd Budapest példáját! – ahol már legalább egy évtizede új munkahelyek nem létesültek, sőt, ellenkezőleg: a munkahelyek száma csökkent, az agglomerálódás folyamata viszont tovább tart. Mi lehet ennek az oka?

Véleményem szerint a *fejlődés nem más, mint strukturális átrendeződé-*

sek sorozata. Ez a folyamat dinamikusabban fejlődő térségekben gyorsabban, stagnáló térségekben lassabban, de állandóan folyik, még akkor is, ha mennyiségi változásokat (pl. az iparban foglalkoztatottak számának növekedését) nem tapasztaljuk. A technikai-technológiai fejlődés, a gyártmánystruktúra, a munkamegosztási szervezet átalakulása stb. időről időre módosítja az egyes települések — és így elsősorban a centrumok — társadalmi-gazdasági struktúráját. Mindezeknek tovagyűrűző hatásai jelentkeznek a centrum társadalmi-gazdasági vonzásának erősségében, térbeli kiterjedésében stb. Tehát a centrum strukturális változásaiban, azok tömeges voltában, a változások sebességében leheljük meg magyarázatát a szívóhatásnak és annak intenzitásának.

E strukturális fejlődési folyamat lényegének megismeréséhez tekintsük át az 1. sz. és a 2. sz. ábrát.

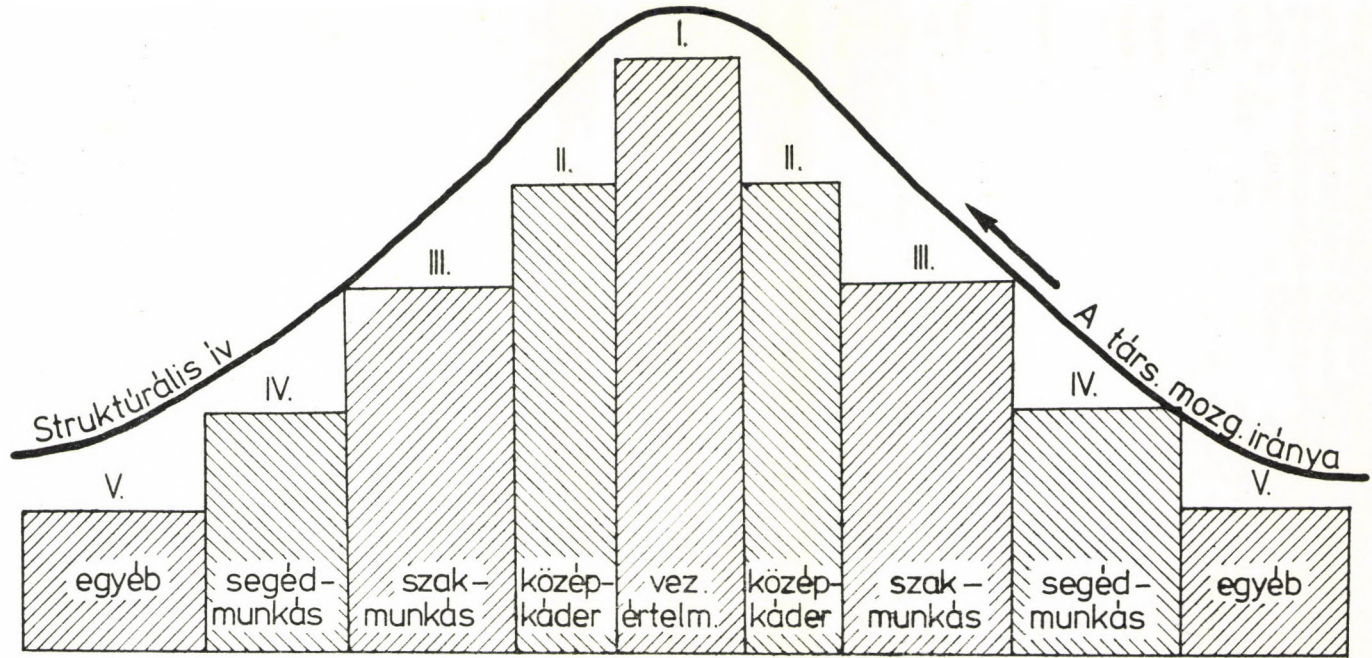
Az 1. sz. ábra a kifejlett nagyváros egyszerűsített, sematikus társadalmi struktúra-képét mutatja be. (A tényleges struktúra-kép természetesen ennél sokkal bonyolultabb, de ezt csak minden egyes városi lakosra kiterjedő információ-begyűjtés, számítógépes feldolgozás és rangsorolás alapján lehetne felrajzolni. Egy város ugyanis több ezer foglalkozási ágat űző ember hierarchikusan felépülő együttműködési rendszerének fogható fel, a társadalmi struktúra problémakörében).

A kifejlett nagyváros egyszerűsített társadalmi struktúra-képe 5 különböző struktúra-faktorba sűrítve igyekszik bemutatni a legalapvetőbb komponenseket. Ezek hierarchikus sorrendben: 1. a vezetők és értelmiségiek; 2. a középkaderek; 3. a szakmunkások; 4. a segédmunkások; 5. a háztartási és egyéb foglalkozású felnőttek. Ez a struktúra-kép csak a munkaképes korú, aktív felnőtt lakosságot öleli fel. A tanulókat és a nemdolgozó nyugdíjasokat nem.

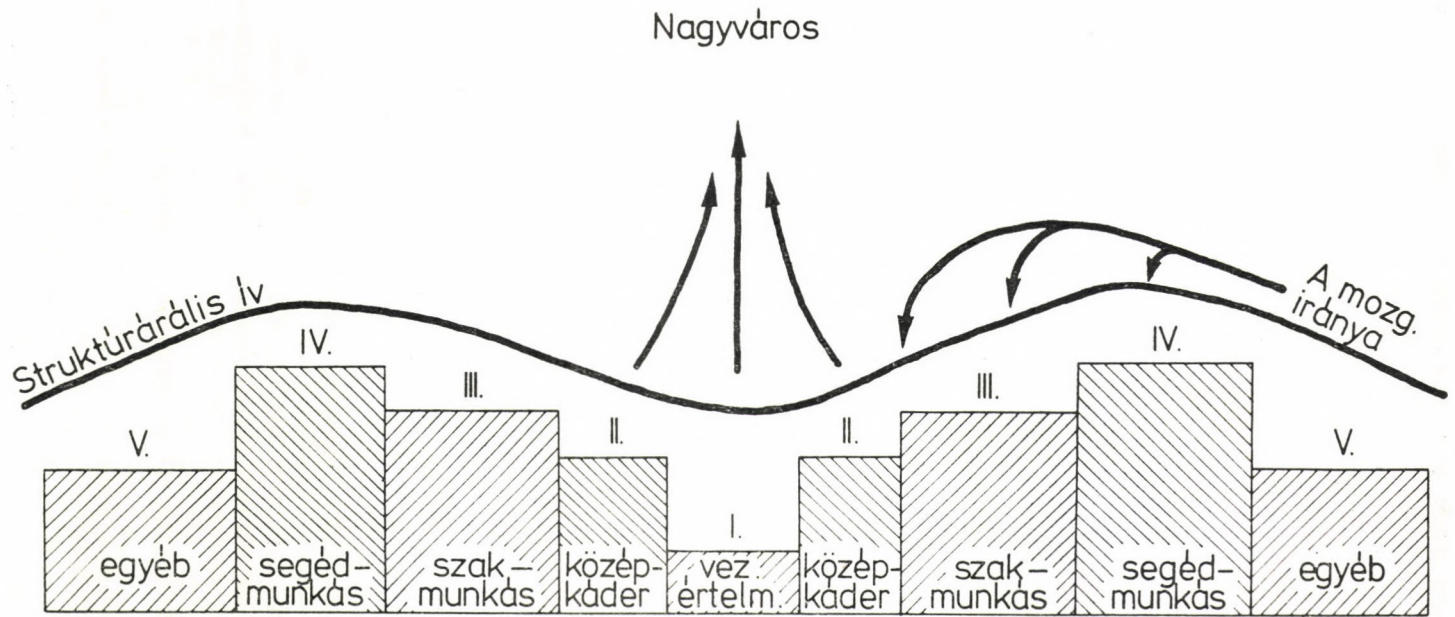
A társadalmi struktúra-kép tengelyében a vezetők és értelmiségiek csoportja áll, akik számra ugyan nem a legtömegesebb csoportot alkotják, de végzettségük, szakképzettségük magasabb szintje és vezetői beosztásuk következtében a hierarchikus rangsorban a legmagasabbra vannak helyezve. Ezekről kissé lejjebb helyezkednek el a középkaderek (technikusok), majd a szakmunkások, a segédmunkások (ezen belül a betanított és az egyéb segédmunkások), a háztartásbeli nők, illetve a hierarchikus rendbe be nem sorolhatók. Ezek között a főfaktorok között természetesen rengeteg átmeneti kategória lehetséges (pl. az üzemmérnökök besorolása a vezetőértelmiségiek és a középkaderek közötti szinteken lenne a legcélszerűbb stb.), de a struktúra-kép több faktorra történő megbontása nehezíti a könnyű áttekinthetőséget.

A strukturális mozgás, fejlődés irányát az ún. *strukturális ív* jelzi. Ez a nagyvárosban felfelé törő tendenciát mutat, hiszen a fejlődés önmozgása, automatizmusa is abba az irányba hat, hogy a nagyváros irányító, szervező, vezető szerepe az élet legkülönbözőbb területein egyre erősödik. Új kutatóhelyek, szellemi bázisok, irányítószervek, intézmények stb. jönnek létre, amelyhez egyre több értelmiségire van szükség. Ma már a legtöbb jelentős társadalmi-gazdasági döntés csak előzetes tudományos kutatómunkára épülhet.

A termelésben is a nagyváros adottságai mindinkább a nagyobb szakmai felkészültséget, ipari kultúrát stb. igénylő termelési ágakra, gyártási profilokra orientálnak. Ennek következtében nő a középkáder és szakmunkás szükséglet is. Ezek jelentős része azonban alacsonyabb felkészültséget

1.sz. ábra Kifejlett nagyváros egyszerűsített társ-i struktúrája

2.sz. ábra Agglomerációs nagyközség egyszerűsített társ-i struktúra képe

igénylő munkakörökből átképzéssel, továbbtanulással „termelődik ki”, így egy állandó tartós hiány mutatkozik a szakképzettség nélküli, segédmunkás állományba. A vidékről beáramló szakképzetlen munkaerő így viszonylag könnyen be tud illeszkedni a nagyváros társadalmi struktúrájába. Nem így a falusi körzetekben, ahol éppen szakképzetlensége az akadály, annak, hogy integrálódni tudjon valamilyen munkaszervezetbe.

A nagyváros azonban a legtöbbször csak *mint munkaerőt tudja befogadni* a szakképzetlen (vagy akár a szakképzett) dolgozókat, *de lakóhelyeül nem mindig tud szolgálni*, a nagyvárosokra jellemző krónikus lakásproblémák miatt, amelyeknek szintén a sajátos nagyvárosi társadalmi-gazdasági struktúrákban rejlő okai vannak.

A vidékről beáramló szakképzetlen, vagy alacsony szakképzettségű munkaerő ezért a leggyakrabban a nagyvárosok közigazgatási határainak közelében, főleg a jó közlekedési adottságú és viszonylag olcsó telekárú, lakásépítési lehetőségű területeken települ le. Így alakul ki és duzzad fel az agglomerációs övezetek népessége.

Az *agglomerációs övezetek településeinek társadalmi struktúráképe* (2. sz. ábra) már sokkal egyszerűbb és alapvetően eltérő a nagyvárosétól. Itt alig vannak, vagy csak egészen kis számban vezető értelmiségiek. A középkáderek aránya is alacsonyabb, mint a nagyvárosban. Ugyanakkor sokkal kiterjedtebb és meghatározóbb szerepű a szakmunkások, de még inkább a segédmunkások és a háztartásbeliek aránya.

Az agglomerációs településeknél *a strukturális ív középen erősen behorpadt*. Ez azt jelzi, hogy bár itt sem ismeretlen a társadalmi mobilitás, de a kifejlődő értelmiségi és középkáder réteg jelentős része időről időre a nagyvárosba távozik ebből a településgyűrűből, mert munkája, társadalmi kapcsolatai ezt sokkal jobban kikényszerítik. Ezért azt mondhatjuk, hogy az agglomerációs települések struktúra-képe egy „lefejezett”, „csonka” *strukturális rendszert* mutat, ennek minden hátrányával szemben. Alapvetően ez magyarázza, – bár még sok más speciális tényező is befolyásolja! – hogy az agglomerációs övezeti települések többsége infrastruktúráisan elmaradott.

Az infrastruktúrális elmaradottság alapvetően a következőkkel magyarázható:

1. A sajátos társadalmi struktúra-képből – az alacsonyabb szakképzettségű és jövedelmi szintű rétegek magasabb arányából – következően egy *alacsonyabb igénystruktúra* alakul ki. Gyakran magasabb ellátottságot azért sem igényelhetnek még, mert ezek gazdasági terheinek vállalására sem rendelkeznek elég jövedelemmel.

2. Nagy problémát jelent az *elaprózott település-szerkezet*, a családi-házasság beépítési forma uralkodó volta, amely az infrastruktúrális ellátásban is inkább a *magán infrastruktúrák* (fűtött kút, házi emésztő, otthoni főzés, mosás stb.) alkalmazását állítja előtérbe a *kollektív infrastruktúrák* kiépítésével szemben, amelyeknek megteremtése éppen az *alacsony fogyasztósűrűség* miatt sokkal költségesebb, mint a nagyvárosban. (Ezek a fejlesztésnél a lakosság jelentős anyagi hozzájárulását igénylik.)

3. Gyakran a *települések nagyságrendje* (lélekszáma) sem teszi lehetővé olyan szélesebb választékot nyújtó ellátó létesítmények (pl.: erősen specializált kereskedelmi és szolgáltató intézmények, szakiskolák, szakrendelők stb.) telepítését mint a nagyvárosban, amelynek nagyobb kínálata és választéka eleve konkurrenciát jelent a helyi ellátó intézményekkel szemben.

Úgy vélem, ezekben lelhetjük meg magyarázatát annak a problémának, hogy a nagyváros infrastrukturálisan miért tűnik „túlfejlettnak”, az agglomerációs térségek pedig annyira elmaradottnak.

Az agglomerációs települések mind társadalmi, mind települési struktúra-képe jól tükrözi, hogy hazánkban e tekintetben még egy *átalakuló agrártérség* problémáival állunk szemben. Infrastrukturális elmaradottságuk is alapvetően az agrárfejlődési periódus alacsony infrastrukturális igényeiből datálódik. Annak következtében, hogy a foglalkozási szerkezet átalakul, természetesen megindul az igénystruktúra átformálódása is, de ezt azt *infrastrukturális ellátórendszerek kiépülése nem tudja olyan gyorsan követni, mint amilyen gyorsan a foglalkozási szerkezet átalakul.*

Nagyon téves elképzelés megítélésem szerint az, amely az agglomerációs övezetek egyes településeinek infrastrukturális ellátottságát külön-külön településenként kívánja megítélni, értékelni. Ezt véleményem szerint csak a nagyvárossal kialakult kapcsolatrendszerben lehet megérteni és értékelni is. Nagyon sok ellátási szférát ugyanis nem lehet helyben kiépíteni éppen a nagyváros közelsége és szívóhatása következtében. Az az óriási választék és választási lehetőség, amit a nagyváros a kereskedelmi, szolgáltatóipari, egészségügyi, szakképzési, művelődési és szórakozási lehetőségekben kínál nem lebecsülhető előnyöket rejt magában az agglomerációs települések részére. A legtöbbször ezért van az, hogy az agglomerációs települések látszólagos, (csak önmagukban vizsgált) infrastrukturális lemaradásuk ellenére olyan sok embert vonzanak letelepülésre, olyan falusi térségekből is, ahol ugyancsak látszólag, – egyes természetes mutatók alapján, – sokkal jobb ellátottság mutatkozik. Ennek a látszólagos „anti-dialektikus” társadalmi mozgásnak úgy vélem, ez a magyarázata.

Ha szemléletünk nem igazodik a tényleges helyzet kialakulását előidéző mélyebb összefüggések megértéséhez, akkor a fejlesztéseknél könnyen követhetünk el gyakran sokszor jóvátehetetlen stratégiai hibákat.

A társadalmi struktúra sajátos vonásainak áttekintése után az *agglomerációs térségek gazdasági struktúráiban mutatkozó sajátosságokkal* kívánok foglalkozni.

A gazdasági struktúra-képnél alapvetően meghatározó jelentőségű az, hogy az ún. *dinamikus iparágak*, – amelyek úgy a gazdasági növekedésben, mint a technikai-technológiai fejlődésben az élen járnak, – nagyrészt a nagyvárosokba települnek. Gyakran nagyságrendjüknel és infrastrukturális orientáltságuknál fogva is csak a nagyvárosok tudják ezeknek az iparágaknak azt a sokoldalú igényét kielégíteni, amelyeket a települési környezetükkel szemben támasztanak. (Pl.: nagy kooperációs, szerviz, kutatási háttér stb. igények). A munkaerő belső átstrukturálódását is főleg ezek az iparágak hajtják előre, mert fejlődésükhöz egyre több kutatóra, fejlesztőre, magasan kvalifikált szakemberre van szükségük. Gyártástechnológiájuk ugyanis egyre bonyolultabb, nagyobb műszaki és szellemi felkészültséget igénylő lesz.

Ez természetesen nem jelenti azt, hogy az agglomerációs övezetekben is nem jöhetnek létre *önálló ipari bázisok*. Ellenkezőleg. Az új bázisok gyakran csak itt tudnak megfelelő telephelyet találni (pl.: a Dunai Kőolajfinomító és Hőerőmű Százhalombattán), mert a centrum térsége már annyira túlzsúfolt, hogy ilyen nagy területigényű üzemeket már nem tud befogadni. A korábbi fejlődésben is érvényesült ez a tendencia.

Jelenleg a budapesti agglomerációban azok a települések általában a *legfejlettebbek* és infrastrukturálisan is a legjobban ellátottak (pl. Százha-

lombatta, Szentendre, Dunakeszi, Szigetszentmiklós), amelyek jelentős ipari bázissal rendelkeznek. Ezekben haladt a legjobban előre az urbanizálódási folyamat, amelynek révén többségükben már várossá is váltak. Ezzel szemben az ipari bázis nélküli községek (pl. Vecsés vagy Gyál) bármilyen nagyra is nőttek (25 ezer fős népességűek), mégis még messze járnak attól, hogy várossá válhassanak.

Az urbanizációs és az infrastruktúra-fejlesztési folyamatok kedvező menetéhez ugyanis jelentős *anyag*i bázisra van szükség. Az anyagi bázis nagyrészt a gazdasági tevékenységből teremődik meg. (Vállalati hozzájárulások fizetése). Ahol azonban helyi ipari bázis nincs, ott a vállalati hozzájárulások összege is nagyon minimális. A centrumba bejáró dolgozók után az ingázó községek tanácsai nem kaphatnak vállalati hozzájárulást – bár korábban ilyen gondolat is felvetődött! – mert akkor ezek a keretek nagyon szétforgácsolódnának.

A centrumok ragaszkodnak a bejáró dolgozók után kapott vállalati hozzájárulások összegéhez, mert úgy vélik – és ebben sok igazság van! –, hogy a bejáró dolgozók infrastrukturális igényeinek jelentős részét (pl.: a kereskedelmi, szolgáltatóipari, egészségügyi, művelődési stb. ellátás területén) nagyrészt nekik kell kielégíteni.

Alapvető és megoldásra váró feladat tehát, hogy a *helyi ipari bázis nélküli agglomerációs községek finanszírozási problémáit valamiféleképpen megoldjuk*. Amíg ugyanis ez nem történik meg, addig fejlődésük felgyorsulása aligha remélhető, hacsak a nekik juttatott állami támogatás (költségvetési támogatás) összegét nem emelik fel.

A társadalmi és gazdasági struktúrák kutatása mellett a harmadik fő strukturális vetület: a *műszaki struktúrák sajátosságainak vizsgálata*.

Az *agglomerációs övezetek települései a műszaki struktúrák* (pl. a település belső szerkezete, műszaki létesítményei stb.) szempontjából is egészen *sajátos területi típust képeznek*.

Az előzőekben már némileg érintettem ezt a problémát, amikor e települések infrastrukturális fejlődésének egyik fő okát a nagyon elaprózott belső településszerkezetben jelöltem meg, ami a családirházas beépítési forma következménye.

További probléma, hogy ezeken a településeken belül nem érvényesül olyan erős *centrum jelleg* és *belső kohézió*, mint a nagyvárosi centrumoktól távolabb eső településeknél. Itt még ha volt is korábban egy *települési szervezőközpont* (centrum), ahová a különböző ellátó intézmények települtek, a település hirtelen növekedésével együtt ennek jelentősége is *elhalványult*. A *településszerkezet erősen atomizálódott*. A *település-test különböző autonóm alcentrumok halmazára esett szét*, amelyek között nem ismerhető fel egy szoros összetartozás, kapcsolat. Minden alcentrum a nagyvárosi főcentrum felé gravitál, a helyi centrum létezését teljesen figyelmen kívül hagyva.

Ennek az atomizálódásnak a magyarázatát az agglomerációs települések erősen *forgalom-orientált fejlődési tendenciáiban* lelhetjük meg. E településeken belül a *legerőteljesebb szervezőerőt a tömegközlekedés képezi*. A település fejlődésének irányát alapvetően az határozza meg, hogy mely részén kedvezőek a forgalmi viszonyok? Honnan lehet viszonylag gyorsan és olcsón a centrumba bejutni? Így a tömegközlekedési eszközök (pl.: a vasút, a helyiérdekű vasút, vagy az autóbuszok) állomásainak, megállóinak környékei válnak település alcentrumokká. Az ellátóhálózat (az üzletek, a szol-

gálatóegységek, sőt a könyvtárak, a szórakozóhelyek is) főleg ezek köré szerveződnek, mert ezek azok a települési forgalmi gócpontok, ahol napjában legalább kétszer e települések lakosságának nagy része megfordul.

Minden új közlekedési orientáció — pl.: az övezetet „áttörő” új autópályák építése is! — állandóan átrendezi e települések közlekedési adottságait és főleg azok a településrészek indulnak fejlődésnek, amelyeknek közlekedési helyzete lényegesen megjavult.

Tehát a centrum-jelleg hiánya és e települések fejlődésének, ellátásának erőteljesen közlekedési orientáltsága, az az a két alapvető jellemző, amelynek tovagyűrűző hatásai lehetnek a településfejlesztés stratégiájának meghatározásánál szinte minden ellátási szféra létesítményeinek telepítésében.

Az agglomerációs településszerkezet atomizáltságát lényegében csak úgy lehet felszámolni, hogy új közlekedési orientációk (pl.: autópályák, elővárosi gyorsvasutak stb.) kialakításával nemcsak egy-egy települést, hanem egy egész településcsoportot (több községet, a budapesti agglomerációban pl. egy övezeti szektort) *egyetlen nagyteljesítményű fő közlekedési tengelyre fűzünk fel*, amely képes lesz minden eddigi közlekedési eszköz szerepét átvállalni és ezzel a sok elaprózott forgalmi alcentrum helyett egy olyan *szuper nagyságú alcentrumot* hoz létre, amely köré valóban városi színvonalú el-látórendszert (pl. komplex bevásárló és művelődési központ rendszert) lehet szervezni.

Véleményem szerint ilyen és hasonló jellegű, de alapvetően a strukturális és rendszerszemléletű kapcsolatokra koncentrálnak kutatásokkal lehetne az agglomerációk fejlesztésének problémáit hosszú távra megoldani.

DIE FORSCHUNG DER INNEREN STRUKTURVERHÄLTNISSE VON AGGLOMERATIONEN, ALS EINE WICHTIGE FRAGE DER BESTIMMUNG VON ENTWICKLUNGSSRATEGIE

(Dr. Zoltán Zoltán)

Eine der wichtigsten Ebenen der Agglomerationsforschung bildet die infrastrukturelle Versorgung der Agglomerationszone und des Zentrums. Die Differenz in infrastruktureller Versorgung zwischen den beiden Elementen ist in solchen Gründen zu suchen, die sich in den gesellschaftlich-wirtschaftlichen Strukturen zu befinden sind. Der hohe Anteil der Berufsbildung charakterisiert die zentrale gesellschaftliche Struktur, so zeigt der die Entwicklungsrichtung bildende strukturelle Bogen aufwärts.

Das Bild der in den Siedlungen des Agglomerationsgebietes existierenden Struktur scheint einerseits Gegenteil zu sein, weil sich hier eine Menge der Unqualifizierten Beschäftigten von niedrigerem Einkommen zu befinden ist.

Die Ursache der infrastrukturellen Rückständigkeit ist also in erster Linie mit der gesellschaftlichen Struktur zu erklären, weil die niedrige Qualifikation und die soziale Schicht von geringem Einkommen eine niedrige Anspruchsstruktur zustande bringen.

Der zweite Grund der Rückständigkeit ist mit der wirtschaftlichen Struktur zu erklären. Die sich dynamisch entwickelnden Industriezweige wurden in den Zentren angesiedelt, weil diese hohen infrastrukturellen Anspruch haben, der zur Produktion unerlässlich ist. So werden die gehörige Netze ausgebaut. Die Siedlungen in der Agglomeration haben keine selbstständige industrielle Basis, so können keine finanzielle Mittel zum Zustandebringen eines infrastrukturellen Systems gesichert werden.

Der dritte Grund ist darin zu sehen, dass die technische Struktur der Siedlungen in der Zone ausserordentlich eigenartig ist. Hier sind die private Infrastruktur, die zerkleinerte Struktur der Siedlungen und ein Mangel an einem die innere Kohäsion sichernden Zentrum charakteristisch.

Die Entwicklung soll mit der Modernisierung und mit dem Umbau des Verkehrsnetzes in der Zukunft dienen, ein neues Zentrum auszubauen, das eine Menge des Versorgungssystem hätte.

Schliesslich wurde betont, dass das infrastrukturelle Netz der Siedlungen von Agglomerationszone nicht einzeln sondern in engem Zusammenhang mit der Kernstadt und mit ihren allen Wirkungen zu entwickeln ist.

ИЗУЧЕНИЕ ВНУТРЕННИХ СТРУКТУРНЫХ СООТНОШЕНИЙ АГЛОМЕРАЦИЙ КАК ОДИН ИЗ КЛЮЧЕВЫХ ВОПРОСОВ ОПРЕДЕЛЕНИЯ СТРАТЕГИИ ПО РАЗВИТИЮ

(Д-р Зольтан Зольтан)

Изучение инфраструктурного снабжения центра и агломерационной зоны представляет собой важную область исследования агломерации. Различие в инфраструктурном снабжении между двумя элементами агломерации имеет глубокие корни в социально—экономических структурах. Для социальной структуры центра характерна высокая доля квалифицированных трудящихся среди всех трудящихся, таким образом, структурная дуга развития восходящая. Вид структуры в поселениях агломерационной зоны показывается обратным, ведь в них живут массы малоквалифицированных и мало зарабатывающих трудящихся.

Отсталость в отношении инфраструктуры объясняется во-первых социальной структурой, так как у слоя малоквалифицированных и мало доходных трудящихся скромные потребности. Во-вторых она объясняется экономической структурой. Динамично развивающиеся отрасли размещены в центре; у них в отношении инфраструктуры высокие требования, которые необходимы производству, таким образом, обстраиваются подходящие сети инфраструктуры. Поселения, входящие в состав агломерации, не обладают самостоятельной базой промышленности, следовательно они не могут обеспечить материальное по-

крытие для создания инфраструктурной системы. По мнению автора отсталость объясняется в-третьих особенно специфичной технической структурой населенных пунктов этой зоны. Для нее характерны: частная инфраструктура, раздробленная структура населенных пунктов и не в последнюю очередь неимение организующего и обеспечивающего внутреннее сцепление центра. Развитию в будущем следует служить на основе перестройки и усовершенствования транспортной сети, чтобы было возможно создание управляющего центра, включающего в себя массу системы обслуживания и снабжения.

Наконец автор подчеркивает, что инфраструктурную сеть населенных пунктов, находящихся в зоне агломерации, следует развивать не в отдельности, а в тесной связи с крупным городом, считаясь с оказанными им во всевозможных формах влияниями.

AZ AGGLOMERÁCIÓS TELEPÜLÉSEGYÜTTES OPTIMÁLIS KÖZIGAZGATÁSI STRUKTÚRÁJÁNAK KUTATÁSA A BUDAPESTI AGGLOMERÁCIÓ TEKINTETÉBEN

Dr. Kilényi Géza

A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa 1972. tavaszán fogadta el az 1971–1985. közötti időszakra szóló országos távlati tudományos kutatási tervet. Ebben 3. számú országos szintű kutatási főirányként szerepel „A közigazgatás fejlesztésének komplex tudományos vizsgálata”. Az említett főirány keretében az egyik kutatási tárgykör „A fővárosi igazgatás és a budapesti agglomeráció igazgatásának továbbfejlesztése”. Az e tárgykörben folyó tudományos kutatómunkát az Államigazgatási Szervezési Intézet irányítja; a kutatásokban azonban tevékenyen részt vesznek a Fővárosi Tanács és a Pest megyei Tanács erre kijelölt munkatársai, valamint más kutatóhelyen dolgozó elméleti szakemberek is.

A jelzett kutatás bizonyos mértékig különbözik a 3. számú kutatási főirány keretében folyó más kutatásoktól. Itt ugyanis nem általában valamely közigazgatási egység – pl. a község, a város, a járás – hanem konkrét, név szerint megjelölt és területileg körülhatárolható településeggyüttes igazgatási struktúrájának vizsgálatáról van szó. Ugyanakkor a kutatás megkülönböztetett helyet foglal el a hazánkban folyó – közigazgatás-fejlesztési célú – agglomeráció-kutatások sorában is, abból eredően, hogy

a) a budapesti agglomeráció az ország legnagyobb ilyen jellegű település-együttese, amely gazdasági és politikai jelentőségénél fogva messze kiemelkedik az egyéb agglomerációk közül; továbbá

b) a főváros jelenlegi közigazgatási szerkezete különbözik minden más város közigazgatási szerkezetétől.

Mindeme különbségek ellenére nyilvánvaló, hogy a kutatásokat össze kell hangolni a 3. számú főirány keretében folytatott többi kutatással. Ezt megkönnyíti, hogy a főirányon belül „A helyi-területi igazgatás fejlesztése” c. témacsoport koordináló bázisintézete a már említett Államigazgatási Szervezési Intézet.

A rendelkezésemre álló idő nem teszi lehetővé, hogy akár csak vázlatosan is szóljak a folyamatban lévő kutatások valamennyi fontosabb problémaköréről, illetőleg eddigi részeredményéről. Ezért azt a megoldást választom, hogy felsorolásszerűen ismertetem a kutatási feladatokat, majd ezt követően azokról szólok kissé részletesebben, amelyeket kutatás-módszertani szempontból különösen fontosnak tartok.

A kutatómunka kezdetén a következő tárgykörök vizsgálatát tűztük ki célul: 1. A főváros kerületi tagozódásának történeti kialakulása. 2. Az egyes kerületek jelenlegi helyzete (népességszám, közlekedés, beépítési mód, közműhálózat, kereskedelmi ellátottság stb.) és 2000-ig várható fejlődése. 3. A külföldi nagyvárosok kerületi tagozódásának összehasonlító tudományos

vizsgálata. 4. Javaslatok kidolgozása az új kerületi felosztásra nézve. 5. A fővárosi és kerületi szinten működő állami és társadalmi szervek rendszerének és szervezetük fejlődési tendenciáinak komplex számbavétele. 6. A fővárosban működő tanácsi szervek tevékenységének kritikai elemzése. 7. Alternatív javaslatok kidolgozása a fővárosi tanácsi szervezetének továbbfejlesztésére, valamint a fővárosi és kerületi szintű szervek közötti munkamegosztásra nézve. 8. Az agglomerációs övezet jelenlegi helyzete és várható fejlődése. 9. Az agglomerációs övezet településeinek közigazgatási jogállása és a települések vonzási kapcsolatrendszere. 10. Az agglomerációs településegységek igazgatásának nemzetközi összehasonlítása. 11. Az agglomerációs települések jelenlegi közigazgatási kapcsolatrendszerének kritikai elemzése. 12. Javaslat kidolgozása az agglomeráció jövőbeli igazgatási rendszerére nézve.

Noha jómagam – aki e kutatások témafelelőse vagyok – közigazgatási jogásznak vallom magam, úgy vélem, e pusztán felsorolás is kellőképpen érzékelteti, hogy itt *interdiszciplináris kutatásokról* van szó, amelyekben lép-ten-nyomon felbukkan ugyan a jogi elem, de amelyekben a településföldrajztól a szociológiáig és a demográfiáig egész sor tudományág részvételére szükség van.

Éppen ezért úgy gondolom, hogy a *közigazgatás fejlesztését szolgáló agglomeráció-kutatás egyik kulcsfontosságú kérdése: mindazon tudományágak képviselőinek bevonása a kutatómunkába, amelyek részvétele nélkülözhetetlen a megalapozott következtetések kialakításához.*

Mivel az ilyen jellegű kutatásokban szükségképpen nagy szerepet kap a prognosztika, ugyancsak elengedhetetlennek tartom mindama *közép- és hosszú távú tervek és koncepciók tanulmányozását, valamint megvalósításuk várható hatásainak számbavételét, amelyek befolyással lehetnek a városrészek, illetőleg a települések közötti kapcsolatok alakulására.* E tervek köre az egyes települések rendezési terveitől a közlekedésfejlesztési tervekig igen széles.

Végül harmadik módszertani szempontként azt szeretném hangsúlyozni, hogy *a kutatásnak feltétlenül fel kell tárnia a közigazgatás és társadalmi környezete közötti bonyolult kölcsönhatások egész komplexumát, s ezen belül főként a közigazgatás és a lakosság, a közigazgatás és a gazdaság, illetőleg a közigazgatás és a széles értelemben vett szolgáltatás relációt.*

Az elmondottakat szeretném néhány, eddigi kutatásaink tárgyköréből vett megállapítással alátámasztani. Budapest az ország legsűrűbben lakott települése. Az ország összterületének 0,5 százalékán a lakosság 19,6%-a él. A város vonzáskörzete sok tekintetben az egész országra kiterjed. Szűkebb vonzáskörzetének határait nehéz tudományos alapossággal időtállóan megvonni. Egy 1959-ből származó kormányzati aktus 64 települést sorolt a főváros-környéki övezetbe. Később – 1971-ben – a Minisztertanács 44-re szűkítette az agglomerációs övezet településeinek számát. Az utóbbi döntés előkészítése során általában azokat a településeket sorolták ebbe az övezetbe, amelyeknél

- a táji, földrajzi kapcsolat vagy Budapest beépített területéhez való csatlakozás nyilvánvaló;
- a kereső lakosság több mint 50%-a a fővárosba jár dolgozni;
- a lakosság túlnyomó többsége az ipari szektorban dolgozik;

- a település ipari üzemei a budapesti ipari körzet szerves részei; továbbá
- a település Budapestről tömegközlekedési eszközzel 45 percnél rövidebb idő alatt megközelíthető.

Kutatásaink során mind a települések besorolása, mind az említett kategorizálási ismérvek helyessége aggályossá vált. Van ugyanis olyan agglomerációs település, amely – a jelentős ipartelepítés hatására – viszonylag szuverén módon fejlődik, sőt saját vonzaskörzetet alakított ki. Másfelől viszont egyes települések nem felelnek ugyan meg maradéktalanul az ismertetett követelményeknek, de Budapest üdülőövezetének szerves részei és a fővárossal való kapcsolatuk rendkívül intenzív. Arra is felfigyeltünk a kutatások folyamán, hogy a fővárostól mintegy 30 kilométerre 7 középfokú központból álló „gyűrű” helyezkedik el. E települések közül csupán 2 minősül agglomerációs jellegűnek, de mind a 7 vonzást gyakorol az övezet megfelelő részeire. Ezért az agglomerációs övezet problémáit nem lehet oly módon vizsgálni, hogy az agglomeráció kívülről ható vonzást figyelmen kívül hagyjuk. A főváros túlnépesedésének megakadályozása végett a Budapesten történő ingatlanszerzésnek és lakáskiutalásnak bizonyos jogi korlátai vannak. E korlátozások is hozzájárulnak ahhoz, hogy az agglomerációs övezet lakossága 1970 és 1976 között a 2,3%-os országos népességnövekedéssel szemben 15,3%-kal gyarapodott. Az egyes települések létszámnövekedésének aránya azonban rendkívül eltérő.

A 44 agglomerációs település Pest megye területéhez tartozik, tanácsaik a fővárosban működő tanácsi szervekkel nem állnak hierarchikus kapcsolatban, noha egyes települések már szinte egybeépültek a fővárossal. E helyzet annál is inkább sajátos, mivel közigazgatási rendszerünkben ismeretes az ún. „városkörnyéki község”. Jelenleg 43 városhoz 115 községi tanács (180 településsel) kapcsolódik ilyen módon.

Ugyanakkor sem az 5 megyei városhoz, sem a fővároshoz nem kapcsolódik városkörnyéki község, holott a települések közötti kölcsönös egymásrataltság nyilvánvalóan itt a legintenzívebb.

Az agglomerálódási folyamat sok tekintetben érinti a közigazgatás tevékenységét. Így pl. felméréseink szerint az agglomerációs településeken a lakosságszám még sokkal kevésbé juttatja kifejezésre a közigazgatásra háruló munkateher mértékét, mint az egyéb települések esetében; az agglomerációs települések közigazgatási szerveire az állandó lakosság számához viszonyítva igen nagy munkateher hárul. Az üdülőövezetbe tartozó agglomerációs településeken esetenként az ingatlantulajdonosok többsége budapesti, azonban a helyi képviseleti szervekben való képviseletük megoldatlan. Sokáig lehetne még sorolni az agglomerálódásnak a közigazgatásra gyakorolt hatását, amely – meggyőződésem szerint – *sajátos munkamódszerek és irányítási-szervezeti formák bevezetését teszi szükségessé*. Vonatkozik e megállapításom a budapesti agglomerációra is, amelynek közigazgatási problémáit illetően a kutatás első – a tényfeltárást, a kritikai elemzést és az átfogó javaslatok kidolgozását szolgáló – része a zárótanulmány elkészítésével lezárult, s munkánkat most a javaslatok részletes és konkrét kidolgozására összpontosítjuk.

Tevékenységünkhöz igen nagy segítséget nyújtott „Az urbanizáció hatása a közigazgatásra” címmel, 1975 decemberében, Debrecenben rendezett nemzetközi munkaértekezlet. Bizonyosra veszem, hogy sok értékes gondolatot kapunk a mostani nemzetközi konferencián elhangzottakból is.

ДIE UNTERSUCHUNG DER OPTIMALEN VERWALTUNGSSTRUKTUR VON SIEDLUNGSKOMPLEX IM FALLE DER BUDAPESTER AGGLOMERATION

(Dr. Géza Kilényi)

Vom Vortragenden, der das Forschungsthema „Die Weiterentwicklung der hauptstädtischen Verwaltung und der Verwaltung von Budapester Agglomeration“ lenkt, wurden der Lauf der vom Institut für Verwaltungsorganisation geschafften Forschungen und die methodologischen Knotenpunkten der Untersuchung bekanntgemacht.

Es wurde die Notwendigkeit der interdisziplinierten Annäherung, das Studieren der langfristigen Pläne betont, und noch das, dass diese Untersuchung die komplizierten Wechselwirkungen zwischen der Verwaltung und ihrer gesellschaftlichen Umwelt unbedingt klarzulegen ist.

Von den Forschungsergebnissen wurde aufgehoben, dass die Einordnung von 44 Siedlungen nach Beschluss des Ministerrates bezweifelt wurde. Es gibt solche Siedlungen der Agglomeration, die relativ suveren sind, aber auch solche, die intensiven Beziehungen mit der Hauptstadt haben, aber dem Kriteriumsystem des Beschlusses von Ministerrat nicht entsprechen.

Die vor dem Institut stehende Aufgabe: einen Vorschlag zur Verwaltung der Budapester Agglomeration machen, der unbedingt die Einführung der eigenartigen Arbeitsmethoden und organisatorischen Lenkungsformen bedeuten soll. Auch die heutigen Lösungen sind nicht ausgenützt, weil zur Zeit 115 Gemeinderäte zu 43 Städten gehören, aber weder die fünf Komitatsstädte, noch die Hauptstadt noch nicht über stadtländliche Gemeinden disponiert.

ИЗУЧЕНИЕ ОПТИМАЛЬНОЙ СТРУКТУРЫ УПРАВЛЕНИЯ АГЛОМЕРАЦИОННЫМ АНСАМБЛЕМ ПОСЕЛЕНИЙ В ОТНОШЕНИИ БУДАПЕШТСКОЙ АГЛОМЕРАЦИИ

(Д-р Гэза Килэньи)

Автор как руководитель темой, так называемой „Дальнейшее развитие столичного управления и управления будапештской агломерацией,“ излагает ход и по методологии важные узловые пункты исследования, проводимого в институте государственного управления и организации.

Автор подчеркивает необходимости междисциплинарного подхода и изучения средне- и долгосрочных планов, а также указывает на раскрытие текущим изучением комплекса, сложных взаимодействий в целом, возникающихся между государственным управлением и его социальной окружающей средой.

Излагая достижения изучения отмечается, что подведение 44 поселений, обозначенных по постановлению Совета Министров, стало сомнительным, так как существует относительно суверенное агломерационное поселение, а другие имеют интенсивную связь со столицей, несмотря на то, что они не удовлетворяют системе критериев, составленной в постановлении Совета Министров.

Предстоящей сотрудникам института задачей является: выступить с предложением, касающимся управления будапештской агломерацией, в котором безусловно будут содержаться требования внедрения своеобразных методов и управленческо-организационных форм. Настоящие решения не вполне использованы. Правда, что в настоящее время 115 сельских Советов связываются с 43 городами в качестве окружающих сел, но ни 5 комитатских городов, ни столица не распоряжаются селами, имеющимися „право окрестности города”.

AZ AGGLOMERÁCIÓ-KUTATÁS SZOCIOLÓGIAI MÓDSZERÉRŐL

Kárpáti Zoltán

Néhány olyan problémáról szeretnék említést tenni, ami általában az agglomeráció-kutatás társadalmi kérdéseivel van összefüggésben. Amikor az agglomerációról beszélünk, akkor szükségképpen a falu–város kapcsolatáról beszélünk, egyúttal tehát urbanizációs folyamatról.

Ez szükségessé teszi azt, hogy jóval intenzívebb kutatási módszereket dolgozzunk ki, mint amelyeket eddig alkalmaztunk. Itt többféle probléma is felmerül. Az egyik az, hogy Magyarországon a falu és város történeti kettészakadásából, a településrendszer aránytalanságaiból következően általában vagy a faluval foglalkoztunk vagy a várossal, a kettő kapcsolatával azaz a falu–város kapcsolatával azonban már jóval kevésbé. A másik probléma az urbanizáció fogalmának a kidolgozatlansága. Korábban általában az urbanizációt igen erősen a városhoz kötöttük, minthogy a városba áramlás, tehát a lakóhelyi változtatás volt az urbanizálódás egyik alapja. Ez érthető, ha figyelembe vesszük, hogy 20–30 évvel ezelőtt még sokkal jelentősebb különbségek voltak a falu és város között, mint manapság. Tehát ez a vándorlás is sokkal tömegesebb volt, és a területi mozgásoknak ez a kollektív formája valóban azt a látszatot keltette, mintha az urbanizálódás a város felé mozgással volna egyenlő. Ma azonban már igen sokféle formájáról beszélhetünk az urbanizációnak. Előfordul, hogy a foglalkozást tekintjük urbanizálnak pl. azt mondjuk, hogy az ipari foglalkozás urbanizált a mezőgazdasági foglalkozással szemben, vagy a városi lakóhely urbanizációt jelent a falusi lakóhellyel szemben, vagy pedig az alapellátásban mutatkozó különbség jelent egyúttal urbanizációs különbséget. Az urbanizáció sokféle értelmezése miatt nem könnyű megmondani, pl. hogy egy Budapest perifériáján élő, szoba-konyhában lakó segédmunkás mennyivel urbanizáltabb, mint egy vecsési zöldséges paraszt, aki egy összkomfortos kétszintes családi házban lakik, vagy azt sem tudjuk eldönteni, hogy pl. a falusi iparban dolgozó munkás, csak azért, mert iparban dolgozik, mennyivel urbanizáltabb, mint egy soroksári tsz-paraszt.

Az urbanizáció kérdésében tehát differenciáltabban kell eljárunk. A szociológusok általában az életmóddal kapcsolják össze az urbanizációt. Az életmód-meghatározásban három problémát szeretnék itt megemlíteni, ami az urbanizációval kapcsolatos.

Az egyik az alapellátás problémája. Szó volt már arról, hogy az alapellátás, másszóval az infrastruktúra kérdését is differenciáltabban kell megközelítenünk. Vitakoznék Zoltán Zoltán véleményével, miszerint a kereskedelmi ellátottság bizonyos fejlesztése nem tartozik a legalapvetőbb infrastrukturális beruházások közé, különösen az agglomerációt tekintve.

Van azonban egy olyan probléma, hogy a gazdaságossági szemlélet elsősorban a településen felhalmozott állóeszköz értéket tekinti a fejlesztés alapjának, másfelől azt veszi figyelembe, hogy mennyi az egy főre jutó fajlagos beruházási hányad. Ez azt jelenti, hogy minél kisebb egy település, annál kevésbé gazdaságos a beruházás, ugyanakkor viszont annál kevesebb az állóeszköz érték felhalmozás.

A másik probléma ami az urbanizációval összefügg, a foglalkozás. A foglalkozás kérdését is sokkal általánosabban és sokkal struktúrához kötöttebben kell felvetnünk. Itt számolnunk kell azzal a jelenséggel, hogy az egyes települések a társadalmi munkamegosztás különböző helyein állnak. Az ipar területi szervezetéből következik, hogy a munkafolyamat egyes fázisai egy urbanizációs vonal mentén helyezkednek el. Ez az urbanizációs vonal egy centrum-periféria dimenzióban fut végig. Ily módon a munkafolyamat területi feldarabolásával állunk szemben. Hogy egy példát említsek:

Dráva menti kisfalvakban termelik és hántolják a fűzfát, Sellyén pácolják, kötözik, Békéscsabán fonják és Budapesten árusítják, tehát ott nyeri el elegáns csereérték formáját.

A következő probléma ami az urbanizációhoz hozzátartozik és egyben az utolsó is, amit említeni szeretnék, az életmódot szabályozó értékrendszer. Tehát, milyen igények urbanizálódnak, mi az, ami vonz, húz a város felé, illetve milyen rezisztens elemek vannak. Milyen közösségi tradicionális elemek rejlenek abban, hogy bizonyos települések életképesek maradnak, tehát a lakosság nem akar onnét elvándorolni annak ellenére, hogy kis települések, hogy nem fejlődnek stb. Mindezt vizsgálnunk kell rendkívül komplexen, és mint említettem, mind a három probléma lényegében struktúrát érintő probléma is egyben, tehát a gazdasági struktúrát és társadalmi struktúrát egyaránt érinti. Nézzük meg, mi történik az aprófalvas régiókban!

Az aprófalvas régióban ezek a problémák még fokozottabban érvényesülnek, hiszen az aprófalvas agglomerációban a településfejlesztés eleve elmarad a kívánatostól a fenti okok miatt.

Végeztünk egy vizsgálatot a nagy beruházásokról baranyai aprófalvakban. Az első két helyen a ravatalozó és buszváró szerepelt. Azt is mondhatnánk szimbolikusan, hogy ebből a településformából ez a kijutás két lehetősége. Az aprófalvas településforma természetesen sokkal kevésbé alkalmas az agglomerálódásra, mint a nagy településformák. Nem beszélve arról, hogy szükségszerű az intézmények elköltözése is ezekből az aprófalvakból, hiszen éppen az infrastruktúra differenciáltabb megközelítése igényli azt, hogy az intézmények egy részét nagyobb településekre koncentráljuk. Viszont ezzel a szellemi potenciál is csökken ezeken a településeken, hiszen a lakosság egy része elköltözik és voltaképpen egy társadalmi eróziós folyamattal állunk szemben, ami ezeknek a falvaknak ez elszegényedéséhez vezet. Még arról is szeretnék említést tenni, hogy az agglomerációs kisfalvaknál nemcsak az alacsony állóeszközérték (tehát az, hogy nem fejleszthető, vagy nem kifizetődő a fejlesztés), hanem egyben az is probléma, hogy az itt élő lakosságot sújtják olyan plusz terhek is, amelyek az ingázás mellett jelentkeznek és a falusi lakosságot általában is terhelik a városi lakossággal szemben. Ez pedig az, hogy fokozottabb az önkéntes közműhozzájárulás. A lakossági munka szerepe megnőtt, másrészt különböző pénzgyűjtésekkel igyekeznek fejleszteni a maguk infrastruktúráját helyben. Hogy megint csak egy példát hozzak fel! Itt 10 km-re Pécestől egy faluban a követ-

kezőket hallottuk: úgy építették meg az utat a faluban, hogy a tanácselnök megfigyelte, hogy a munkagépek rendszeres időközökben eljárnak az országúton a falu mellett. Megszervezte azt, bizonyos juttatás ellenében, a lakosságot hajnalban kivezényelték leteríteni a sódert, kiásni az árkot, akkor jött az úthenger, párszor megfordult és azután ment a munkájára.

Ugyanezt a következő munkagéppel is megcsinálták, mikor jött a következő munkagép és visszafelé 5 órára ugyanúgy megszervezték az egészet, vagy 6-ra munkavégzés után. Tehát a lakosság sokkal fokozottabban van igénybevéve az ingázás mellett.

Azzal foglalnám össze amit elmondtam, hogy bizonyos urbanizációs lejtővel vagy – ez nézőpont kérdése – emelkedővel állunk szemben, tehát az embereknek a térben elfoglalt helyük egyben társadalmi pozíció is, tehát akár a területileg felosztott munkafolyamatban elfoglalt helyük, akár az adott településtípuson elfoglalt helyük meghatározza lehetőségeiket.

UBER DIE SOZIOLOGISCHE METHODE DER AGGLOMERATIONSFORSCHUNG

(Zoltán Kárpáti)

Es wurde betont, wenn über die Agglomeration gesprochen wird, da kommt die Beziehung zwischen dem Ort und der Stadt notwendigerweise in die Rede. Die Erforschung dieser Beziehung hat in Ungarn keine Tradition, früher wurde sich nur entweder mit dem Dorf, oder nur mit der Stadt beschäftigt. Zur Vertiefung der Untersuchungen benötigt auch die Revidierung des Begriffes von Urbanisation, weil die Urbanisation oft einseitig bewertet wird. So kommt z. B. vor, dass sie einmal als Änderung der Siedlung (Migration in die Städte), dann als Änderung der Berufe (Verlassung der überwiegend landwirtschaftlichen Berufe) und auch als Niveau der Grundversorgung zu verstehen ist. Die Verständigung des Urbanisationsprozesses ist nur mit der komplex und zu dem gegebenen Problem angewandten Analyse dieser Fakten vorzustellen. Die soziologische Methode der Agglomerationsforschung strebt sich nach Komplexität.

Die Betonung dieser Umstände ist besonderer Bedeutung in der Region der Kleindörfer. Werden die einzelnen Fakten der Urbanisation untersucht, ist ins Auge fallend, dass sich diese Dörfer im Nachteil aus der Hinsicht der Grundversorgung und der gesellschaftlichen Arbeitsteilung (Berufsmöglichkeiten) befinden, aber es ist auch in der Zukunft mit ihrer Abschaffung nicht zu rechnen. Die einseitige wirtschaftliche Anschauung und die wegen der hierarchischen Struktur der Industrie herausgebildeten Nachteile sind in der Siedlungspolitik zu erfahren die die Entfaltung der organischen Beziehungen zwischen dem Dorf und der Stadt hindern.

О СОЦИОЛОГИЧЕСКОМ МЕТОДЕ ИЗУЧЕНИЯ АГЛОМЕРАЦИИ

(Зольтан Карпати)

Автор подчеркивает, что при использовании понятия „агломерация” особое значение имеет взаимоотношение между городом и деревней. Изучение взаимоотношений такого типа имеет мало традиций у нас. В Венгрии город и деревня исследовались независимо друг от друга. Для углубления изучений необходимо пересматривать понятие урбанизации, ведь в большинстве случаев урбанизация исследуется односторонне. Так например, урбанизация идентифицируется то смене расселения (миграции в город), то смене профессии (главным образом прекращению сельскохозяйственной профессии), то уровню основного снабжения, хотя только комплексным анализом всех этих факторов можно понимать процесс урбанизации. Социологический метод изучения агломерации стремится к такой комплексности.

Особенно важно это подчеркнуть в случае регионов с мелькими селами. Если исследуются отдельные факторы урбанизации, вполне очевидно, что с точки зрения как основного снабжения, так и позиции в общественном разделении труда, эти мелькие села находятся в самом невыгодном положении. Эти села не возможно ликвидировать в ближайшее время.

Вытекающие из одностороннего экономичного подхода в политике поселений и пространственно иерархичной структуры промышленности невыгоды действуют сильнее в случае мельких сел, и препятствуют формированию органической взаимосвязи между деревней и городом.

AZ AGGLOMERÁCIÓ ÉGHAJLATMÓDOSÍTÓ HATÁSA

Dr. Fodor István

Az ember társadalmi tevékenységének a természeti egyensúly megbontására irányuló veszélye korunk egyik jellegzetes multidiszciplináris problémájává fejlődött. Ez a veszély különösen koncentráltan jelentkezik az agglomeráció folyamatával, amely együtt jár az emberi környezet elszennyeződését előidéző források egyfajta lineáris összefüggést meghaladó növekedésével, mind a termelőtevékenység, mind a fogyasztás területén. Az urbanizációs folyamat felgyorsulásával az agglomerációk fejlődése – előidézve a szennyezőforrások nagy koncentrációját – az emberi környezet minőségi romlásának egyik tényezőjévé válhat. A természetes környezet urbanizációs folyamat által kiváltott denaturálása rákényszerít bennünket arra, hogy az agglomerálódás hatásait a társadalomtudományi elemzésekkel egyidőben a természettudományok bizonyos aspektusaiból is vizsgáljuk. Ez utóbbi megközelítés számos irányból lehetséges.

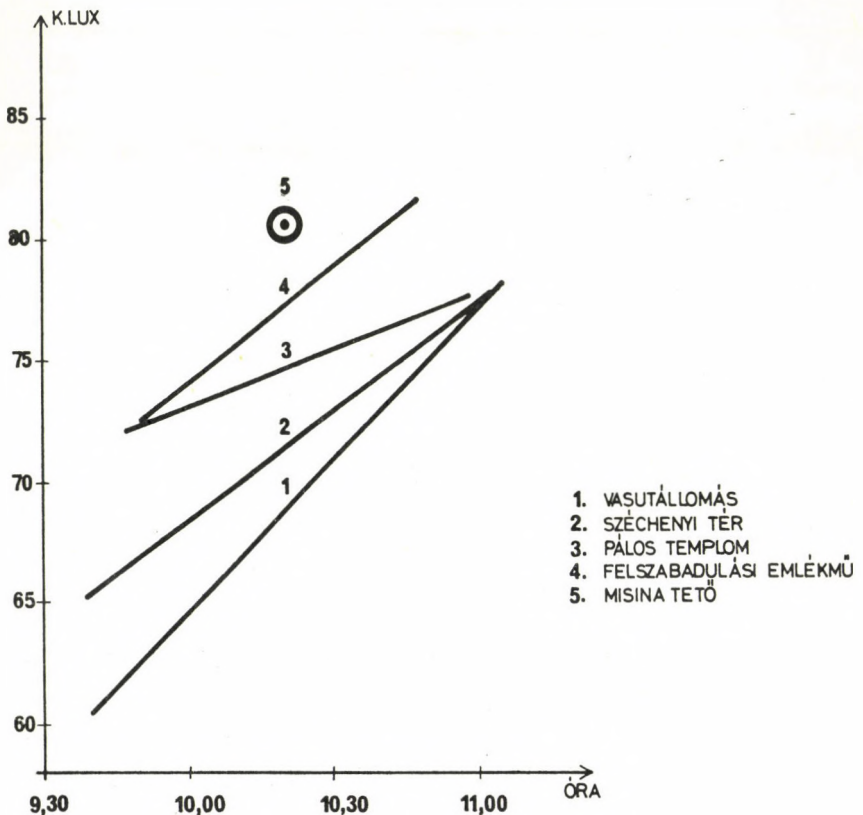
Ebből a megfontolásból kutattuk a település és az éghajlat kölcsönhatását. Miután az éghajlat legtartósabban a lakó- és munkahelyen keresztül hat az ember egészségére, morális állapotára, így az régóta szerepet játszik a települések helyének megválasztásában (Grundke 1955), egyéb kedvező természeti adottságokkal párosulva pedig a települések fejlődését potenciálisan is befolyásolja.

A hatásmechanizmus dialektikájából adódik, hogy a települések – mint műtájak – specifikus jegyeikkel a természetes tájon belül erőteljesen megváltoztatott mikroklimákkal különleges mezoklimát, vagy antropogén klímát, az ún. városklímát hozzák létre. Ezek a városklímák szinte valamennyi éghajlati elemben olyan markáns változásokat mutatnak a környező tájak természetes éghajlatával szemben, amelyek egyedi esetekben is figyelemre méltóak. A település jelleme mint szubsztrátum tehát, meghatározza azt az éghajlatmódosítást is, amely végbemegy a természetes táj makroklimájában. E folyamat végképletteként megkapjuk a vizsgált városklímát.

Pécs város környezete napsugárzásban Magyarország leggazdagabb tájai közé sorolható. A városban az 50 éves átlag alapján $104,1 \text{ kcal/cm}^2$ sugárzási energia jut a felszínre, míg a Mecsek hegységben, a Misina-tetőn ennél kb. $1,5 \text{ kcal/cm}^2$ -rel magasabb. Ennek az iparilag szennyezett városi levegő sugárzáscsökkentő hatása az oka. Ismert tényként fogadjuk el, hogy az agglomerációk levegőjét sok forrás erősen szennyezi, hogy annak csak néhány összetevőjét említsük: az egyre növekvő közlekedésből, az ipari üzemek működéséből és a házi tüzelésből származó nagy mennyiségű por, korom, gáz és gőz. Ennek alapján a napsugárzás csökkenésének vizsgálatánál a fentiek közül bármely tényezővel kereshetjük az összefüggést. 1901 és 1950 között Pécs város lakossága a jelentős iparfejlődés következtében

53 000 főről 88 000 főre növekedett. Az 50 éves átlag alapján kitűnik, hogy a napsugárzás Pécs város területén évente mintegy $1,5 \text{ kcal/cm}^2$ nagyságú értéket veszít a szabad területekhez viszonyítva. 1950 és 1975 között a város népessége megduplázódott. Az erőteljes iparosodás következtében megnőtt a levegő szilárd szennyezettsége. 1963-ban Pécs közigazgatási területén a csúcstérték a megengedettnek 9-szerese volt. Azóta ez az érték a különböző védelmi berendezések alkalmazása révén csökkent, de még mindig a megengedhető határérték felett van. Ezeknek a hatásoknak az eredményeként napjainkban szélcsendes órákban pl. a Főpályaudvar környéke kb. $4\text{--}5 \text{ gcal/cm}^2$ energiával kap kevesebbet óránként, mint a magasabban fekvő belváros, és óránként $8\text{--}10 \text{ gcal/cm}^2$ -rel kap kevesebb sugárzási energiát mint a Mecsek hegység déli lejtőjén a 250–350 m magasságig beépült városrész. Ez a különbség a déli órákban $1\text{--}5 \text{ gcal/cm}^2$ -re csökken. Mindez – durva becslés szerint – a város mélyebben fekvő, szennyezettebb levegőjű részei és a Mecsek déli lejtőjének közepe között az 1901–1950. évi átlaghoz viszonyítva mintegy 4–5-szörös sugárzásvesztésről jelent. (1. ábra)

1. A MEGVILÁGÍTÁS ERŐSSÉGÉNEK IDŐBELI VÁLTOZÁSAI PÉCS KÜLÖNBÖZŐ SZINTMAGASSÁGÚ RÉSZEIN 1977 AUG. 30.-ÁN

Pécs városában a léghőmérséklet változásaira vonatkozó adatok 1870 óta állnak rendelkezésünkre. Ekkor a városnak még mindössze 29 000 lakosa volt és teljesen hiányzott az a nagyipar, amely a klíma változásait is oly markánsan meghatározza. Azt tudjuk, hogy az éghajlati elemek változását, így a levegő hőmérsékletét is befolyásolják az ún. periódikus ingadozások. Az átkaroló közepek azonban csillapítják e szingularitásokat és az 5, 10 és 20 éves átkaroló közepek arról tanúskodnak, hogy 1870 óta a város növekedésével szoros korrelációban emelkedik a levegő hőmérséklete. Az 1950-es évektől meggyorsult iparfejlődés, továbbá a megsokszorozódott gépjárműforgalom erőteljesen növelte a szennyeződést és ez azért is fontos, mert ha a változást évszakokra bontva elemezzük, kitűnik, hogy a hőmérséklet emelkedése nyáron és ősszel a legjelentősebb. Humánbioklimatológiai szempontból a nyári évszakban az ember számára terhelő klímát jelentő hőségnapok gyarapodása azért sem kívánatos, mert nem csupán elviselni nehéz azokat, de az egészségre is károsak.

Nemcsak kellemetlen közérzetet idéznek elő, de ugrásszerűen növelik a közlekedési balesetek számát is, nem is beszélve a lassú egészségi károsodásról, amelynek mértéke egyik napról a másikra még le sem mérhető.

A települések éghajlati viszonyainak vizsgálatánál a levegő páratartalmának változásait azért fontos elemezni, mert a légnedvesség kedvező vagy kedvezőtlen humánbioklimatológiai effektusa a települési sajátosságokból adódóan közvetlenül is befolyással van az emberre. Emellett számos közvetett gazdasági hatással is kell számolnunk.

A városi levegő vízgőztartalma a sokéves átlagok elemzése alapján alig mutat eltérést az antropogén hatásoktól mentes természeti táj levegőjétől. Kremser (1908) és Kratzer (1937) Bécs, Berlin, Köln, München és más nagyvárosok levegőjének nedvességviszonyait a városi levegőt a szabad térségek légtömegeinél abszolút és relatív értékekben is szárazabbnak találta. A párányomásértékek közti különbségek London (Chandler, 1965) és Budapest (Probáld, 1974) esetében is minimálisak. A Pécs és környékeire vonatkozó vizsgálati eredményeket az 1. táblázatban közöljük.

A táblázat első és második sora alapján kitűnik, hogy a párányomásban megmutatókozó különbségek Pécs és környéke esetében is minimálisak. A város környékének levegőjében a párányomás csak áprilisban és májusban magasabb, augusztusban és szeptemberben pedig teljesen egyforma. Jelentősebb az eltérés a város és a környező hegyvidék párányomásértékei között (1. táblázat 1. és 3. sora). A hűvösebb hegyvidéki levegő párányomás-

1. táblázat

A párányomás (Hgmm) havi és évi középértékei Pécs városban, és az attól való eltérések a természetes környezetben

Megnevezés	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.
1. Pécs város (Dohánygyár)	3,5	3,8	4,9	6,7	8,4	10,8
2. Szabad terület (Repülőtér)	-0,10	-0,12	-0,08	+0,18	+0,12	-0,26
3. Szabad terület (Mecsek hegység, Misina)	-0,12	-0,26	-0,52	-0,74	-0,96	-1,10

Megnevezés	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	Évi átlag
1. Pécs város (Dohánygyár)	11,4	11,7	9,0	7,2	6,6	4,2	7,2
2. Szabad terület (Repülőtér)	-0,12	0,00	0,00	-0,04	-0,52	-0,10	-0,09
3. Szabad terület (Mecsek hegység, Misina)	-1,02	-1,08	-0,82	-0,40	-0,70	-0,22	-0,66

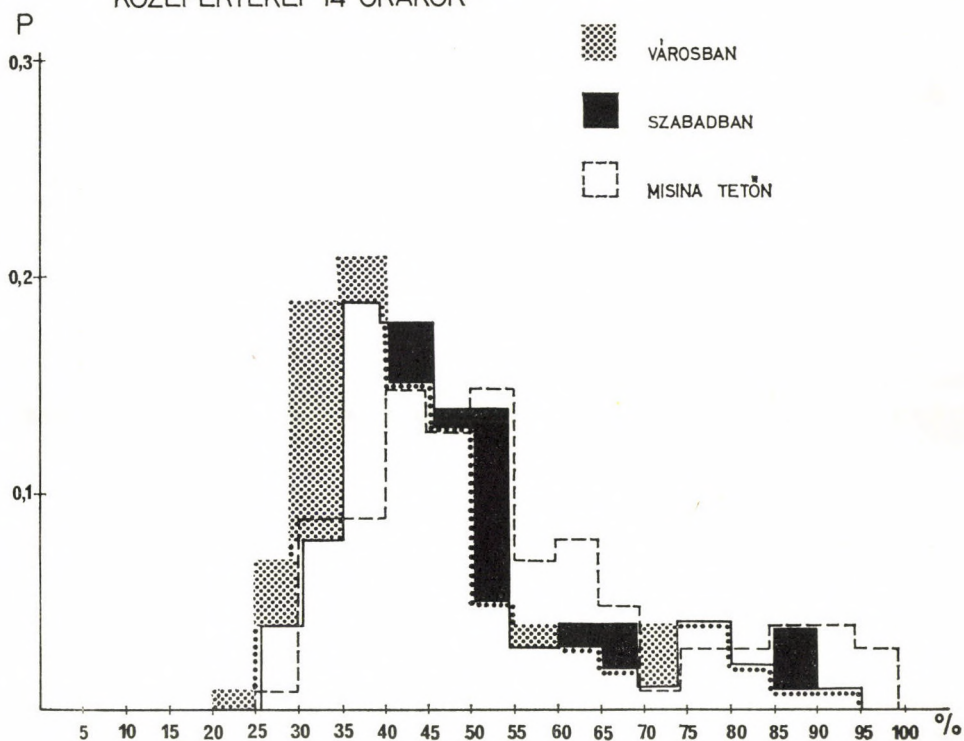
értékei az év minden hónapjában alacsonyabbak. A párányomásra vonatkozó eddigi vizsgálataink és a nemzetközi szakirodalom eredményei arra a következtetésre juttatnak bennünket, hogy a levegő páratartalmának abszolút mennyisége a települések bármilyen nagymértékű növekedése esetén sem mutat lényeges változást, azaz a település változása a levegő páratartalmának abszolút értékével – más meteorológiai elemekkel szemben – nem mutat szignifikáns kapcsolatot. Természetesen a közölt átlagos értékek nem utalnak a légnedvességre azokra a szélsőségeire, amelyek mind az emberre, mind általában az élővilágra és a technikai szférára egyaránt káros hatással vannak. Tehát a levegő páratartalmának abszolút értékeiben beálló változásokat elsősorban nem a település változásában kell keresni, hanem magában az időjárás változékonyságában.

Más a helyzet a relatív nedvesség esetében. Ismeretes, hogy a relatív nedvesség értéke pl. a levegőben jelenlevő vízgőz azonos mennyisége mellett is mutathat rendkívüli változékonyságot a hőmérséklet függvényében. Az alacsony relatív nedvességi értékek mellett jelentkező száraz levegő humánbioklimatológiai szempontból kellemetlen mind az emberre, mind pedig a bioszféra egészére (növény és állatvilág), annak gazdasági, műszaki-technikai következményeiről nem is beszélve. Ugyanakkor valamennyien szenvedünk – különösen nagy meleg esetén – a magas relatív nedvességtől is. 21 C°-os, vagy magasabb léghőmérséklet mellett, vagy ahhoz közel álló állapot esetén bekövetkezik a fülledtségi érzés, amely a trópusi terhelő klímával egyenlő megerőltetésnek teszi ki szervezetünket. Az említett szélsőségek előfordulását jól elemezhetjük a relatív nedvesség empirikus sűrűségfüggvényeinek a segítségével (2. ábra).

Az ábra az agglomeráció három jellegzetes pontja júliusi, 14 órás napi értékeinek relatív gyakoriságát tartalmazza. Az alacsony relatív nedvességi értékeknél (20–40%) határozottan kiugrik a „művi” környezet kevés zöldfelülettel ellátott, aszfalttal és betonnal beépített felszínének kedvezőtlen hatása. A 70–80%-os relatív nedvesség tartományában lévő kiugró értékek – amelyek a fülledtségi érzés kialakításában játszanak közre – már, véleményem szerint, elsősorban a meteorológia makro-szinaptikus helyzeteivel magyarázhatók. (Ezek zömmel a szubtrópusi légtömegek beáramlásának idején fordulnak elő.)

Az agglomeráció különböző típusú területei között jelentkező eltérések az év folyamán változnak (2. táblázat). Januártól szeptemberig a város sűrűn beépített területén alacsonyabb, októberben–novemberben nincs számottevő eltérés, decemberben ismét jelentősebb különbségek alakulnak ki a városi térség hátrányára.

2. A RELATÍV NEDVESSÉG JÚLIUSI KÖZÉPÉRTÉKEI 14 ÓRAKOR

Következtetések

A település és annak éghajlata közötti kölcsönhatás törvényszerűségét néhány összefüggésben vázoltuk. Vannak olyan meteorológiai paraméterek, amelyeket a településfejlődés jelentősen (sugárzás, hőmérséklet, szél, relatív nedvesség stb.), ugyanakkor néhányat alig befolyásol (pl. a vízpára abszolút mennyiségét).

2. táblázat

A relatív nedvesség havi és évi középértékei (%) Pécs városban és környezetében

Megnevezés	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.
1. Pécs város (Dohánygyár)	77	74	67	62	63	62	61
2. Szabad terület (Repülőtér)	82	78	70	68	67	64	63
3. Szabad terület (Misina, Mecsek hegység)	82	80	71	65	66	66	65

Megnevezés	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	Évi átlag
1. Pécs város Dohánygyár	62	64	69	80	79	68
2. Szabad terület (Repülőtér)	64	65	69	80	82	71
3. Szabad terület (Misina, Mecsek hegység)	63	63	69	83	86	72

Évszázadunk nagy problémája, a levegőszennyeződés ennél sokkal összetettebb kérdés. Olykor nagyvárosokban sem probléma (pl. Moszkva), más esetekben pedig kisebb ipari településeken is komoly társadalmi-gazdasági gondot jelent. A kérdés tudományos megoldásában tisztán kell látni, hogy a levegőszennyeződés nem a település mennyiségi növekedésével függ össze, hanem annak gazdasági-műszaki strukturális változásához kapcsolódik. Ebben az összefüggésben természetesen már a mennyiségi tényezők is döntő fontosságúvá válhatnak. Ezért a települések fejlesztési koncepcióinak kialakításánál az objektív természeti feltételeket is figyelembe kell venni. Ennek során a klimatikus adottságok tudományos elemzése sem nélkülözhető. Ez egybeesik a napjainkban oly fontos társadalmi kérdéssé vált környezetvédelem általános irányveivel is.

DIE WIRKUNG DER AGGLOMERATION AUF DIE KLIMAÄNDERUNG

(Dr. István Fodor)

Die Gefahr der mit der gesellschaftlichen Tätigkeiten zusammenhängenden Störung von Naturgleichgewicht hat sich zu einem der spezifischen multidisziplinieren Probleme unserer Zeit entwickelt. Diese Gefahr meldet sich besonders konzentriert mit dem Prozess der Agglomeration zusammen, der einem den linearen Zusammenhang übertreibenden Zuwachs der Umweltverschmutzung sowohl im Gebiete der Produktion als auch des Verbrauches zustandebringt. Die durch Urbanisationsprozess verursachte Denaturation der natürlichen Umwelt ist dazu zu zwingen, dass die Wirkungen der Agglomeration mit den gesellschaftswissenschaftlichen Analysen zu gleicher Zeit auch aus den Aspekten der Naturwissenschaften zu erforschen sind.

Da das Klima am dauerhaftesten Wirkungen durch den Wohnsitz und die Arbeitstelle auf die Gesundheit und den moralen Zustand des Menschen ausübt, spielt es schon lange grosse Rolle in der Wahl des Wohnsitzes. Das Klima mit den weiteren günstigen natürlichen Gegebenheiten zusammen wirken auf die Entwicklung der Siedlungen auch potentiell ein. Aus der Dialektik des Effektmechanismus ergibt sich, dass die Siedlungen mit ihren speziellen Merkmalen innerhalb der natürlichen Landschaft ein besonderes Klima, das sogenannte Stadtklima zustandebringen.

Данные явления происходят в случае средней агломерации в сложной топографической обстановке и было установлено, что потеря солнечного света между 1901 и 1975 гг. установлена. Было также отмечено, что с изменением высотных соотношений условия радиации в одной промышленной застройке с загрязненной атмосферой в определенное время в различных масштабах влияют (1. Abb.). Также другие климатические элементы вызывают большие изменения (ср. 2. Abb., 1. и 2. Tabelle).

При формировании концепций развития поселений в естественных условиях — также климатических условий — в расчет берется, что также общие требования общества к защите окружающей среды.

ВЛИЯНИЕ АГЛОМЕРАЦИИ НА ИЗМЕНЕНИЕ КЛИМАТА

(Д-р Иштван Фодор)

Опасность разрушения общественной деятельностью человека естественного равновесия стала одной из характерных мультидисциплинарных проблем нашего времени. Она проявляется особенно концентрированно в процессе агломерации, с которой сопряжено увеличение во все большей мере источников загрязнения окружающей среды человека в области производства и потребления. Денатурация урбанизационным процессом естественной среды заставляет исследовать влияние процесса агломерации с определенных аспектов естественных наук одновременно с анализами общественных наук.

Климатические условия оказывают влияние на здоровье и духовное состояние человека прежде всего по местам приложения труда и жительства, таким образом, они с давних пор играют значительную роль в размещении поселений, а в сочетании с другими благоприятными природными условиями потенциально воздействуют на развитие поселений. Из диалектики механизма действий вытекает, что поселения — в результате энергично измененных их специфическими чертами микроклиматов — создают в физическом ландшафте особый мезоклимат, т. е. городской климат.

Автор изучает эти явления в случае агломерации средней величины с разнообразным рельефным положением, и выявляет потерю в инсоляции в период 1901—1975 гг. Также доказано, что и в данное время характер поверхности воздействует в различной мере на условия радиации промышленной застройки с загрязненным воздухом (рис. 1), а он значительно изменяет другие климатические условия (рис. 2, таблицы 1 и 2). Поэтому при определении концепций развития поселений следует принимать во внимание объективные природные условия, в том числе и климатические. Это совпадает с требованиями охраны окружающей среды, ставшей важным общественным вопросом нашего времени.

AGGLOMERÁLÓDÁSI FOLYAMAT MAGYARORSZÁGON

Szántó Zsuzsa

Előadásom tárgya beszámoló egy több évig tartó kutatási tevékenység¹ eredményeiről.

A feladat elkészítésének célja a nem mezőgazdasági termelőerők bázisán kialakult és szervesen együttélő települések – mint új településhálózati alakzatok – területi elhelyezkedésének, kiterjedésének és sajátosságainak egyidejű vizsgálata alapján a hazai agglomerációs szint feltárása volt.

Az ország egészére kiterjedő vizsgálatot módszertani kutatások előzték meg, továbbá ezzel egyidejűleg hasonló jellegű kutatási együttműködés folyt a KGST ÉAB Városrendezési és Regionális Tervezési Állandó Munkacsoportjában is.

A tapasztalatok azt mutatják, hogy mind a nemzetközi, mind pedig a hazai szakmai közvéleményt elég sokat foglalkoztatta az elmúlt időszakban az agglomerációk kialakulásának, de még inkább fejlesztésének kérdése. E településhálózati alakzat értelmezése területén a legutóbbi időkig fogalmi tisztázatlanságok uralkodtak. Az agglomeráció fogalma és a mögötte levő tárgyi ismeretek mellett megjelent a szakirodalomban a településcsoport fogalma is. E kettősség elég sok bizonytalanságot eredményezett, elsősorban a nemzetközi együttműködések területén. Kutatási munkánk során választ kerestünk arra is, hogy a hazai településhálózatunkban hogyan jelenik meg e két alakzat, van-e közöttük különbség is, ha igen, ez mit jelenthet a fejlesztés szempontjából.

Munkánk során a településhálózatot úgy értelmeztük, hogy a történeti fejlődés során a települések egymáshoz viszonyított kapcsolata bizonyos mértékű fáziskésésben, de mindig tükrözte és tükrözi a társadalmi-gazdasági fejlettség mindenkori szintjét.

A fejlődő és fejlett ipari társadalmak területileg a települések egy részének közvetett ill. közvetlen integrációjában realizálódnak. Ennek az integrációnak jellege, mértéke és üteme összefüggésben van a társadalmi-gazdasági fejlődés jellegével, mértékével és ütemével.

E folyamatban a városoknak mindig kiemelkedő szerep jutott. Az urbanizálódás is elsődlegesen a történelmileg kialakult és további fejlesztés feltételeivel rendelkező városokat érintette. Érthető tehát, hogy a települések közötti spontán integráció is elsősorban az egyre több funkciót magukba foglaló városok és közvetlen környezetük között tapasztalható. Indokolható

¹ „A termelőerők adott koncentrációján kialakult településcsoportok lehatárolása” c. kutatási munkát az ÉVM Területrendezési és Fejlesztési Főosztálya 1975–1977. évre szóló megbízása alapján a VÁTI Tudományos Irodájának egyik kutatócsoportja készítette.

ez a megállapítás azzal a ténnyel, hogy az általános társadalmi, gazdasági fejlődés szükségszerűen igényel bizonyos népességszámot és funkcionális összetettséget.

A fentiek alapján a településhálózat átalakulásának vizsgálatánál az alábbiakból indultunk ki:

– A települések közötti összefonódás kialakulásának egyik alapvető feltétele egy vagy több olyan *dinamikusan fejlődő város vagy egyéb kiemelt jelentőségű település*, amelyekben a funkciók sokrétősége a szerteágazó munkamegosztásból származó kapcsolatok kialakulását eredményezi a környezetükben elhelyezkedő településekkel. Mivel a város, illetve egyéb jelentős települések fejlődésének dinamikája különböző, ezért különböző lehet egy településből kiinduló kapcsolat mennyisége és erőssége a környezetében elhelyezkedő településekkel; továbbá a különböző városok különböző fejlettsége más és más bonyolultsági fokú település-közi kapcsolatokat eredményezhet az ország különböző térségeiben.

– A települések közötti integráció kialakulásának másik feltétele a *nem mezőgazdasági jellegű termelőerők területi sűrűsödésének* potenciális (természetföldrajzi, műszaki-gazdasági) lehetősége.

A munka során úgy értelmeztük, hogy egy központi mag körül a nem mezőgazdasági termelőerők bázisán bármilyen mértékben integrálódott településeket *településcsoportnak* tekintjük. Később e településcsoportok, illetve központjaik egymáshoz történő hasonlításával a legösszetettebb funkciójú városok körül kialakult és bonyolult összefonódottságot mutató, egymással is összefonódott településcsoportokat tekintettük agglomerációnak.

Az ország területén számos egyéb szempontból homogén funkcionálisan együttélő településekből alkotott településcsoportokat találunk, e településcsoportok azonban a klasszikus értelmezés szerint soha nem képezhetnek agglomerációt, ugyanakkor magukba foglalhatják a nem mezőgazdasági termelőerők bázisán kialakult településcsoportok központjait vagy más településeit is.

A történelem során dinamikus társadalmi-gazdasági fejlődés a nem mezőgazdasági termelőerők, illetve az ipari termelőerők sűrűsödési térségeiben következett be. E térségekben alakultak ki az agglomeráció bonyolultságú településcsoportosulások. Ez az egyedüli oka annak, hogy a hazai agglomerálódási folyamatok vizsgálatát e térségekben végeztük.

A továbbiakban tehát e térségekben kialakult településcsoportok helyének területi kiterjedésének, bonyolultsági fokának meghatározásáról lesz szó. Előzetes feltételezéseinket vizsgálataink igazolták. A magyar településhálózat átalakulási folyamatában a nem mezőgazdasági termelőerők bázisán kialakult településcsoportok a kialakulás potenciális feltételeitől függően (magtelepülés funkcionális összetettsége, természetföldrajzi feltételek stb.) a településközi kapcsolatok bonyolultsága és ennek következtében az integrálódás mértéke különbözőképpen alakult. Az így kialakult településcsoportok az alábbiak szerint kategorizálhatók:

– vonzáskörzeti jellegű településközi kapcsolat alapján kialakult településcsoportok, amelyekben a kapcsolat jellege a jövőben sem változik;

– vonzáskörzeti jellegű településközi kapcsolat alapján kialakult településcsoportok, amelyekben a fokozottabb településközi integráció kialakulásának feltételei adóttak és megfelelő mennyiségi és minőségi fejlődés eredményeképpen *agglomeráció* kialakulásával lehet számolni;

– magasan kifejlett központi településben összetett funkciók eredményeképpen és megfelelő földrajzi feltételek esetén, a központi település és a környezetében levő települések között sok fajta intenzív funkcionális kapcsolat és településközi munkamegosztás a települések közötti térbeli összenövés tendenciájának érvényesülését is eredményezheti. E településcsoportok általában kialakulóban levő vagy már kialakult *agglomerációk*.

Ezek a típusok a magyarországi agglomerálódási folyamat megjelenési formáit mutatják. A településcsoportokon belüli településközi összefonódás mértékét a társadalmi-gazdasági fejlettség mindenkori hazai szintjének tükrében vizsgáltuk.

A településcsoportok a különböző országokban különböző időpontokban, különböző bonyolultsági fokot mutatnak. A hazai településcsoportok, agglomerációk analóg megjelenésével találkozhatunk mind országon belül a különböző térségekben, mind más országokban. Tapasztalataink szerint a kialakuló, továbbá a már kialakult településcsoportok megfigyelésénél a nemzetközi összehasonlítás legtöbbször torz képet eredményez. Ezért a hazai helyzet reális megismeréséhez hozzátartozik, hogy a számszerűsítés csak országon belüli viszonyítás során vezethet további hasznosításra számotartó eredményhez.

Az általános szempontokra épülő vizsgálat során a matematikai statisztika eszközeinek felhasználásával továbbá a nem számszerűsíthető, de a feladat szempontjából nélkülözhetetlen egyéb módszerekkel törekedtünk a hazai településcsoportok határainak megállapítására és az így lehatárolt településcsoportok differenciálására.

A nem mezőgazdasági jellegű termelőerők területi sűrűsödését, az urbanizációs fejlődést 45 db számszerűsíthető tényező alapján próbáltuk megragadni. E 45 tényezőtől többlépcsős faktoranalízis vizsgálattal az ország 3210 településéből 1205, illetve 752 olyan település maradt, amelyek vagy központjai településcsoportnak, vagy annak alkotó elemei. A faktoranalízis vizsgálatok alapján az ország településeit a legjellemzőbb tényezők figyelembevételével rangsoroltuk. E számszerű vizsgálat alapján kapott eredmények vizsgálatunknak csupán egyik kiinduló részét képezték. A települések közötti kapcsolatok megállapítására szolgált a 88 ingázási centrum és környezetében elhelyezkedő települések közötti ingázási kapcsolatok számszerű értékelése; továbbá az országos településhálózat-fejlesztési koncepcióban meghatározott 130 kiemelt település ellátási kapcsolatának értékelése a környezetében elhelyezkedő településekkel. A fentiekén túl a végső értékelés számos rendelkezésünkre álló nem számszerűsíthető információ (tervek, koncepciók, kutatási eredmények, helyismeret stb.) figyelembevételével történt. Nem volt azonban lehetőség e településcsoportokban gazdasági jellegű összefonódottság közvetlen vizsgálatára.

A helyzetfeltárás 1949., 1960., 1970. és egyes vonatkozásokban 1972., illetve 1975. évi adatbázis tükrében mutatja meg az országban kialakult helyzetet. A településcsoportok jövőbeni várható alakulásának előrejelzése most van folyamatban.

Az elvégzett több lépcsős vizsgálat alapján az alábbi megállapítások tehetők:

– a nem mezőgazdasági termelőerők területi szempontjából országos átlag feletti sűrűsödési értéket mutató 1205 település közül a vizsgálat eredményeinek végső értékelése után 752 település tekinthető potenciálisan agglomerációnak vagy agglomerálódó településcsoportnak,

– e 752 település 33 településcsoportot alkot, amelyekben 59 kiemelt² település képezi e településcsoportok magtelepüléseit,

– további 57 kiemelt település településcsoportot csak az általa alsó-fokon ellátott településekkel alkot; 9 olyan kiemelt település van, amely a vizsgálatok eredményei szerint semmilyen településközi kapcsolatba nem került a környezetében levő településekkel; 5 db azon kiemelt települések száma, amelyek a korábban említett 1205 település között sem szerepelnek,

– néhány a 33 településcsoportra vonatkozó mutató értéke alábbiak szerint alakult: területe az ország területének több, mint 30⁰/₀-a; e területen lakik az ország népességének közel 59⁰/₀-a; népesség-változás 1949–1970-ig az 1949. évi népesség ⁰/₀-ban 30⁰/₀; az 1945 után épült lakások aránya az összes lakásszámon belül 46⁰/₀; a tercier keresők aránya a népességen belül 32⁰/₀; ipari, építőipari keresők aránya a népességen belül 51⁰/₀ stb.,

– a 33 településcsoport differenciálásának eredménye:

- intenzíven fejlett településcsoport = agglomeráció Budapest térsége (J)
- intenzíven fejlődő településcsoport = agglomerálódó térség: Miskolc, Pécs, Balaton, komáromi térség (JF)
- extenzíven fejlett illetve fejlődő településcsoport = potenciális agglomeráció: Veszprém, Szolnok stb. térségek (E)
- fejlődő településcsoportok: Nyíregyháza, Mosonmagyaróvár stb. térségei (F).

A felsorolt településcsoportok, amelyek a népesség, illetve népsűrűség változással, a népesség változás, illetve foglalkoztatottsági struktúra alakulásának, a vándorlási különbség alakulásának további központi települések jellege alapján stb. szerint különböztethetők meg. Ilyen módon beszélhetünk több funkciós (komplex) településcsoportokról, továbbá egy vagy néhány funkciós (speciális) településcsoportokról.

E komplexitás, illetve speciális jelleg egyben a településcsoport további várható alakulását is jelzi figyelembe véve a fejlődés potenciális feltételeit. A vizsgálat eredményeképpen lehatárolt településcsoportok többnyire fedésben vannak azokkal a térségekkel (településekkel), amelyek 1970 és 1975 között dinamikus fejlődést mutattak.

Felvetődik a munka hasznosításának kérdése. A településhálózat tervszerű fejlesztése során, az általános városrendezési tervek által lefedett területek meghatározásánál, illetve igazgatási szempontból a különböző típusú településcsoportok figyelemreméltó településhálózati alakzatnak tekinthetők.

A fejlődés ütemét, az élet komplexitását biztosító előnyei következtében a településcsoportok alkalmasak arra, hogy kialakulásának feltételeit azokban a térségekben is megteremtsük, ahol a társadalmi-gazdasági fejlődés eddig nem hozta létre, de a természetföldrajzi feltételek a kialakítását nem akadályozzák.

Több településnek településcsoportokban történő fejlesztése a fentiek kivül olyan társadalmi-gazdasági előnyöket jelent mint pl.:

- közös műszaki hálózatok kialakítása és kihasználása,
- a településcsoportokba, agglomerációkba tartozó települések közötti

² Kiemelt településnek tekinthetők az Országos Településhálózatfejlesztési koncepció szerinti 130 település.

tervszerű munkamegosztás lehetősége a települések adottságainak figyelembevételével,

- a központi települések létesítményeinek hatékonyabb kihasználása és a településcsoportokba tartozó települések ellátottságának közeliítése,
- közös munkaerő bázis biztosításának lehetősége,
- differenciált munkahely választék kialakításának lehetősége,
- harmonikus kapcsolat lehetőségének biztosítása a népesség és a természet, a természet között,
- számos egyéb a társadalmi-gazdasági fejlődést befolyásoló tényező szabályozhatósága.

AGGLOMERATIONSPROZESS IN UNGARN

(Zsuzsa Szántó)

Die Ergebnisse einer mehrere Jahre lang dauernden Untersuchungen wurden bekanntgemacht, deren Ziel die Erschliessung des Agglomerationsniveaus in Ungarn durch Erforschung der auf Basis der nicht landwirtschaftlichen Produktivkräfte ausgebildeten und eng verbundenen Siedlungen ist.

Im Folge der gesellschaftlich-wirtschaftlichen Entwicklung wird das Siedlungsnetz umgewandelt. Der Prozess der Wandlung zeigt die folgenden Erscheinungen: eine grössere Stadt mehrere dynamisch entwickelte Städte oder eine Siedlung mit ausgehobener Bedeutung verdichten die Siedlungen durch ihre Beziehungen um sich. Die Bedingung der Integration unter den Siedlungen ist die räumliche Konzentration der nicht landwirtschaftlichen Produktivkräfte. Dieser Konzentrationsprozess bringt Siedlungsgruppen zustande. Später werden die komplizierten Beziehungen unter den Siedlungsgruppen mit der Verbreitung der Integration in die Richtung der Agglomerationsentwicklung wirken.

Die Integrationsstufe der Siedlungsgruppen ist der Meinung der Autors nach auf folgende Weise zu bestimmen:

- solche Beziehungen unter den Siedlungen, die die Merkmale eines Ballungsgebietes zeigen, aber sich in der Zukunft nicht umwandeln werden;
- solche Beziehungen unter den Siedlungen, die die Merkmale eines Ballungsgebietes zeigen und neben den gegebenen Bedingungen der Integration Agglomeration zu werden;
- Agglomerationen, in denen intensive, funktionale Beziehungen unter dem Zentrum und den Siedlungen sind und die Erweiterung der räumlichen Arbeitsteilung zu erfahren ist.

In drei bzw. fünf Zeitpunkten wurden mehrstufige Faktoranalysen in 3.210 Siedlungen des Landes auf Grund 45 Faktoren geschäft. Diese Analysen wurden mit Untersuchung der Beziehungen von 88 Pendelzentren und mit weiteren, zur Verfügung stehenden Erforschungen ergänzt. Die Ergebnisse zeigten 33 Siedlungsgruppen in der Fläche des Landes, wo die Möglich-

keiten zur Agglomerationsentwicklung gegeben sind, oder Agglomerationen schon zustande gekommen sind.

Schliesslich wurden die gesellschaftlich-wirtschaftlichen Verteile der komplexen Entwicklung von Siedlungsgruppen, die von der einheitlichen Herausbildung des Infrastrukturnetzes bis zum Umweltschutz zu sehen sind.

ПРОЦЕСС АГЛОМЕРИРОВАНИЯ В ВНР

(Жужа Санто)

Автор излагает результаты многолетнего исследования, целью которого было поставлено определить уровень процесса агломерирования в ВНР, на основе изучения органически сосуществующих поселений, созданных на базе не-сельскохозяйственных производительных сил.

В результате общественно-экономического прогресса происходит преобразование сети поселений. Процесс этого преобразования двусторонний. С одной стороны крупный город, или некоторые динамично развивающиеся города или другие поселения выделенного значения в результате своих разветвленных связей сплачивают вокруг себя населенные пункты. С другой стороны предпосылкой интеграции поселений является территориальная концентрация не-сельскохозяйственных производительных сил. В процессе концентрации сформированы группы поселений, а в дальнейшем — в результате расширения интеграции — сложные взаимосвязи групп поселений действуют по направлению к развитию агломерации.

Степени интеграции групп поселений сгруппированы автором следующим образом:

- взаимосвязи характера зоны тяготения между поселениями, которые в будущем не изменятся;
- взаимосвязи характера зоны тяготения между поселениями, которые при данных условиях интеграции могут превратиться во взаимосвязи характера агломерации;
- агломерации, в которых интенсивные функциональные взаимосвязи между центром и поселениями сочетаются с расширением территориального разделения труда.

В вышеупомянутом многолетнем исследовании с помощью многоступенчатого факторного анализа было определено в конце концов 33 группы поселений в ВНР, в случаях которых или предоставлена возможность агломерационного развития, или сами агломерации уже сформированы.

Наконец автор излагает общественно-экономические выгоды комплексного развития групп поселений, включенного разные области начиная с создания единой сети инфраструктуры до охраны окружающей среды.

AZ AGGLOMERÁCIÓ FEJLESZTÉSI TERVEZÉSÉNEK MÓDSZERTANI ELVEI

Žurek, Oldřich—Paulik, Tibor

1. A népgazdaság hatékony fejlesztése a jövőben csak úgy valósulhat meg, ha integrált erőfeszítéseket teszünk az ágazati és területi szerkezet észszerűsítése terén. A területi szerkezet racionalizálásának folyamatában a továbbiakban is szem előtt kell tartani azt, hogy a társadalmi-gazdasági szerkezetnek csak a terület (körzet) szintjén történő tervszerű megszervezése révén nem valósítható meg eléggé hatékonyan a folyamat egésze. Egyre jelentősebb szerepet játszanak a gazdasági növekedésben az agglomerációk, a városok, illetőleg más sajátos területi egységek. A társadalmi-gazdasági fejlődés tervszerű irányítását főként az agglomerációkban alapvető előfeltételeként kell értékelni annak, hogy mind magában az agglomerációban, mind a népgazdaság egészében hatékony fejlődés menjen végbe.

2. Csehszlovákiában az agglomerációkat a következő kritériumcsoportok szerint kell elkülöníteni:

a) Természeti, földrajzi kritériumok.

Ez a csoport a domborzati viszonyok, a természeti adottságok, a közigazgatási beosztás és az emberi környezet problematikáját foglalja magában.

b) Demográfiai és szociológiai kritériumok.

Ez a csoport a népesség, a munkahelyek és az ellátási-szolgáltatási intézményekkel kapcsolatos ingázás, a lakóhely, a szokások, a tradíciók, a kulturális kapcsolatok, az életmód, a szociális infrastruktúra stb. problematikáját foglalja magában.

c) Technikai, urbanisztikai kritériumok.

Ez a csoport a települések területi elhelyezkedése, a lakás, a közlekedési rendszer, a technikai infrastruktúra problematikáját foglalja magában.

d) Gazdasági kritériumok.

Ebbe a csoportba tartoznak: az agglomerációk gazdasági potenciáljainak mennyiségi és minőségi oldalai, a népesség; a gazdasági tevékenység központjai és a terület közötti kölcsönviszonyok, a gazdasági tevékenység centrumainak egymás közötti kölcsönös kapcsolatai stb.

A felsorolt kritériumok felhasználhatósága, illetőleg azok számszerűsíthetősége függ mind a területi szerkezet konkrét viszonyaitól, mind pedig az alapinformációs anyagok hozzáférhetőségétől.

Csehszlovákiában konkrétan a következőkből kell kiindulni:

a) az agglomeráció világosan körülhatárolt funkciója és szerepe a népgazdaságban, amelyek szempontjából meghatározó az állóalapok, a munkahelyek, valamint a teljes és különösen az ipari termelés értékének és volumenének magas koncentrációja;

b) az agglomeráció alapelemeinek lényeges jellemvonásai, amelyek az alábbiakból állnak:

- A gazdaságilag aktív népesség legalább 30%-a és a teljes népesség legalább 60%-a rendszeresen ingázik az agglomerációs magba (nagy magokba). A gazdasági tevékenység magas koncentrációja az agglomeráción belül nem egyenletesen oszlik el, az agglomeráció tartóvázát az agglomerációs magok alkotják. Az agglomerációban élőknek az agglomerációs magokhoz a munkavégzés okán való kötődése az agglomeráció egyik legalapvetőbb jellemzője.
- A központoktól való közlekedési távolság, amely maximálisan 45 perc. Az agglomerációs mag felé irányuló, jelentős intenzitású munkahelyre utazások gyors közlekedést igényelnek. A maximálisan 45 percnyi közlekedési távolság általános vélemény szerint elfogadható. A tudomány és a technika fejlődésével az agglomeráció területe úgy növekszik, hogy az utazási idő mindamelllett csökken. Ez gazdaságilag igen fontos nemcsak a termelés koncentrációja és specializációja, hanem az észszerű területhasznosítás és az emberi környezet jobbátétele szempontjából is.
- Az agglomeráció népsűrűsége 200 fő/km² körül ingadozik. A gazdasági tevékenység és a népesség tömörülése az agglomerációban szűkszerűen feltételezi a magas népsűrűséget, amely legalább kétszeresen meghaladja a csehszlovák átlagot.
- Nagyvárosok létezése az agglomeráció közvetlen közelében. Az agglomeráció nem jöhet létre oly módon, hogy a mag körül csak periferiális jellegű települések csoportosulnak; az ilyen agglomerációk nem lennének képesek kihasználni a tömörüléssel járó előnyöket. A népesség szétszórtsága megnövelné a közlekedési távolságot, a koncentrált infrastruktúra kihasználtsága gazdaságtalan lenne stb.
- Előnyös közlekedési-szállítási összeköttetések, elsősorban az agglomerációs maggal.
- Területi tömörség és a távlati továbbfejlődés számára szükséges területek megléte. A magas népsűrűség és az előnyös közlekedési feltételek az agglomerációban a sűrű településhálózat fokozatos kialakulásához vezetnek. Az agglomeráció elkülönítésekor mindig mérlegelni kell, hogy rendelkezik-e a továbbfejlődés számára nélkülözhetetlen új területigénybevételi lehetőségekkel.
- Az infrastrukturális létesítmények rendelkezésre állása. A termelői és szociális infrastruktúra egységes rendszerbe kapcsolódása megnöveli az agglomeráción belül az egyes területi egységek kölcsönös függőségét, az agglomerációt ebből a szempontból viszonylag egyformán vonzóvá, de egyformán sebezhetővé is teszi.

Az agglomeráció körülhatárolásában kulcsjelentőségű az agglomerációs magok megállapítása, amelyek körül az agglomerálódás végbemegy. Az agglomerációs magok meghatározására az alábbi kritériumokat kell figyelembe venni:

- a) a lakónépesség száma legalább 50 ezer fő,
- b) a munkahelyek száma legalább 30 ezer,
- c) a munkahelyekre ingázó dolgozók száma legalább 15 ezer fő.

3. Figyelembe véve az agglomerációk továbbfejlődésének törvényszerű folyamatát, a tudatos és tervszerű tevékenység során létre kell hozni annak előfeltételeit, hogy az agglomerációs gazdaságból eredő előnyöket kihasználhassuk, ugyanakkor a koncentráció negatív következményeit mérsékel-

hessük. Bizonyos körülmények között a koncentrációból adódó előnyöket ugyanis lényegesen meghaladhatják a koncentrációval összefüggő negatív következmények, amelyek például a következő formákban jelentkezhetnek: a beruházásokra fordított költségek aránytalan növekedése, az üzemeltetési költségek emelkedése, a kapacitások nem kellő kihasználásából eredő veszteségek, a fejlesztési tényezők biztosításával kapcsolatos problémák, a lakóhely és munkahely közötti kölcsönös kapcsolatok romlása stb.

4. Az agglomerációk és a városok jövőbeni formálását alá kell rendelnünk a funkcionális jelentőségüknek, a területi feltételeknek és az alapvető társadalmi célkitűzéseknek.

Szükségesnek látszik, hogy

- biztosítsuk a továbbfejlődés feltételeit, az agglomerációs funkciók elfogadható térbeli elosztását és egymáshoz kötődését az agglomeráció össztársadalmi és nemzetközi jelentőségével összhangban, úgy is mint társadalmi és gazdasági centrumnak és úgy is mint kulturális központnak;
- az agglomerációt kiegyensúlyozott területi alakulatként szervezzük meg, amely minden szempontból kielégítő emberi környezetet és az alapvető civilizációs feltételek tekintetében egyenletes színvonalat nyújt;
- az agglomerációban élő emberek számára meg kell teremteni a lakás, a munkahely, a szolgáltatást nyújtó intézmények és a pihenés vonatkozásában a választás, illetőleg a hozzájutás lehetőségét, valamint a társadalmi érintkezések terén jelentkező igények kielégítési feltételeit;
- biztosítsuk a települések, a természeti táj és az egész környezet alakulásában meglévő formai változatosság és sokoldalúság megőrzését és további erősödését;
- a hosszútávú fejlesztés során óvjuk, hangsúlyozzuk és főleg hasznosítjuk az agglomeráció területi, építészeti, kulturális, tájegységi és természeti értékeit;
- olyan világosan meghatározott, hosszútávon működőképes területi szervezetet alakítsunk ki, amely az agglomeráció továbbfejlődése során alapvető, szigorú, ugyanakkor azonban az új és a megváltozott körülményekre, igényekre az általános irányvonal megsértése nélkül rugalmasan reagálni képes kereteket szab;
- az agglomeráció szabályozásakor optimális hatékonyságra törekedjünk, mind a meglévő alapok és értékek megóvása és kihasználása, mind pedig azon új objektumok beruházása és üzemeltetése tekintetében, amelyeket az egyes fejlesztési szakaszokra megállapított célok fokozatos elérése érdekében valósítunk meg;
- pontosan körülhatároljuk az agglomerációk, a városok és az egyéb sajátos területi egységek, valamint a hatásuk alatt álló térségek funkcióit, és e funkciók ellátása során az erőforrásaik intenzív hasznosítására ösztönözzük őket.

5. Az agglomerációk további fejlődését az eddigieknél fokozottabban kell az intenzív típusú fejlődés irányába terelni. Ez viszont feltételezi, hogy

- az új beruházásokat az ún. vezető (dinamikus) iparágak programjaiba és az infrastruktúrába, azon belül is főként a technikai infrastruktúrába irányítsuk. Az agglomeráció további fejlődése szempontjából ezek a beruházások az agglomerációs gazdaság lehető legnagyobb növekedéséhez, egyszersmind az agglomeráció lehető legnagyobb népgazdasági hatékonyságához vezetnek;

- mérsékeljük az új kapacitások további létrehozását az agglomerációban, tekintettel arra, hogy az ilyen beruházások tovább növelhetik a kihasználatlan munkahelyek számát, és ezzel együtt csökkenthetik az állóalapok kihasználtságát;
- a gazdálkodás hatékonysága növelésének alapvető útja az agglomerációban a gépesítés, a technika fejlesztése, amely az erőforrások minimális növelésének igényét támasztja, illetve általában ellenkezőleg, például munkaerőt, energiát, vizet stb. szabadít fel más gazdasági tevékenység számára;
- az agglomeráció másodlagos magjaiban ne valósuljon meg olyan beruházás vagy rekonstrukció, amely nem kapcsolódik közvetlenül az agglomeráció gazdasági funkciójához vagy specializációjához, és nem is kiegészítő jellegű, mivel az az agglomeráció gazdasági szerkezetének nem kívánatos diverzifikációjához, illetve a népgazdaság fejlődése szempontjából leghatékonyabb alapelemek gyengüléséhez vezetne;
- új kapacitásokat a maximálisan lehetséges mértékben területileg koncentrálni telepítsünk az agglomerációkban, a körzet és a járási tervező szervek által megállapított módon, ami a rendelkezésre álló területek, az infrastrukturális létesítmények és intézmények takarékos felhasználását eredményezi, és lehetővé teszi az agglomerációs és az ezen kívüli gazdaság hatékony igénybevételét;
- leküzdjük a tehetetlenséget és a késleltető tendenciákat mind az új kapacitások területi elhelyezése, mind pedig az egyes gazdasági sejtek termelési programjainak megállapítása terén mindenütt, ahol ezek a jelenségek a területi racionalizálás akadályaként jelentkeznek az agglomerációkban.

6. Az agglomeráció és a város fejlődésének tervszerű irányítása során rendszeresen figyelemmel kell lenni az alapvetően jellemző tényezőkre.

Ezek:

- a gazdasági szerkezet, a területfejlesztés alapvető népgazdasági irányzatai, a munkaerő területi és funkcionális megoszlásának arányai, beleértve a szociális és a szakmai struktúrát, az állóalapok szerkezete és kihasználtságuk színvonala;
- a demográfiai fejlődés, az általános települési koncepció és az urbanizációs folyamatok további iránya és dinamikája, a lakosság életmódja;
- a termelő és a nem termelő szféra szerkezete, a területi kötődések intenzitása főként azon alapegységek és intézmények esetében, amelyek a termelés és a lakosság életét összekapcsoló láncszemeket jelentik, vagy a műszaki-technikai és közlekedési hálózat alapvázát képezik;
- az erőforrások és az adottságok, elsősorban a természeti kincsek és a vízkészletek, a terület technikai viszonyai, azok az erőforrások, amelyek a népgazdaság keretében az adott terület számára eloszthatók;
- az általános városfejlesztési koncepció és a megvalósítás időbeli prognózisa;
- a szocialista életmód;
- az akadályok, a korlátozó tényezők, a bizonyosság és a bizonytalanság.

Tovább kell erősíteni a tervezési szervek, a kutatóintézetek, a városfejlesztési koncepciókat kidolgozó szervek, valamint azon műszaki tervezőintézetek kölcsönös kapcsolatát és egymásra hatását, amelyek a helyes gazdasági-műszaki döntések meghozatalát biztosítják. Csak az ilyen kölcsönös kapcsolódás akadályozhatja meg a hiányosságok, a rossz gazdálkodás je-

lentkezését, a műszaki és gazdasági tervezőmunka célszerűtlen ismétlődéseit és értéktelenedését, ami már jó néhány helytelen döntés oka volt.

7. Az agglomerációk és a városok tervszerű irányításában a kívánt hatásfokot (azaz az eddig alkalmazott statikus megközelítési módról a dinamikusra való átmenetet) akkor érhetjük el, ha sikeresen valósul meg a tervszerű irányítás leglényegesebb mozzanata, a prognosztizálás, amely a társadalmi újratermelés fejlődésének irányait, tendenciáit és eredményeit kutatja és értékeli. Azok az ismeretek, amelyeket ezen tevékenység alapján nyerünk, csökkentik a jövőbeni fejlődés bizonytalanságait; ezért fokozatosan át kell állni a végbemenő jelenségek és folyamatok pusztá leírásáról azon tartalékok, erőforrások és feltételek feltárására, amelyek egy adott területet a népgazdasági fejlesztés számára alkalmassá tesznek.

Az agglomerációk és a városok fejlődésének prognózisában meg kell határozni az egyes alapelemek tendenciáit, helyes arányait és növekedési ütemeit. Fel kell használni az olyan határt képező állapotokra, korlátokra, bizonytalanságra vonatkozó ismereteinket, amelyek adott terület jövőbeni társadalmi-gazdasági fejlődésének folyamatában várhatóan jelentkeznek, továbbá elemeznünk kell az adott terület esetében az alapvető népgazdasági feladatok megoldását lehetővé tevő feltételeket is.

8. Az agglomerációk, a városok és az egyéb területi egységek komplex társadalmi-gazdasági fejlődésének tervszerű irányítása érdekében alapvető ösztönző erőnek kell tekintenünk a távlati és öt éves terveket, amelyekben kifejezésre kell juttatni az ágazati és a területi szervek tervező munkája során az egyes fázisokban elért eredményeket is (elsősorban a prognosztizálási szakasz elemzési és értékelési tevékenységében, valamint a városfejlesztési koncepciók kidolgozási szakaszában elért eredményekre gondolunk!).

Az agglomerációk fejlődésének tervezésére és prognosztizálására olyan információs rendszert kell kiépítenünk, amely

- lehetővé teszi a folyamatok és a jelenségek közötti összefüggések, azaz az agglomeráción belüli, az agglomerációk és a körzetek közötti, illetve maguk a agglomerációk közötti lényeges kölcsönviszonyok és arányok logikus értékelését, mindamelltt kifejezésre juttatja a komplexitás követelményét, egységes és egységesen különböző módszertani eljárásokon alapul;
- lehetővé teszi az agglomerációk, a városok és az egyéb területi egységek folyamatainak és jelenségeinek szélesebb körű elemző-feltáró értékelését, a fejlődés sajátos vonásainak, vagy épp ellenkezőleg, az összes vizsgálandó területre egyformán jellemző általános törvényszerűségeket a kimutatását;
- lehetővé teszi az egyes agglomerációkon belüli (az agglomerációk területi alapegységei közötti), valamint az agglomerációk és a körzetek közötti koordináció megvalósítását, az összesítő és a mérlegkészítési munkálatok elvégzését az agglomerációk, a városok és az egyéb területi egységek szintjén, továbbá mindazon körzetek szintjén is, amelyeknek részét alkotják az agglomerációk (munkaerő-felhasználási, beruházási, közlekedési és szállítási, vízgazdálkodási, lakásépítési tervek, az oktatásügyi, a kulturális, az egészségügyi és az üdülési-pihenési létesítmények beruházási és fejlesztési tervei stb.);
- tükrözi az agglomerációk, az egyes ágazatok, alágazatok, a társadalmi csoportok viszonyainak és fejlődésének sajátosságait, a fejlődésük ütemét és az alapelemek dinamikus kölcsönkapcsolatát, a termelési orien-

- táció fejlettségét, az életszínvonalat és a fogyasztást, az agglomeráció adottságainak kihasználását, valamint a továbbfejlesztés általános lehetőségeit és feltételeit behatóan mérő erőforrástartalékok hasznosítását;
- kifejezésre juttatja az egyes mutatók oszályozásának azon különböző aspektusait, amelyeket lényeges, hogy a tervezésben és a döntési folyamatban érvényesítsünk: így a megfigyelési egységek fajtáit, az általánosság szintjét, a konkrétság mértékét, a tervcélok vonatkozásában való fontosságot, a mutatókkal jellemezendő jelenségek természetét, a tervezés szintjeihez és szerveihez, valamint a tervezés időintervallumaihoz rendelhető szabadságfokokat;
 - megteremti a területi és az ágazati irányítás különböző szintjei és szervei számára annak feltételeit, hogy a tervező és irányító tevékenységük érdekében hozzájuthassanak azon információhalmazhoz, amely az értékelő munka, illetőleg a népgazdasági szintű döntések helyi érvényesítése tekintetében nélkülözhetetlen;
 - megteremti a tervcélok teljesítése ellenőrzésének feltételeit minden irányítási szinten és lehetővé teszi, hogy transzformáljuk a gazdasági egységek szintjétől aggregált mutatókat (azon gazdasági egységek szintjétől, amelyeknek a tevékenysége hozzájárul az agglomeráció fejlődéséhez), illetőleg épp ellenkezőleg, a területi (körzeti) mutatók szintjéig aggregáljuk az alapadatokat.

9. Az agglomerációk, a városok és az egyéb területi egységek fejlődésében jelentkező összes tendencia egy alapirányba egyesül, nevezetesen, hogy jelentőségük az ország gazdaságában állandóan növekszik. Ezért az agglomerációk, a városok és az egyéb területi egységek tervezése számára nélkülözhetetlen, hogy a tervmutatók rendszerében, összességében is és alkotórészenként is tükröződjének a területi aspektusok; ugyanis a társadalmi-gazdasági jelenségek és a terület, ahol azok végbemennek, közötti kapcsolat az agglomerációk és a városok bázis jellegű karakterisztikáját jelenti. A területi aspektusnak nemcsak azáltal kell tükröződnie a mutatórendszerben, hogy csupán az adott területen ténylegesen végbemenő jelenségeket és folyamatokat juttatja kifejezésre az adott rendszer, hanem oly módon is, hogy az agglomerációk alapvető jellemvonásaival kapcsolatos viszonyokat is érvényesíti, így például a népességszámot, a területnagyságot, illetve más, a területet jellemző minőségi ismérveket. Különös jelentőségűek azok a mutatók, amelyek a társadalmi-gazdasági fejlődés egyes szférái, valamint a társadalmi, területi tervezési, gazdasági és demográfiai értéknagyságok közötti kapcsolatot fejezik ki.

10. Az agglomerációk fejlődésének tervezése és prognosztizálása olyan információs rendszer létrehozását igényli, amely lehetővé teszi az agglomerációban lezajló folyamatok dinamikájának alapos és körültekintő értékelését, a szocialista bővített újratermelés folyamatának koordinálását a körzeteken belül, az agglomerációkon belül, valamint a körzetek és az agglomerációk között, továbbá megteremti az irányítási-igazgatási tevékenység feltételeit nemcsak a területi, hanem az ágazati szervek számára is, és módot nyújt arra, hogy az irányítás minden szintjén a kitűzött célokat elérjük.

METHODOLOGISCHE GRUNDSÄTZE DER PLANUNG VON AGGLOMERATIONSENTWICKLUNG

(Oldřich Žurek—Tibor Paulik)

Die Rationalisierung der räumlichen Struktur ist mit der Planung eines Gebietes allein nicht ganz wirksam zu organisieren. Beim wirtschaftlichen Zuwachs spielen die Agglomerationen, die Städte bzw. eigenartige räumliche Einheiten immer bedeutende Rolle.

In der Tschechoslowakei sind die Agglomerationen nach folgenden Kriterien abzugrenzen:

- natürliche, geographische Kriterien,
- demographische und soziologische Kriterien,
- technische und Urbanisationskriterien,
- wirtschaftliche Kriterien.

Bei der Abgrenzung der Agglomeration ist die Bestimmung der Agglomerationskerne in der Schlüsselstellung, um die der Agglomerationsprozess durchführt.

Die Kriterien zur Bestimmung der Agglomerationskerne sind in der Tschechoslowakei die folgenden:

- die Zahl der Bewohner ist mindestens 50.000
- die Zahl der Arbeitsstellen ist mindestens 30.000
- die Zahl der Pendler ist mindestens 15.000

Die Formierung der Agglomerationen und der Städte in der Zukunft ist ihrer funktionellen Bedeutung, den räumlichen Bedingungen und den grundlegenden gesellschaftlichen Zielsetzungen unterzuordnen. Der konkrete Inhalt dieser Grundsätze wird im zweiten Teil der Arbeit erörtert. Die Aufgaben der Planung, der Prognostisierung und der Lenkung beziehungsweise die Notwendigkeit eines gehörigen Informationssystems werden ausgehoben.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ ПЛАНИРОВАНИЯ РАЗВИТИЯ АГЛОМЕРАЦИЙ

(Олдржих Журека—Тибор Паулик)

Процесс территориальной рационализации планомерной организацией общественно-экономической деятельности только в масштабе областей (краев) не будет достаточно эффективным. Все более значительную роль в процессе экономического роста будут играть агломерации, города и другие специфические территориальные единицы.

Агломерации в ЧСР следует выделять согласно следующим группам критериев:

- природные, географические критерии,
- демографические и социологические критерии,

- технико-урбанистические критерии,
- экономические критерии.

Ключевое значение при оконтуривании агломераций имеет определение ядер, вокруг которых сосредоточивается агломерация. Для определения ядер следует использовать в ЧСР нижеследующие критерии:

- численность населения не менее 50 тыс. человек;
- число мест приложения труда не менее 30 тыс.;
- численность трудящихся, совершающих маятниковое передвижение, не менее 15 тыс. человек.

Дальнейшее формирование агломераций и городов нужно подчинить их функциональному значению, территориальным условиям и основным общественным целям. Затем излагается конкретное содержание этого основного принципа, подчеркивая задачи планирования, прогнозирования и управления, а также необходимость и основные принципы создания подходящей системы информации.

AZ AGGLOMERÁLÓDÁSI FOLYAMAT KRITÉRIUMAI. AZ AGGLOMERÁCIÓK SZERKEZETÉNEK NÉHÁNY JELLEMZŐ SAJÁTOSSÁGA

Dr. Kőszegfalvi György

A településhálózat átalakulásának, fejlődésének egyik meghatározó jelentőségű, s egyben sajátos vonása az ország egyes térségeiben végbemenő agglomerálódási folyamat, agglomerációk létrejötte és fejlődése. Az agglomerálódási folyamat erőteljesebb kibontakozása, elmélyülése a magyarországi településhálózat szerkezetében a hatvanas években vette kezdetét. Egyrészt az ipar gyors fejlődése, az ipari termelés területi koncentrációja, s az annak nyomán bekövetkezett népességtömörülés, infrastruktúra-fejlesztés hatott, illetve hat az érintett térségekben fekvő települések agglomerálódására, társadalmi-gazdasági és funkcionális-területi kapcsolataik különböző jellegű és intenzitású összefonódására, elmélyülésére. Másrészt a tömeges üdülés- és idegenforgalom fogadására alkalmas térségekben a nagymérvű érdeklődés következtében az adottságok hasznosítására törekvő építési tevékenység, a népesség – különösen az időszakos népesség – nagymérvű koncentrációja, az intenzív jellegű területfelhasználás váltott és vált ki gyors és intenzív agglomerálódási folyamatot.

Az ipar területi koncentrációja következtében, illetve a tömeges üdülés- és idegenforgalom adottságainak hasznosítása nyomán kibontakozó agglomerálódási folyamat jellege, iránya, intenzitása az ország egyes területein igen eltérő. Az agglomerációs problémákat tárgyaló szakmai állásfoglalások különböző, gyakran nagyon eltérő véleményeket tükröznek. Vanak olyan felfogások, melyek a települések együttélésének, területi egymásrataltságának bármilyen fokát már agglomerációnak tekintik.

Ezzel szemben más felfogások az ország sajátos adottságaira hivatkozva, tagadják hazánk településhálózatának szerkezetében önálló agglomerációk, agglomerálódó térségek kialakulásának, fejlődésének lehetőségét. Megfogalmazódott olyan vélemény is, mely a hazánkban kibontakozó agglomerálódási folyamatot a nyugat- és közép-európai térségben végbemenő agglomerálódási folyamat részének, továbbgyűrűző hatásának tekinti. Egyébként ebben a megítélésben sok igazság van; a megállapítás helytálló voltát a területi fejlődés sajátosságai sok vonatkozásban alátámasztják.

Az agglomerálódási folyamat kibontakozásának, az agglomerációk kialakulásának és fejlődésének több szakasza van. Az agglomerálódás alapvető feltétele a településhálózaton belüli autonóm településrendszerek (helyesebb településegységeket említeni) felbomlása, s ennek következtében, illetve ennek nyomán a településhálózat hierarchikus rendszerének kialakulása, pontosabban kifejezve tudatos beavatkozások, intézkedések alkalmazásával a hierarchikus rendszer fejlesztése. Ez a folyamat hazai vonatkozásban az ötvenes évek második felétől felgyorsult, melyet az 1971-ben elfogadott Országos Településhálózat-fejlesztési Konceptió tudatos fejlesztési

politikával a kívánatos irányba terelte. A településhálózat regionális hierarchikus rendszerének létrejötte, fejlődése, számottevő mértékben elősegítette – a fentiekben említett okok hatására – a települések agglomerálódásának, agglomerációk kialakulásának folyamatát.

Az agglomerálódási folyamat kibontakozásának első sajátos ismérve a települések funkcionális kapcsolatainak fejlődése, erősödése. A funkcionális kapcsolatok elsődleges és meghatározó eleme ilyen vonatkozásban a rendszeres napi munkahely–lakóhely közötti ingázás. Ezzel párhuzamosan erősödik a népesség mozgásának másik ága a különféle, városban működő intézmények, szervezetek által nyújtott szolgáltatások rendszeres vagy egyes elemeinek bizonyos időszakonként történő igénybevétele. Felgyorsul a nem-termelő jellegű ágazatok fejlődése (tercier-kvaterner ágazatok), az elosztási-fogyasztási rendszerek sűrűsödésének folyamata. A funkcionális kapcsolatok az agglomeráció centrumában (centrumaiban) felsőoktatási, tudományos, művelődési, különféle gazdaságszervezési és irányítási funkciók és ezek ellátására alkalmas intézmények települnek, illetve működnek. A különféle jellegű és rendeltetésű intézmények, létesítmények összpontosulása következtében az agglomeráció, különösen annak centruma jelentős vonzásközponttá fejlődik, ahová intenzív áruszállítás és munkaerő-ingázás irányul. Az agglomeráción belüli munkaerőmozgás sajátossága, hogy az – szemben a vonzáskörzet települései – vonzásközpont közötti, utóbbiba irányuló egyirányú (lineáris jellegű) kapcsolatokkal – több irányú: az agglomeráció településeiből az agglomeráció centrumába, a centrumból az agglomeráció településeibe irányul, illetve az agglomeráció települései közötti kapcsolatok formájában érvényesül.

Az agglomerálódási folyamat másik jellemző szakasza az érintett térségekben elhelyezkedő települések területi összefonódása, majd összenövése. Ennek a folyamatnak sajátos ismérvei – többek között – a közös infrastrukturális rendeltetésű hálózati rendszerek kiépülése (például a tömegközlekedés, közműves vízellátás stb. vonatkozásában), a települések összenövése, s ennek nyomán sajátos település-struktúrák kialakulása, majd az érintett térségekben fekvő települések egységes közigazgatási irányításba történő összevonása. Megítélésem szerint csak abban az esetben lehet agglomerálódó térségről, illetve agglomeráció kialakulásáról beszélni, ha mind a funkcionális kapcsolatok, mind pedig a területi kapcsolatok kialakult színvonala ezt számos karakterisztikus ismérvvel igazolja.

Ilyen szemléleti megközelítésben kialakult agglomerációnak tekinthető hazai földön Budapest agglomerációja, a miskolci agglomeráció, valamint sajátos agglomerálódási képződményként a Duna felső szakasza menti Komárom–Esztergom közötti térség. Agglomerálódási folyamat ismérvei jellemzik a Szombathely–Kőszeg közötti térséget, Győr, Pécs vonzáskörzetének szűkebb övezetét. Sajátos agglomerálódási folyamat ismerhető fel a Kapos völgyében Kaposvár–Dombóvár városok között, Zalaegerszeg város körül, Szolnok városának szűkebb vonzáskörzetében, valamint Szeged városkörüli térségében. Ezekben a térségekben a településhálózat szerkezetének, az itt élő népesség települési viszonyainak átalakulását a városból kiinduló agglomerálódási folyamata határozza meg. Ennek a folyamatnak a jellemzője a termelőerők, valamint a termelőeszközök tömörülése, koncentrációja mellett a város területi terjeszkedése, a népesség számának gyors, illetve az átlagosnál gyorsabb növekedése, a széleskörű termelési specializáció, az iparban foglalkoztatottak nagy aránya, a terciér szektor, majd a kvaterner

szektor szerepének, jelentőségének növekedése, s ennek következményeként a fogyasztási rendszerek sűrűsödése stb. Ezekben a térségekben általában egycentrumos agglomeráció kialakulásával számolhatunk.

Az agglomerációk, agglomerálódó térségek kialakulásának, fejlődésének másik lehetősége egyes földrajzi helyeken az ásványi és bányakincsek lelőhelyeinek körzetében fekvő településekben a kitermelő, s az ehhez kapcsolódó feldolgozó ipar fejlődése. Jellegzetessége az, hogy az itt fekvő települések, településcsoportok nagyjából azonos ütemben és mértékben fejlődnek. A közel azonos fejlődési ütemet mutató települések közül néhány város – a fejlődés üteme és jellege szempontjából – kiemelkedik, s ennek következményeként az agglomerálódási folyamat esetében általában többcentrikus agglomeráció kialakulásával, fejlődésével lehet számolni (példaként a közép-dunántúli körzet, a Duna felső szakaszának Komárom–Esztergom közötti térsége említhető). Az agglomerációk kialakulásában, fejlődésében meghatározó szerepe van az infrastruktúra hálózati és létesítményi rendszereinek.

A tömeges üdülés-idegenforgalom attraktivitása ösztönözte építési tevékenység, illetve meghatározott célú népesség koncentráció következtében a Balaton, Velencei-tó és a Duna-kanyar térségében ismerhető fel a legértelműbben a sajátos jellegű és funkcionális rendeltetésű üdülési agglomerációk létrejötte, fejlődése. Az ezekben a térségekben végbemenő agglomerálódási folyamat döntő tényezője az érintett térségeket átfogó, behálózó, sajátos rendeltetésű infrastruktúra kiépülése, fejlettsége.

A magyarországi településhálózat szerkezete a múltbeli fejlődés sajátosságai folytán különféle más jellegű és sajátosságú településképződményeket is felmutat. Ilyeneknek tekinthető például a sajátos városspárok (például Csongrád–Szentés, Sátoraljaújhely–Sárospatak stb.), valamint a városrostriumvirátusok (például Békéscsaba–Gyula–Békés, Tatabánya–Tata–Oroszlány stb.). Ez utóbbiakat a szakirodalom mind gyakrabban városrégiókként jellemzi. Ezeket a sajátos települési képződményeket azonban nem tekinthetjük agglomerációnak. Megítélésem szerint nem tekinthető agglomerációnak, illetve az agglomerálódási folyamat kibontakozásának az az együttélés, ami az egykori tanyás település módú, nagyhatárú városok térségét jellemzi: mint például Debrecen, Kecskemét, Nyíregyháza stb. térségében. Egyes városaink körül a települések sajátos halmaza helyezkedik el, amelyek a funkcionális kapcsolatok fejlett intenzitásával jellemezhetők. Ilyen sajátos helyzetet reprezentál többek között Székesfehérvár és környéke, Szekszárd és környéke. Az agglomerálódás olyan jellegét, mint az a kialakult vagy kialakulóban lévő agglomerációinkban megfigyelhető, ezek a térségek nem mutatnak fel. Fontos szerepe van, s még inkább lesz a jövőben bizonyos természeti-földrajzi adottságoknak (például vízfolyás) illetve közlekedési vonalaknak (melyek az esetek többségében a vízfolyások vonalait követik) az agglomerálódási folyamat kibontakozásában. Ilyen jegyek ismerhetők már ma is fel a Zagyva Hatvan–Salgótarján közötti szakaszán. A Duna alsó szakasza mentén, a valószínűsíthető gazdaságfejlesztési törekvések nyomán a századforduló felé az agglomerálódási folyamat gyorsabb kibontakozásával, elmélyülésével számolhatunk.

A fentiekben kifejtettek alapján az agglomeráció kritériumai a következőkben foglalhatók össze:

- a termelőerők, különösen a termelőeszközök nagymérvű területi koncentrálódása;

- munkahely–lakóhely kapcsolatok sűrűsödése, a rendszeres napi ingavándorforgalom intenzitása;
- az agglomeráció, agglomerálódó térség centruma (vagy amennyiben policentrikus struktúrájú az agglomeráció centrumai) és a vonzásába tartozó települések közötti különböző jellegű funkcionális kapcsolatok gyakorisága, szintje és intenzitása;
- a települések, településcsoportok összefonódásának, egymásra utaltságának ismérvei (mint például a települések területi összenövése, közös infrastrukturális rendeltetésű ellátottsági rendszerek fejlődése, sajátos területi és települési struktúrák kialakulása stb.);
- intenzív területfelhasználás.

Az agglomerálódási folyamat tudatos irányításának, az agglomerációk tervszerű fejlesztésének egyik alapvető feltétele az agglomerálódó térségek területi és települési szerkezete sajátosságainak sokoldalú vizsgálata, tanulmányozása, s a fejlesztés irányainak, feladatainak ennek figyelembevételével történő meghatározása.

Az agglomerálódás objektív folyamat. E folyamat létét tagadni, vagy az ösztönös fejlődésre bízni semmiképpen nem szabad. Tudatos, tervszerű beavatkozással azonban az agglomerálódási folyamatot sokoldalúan felhasználhatjuk a településhálózat arányosabb szerkezetének kialakítására, a népesség élet- és települési körülményeinek javítására, az infrastruktúra-fejlesztés céljait szolgáló erőforrások célraorientáltabb és hatékonyabb hasznosítására. Ennek egyik eszköze lehet az agglomerációk, agglomerálódó térségek – a társadalmi-gazdasági fejlődés tendenciájával egyező, azt figyelembe vevő – területi és települési szerkezetének kialakítása, fejlesztése.

Az eddigi hazai vizsgálataink, értékeléseink azt mutatják, hogy az agglomerációk, agglomerálódó térségek egyik sajátos területi struktúrája vonalas elhelyezkedést mutat. Közlekedési vonalak – elsősorban a vasútvonalak – mentén bontakozik ki, illetve lesz intenzívebb az építési tevékenység, a területfelhasználás. E vonalakat követi az infrastruktúra más elemeinek a fejlődése is. Ezt mutatja a budapesti, a győri, szombathelyi, miskolci térségek példája. Ebből következik, hogy az érintett térségek azon települései, melyek ezen vonalak, tengelyek mentén helyezkednek el, a fejlődés döntő áramkörében vannak, míg a vonalaktól félreeső elhelyezkedésű települések a fejlődés árnyékába jutottak, illetve jutnak. Szükséges megjegyezni, hogy egyéb más problémák mellett az említett agglomerálódási térségek fejlődésének problémáját, egyben gondjait ez a körülmény tovább nehezíti. Felismerhető az agglomerálódási folyamat területi szerkezetének gyűrűs elrendezésű kialakulása is. Részben a szolnoki, dunaújvárosi térség jelez ilyen fejlődési tendenciákat. Az agglomerálódási folyamat csillagalakzatú területi struktúrájával magyar földön eddig még kevésbé találoztunk, bár a település-struktúra sajátosságai ilyen jellegű fejlődést is lehetővé tehetnek.

Az agglomerálódó térségek, agglomerációk területi és települési képződményeinek, szerkezetének formálásában megkülönböztetett figyelmet kívánatos fordítani az érintett térségekben fekvő városokra. Ennek függvényében várható egy-, vagy többcentrikus fejlődés az egyes agglomerációkban, agglomerálódó térségekben. Így például a miskolci agglomerációban Miskolc városa mellett Kazincbarcika és Leninváros és az észak–déli irányú fejlődés pólusainak, Mezőkövesd pedig a nyugati irányú fejlődés féltengelyes pólusának tekinthető.

Az agglomerációk fejlődésének egyik meghatározó tényezője – a gazdasági növekedés hatótényezői mellett – az infrastruktúra. Tervszerű, a fejlődés nagy távlatait mérlegelő infrastruktúra-fejlesztés egészséges agglomeráció-fejlődés, s ily módon korszerű településhálózati struktúra kialakítását eredményezheti.

Amennyiben az infrastruktúra fejlesztése nem átgondolt, nem kellően megalapozott, a várható igényeket, társadalmi elvárásokat nem helyesen méri fel, ez következményeiben nemcsak az infrastruktúra, hanem az agglomeráció fejlődésére is kedvezőtlenül hathat. A megfelelő infrastruktúra-fejlesztéssel nem kellően orientált agglomeráció-fejlődés a meglévő településhálózati struktúra progresszív irányú átalakulása, korszerűsödése helyett, újabb ellentmondások, problémák forrása lehet, mind a területfejlesztés gazdaságpolitikai, mind pedig társadalompolitikai vonatkozásában egyaránt.

Az agglomerációk, az agglomerálódó településegységek infrastruktúrájának fejlesztésében két feladat helyes, a következményeket sokoldalúan mérlegelő megoldásnak van különösen nagy jelentősége. Az egyik, a vonalas létesítmények, hálózati rendszerek olyan jellegű és irányú fejlesztése, mely a települések racionális területi növekedését és egészséges funkcionálását biztosító szerkezetük kialakulását, fejlődését tudja elősegíteni. A másik, az infrastrukturális intézmények olyan területi elhelyezése, megfelelő csoportosítása funkcionális és területi vonatkozásban egyaránt, mely kielégíti a lakosság arányos ellátásával kapcsolatos követelményeket, ugyanakkor a települések komplex fejlődésének a feltételeit is megteremti.

DIE KRITERIEN DES AGGLOMERATIONSPROZESSES. EINIGE BESONDERHEITEN DER STRUKTUR VON AGGLOMERATIONEN

(Dr. György Kőszegfalvi)

Der Meinung des Vortragenden nach bedeutet die grundlegende Bedingung der Ausgestaltung von Agglomeration innerhalb des Siedlungsnetzes; der Zerfall des autonomen Siedlungssystem und demzufolge die Entstehung des hierarchischen Systems des Siedlungsnetzes. In den einzelnen Siedlungen kommt die Konzentration der Produktivkräfte- auf der Basis der Verarbeitungsindustrie (z. B. Budapest) oder der Ausförderungsindustrie (z. B. Pécs, Miskolc) – und damit die Verstärkung und die intensive Entwicklung der funktionalen Beziehungen der Siedlungen zustande.

Für ihre begleitenden Erscheinungen sind die Pendelwanderung, Bevölkerungsbewegung und die Beanspruchung der Dienstleistungen des Zentrums, der Trennung der Arbeitsstelle und Wohnstätte zufolge zu halten.

Neben den Zweirichtungsbewegungen werden die in mehrere Richtungen zeigenden Bewegungen herausgebildet, die funktionalen Bindungen verstärkt, und beginnt die Zusammensetzung der Siedlungen, die Zusammenwachsung von der Infrastruktur bis zur Leitung.

Nach der Bekanntmachung der Kriterien von Agglomeration wurde die räumliche Struktur, die Formen des ungarischen Agglomerationsprozesses entworfen. Es wurde ausgehebt, dass die linearische Platzierung für unsere Agglomerationen in erster Linie charakteristisch ist.

Schliesslich wurde festgestellt, dass auch die Infrastruktur ein bestimmter Faktor neben den Wirkungskomponenten des Wirtschaftszuwachses ist, derer Entwicklung eine ausserordentlich wichtige Aufgabe zu bewerten ist.

КРИТЕРИИ ПРОЦЕССА АГЛОМЕРИРОВАНИЯ. НЕКОТОРЫЕ ХАРАКТЕРНЫЕ ЧЕРТЫ СТРУКТУРЫ АГЛОМЕРАЦИЙ

(Д-р Дьёрдь Кёсегфальви)

По мнению автора основным условием оформления агломерации в сети поселений является распад системы автономных поселений, и вследствие этого создание иерархической системы сети населенных пунктов. В некоторых поселениях начинается концентрация производительных сил — на базе либо обрабатывающей (напр. Будапешт), либо добывающей (напр. Печ и Мишкоц) промышленности —, а сопряженно с ней усиление и интенсивное развитие функциональных соотношений поселений. Сопровождающими явлениями этого процесса являются маятниковое движение, вытекающее из разделения места приложения труда и жительства, движение населения и усиливающееся пользование обслуживаниями центра. Кроме двухсторонних отношений создаются и многосторонние соотношения, укрепляются функциональные связи, начинается соединение и сросст поселений, с инфраструктуры до управления.

По изложению критериев агломерации автор переходит к обрисовке территориальной структуры и формаций процесса агломерирования в Венгрии. Подчеркивается, что эти формации показывают в первую очередь расположения в линию.

Наконец автор обращает внимание на то, что определяющую роль играет в процессе агломерирования вместе с действующими факторами экономического роста инфраструктура, развитие которой является особенно важной задачей.

AZ AGGLOMERÁCIÓS ÖVEZETBEN LEVŐ TELEPULÉSEK ÖSSZEHANGOLT FEJLESZTÉSÉNEK IRÁNYÍTÁSI KÉRDÉSEI

Dr. Dányi Pál

A konferencia témáját a rendező szervek nagyon egyértelműen jelölték ki. Ebből következik a konferencia céljának világos meghatározása is. Célul tűzték ki többek között¹ azt, hogy „létrejőjjön a téma kutatóinak és szakembereinek eszmecseréje azáltal, hogy az agglomeráció kialakulásának, az agglomerálódás folyamatainak, tendenciájának, társadalmi-gazdasági hatásainak irányítási-, szervezeti- és szervezési rendszerének különféle kérdéseivel foglalkozzanak az előadók”.

Mindezt azért tartottam szükségesnek elmondani, mert magam azok közé tartozom, akik napi munkájuk során nem az agglomeráció-kutatással foglalkoznak. Így rövid előadásomban sem az agglomeráció-kutatás módszertani, metodikai kérdéseit boncolgatom, hanem főként a közgazdasági gyakorlati munka igényeivel és problémáival foglalkozom az irányítás szempontjából.

Mindenekelőtt fontos, hogy egy nyelven beszéljünk. Tapasztalataim szerint mint sok más kutatási munkában, így az agglomeráció kutatásban is meghatározó, hogy a különféle fogalmakat egyértelműen használjuk. Az „agglomeráció” fogalmát is sokféleképpen értelmezik. Érdekes gyűjteményünk lenne, ha most itt mindenki leírná, mit ért az agglomeráció fogalmán. Az eltérő értelmezésből sokféle félreértés következhet, s a kutatási eredmények gyakorlati hasznosítását is kedvezőtlenül befolyásolja, ha nem ugyanazon a nyelven beszélünk. Az eltérő értelmezésből következik az eltérő válasz pl. az alábbi kérdésekre:

1. Egy-egy nagyváros vonzáskörzetébe tartozó települések közül hogyan tudjuk kiválasztani az agglomerációs övezetbe tartozó településeket?

2. Milyen összefüggések vizsgálata tartozik az agglomeráció-kutatás témakörébe?

Az eltérő értelmezések aztán gyakran vitákhoz vezetnek. A kutatási témákban kialakuló vitákat meg lehet különböztetni aszerint, hogy kik a vitapartnerek:

– ha kutatók vitatkoznak egymás között, akkor az biztos, hogy ezáltal a tudományos rálátás tökéletesebb lesz,

¹ A hármas cél között még – a fentebb idézettekén túlmenően – a következők szerepeltek:

Előszőr: tekintsük át a hazai és a nemzetközi agglomeráció-kutatás vizsgálati módszereit, komplex elemzési eljárásait és eredményeit;

Másodsor: a társadalomtudományok különböző ágai kutatási módszereinek, metodikájának megvitatása révén lehetőségünk legyen egybevetni a magyarországi és a külföldi elméleti és gyakorlati kutatások eredményeit.

– ha a kör szélesebb, és a kutatók mellett a vitákban részt vesznek azok is, akik a kutatási eredmények gyakorlati hasznosításáért felelősek, és ha a vitapartnerek nem egy nyelven beszélnek és a két fél számára nem ugyanaz a gond, akkor számolni kell azzal, hogy a kutatók közötti vita bizonytalanra teheti a felhasználókat is. Ez pedig a kutatási eredmények gyakorlati hasznosítása szempontjából jelentős idővesztéssel jár. Széchenyire gondolva ezt alá is húzom, mivel „az idő több mint pénz”.

Mindezek után szeretném elmondani azt, hogy az értelmezést illetően kialakult különféle nézetek közül én azt fogadom nagyobb bizalommal, amelyik szerint: *az agglomeráció a vonzáskörzettel rendelkező települést és a vonzáskörzetébe tartozó települések közül azokat foglalja magába, amelyek – elsősorban gazdaságilag – az agglomeráció központi településével szoros és kölcsönös kapcsolatot alkotnak.* Ennek megfelelően az agglomerációt elsősorban nem a mennyiségi mutatókkal, hanem a minőségi jellemzőkkel lehet kifejezni.

Így nézetem szerint az agglomeráció kialakulhat viszonylag kis népességű települések közt is vagy a vonzáskörzettel rendelkező település és csak néhány közvetlen közelében lévő település viszonylatában is.

Ezek után a község és város egyesítéséről és a városkörnyéki községi rendszerről szólok néhány szót. Sajnos nálunk megfigyelhető az a törekvés – különösen a korábbi egy-két évtizedben a városok nagyságának népeségyszámban való egyoldalú kifejezése miatt –, hogy olyan településeket egyesítettek a városokkal, amelyek inkább az agglomerációs övezetbe tartozó elkülönülő települések még ma is. Így a város perifériáján elhelyezkedő, de közigazgatásilag a várossal egységet alkotó települések meg nem engedhető mértékben figyelmen kívül maradhatnak a városfejlesztési koncepciók, tervek kidolgozásakor. Ezzel szemben – megítélésem szerint – az agglomeráción belül fellelhető közgazdasági összefüggések feltárására és egyben a kedvező hatások erősítésére, a kedvezőtlen jelenségek, tendenciák visszaszorítására is nagyobb lehetősége van a város irányítása alá tartozó, de önálló közigazgatási egységet alkotó településekben.

A városkörnyéki községek számának az utóbbi 10 évben megfigyelhető növekedése megítélésem szerint azt jelenti, hogy *javul a települések összehangoltabb fejlesztésének lehetősége.* Egyre több település kerül ugyanis abba a helyzetbe, hogy a településfejlesztés során figyelembe veendő közgazdasági összefüggések valójában megközelíthetőkké, feltárhatókká válnak, a szervezeti feltételek kedvező irányú változása következtében.

Kilényi Géza tegnap utalt arra előadásában, hogy „... jelenleg 115 községi tanács (180 településsel) kapcsolódik városkörnyéki községeként 43 városhoz. Ugyanakkor – mondotta – sem az 5 megyei városhoz, sem a fővároshoz nem kapcsolódik városkörnyéki község, holott a települések közötti kölcsönös egymásrautaltság nyilvánvalóan itt a legintenzívebb.” Mint bizonyára tudják, az Elnöki Tanács legutóbbi ülésén hozott határozatával növelte a városok és a városkörnyéki községek számát. A döntések eredményeként 1978. december 31-ével többek között megszűnik a pécsi járás is. S ami ezzel kapcsolatban új, hogy ezúttal megyei város körül is kialakul a városkörnyéki községi rendszer. Ugyanis a pécsi járás megszűnésével a járáshoz tartozó községek egy része a komlói, a mohácsi, a siklósi és a szigetvári járáshoz kerül, másik része pedig Pécs városkörnyéki községe lesz. Pécs megyei város városkörnyéki községi tanácsává szervezzük: 9 községi tanácsot

tartozó 28 települést. E települések lakosainak száma valamivel több mint 16 ezer fő.

Az előzőekben nem kívántam bizonyítani, csak véleményemet megfogalmazni egy részkérdést illetően. Nevezetesen azt, hogy szerintem általában jobb a várossal való egyesítésnél (természetesen vannak eltérő és nyilvánvalóan kivételes esetek) a városkörnyéki községi rendszer kialakítása, tehát amikor az agglomerációs övezetbe tartozó települések önálló közigazgatási egységként működnek tovább. A település fejlesztésével így mint önálló, bár a várostól nem független egységgel számolhatunk, ellenkező esetben ugyanaz a település a városfejlesztési tervekben könnyen lehet, hogy nem kap kellő figyelmet, kellő hangsúlyt. Hogy a mindenki által jól ismert problémára példászerűen is utaljak: gondoljunk pl. a főváros külső kerületeire, Pestimrére, Rákoskeresztúrra, amelyek közel 30 éve lettek egyesítve Budapesttel.

Úgy gondolom, hogy a helyiek pedig egyetértenek velem abban: Pécs esetében is tudnánk városrészt megnevezni, amelyre az elmondottak ugyan-csak vonatkozhatnak. Legfeljebb ezek nem 30 éve lettek Péccsel egyesítve. Annak ellenére az a véleményem, hogy presztízs okokból az adott településen élők gyakran maguk is szívesen vállalják a városhoz való tartozást.

Ezek után egy másik problémakörre térek át. Válaszolni kell ugyanis arra a kérdésre is, hogy kik és hogyan hangozzák össze az agglomerációs övezetbe tartozó települések fejlesztését?

Bihari elvtárs előadásában utalt arra, hogy a vezetése alatt működő intézetben folytatott kutatások eredményei alapján, véleménye szerint:

– egyrészt „... a jelenlegi igazgatási szinten túlmenően az együttműködés újabb formáit kell kialakítani, az agglomeráció középpontjának tanácsai igazgatási és egyéb szervei, valamint az agglomerációs övezetben lévő községek tanácsai, közigazgatási és egyéb szervei között;

– másrészt a középfokú területi szerv (megyei tanács) koordinációs lehetőségeire és jogosítványaira kell megfelelő modellt létrehozni.”

A továbbiakban magam is ezzel a problémakörrel kívánok foglalkozni. Az agglomeráció középpontját képező település és az övezetben lévő városok, falvak fejlődésének irányítói egyaránt „helyi tanácsok”. A tanács törvény szellemében ugye úgy gondolkodunk, hogy a tanácsok a területük gazdái. A területgazda szerep az önkormányzati jellegű működésük fokozatos kiteljesedése mellett egyre jobban kell, hogy érvényesüljön. Ebben az értelemben növekszik a helyi tanácsok gazdasági önállósága, bővülnek döntési lehetőségeik is.

Vagyis: az agglomerációt alkotó települések fejlesztésében a koordináció fokozásának követelménye az egymástól elkülönülő döntési egységekben születő döntésekben kell, hogy érvényesüljön. Ha figyelembe vesszük, hogy az agglomerációban milyen gazdasági kapcsolatok kötik össze a településeket (gondoljunk csak pl. a munkaerő lakóhelyének és munkahelyének viszonyára, a lakosság ellátásában az agglomerációs központra háruló feladatokra), akkor egyértelműbbé válik, hogy az erősödő önkormányzati jelleggel működő helyi tanácsoknak kölcsönös érdekük az egyeztetés, az egyes települések gazdasági bázisát érintő változások, vagy a lakosság ellátását szolgáló intézményhálózat fejlesztésének előkészítése során. Ezekben a kérdésekben azonban nem lehet kizárólagos joguk és feladatuk a helyi tanácsoknak a fejlesztések összehangolása. Ha figyelembe vesszük, hogy

– az agglomerációba tartozó helyi tanácsok önkormányzati jellegű mű-

ködésének kibontakozása folyamatában az eddig elért szintek különbözőek;

- a kölcsönös érdekek felismeréséhez és érvényesítéséhez a szubjektív feltételek még nem egyformán adottak;
- a koordinációs készség és a koordinációs módszerek a szocialista demokráziában fejlődésével párhuzamosan fejlődnek;
- a helyi tanácsok önkormányzati jellegű működésének gazdasági megalapozása központi és megyei szabályozáson alapul;
- az egyes fejlesztési jellegű elhatározások (pl. új ipari üzemek telepítése, vagy a ivóvízellátás megoldása regionális rendszerben, mint ahogy Pécsset az ivóvíz ellátását a Mohács-Pécs közötti Dunavezeték megépítésével oldjuk meg) esetenként az agglomerációnál bővebb kört érintenek;
- az agglomeráció központjának az agglomerációs övezetet meghaladó vonzáskörzete van (pl. az agglomerációs központi településbe nemcsak az agglomerációs övezetbe tartozó településekről, hanem jóval távolabbról is járnak be emberek dolgozni), s az agglomeráció körüli településfejlesztési döntések ugyancsak hatással lehetnek az agglomeráció gazdasági fejlődésére,

akkor láthatjuk, hogy az agglomerációba tartozó települések fejlesztésének összehangolása a fővárosi agglomeráció esetében a központi, más kisebb agglomeráció esetében pedig a megyei szervek irányításával és közreműködésével kell, hogy megvalósuljon.

Itt jegyzem meg, hogy a megyehatárokat átlépő városi vonzáskörzetbe, vagy agglomerációba tartozó települések fejlesztési koordinációjában nagy szerepet kap, vagy kell, hogy kapjon a megyék közötti koordináció is. S ebből a szempontból jó tapasztalatokat szereztünk a Somogy, Tolna és Baranya megyék között folytatott koordinációk során, idő hiányában azonban ezekről részletesebben itt szólni nincs lehetőségem.

Az időm lassan lejár, ezért befejezésül még csak annyit: meggyőződésem, hogy e nemzetközi konferencia is segíti az agglomeráció-kutatás módszereinek tökéletesedését és ez elengedhetetlenül szükséges ahhoz, hogy az agglomerációba tartozó településeken élő emberek élet- és munkakörülményei – az ágazati- és a területi fejlesztések összehangolásának, valamint a rendelkezésre álló eszközök hatékonyabb felhasználása eredményeként – javuljanak.

DIE LENKUNGSFRAGEN DER HARMONISIERTEN ENTWICKLUNG DER SIEDLUNGEN IN DER AGGLOMERATIONSZONE

(Dr. Pál Dányi)

Für eine wichtige Ebene der Agglomerationsforschungen wird die Berücksichtigung der Ansprüche von ökonomischer, praktischer und Lenkungsarbeit gehalten. Die die Forschung und die praktische Lenkungsarbeit

errichtenden Fachleute haben „gemeinsame Sprache“ zu sprechen, d. h. der Begriff der Agglomeration und ihre Interpretation sollen eindeutig bestimmt werden. Die Agglomeration bedeutet eine Siedlung mit Ballungsgebiet und von den zum Ballungsgebiet gehörenden Siedlungen diejenige, die – in erster Linie wirtschaftlich – sehr enge, gemeinsame Verbindungen mit den zentralen Siedlungen der Agglomeration haben.

In der mit dem Zentrum ausgestalteten engen Verbindung ist nicht die Lenkung determinierend, sondern die Verwaltungsselbstständigkeit der Agglomerationssiedlungen, die im Gemeindesystem im Umland zur Geltung kommt. Die Agglomerationssiedlungen können sich so selbstständig entwickeln, aber dadurch, dass sie in engerer Verbindung mit der Stadt stehen, wird die Gesamtentwicklung des Agglomerationsgebietes harmonisierter und moderner. In weiterem wurden die Unterschiede zwischen der Vereinigung und dem Siedlungssystem im Umland im Gebiet der Entwicklung mit Beispielen gezeigt.

Schliesslich wurde betont, dass sich die harmonisierter Entwicklung zwischen der Agglomeration und ihren Siedlungen mit den Vorstellungen des Bezirkes und breiteres Raumes zu erweitern ist.

Die Bezirksorgane nehmen an den Entscheidungen mehrerer bedeutenden Fragen in Agglomerationsgebiet teil, z. B. an der Bestimmung der Entwicklungs – und Strukturumwandlung, an den Aufgaben der Wohnverhältnisse von Bevölkerung. So wird ihre Rolle nicht in der Gegenwart, sondern auch in der Zukunft bedeutend.

ВОПРОСЫ УПРАВЛЕНИЯ СОГЛАСОВАННЫМ РАЗВИТИЕМ ПОСЕЛЕНИЙ, НАХОДЯЩИХСЯ В ЗОНЕ ТЯГОТЕНИЯ АГЛОМЕРАЦИИ

(Д-р Пал Даньи)

Автор считает значительной областью изучения агломерации учет требований практической и управленческой экономической работы. Исследователи и управляющие специалисты должны говорить на общем языке, т. е. они равносильно должны определить понятие и толкование агломерации. По мнению автора агломерация включает в себя поселение, имеющее зону тяготения, и те поселения, находящиеся в зоне тяготения, которые — в первую очередь экономически — тесно и взаимно связаны с центральными поселениями агломерации.

В тесном отношении, сформированном центром, не управление, а оставление самостоятельности агломерационных поселений по государственному управлению играет определяющую роль, а оно осуществляется в системе сел, имеющих „право окрестности города“. Следовательно поселения, находящиеся в агломерации, самостоятельно, но в более тесной связи с городом могут развиваться. Этим становится более согласованным и современным развитие территории агломерации в целом. В дальнейшем автор примерами доказывает различия в области развития между двумя вариантами управления, т. е. между „соединением“ и „системой поселений, имеющих право окрестности города“.

Наконец подчеркивается, что согласованное развитие центра агломерации и ее поселений следует расширять и представлениями более широкого пространства, комитата. Комитатские органы во многих определяющих вопросах (напр. в целях развития, преобразования хозяйственной структуры, в задачах, касающихся бытовых условий населения и т. д.) связываются с агломерационной территорией, значит, их роль является определяющей как в настоящее время, так и в будущем.

AZ AGGLOMERÁCIÓ ÖKOLÓGIAI VIZSGÁLATÁNAK MÓDSZERTANI ELVEI

Gesev, Geso és munkaközössége

A városok és települések fejlődése általánosságban az ember és a természeti környezet kölcsönhatásának szüntelen folyamata. Az utóbbi 10–15 évben jelentősen megnőtt azon tudományos munkák száma, amelyek az erősen urbanizálódott területeknek a természeti környezet egyes elemeire, illetőleg a természeti-területi komplexum egészére gyakorolt hatását vizsgálták. Egy sor országban a városok ökológiájával foglalkozó tudományos kutatások mindinkább célirányosak és komplexek. A Szovjetunióban a városok ökológiai problémáit mindenekelőtt a tudományos kutató- és tervezési intézetek publikációi boncolgatják. Komplex jellegűek a Lengyelországban folyó kutatások. A többi szocialista országban is érzékelhető az ilyen kérdések iránti érdeklődés növekedése. A kapitalista országokban ezen problémák vizsgálata kizárólag a városépítéssel foglalkozó intézetek keretein belül folyik.

A munkák döntő többsége az urbanizálódott területeknek a környezetre gyakorolt hatását kutatja. Az ENSZ szakértői csoportja által készített jelentés („A külső környezet higiéniés szempontjai a városok fejlesztésében és tervezésében” Genf, 1966.) több ízben hangsúlyozza, hogy az ökológiai feltételek értékelésében nélkülözhetetlenül fontos a szakemberek részvétele, továbbá aláhúzza, hogy kevés az ilyen témájú metodikai vizsgálat.

Jelen dolgozat szerzőinek véleménye szerint a kutatásoknak az alábbi alapvető irányokban kell folyniuk:

1. A levegő, a talaj és a víz öntisztulási lehetőségeinek vizsgálata az egyes körzetekben.
2. A beépítésre szánt területek nagyságának és topográfiájának meghatározása.
3. A nagyvárosok bioklimatikus kritériumainak megállapítása.
4. A felszíni és felszín alatti vízkészletek meglétének és minőségének vizsgálata.

Munkánk során azon hiányosságok pótlását tűztük ki célul, amelyek a települések területi szerkezetével összefüggő ökológiai feltételek kutatásának módszertanában jelentkeznek. Az agglomeráció ökológiája alatt mi azoknak a természeti, gazdasági és társadalmi-pszichológiai tényezőknek a komplexumát értjük, amelyek meghatározzák az agglomeráción belüli települések létrejöttét és fejlődését, illetőleg biztosítják az ott lakó népesség optimális életfeltételeit. Munkánk tudatosan nem terjed ki az urbanizálódott területeknek a természeti környezetre gyakorolt hatására, mivel ez a szakirodalomban sokoldalúan feltárt kérdéskör.

Az ökológiai elemek minőségének értékelése megköveteli az egyes elemek azon sajátosságait jellemző kritérium- és mutatórendszer létrehozását, amelyek elengedhetetlenül szükségesek a települések meghatározott típusainak létrejöttében és fejlődésében. Az ökológiai feltételek jónéhány vonatkozása nem számszerűsíthető, ezért ezeket minőségi értékeléssel kell a rendszerbe bevonni. A megfelelő településtípusoknál az egyes ökológiai elemek jelentőségét skálafokozattal érzékeltetjük.

A kritériumok a természeti feltételek általánosított jellemzőit és a társadalmi-gazdasági tényezőket tükrözik, amelyeket funkcionális elv szerint osztályoztunk. Az ökológiai feltételek összes alkotóelemének értékelése három funkcionális – céljellegű blokkra különült el. Ezek az alapvető blokkok az ember életciklusának térbeli aspektusát ragadják meg – település, lakhely és regenerálódás, munka. Elsődleges szerepet azok a kritériumok játszanak, amelyek a letelepedés környezetének minőségét jellemzik. Az egyéb kritériumok ennek alárendelt jelentőségűek.

Az ökológiai elemek értékelésére szolgáló funkcionális blokkok felállítása a genetikai elv alapján történt. Az első blokk azokat az értékelési kritériumokat foglalja magába, amelyek a városi településnek, mint egységesen és összetetten működő organizmusnak a létrejöttével és fejlődésével kapcsolatosak. Ez a blokk összeköti a két másik blokkot, amelyek az élet-, illetőleg a munkafeltételek kritériumait tartalmazzák. Meg kell jegyeznünk, hogy a természeti környezet alapelemeinek nem minden kritériuma alkalmas az általunk használt funkcionális – céljellegű elkülönítésre, ezért azokat egy alapblokkba tettük át.

A. Blokk. A letelepedési zónák meghatározásával kapcsolatos ökológiai feltételek.

Természeti tényezők

I. Geomorfológiai viszonyok

1. Kitétség
2. Lejtő
3. A felszín tagoltsága
4. A geomorfológiai forma zártsága
5. A környező hegygerinc és -csúcs relatív magassága a település szintjéhez képest
6. A település szintjének relatív magassága a síksághoz (völgyhöz) képest
7. A hegygerinc (-csúcs) vonulatának csapásiránya a település térségéhez viszonyítva
8. A település távolsága az uralkodó hegyvonulattól (-csúcstól)
9. A folyó esése
10. A völgy talpszélessége
11. A folyóvölgy csapásiránya
12. A település térségének geomorfológiai jelenségei (karszt, tereprogyás, besüppedés, földcsuszamlások, hegyomlások)

II. Tektonikai tényezők

1. A szeizmikusság mértéke
2. A földkéreg jelenlegi lassú mozgásai (negatívak és pozitívak)
3. A talaj nyomószilárdsága

III. Hidrogeológiai feltételek

1. A kőzet vízáteresztő képessége
2. A víztartó réteg vastagsága
3. A talajvíz szintje

IV. Klimatikus viszonyok

1. Az évi inverziós napok száma, amikor az inverzió vastagsága meghaladja a 150 métert
2. Az évi inverziós napok száma, amikor az inverzió időtartama meghaladja a 12 órát
3. Az évi inverziós napok száma, amikor az inverzió időtartama meghaladja a 24 órát
4. Az évi inverziós napok száma, amikor az inverzió időtartama meghaladja a 48 órát
5. 7 m/sec. sebességűnél erősebb szél gyakorisága
6. Szélirány (16 irányú beosztás alapján)
7. Meghatározott irányú és 7 m/sec. sebességűnél erősebb szél keletkezésének valószínűsége és időtartama órában
8. Szélcsend gyakorisága
9. Az évi csapadékos napok száma
10. Az évi ködös napok száma

V. Hidrológiai tényezők

1. A település távolsága olyan víznyerő helyektől, amelyeknek hozama elégséges lakótelepülés kialakulásához
2. A település távolsága vízi közlekedésre alkalmazható vizektől (nagyobb folyó, tó, tenger)
3. Vízátvezetési lehetőségek más körzetekből

VI. Talajtani-növényzeti tényezők

1. A talaj természetes termékenységének értékelése abból a célból, hogy a lakótelepülés helyének a legkevésbé termékeny földet használják
2. Kiterjedt természetes erdőterületek közelsége
3. A növényzettel való beültetés a fitografikus környezettel összhangban
4. Zöld választóvonal telepítésének lehetősége, abból a célból, hogy megőrizzük a természetes és mesterségesen létrehozott növényzet ökológiai egyensúlyát

Társadalmi-gazdasági tényezők

VII. Gazdasági tényezők

1. A lakott helyek ellátási lehetősége megfelelő mennyiségű áruval
2. A termelőerők területi elhelyezkedésének hatékonysága a település körzetében
3. A település térsége közlekedés-földrajzi helyzetének hatékonysága

VIII. Társadalmi-pszichológiai tényezők

1. A városnak a környező tájba való illeszkedési lehetősége az attraktivitás megőrzése céljából
2. Az egyes emberek és társadalmi csoportok gyors alkalmazkodásának lehetősége az új települési környezethez

B. Blokk. A lakhely és az emberi regenerálódás ökológiai tényezői (a lakhely és a regenerálódás övezete)

IV. Klimatikus viszonyok

1. A napfény sugárzás időtartama
2. A teljes napsugárzás mennyisége és eloszlása
3. Az ultraibolya-sugárzás mennyisége és eloszlása
4. Az időjárás szélsőségessége (a hirtelen időjárásváltás gyakorisága)
5. Az emberi szervezetre kellemetlen hatást gyakoroló szelek keletkezésének gyakorisága (főn, bóra, esős, 15 m/sec. sebességűnél nagyobb szelek)
6. Az évi hótakarós napok számának (amikor a hótakaró vastagsága meghaladja a 30 cm-t) relatív gyakorisága

V. Hidrológiai tényezők

1. A felszín alatti édesvizek hozzáférhetősége és minősége (kémiai jelleg, ásványtani összetétel)
2. Ásványvízforrások vagy ártézi víznyerőhelyek megléte és hozama (hozam, kémiai összetétel, ásványtani összetétel)
3. Üdülési-turisztikai, sportolási és egyéb célokra alkalmas vizek

VI. Talajtani-növénytani tényezők

1. A talajréteg mechanikai összetétele és fedettsége, a talajpusztulás fokának megállapítása céljából
2. A természetes fás vegetáció fajtája, összetétele és sűrűsége, megóvásának lehetősége
3. Zöldövezetek felújítási és telepítési lehetőségei a városi mikroklíma javítására és zajcsökkentésre
4. A fauna megóvásának lehetősége a település térségében

VII. Gazdasági tényezők

1. A város infrastrukturális ellátottságának hatékonysága (infrastrukturális hálózatok hossza, illetőleg nagysága, értéke)
2. Pihenőközpontok telepítésének lehetősége
3. A település körzetének helye a komplex társadalmi szolgáltatások területi rendszerének hierarchiájában

C. Blokk. A termelési övezet kialakulásának ökológiai tényezői

II. Tektonikai tényezők

1. Ásványérc-készletek megléte és a hasznosításuk lehetősége
2. Egyéb ásványi kincsek megléte és a hasznosításuk lehetősége

IV. Klimatikus viszonyok

1. A termelési övezet területi elhelyezkedése az uralkodó szélirányhoz viszonyítva
2. Azon csapadékos napok száma évente, amikor a csapadék intenzitása nem kisebb 0,10 mm/perc (az ún. tisztító határfok)

V. Hidrológiai tényezők

1. Tiszta édesvíz (felszíni, illetőleg mélységi) vagy sós tengeri víz megléte ipari felhasználásra
2. Meleg ásványvíz megléte városi üvegházi termelés céljára
3. Tengeri, illetve meleg ásványvíz-nyerési lehetőségek értékes kémiai elemek és vegyületek előállítására

VI. Talajtani-növénytani tényezők

1. A talajréteg, mint az anyag geokémiai körforgásának alapvető láncszeme
2. Az erdősültség foka és az erdősűrűség a maximális tisztító hatás elérése céljából
3. A növénytani erőforrások (-készletek) megléte és felhasználási lehetőségük

VII. Gazdasági tényezők

1. A természeti erőforrások hasznosításával kapcsolatos költségek a város termelőszférájában
2. A termelési-elosztási övezet komplex területi kiépítésének lehetőségei
3. A modern technológia meghonosításának járulékos költségei a speciális feltételek melletti környezetvédelemre

A. Blokk. A letelepedési zónák meghatározásával kapcsolatos ökológiai feltételek

Az ebben az általános blokkban összefoglalt kritériumok vonatkoznak mind az új települések kialakulására, mind a meglévők növekedésére. Az általános kritériumok érvényesek a másik két, funkcionális elv alapján elkülönített blokkra is, anélkül, hogy külön ismételnénk.

A település térségére vonatkozó tényezőhalmaznál a legtöbb geomorfológiai és klimatikus kritérium. Az éghajlati viszonyok (esetünkben a mikroklímára vonatkozókat vizsgáltuk) jelentős mértékben függnek a geomorfológiai tényezőktől.

Az utóbbi időben egyre nagyobb figyelmet fordítanak a lejtős területek beépítési lehetőségeire, ahol az ökológiai feltételek jelentős része a szomszédos sík területekhez viszonyítva kényelmesebb és alkalmasabb. Ebből adódóan több olyan kritériumot is számításba vettünk, amelyek nemcsak a település szűkebben vett területét, hanem a vele határos térségeket is jellemzik. E határos területek vizsgálata azért is szükséges, mert közvetlen hatással vannak a település ökológiai viszonyaira.

A jelenlegi gyakorlat szerint csak a tektonikai és hidrológiai viszonyokat szokásos részletesen tanulmányozni és térképezni.

Az éghajlati viszonyok vitathatatlanul a legérzékenyebben hatnak a települések lakóinak kényelmére és egészségére. Hazánk tagozott domborzata kedvező a tartósabb inverziók gyakori kialakulása számára, és megteremti a talajmenti szél irányának és erősségének változási feltételeit is. A különböző időtartamú inverziók részletes vizsgálatát a jelenség fontos ökológiai jelentősége indokolja. A 7 m/sec. sebességűnél erősebb szél elégségesnek tekinthető a légtér kitisztulására, ezért ez a szélerősség küszöbértékként került a kritériumok sorába.

Bulgária korlátozott víztartalékai miatt új városok tervezésekor, vagy a régiak fejlesztésekor figyelembe kell venni a vízellátáshoz szükséges költségeket. Ezért számításba kell venni a víznyerőhelyek elérhetőségét, valamint a víznek a településhez való elvezetési lehetőségét.

A létrehozandó település területi elhelyezésekor feltétlenül biztosítani kell a meglévő természetes növényzet maximális védelmét. E cél elérése érdekében a kritériumok egyike azt a fokozatos átmenetet ragadja meg, amely a természetes növényi környezet és a városkörnyéki vagy városon belüli mesterséges zöldterületek (zöldövezetek) között értelmezendő.

A gazdasági tényezőket akként tekintjük, mint amelyek lehetővé teszik a minél nagyobb hatékonyság elérését az ökológiai viszonyok által behatárolt településszervezetnél. Alapul a maximális különbözeti járadék tényezőjét vettük, amely a természeti adottságok és erőforrások területi elhelyezkedésében meglévő különbségek eredménye. A tisztán közgazdasági és társadalmi tényezők mellett a létesítendő település hatékonysága függ a térség termelőerőinek területi elhelyezkedésétől is.

A társadalmi-pszichológiai tényezők ökológiai szempontból a lakosság-
nak az új életkörülményekhez való alkalmazkodása gyorsaságát fejezik ki.

B. Blokk. A lakhely és az emberi regenerálódás ökológiai tényezői

A lakhely és az emberi regenerálódás specifikus kritériumai főként az emberek mindennapi életével, egészségével és pihenésével kapcsolatosak.

Ezért az éghajlati viszonyok csoportjában a bioklimatikus jellegű tényezőket vettük számításba. A napsugárzás mennyisége nemcsak az ember, mint biológiai lény szempontjából lényeges tényező, hanem a természeti környezet egésze szempontjából is. Az orvosmeteorológiai nézőpont érvényesítése céljából szerepeltetjük az időjárás szélsőségességének, és néhány, az emberi szervezetre kellemetlen hatást gyakoroló szél gyakoriságának kritériumát.

A felhasználásra alkalmas édesvizek bősége és az üdülésre, pihenésre szolgáló vízi objektumok megléte növeli a lakhely térségének kényelmességét és hatóképességét. A település fejlődése szempontjából jelentős tényező az ásványi vizek megléte is.

A jelenlegi városiasodási folyamatok feltételezik a felszíni és felszín alatti műszaki-technikai rendszerek széles körű kiépítését. A legintenzívebb ez a kiépülés a lakóhelyek térségében, valamint azokon a helyeken, amelyek összekapcsolják ezt a területet a város egyéb funkcionális zónáival. A konkrét természetes környezeti viszonyok (geológiai, hidrogeológiai stb.) elősegítetik, vagy éppen nehezíthetik a városi infrastruktúra kiépítését.

C. Blokk. A termelési övezet kialakulásának ökológiai tényezői

Az újra nem termelődő természeti erőforrások a termelési létesítmények területi elhelyezkedésének lényeges tényezőjét jelentik. A terület alakzata és a gyenge, inerciás anyagok jelenléte ronthatja a termelési övezet beruházásainak és infrastruktúrájának hatékonyságát.

A különböző évszakokban uralkodó szélirány döntő hatással van a termelési és a lakóhelyi övezet kölcsönös területi elhelyezkedésére. A kiadós esőzések megtisztítják a levegőt a káros idegen anyagoktól.

Az elegendő mennyiségű, ipari felhasználásra alkalmas édes- vagy sós víz helyben megléte növeli a létrehozott termelési övezet hatékonyságát.

A talaj geokémiai összetétele megkönnyítheti, vagy éppenséggel nehezítheti a terület természetes tisztulásának folyamatát.

A termelési övezet létesítése függ az adott termelés számára nélkülözhetetlen természeti erőforrások kiművelési, szállítási és feldolgozási költségeitől is. Az ökológiai viszonyok speciális volta esetenként járulékos többletköltségeket okozhat a környezetvédelmi berendezések, valamint a termelési-elosztási övezet komplex területi kiépítését lehetővé tevő létesítmények tekintetében.

A terület komplex értékelése a települések térbeni szerkezetének meghatározására

A módszertani eljárásba belefoglalt összes kritérium fontosságát a kutatandó terület sajátosságai és az egyik vagy másik városépítési és -fejlesztési tervben rögzített konkrét célkitűzések határozzák meg. Az egyes kritériumok fontossági tényezője más lesz akkor, ha az új település létrehozására vonatkozó, és más akkor, ha a már meglévő település fejlesztésére vonatkozó ökológiai feltételeket értékeljük.

Jónéhány esetben az egyik vagy másik kritériumot egyáltalán nem vehetjük figyelembe. Így például egy síksági területen lévő település ökológiai viszonyainak vizsgálatánál egy sor geomorfológiai és néhány éghajlati kritérium számbavétele tárgyaltanná válik.

Minden egyes kritériumot mutatóhalmazzal jellemzünk; e mutatók számszerű kifejezését a kutatás konkrét célkitűzése és a vizsgálandó terület jellege határozza meg. Vonatkozik ez mindenekelőtt az olyan kritériumokra, mint a terület lejtése, a geomorfológiai forma zártsága, a meleg ásványi vizek megléte és hozama, az érces és az egyéb ásványkincsek megléte stb. A lejtés általánosan elfogadott fokbeosztási sémáját (kisebb mint 6° ; $6^\circ-18^\circ$; $18^\circ-32^\circ$ és 32° -nál nagyobb) sok esetben meg kellene változtatnunk azért, hogy adott terület beépítését magasabb hatékonysági szinten valósítsuk meg. A $6^\circ-12^\circ$ -nál meredekebb lejtésű területek például nem alkalmasak ipari-közlekedési építkezésekre, beruházásokra; ezeken inkább lakóházakat, vagy üdülési-pihenési központokat ajánlatos létesíteni, ami által biztosítható a mindennapi élet kényelmének egy sor tényezője esetében a minőségi javulás.

Az egyedi, ágazati jellegű kritériumoknak az ilyen összeválogatása legfőképpen arra irányul, hogy a beépítésre kerülő övezetekről komplex értékeléshez jussunk. Ennek alapján ugyanis megállapíthatjuk azt a területet, amely a letelepedés számára optimális lehetőségekkel rendelkezik.

Ez a kritériumrendszer ugyanakkor nemcsak a környezeti feltételek jelenlegi állapotának értékelésére ad lehetőséget, hanem mindazon jövőbeni változások tanulmányozására is, amelyek a település fejlődésének folyamatában jelentkezni fognak. Ezeket a változásokat ugyanis az határozza meg, hogy az adott terület miként képes bizonyos antropogén igénybevétel magára vállalni és elviselni. A tudományos-technikai forradalom megteremtette annak feltételeit, hogy a terület igénybevételének fokát növelhessük a természeti környezet lényegesebb károsítása nélkül. Az „ember-természet-környezet” kölcsönviszony természetes szabályozódásában legfőképpen a környezet újratermelő (megújuló) dinamikus elemeire, a levegőre, a vízre és a növényzetre hárul fontos szerep. Ezért a beépítési övezetek optimalizálásakor ezeknek az elemeknek mindig korlátozó tényezőkként kell érvényesülniük.

A műszaki tervezési gyakorlatban eddig az ökológiai viszonyok nem teljeskörű számbavétele többször a tervdöntések zavarához, hiányosságaihoz vezetett. A csak néhány természeti környezeti (pl. a tektonikai és műszaki-geológiai) elemre kiterjedő, jóllehet céltudatosan végrehajtott értékelés egyoldalúvá teszi a vizsgálatot, és esetenként a természeti környezet irreverzibilis károsodását idézheti elő. Sok esetben hiányzik a település két fő övezetének (a lakóhelyi-pihenési és a termelési övezet) a műszaki tervezésében a komplexitás. Általában egyes vállalatokat vagy lakótömböket terveznek anélkül, hogy a szükséges mértékben figyelembe vennék a közöttük meglévő kölcsönviszonyokat.

Csak az ökológiai viszonyok komplex értékelése, valamint a települések komplex tervezése révén lehet a települések maximális hatékonyságát biztosítani, és a környezetvédelemmel kapcsolatos bonyolult problémákat helyesen megoldani.

Ez pedig a különböző szakemberek összehangolt erőfeszítéseivel érhető el. Az interdiszciplináris kutatások hosszabb időt igényelnek, mint azok, amelyek a jelen gyakorlatban szokásosak; ugyanis a fentebbi kritériumok legnagyobb részének konkrét mutatókkal történő jellemzése speciális megfigyeléseket és terepmunkát tesz szükségessé. Sok kritérium esetében nincs elégséges információnk. Például azok az adatok, amelyeket a Hidrometeorológiai Szolgálat az éghajlatról és a vízről publikál és a tervezésnél felhasznál

nálnak, nem tekinthetők alkalmasnak arra, hogy a mikroklimatikus vagy hidrológiai viszonyok minősítését adják, bármilyen területről is legyen szó. Az ország domborzati tagoltsága miatt a meteorológiai állomások adatainak területi interpolációja nehézségekbe ütközik, és nem képes kielégíteni a komplex tervezés igényeit.

A tervezés előkészítő szakaszában az információgyűjtés időigényének növekedése azt is jelzi, hogy magának a tervezésnek a szervezését és a határidőit is a megfelelő módon meg kell változtatni. Rendkívül fontos, hogy a tervezés új rendszerébe az interdiszciplináris kutatások koordinálását is bekapcsoljuk. A legképzettebb tervező apparátus sincs abban a helyzetben, hogy a települési viszonyok ökológiai értékelésének kérdését egészében véve megoldja. A korszerű terveknek olyan elmélyült, céltudatos tudományos kutatásokra kell támaszkodniuk, amelyeket az arra hivatott ágazati intézeteknek kell végezniük. A komplex értékelés ugyanis így válhat azon jól felkészült szakemberek feladatává, akiket ebből a célból képeztek ki.

A fentebb elmondottakból következik, hogy az egységes, tudományosan megalapozott tervek kidolgozásához nemcsak az egyes kompetens személyek együttműködése szükséges, hanem egész tudományos kollektívák koordinált együttműködése is.

METHODOLOGISCHE GRUNDSATZE ZUR ÖKOLOGISCHEN UNTERSUCHUNG DER AGGLOMERATION

(Geso Gesev und sein Arbeitskollektiv)

Die Entwicklung der Städte und der Gemeinden ist im allgemeinen der ununterbrochene Prozess der Wechselwirkung zwischen dem Menschen und seiner natürlichen Umwelt.

Dieser Vortrag hat das Ziel die Unvollständigkeiten zu ersetzen, die sich in der Methodologie der mit der räumlichen Struktur im Zusammenhang stehenden ökologischen Bedingungen von Siedlungen melden. Unter Ökologie der Agglomeration wird der Komplex derjenigen natürlichen wirtschaftlichen und gesellschaftlichpsychologischen Faktoren verstanden, die die Entfaltung und Entwicklung der Siedlungen innerhalb der Agglomeration bestimmen bzw. die optimalen Lebensbedingungen der dort lebenden Bevölkerung sichern.

Es wurde eine komplexe Bewertungsmethode dargestellt. Die Bewertung der Elemente von ökologischen Bedingungen wird in drei funktionale Blöcke geteilt. Diese sind:

- die ökologischen Bedingungen zur Bestimmung der Niederlassungszonen,
- die ökologischen Faktoren des Wohnsitzes und menschlichen Regeneration,
- die ökologischen Faktoren der Herausbildung von Produktionszone.

Nach der Bekanntmachung des Inhaltes von einzelnen Blöcken wurden einige Kriterien betont bzw. erklärt.

Schliesslich wurden etliche Grundsätze der Bewertung von ökologischen Verhältnissen – aushebend die Wichtigkeit der interdisziplinierten Erforschungen – entworfen.

МЕТОДИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ В ИССЛЕДОВАНИИ ЭКОЛОГИИ АГЛОМЕРАЦИЙ

(Гешо Гешев и др.)

Развитие городов и поселений вообще представляет собой непрерывный процесс взаимодействия между человеком и природной средой.

Настоящая работа ставит своей целью восполнить существующие пробелы в методике исследований экологических условий, связанных с территориальной системой поселений. Под экологией агломерации они принимают комплекс природных, экономических и социально-психологических факторов, определяющих создание и развитие поселений, входящих в состав агломерации, и обеспечивающих оптимальные жизненные условия населения.

В работе излагается метод комплексной оценки. Оценки всех элементов экологических условий выделены в три функционально-целевых блока:

- экологические условия для определения зоны заселения,
- экологические факторы обитания и восстановления,
- экологические условия формирования производственной зоны.

Охарактеризовав содержание отдельных блоков подчеркиваются и объясняются некоторые критерии.

Наконец излагаются некоторые основные принципы по комплексной оценке экологических условий, уделяя большое внимание необходимости междисциплинарных исследований.

A KÖZÉP-BÉKÉSI VÁROSEGYÜTTES — EGY POLICENTRIKUS AGGLOMERÁCIÓ KÖRIVONALAI

Dr. Tóth József

A témakör elméleti és gyakorlati jelentőségénél fogva nem vitatható, hogy az egyes nemzetgazdaságok térszerkezetében kialakuló termelési-települési agglomerációk kutatása egyike az érintett tudományágak legfontosabb feladatainak. A hazánkban is lendületesen — és eredményesen — folyó agglomeráció-kutatások azonban szinte kizárólag a már kifejlődött, definitív koncentrációkra korlátozódnak és elhanyagolják a kialakulás különböző stádiumaiban lévő mono- vagy policentrikus agglomerációkat, az ún. településegységeket.

Az alábbiakban — tézisszerűen — egy ilyen településegységet (a közép-békési centrumok) problematikáját, kutatásszervezési és koncepcionális kérdéseit tekintjük át.

1. A termelőerők fejlődése, az urbanizálódás folyamata a tőkés és a szocialista országokban egyaránt számos olyan településegységet hozott létre, melynek tagjai között a gazdasági és egyéb kapcsolatok kölcsönösök, különösen intenzívek és egyre inkább erősödnek. Ennek, valamint a térbeli közelség és közeledés következtében, a településegységek fejlesztési kérdései csak koordináltan oldhatók meg eredményesen. Nem vitás, hogy a koordináció lehetőségei szocialista viszonyok között jóval reálisabbak.

2. Magyarországon is kialakult néhány ilyen településegységet (a budapesti agglomeráció, a Sajó-völgye, a tatai szénmedence, a Komárom—Esztergom közötti településsáv, Pécs környéke stb.). Fejlesztési problémáik eltérő súlyúak és jellegűek, de egyben közösek: csak koordináltan oldhatók meg.

3. Hazánkban — mint a világon mindenütt — a legerőteljesebb agglomerálódási folyamatok és a városegységek intercentrális kapcsolatainak intenzifikálódási jelenségei a gazdasági növekedés legexponáltabb területeire, a fejlettebb térségekre koncentrálnak. Sajátos településszerkezete, az országos területi munkamegosztásban betöltött szerepe miatt az Alföldön e folyamatok hosszú ideig nem váltak jelentőssé. Az egyetlen kivétel Szeged volt.¹

4. A kérdés néhány vonatkozását érintő korábbi publikációkon túl egy közelmúltban megjelent tanulmányé² az érdem, hogy a „Háromváros” problémáját akkor vetette fel, amikor a Békéscsaba — Gyula — Békés településegységek közötti kölcsönös kapcsolatok intenzitási foka a koordinált fejlesztés kérdését objektív szükségsszerűséggé tette. A felvetést illetően e tanul-

¹ J. Tóth—Gy. Krajkó—I. Péntes: Einige Fragen der Szeged Agglomeration. In: Die Lage und die ökonomische Entwicklung von Szeged. Szeged, 1969. pp. 3—28.

² Bakonyi E.: Békéscsaba + Gyula + Békés = Háromváros. Területrendezés. 1973. 4. sz. pp. 93—107.

mányé az érdem akkor is, ha egyes megállapításai és következtetései – részletes vizsgálatok híján – *spekulatívnak tűnnek és vitára ingerelnek*. A tanulmány megjelenése nyomán támadt viták arra készítették az érintett városok vezető szerveit, hogy a korábban is meglévő együttműködési törekvéseket újraértékeljék, átfogó koncepció részeivé tegyék és keressék a koordinált fejlesztés *hatékony lehetőségeit*.

5. A településegysétek objektív folyamatok eredményei. A velük kapcsolatos állásfoglalás lényege csak az lehet, hogy miután *továbbfejlődésük mindenképpen végbemegy*, rajtunk áll, milyen hatékonysággal tudjuk a folyamatot *tervszerűvé tenni*.

6. A településegysétek koordinált fejlesztése gondos mérlegelést igénylő, hosszú távú feladat, mely mindenfajta ötletszerűséget kizár. Lényeges anyagi (és nemcsak anyagi) előnyökkel járna, ha egy, a folyamat kezdetén tartó településegysétek tervszerű fejlesztésével *elkerülhetők lennének* mindazok a problémák, melyek – nagyrészt a kapitalista múlt spontán fejlődése következtében – több hazai térségben napjainkban *súlyos gondokat* okoznak.

7. A koordinált fejlesztést célzó *gazdaságpolitika* kimunkálhatóságának és megvalósításának legfontosabb alapfeltétele a részletes, a jelenlegi helyzetet és várható tendenciákat feltáró *kutatómunka*.

8. Hasonló jellegű és célú *kutatómunka* (témavezető dr. Kiss István) – az érdekelt megye és városok, valamint az ÉVM támogatásával – jelenleg a *Tatabánya–Tata–Oroszlány térségében* folyik hazánkban „Az urbanizáció hatása a közigazgatásra” c. országos téma keretében. Véleményünk szerint kívánatos és indokolt a merőben más típust képviselő *közép-békési centrumok* hasonló tematikájú vizsgálata is. Ez a vizsgálat, amellett, hogy a Békéscsaba–Gyula–Békés településegysétek koordinált fejlesztési stratégiája számára kutatási alapot szolgáltat, az előbbi vizsgálat mellett *összevetési bázisként* szerepel, nagyban kiterjesztve az eredmények *általánosíthatóságának* lehetőségét.

9. A Tatabánya–Tata–Oroszlány és a Békéscsaba–Gyula–Békés településegysétek párhuzamos vizsgálatát a fentiekén kívül azért is indokoltan tartjuk, mert a *közigazgatási szisztema*, egyik helyen sem felelvén meg a kialakult vonzásviszonyoknak, részleges átalakításra került. A *hatékony területi-tervezési rendszer* kialakítása azonban még egyik helyen sem tekinthető befejezettnek.

10. Az MTA Földrajztudományi Kutatóintézet 1973-ban alakult Alföldi Csoportjának első nagyobb lélegzetű team-munkája ehhez a témához kapcsolódik. Kapacitásunkat a városegysétek legmagasabb hierarchiaszintű tagjára, *Békéscsabára koncentrálván*, komplexitásra törekedve igyekeztünk olyan széles tematikájú vizsgálatot végezni, mely önmagában is értékes és hasznosítható eredményekre vezet, de *metodikai és tematikai szempontból a közép-békési centrumok későbbi évekre tervezett kutatásához is segítséget* nyújt.

11. A téma aktualitását és jelentőségét jelzi, hogy munkánk a Magyar Tudományos Akadémia 1976-os pályázatán pályadíjat nyert.³ Fontosabb megállapításait a város általános fejlesztési tervének felülvizsgálatakor fi-

³ Tóth J. et al.: Az urbanizációs folyamat sajátosságai a közép-békési centrumokban. I. Békéscsaba. Kézirat, p. 670.

⁴ Békéscsaba általános rendezési terve (felülvizsgálat). Fejlesztési program. BME Városépítési Tanszék (Ihrig Dénes).

gyelembe vették.⁴ Békéscsaba város Tanácsa a kutatási anyagból szerkesztett kéziratot könyvalakban megjelentette.⁵

12. Tanulmányt készítettünk Mezőberénynek a településhálózatban betöltött helyére és szerepére vonatkozóan,⁶ melyben vizsgálataink alapján kimutattuk, hogy Mezőberény része a közép-békési városeyüttesnek. Ezt a megállapításunkat – egyebek mellett – a Mezőberényben összehívott országos tanácskozás is megerősítette.⁷

13. A Békés városra vonatkozó korábbi vizsgálatok⁸ eredményeire is támaszkodva részletes felmérés és elemzés készítése van folyamatban a város kapcsolatrendszeréről, felszabadulás utáni fejlődéséről, az urbanizáció sajátosságairól és következményeiről.

14. A közép-békési városeyüttesrel kapcsolatban *vitaindító cikk* publikálására került sor a Békési Élet c. folyóiratban.⁹ Az azóta is tartó, számos új szempontot felszínre hozó, izgalmas vitában a megye és az érdekelt városok tanácsi és pártvezetői fejtették ki nézeteiket, de a szerkesztőség több további – köztük országos szakemberek tollából származó – kézirat birtokában van.

15. A térség környezetgazdálkodási problematikájával kapcsolatos kutatási eredményeinket nemzetközi konferenciákon is ismertettük.¹⁰

16. A megye és az érintett városok igényeinek ismeretében az a terünk, hogy a közép-békési városeyüttes vizsgálatát a következő években folytatjuk. A kutatási koncepciót „Az urbanizáció hatása a közigazgatásra” c. országos téma koordináló tanácsa megvitatta. 1977 végén elkészült a kutatás részletes tematikája, 1978 elején megszerveztük a mintegy húsztagú – a társtudományok képviselőit is magába foglaló – team-et. A háromváros kutatási program 1980-ban zárul. A kutatás a közép-békési településeyüttest az adott természeti-földrajzi környezetben létrejött társadalmi, gazdasági és műszaki struktúrák rendszereként értelmezi, feltárni törekszik a múltban érvényesült sajátosságokat, a jelen helyzet legfőbb jellemzőit és a jövőben nagy valószínűséggel jelentkező tendenciákat. E kétféle hármis megközelítés kombinációja adja a kutatás logikai vázát.

17. Ha jelen stádiumban kevés egzakt kutatási eredménnyel rendelkezünk is, van néhány, részvizsgálatokkal megerősített *hipotézisünk*. Közülük most csak egyet mutatunk be, bár ezzel a *legalapvetőbbet*: a városrégió elhatárolását, tagjainak hierarchiaszintjét és funkcionális jellegét, a belső kapcsolatrendszert tartalmazót ismertetjük.

⁵ Békéscsaba földrajza. (Szerk.: Tóth J.) 1976. p. 543.

⁶ Mezőberény helye és szerepe a Dél-Alföld településrendszerében (Témavezető: Tóth J.) Kézirat, p. 143 + 42 ábra.

⁷ A „Mezőberény helye és szerepe a Dél-Alföld településrendszerében” c. tudományos vitaülés jegyzőkönyve. Mezőberény, 1978. p. 16.

⁸ Becsei J.: Békés, az átalakuló agrárváros. Békés, 1972.

⁹ Tóth J.: Gondolatok a közép-békési centrumok koordinált fejlesztésének szükségességéről és lehetőségeiről. Békési Élet, XII. évf. 1977. 3. sz. pp. 339–347.

¹⁰ Rakonczi J.–Tóth J.: Zadaci i nyeobhogyimoszty koorgynacii hozajsztvovanyija sz okruzsajuscsej szredoj v anszamble naszeljonnih punktov Szrednyego-Bekesa. Előadás a KGST Környezetvédelmi Konferenciáján. Várna, 1977. p. 11.

Rakonczi J.: Vlijanyije gyejatelnosztyi cseloveka na vodi na primere odnogo indusztrializirujuscsego szja agrarnogo prosztransztva. Előadás a KGST Környezetvédelmi Konferenciáján. Kurszk, 1978. p. 11.

Baukó T.–Tóth J.: Kartografirovanyije hozajsztvovanyija sz okruzsajuscsej szredoj v anszamble naszeljonnih punktov Szrednyego-Bekesa. Előadás a KGST Környezetvédelmi Konferenciáján. Celje-Koper, 1978. p. 10.

E hipotézis az alábbiakat tartalmazza:

A) Az *elhatárolásra* vonatkozóan:

a) A városrégió belül egy dinamizmusával és döntő súlyával kiemelkedő magterület (Békéscsaba, Gyula, Békés, valamint Gerla és Doboz) különül el, kívülről pedig a városrégió egyes tagjaihoz intenzíven kapcsolódó kisebb települések zónája övezi.

b) A városrégió a népességkoncentráció legfőbb góca a megyében: napjainkra a terület 18,4%-án a népesség 36,6%-a él, így a népsűrűség (152 km²-enként) kétszerese a megyei átlagnak.

c) Az előző pontban elmondottak fokozottan érvényesek a városrégió magterületére, melynek népessége a felszabadulás utáni első népszámlálástól napjainkig eltelt időben, mialatt a megye összlakossága 8%-kal csökkent, egynegyedével nőtt.

d) A városrégió egyes tagjaihoz közvetlenül kapcsolódó települések zónája már *depressziós terület*: a népességszám – különösen az utóbbi másfél évtizedben – gyors ütemben csökkent. Ez az övezet a megye többi fejlődési pólusának (Orosháza, Szarvas) hasonló zónájával érintkezik (1. táblázat).

B) A városrégió tagjainak *hierarchiaszintjére* vonatkozóan:

a) A városrégió *centruma Békéscsaba*. Ezt a pozícióját lélekszáma, gazdasági súlya, igazgatási-szervezési szerepköre egyaránt indokolja.

b) Gyula a városrégió belül *társközpont*, paracentrum. A további három központ fölé emeli néhány felsőfokú és speciális szerepköre mellett gazdasági jelentősége és népességszáma is.

c) A további három centrum (Békés, Mezőberény és Sarkad) hierarchiaszintje – eltekintve a Békés javára kétségkívül mutatkozó valamelyes előnytől – *lényegileg azonos*.

d) A városrégióhoz tartozó öt további település (Doboz, Gerla, Murony, Szabadkígyós és Újkígyós) nem rendelkezik számottevő központi szerepkörrel, *hierarchiaszintjük a fenti léptékkal mérve azonos*.

C) A városrégió tagjainak *funkcionális jellegére* vonatkozóan:

a) Békéscsaba: sokoldalú, elsősorban gazdasági, közlekedési, irányítási-szervezési és kulturális központ.

b) Gyula: sokoldalú, elsősorban idegenforgalmi-üdülési, egészségügyi, irányítási-szervezési és kulturális központ.

c) Békés, Mezőberény, Sarkad: az előzőeknél egyszerűbb funkció-összetételű, bolygóváros jellegű települések.

d) Doboz, Gerla, Murony, Szabadkígyós, Újkígyós: alsóváros-jellegű települések, az agrártevékenység távlatban is viszonylag nagy részarányával.

D) A városrégió *belső kapcsolatrendszerére* vonatkozóan:

a) A városrégió legintenzívebb intercentrális kapcsolata a bizonyos fokú funkcionális munkamegosztáson alapuló Békéscsaba–Gyula közötti. Bár a kapcsolat enyhe békéscsabai fölényt mutat, alapvetően kiegyensúlyozottnak ítéltető.

A közép-békési városségió népességkoncentráció szerepe

1. táblázat:

Megye, megyerész	Terület		Népesség (az év elején)							
	km ²	‰	1949		1960		1970		1977*	
			1000 fő	‰	1000 fő	‰	1000 fő	‰	1000 fő	‰
A városségió magterülete	664,7	11,7	100,5	21,3	109,0	23,3	115,3	25,8	225,8	29,0
A városségió egyéb részei	381,3	6,7	34,6	7,3	34,6	7,4	34,0	7,6	33,1	7,6
A városségió együtt	1046,0	18,4	135,1	28,6	143,6	38,7	149,3	33,4	158,9	36,6
A közvetlenül kapcsolódó területek	660,4	11,6	37,8	8,0	37,2	7,9	32,6	7,3	28,4	6,5
A közép-békési koncentráció együtt	1706,4	30,0	172,9	36,6	180,8	38,6	181,9	40,7	137,3	43,1
A megye egyéb térségei	3762,5	70,0	299,3	63,4	287,7	61,4	264,8	59,3	246,7	56,9
Békés megye összesen:	5668,9	100,0	472,2	100,0	468,5	100,0	466,7	100,0	434,0	100,0

* lakónépesség, számított adatok.

b) Békéscsabának Békéssel és Mezőberénnyel intenzív, Sarkaddal közepes intenzitású kapcsolatai vannak. Mindhárom relációban a megyeszékhely dominanciája mutatható ki.

c) A Gyula–Sarkad kapcsolat intenzív és gyulai dominanciát mutat.

d) A közepes intenzitású Mezőberény–Békés kapcsolat kiegyensúlyozott.

e) A városregió ÉNy-i és ÉK-i tagjai között a közvetlen kapcsolat minimális.

A fentiekből talán kiderült, hogy *nem javasolunk semmiféle közigazgatási egyesítést*. A kérdés – a lényegre tapintó módon – egyébként már így is felmerült: „... az ellátottsági színvonal társadalmilag elismert mértéke nagyobb lett volna, hogyha Békés Békéscsabával együtt volna.”¹¹

Bár a közigazgatási egyesítést még hosszú ideig nem tartjuk valószínűnek, *keressük azt a köztes struktúrát, amely a városregió ellátottsági színvonalának társadalmilag elismert mértékét a többi, de egy közigazgatási egységben összefogott százezres népességkoncentráció szintjéhez közelíti. A tervezési-szervezési-irányítási szisztémának ez a fokozata a mostani városi és megyei szint között áll, de az általunk használt értelmében véve ismeretlen a magyar gyakorlatban*. Reméljük, hogy örökösen változó, fejlődő valóság igénye hamarosan létrehozza.

18. A szakirodalomban fellelhető adatok, a nemzetközi és hazai tendenciák értelmezése és óvatos extrapolálása, valamint a közép-békési városregió egészére és egyes tagjaira (Békéscsaba, Mezőberény, Békés, Gyula) vonatkozó eddigi részletvizsgálataink eredményei alapján az alábbiak kellő biztonsággal megállapíthatók:

a) A közép-békési városregió már ma is létező, definiálható struktúra.

b) A magterületen kívül Mezőberény, Sarkad földrajzi kisvárosok és még néhány kisebb település is szervesen része ennek a struktúrának.

c) Mindazok a folyamatok, melyek a struktúrát létrehozták, a jövőben is hatni fognak, így a közép-békési konurbálódás a jövőben erősödni fog.

d) Miután a konurbálódás objektív folyamat, rajtunk áll, hogy spontán elemeit hagyjuk-e érvényesülni, vagy termelési módunkban rejlő előnyünket kihasználva tervszerűen befolyásoljuk, „irányítjuk” azt.

e) A fejlesztést minél előbb és hatékonyabban koordinálni kell.

f) Meg kell találni a struktúra működtetésének leghatékonyabb, leggazdaságosabb szervezeti-közigazgatási formáját, mely a régiót alkotó települések alapvető érdekeivel is összhangban áll.

g) Az ábrán szereplő kapcsolatrendszer és nomenklátúra annyiban több mint hipotézis, hogy részvizsgálataink eredményeit is tükrözi. Álláspon-tunk szerint a koordinált fejlesztésnek ebben az irányban kellene hatnia, a szervezeti-közigazgatási szisztémának ezt a struktúrát kellene tükröznie. A részletek tisztázására viszont még kiterjedt kutatások szükségesek.

¹¹ Dányi P.: A községi tanácsok működése, szervezete, feladataik. (In: Kulcsár Viktor szerk. Változó falu.) 306. p.

DER STADTKOMPLEX „KÖZÉP-BÉKÉS” — ENTWURF EINER POLYZENTRISCHEN AGGLOMERATION

(Dr. József Tóth)

Auf die Notwendigkeit der Untersuchung von ausgestaltenden Agglomerationen wurde vom Vortragenden Aufmerksamkeit gelenkt. Seit 1973 führt das Institut des Geographischen Forschungsinstitutes der Ungarischen Akademie der Wissenschaften in Tiefebene in einem Stadtkomplex Erforschungen durch. (In Tiefebene sind diese Prozesse wegen der eigenartigen Siedlungsstruktur und der in der räumlichen Arbeitsteilung des Landes zugekommenen Rolle später vorgegangen.) Das Ziel der Untersuchungen ist Beistellung der wissenschaftlichen Ergebnisse zur Ausformung des wirtschaftspolitischen bzw. Verwaltungs-, Planungssystems die koordinierte Entwicklung zu begründen.

Nach der planmässigen Bekanntmachung des Verlaufes der Untersuchung und der forschungsorganisatorischen Fragen wurden die wichtigsten Hypothesen der Untersuchung, also

1. die Abgrenzung,
2. die Hierarchie der Mitglieder
3. das innere Verhältnissystem der Stadtregion (Békéscsaba—Békés—Gyula) festgestellt.

АНСАМБЛЬ ГОРОДОВ В СРЕДНЕМ БЕКЕШЕ — ОЧЕРТАНИЯ ПОЛИЦЕНТРИЧНОЙ АГЛОМЕРАЦИИ

(Д-р Йожеф Тот)

Автор обращает внимание на необходимость изучения агломераций в состоянии формирования. В Альфёльдском отделе Географического научно-исследовательского института ВАН с 1973-го года проводятся исследования по одному из ансамблей городов Альфёльда (на территории Альфёльда процесс агломерирования — в результате специфической структуры поселений и характера роли в территориальном разделении труда страны — начался позднее), с целью представлять научные результаты для создания обеспечивающей координированное развитие системы экономической политики, а также управления и планирования.

Рассмотрев ход и вопросы по организации исследования автор переходит к освещению основных гипотез, т. е.

- 1) делимитации,
- 2) уровня иерархии составных поселений,
- 3) системы внутренних соотношений

района городов (Бекешчаба, Бекеш, Дьюла) в Среднем Бекеше. На основании опыта исследования доказывається будущее усиление конурбации в Среднем Бекеше. Координированному развитию и создаваемой системе организации и управления следует отразить показанную на рисунке в приложении структуру.

A TELEPÜLÉSEK VALÓDI TERÜLETI MEGHATÁROZÁSÁNAK MÓDSZERE PÉCS ÉS MISKOLC PÉLDÁJÁN

Dr. Matheika Március

Előadásom témája a nagyobb települések *valódi* területének megközelítő meghatározása statisztikai módszerekkel, illetve statisztikai adatok segítségével.

Mindenekelőtt tisztázni szeretném, hogy mit értek a települések *valódi területe alatt*.

Egy-egy terület alapvető településegységeit – a *fizikai egységeket* különböző igazgatási, gazdasági, szolgáltatási-ellátási szálak kapcsolják egymáshoz, e kapcsolatok révén jönnek létre a különböző relációjú településformációk. Ezen kapcsolatok közül, mindenekelőtt a népesség és a különböző intézmények (munkahelyek, hivatalok, szolgáltató-ellátó intézmények stb.) közöttiek eredményezik ténylegesen a valósi településformációk képződését.

Az egyes kapcsolatok révén létrejövő település, illetve településegüttes-dimenziók eltérő jellegűek.

Az *igazgatási szféra* kapcsolatainak „hivatali” része az egyes településformációkat közelebb hozhatja egymáshoz, de csak az állandó, „élő”-kapcsolat a lakosság és a hivatal között mozdíthatja elő egy-egy településformáció összekovácsolódását. Az igazgatási határokon belül rendezik a lakosság és a hivatalok napi kapcsolatát. Ezért a további vizsgálatoknál ezeket általában nem vettem tekintetbe. Ezzel szemben a *gazdasági és az ellátási-szolgáltatási szférában* a lakosság és az adott objektum kapcsolatait a mindenkori közigazgatási határok sokkal kisebb mértékben, vagy egyáltalán nem befolyásolják. A fizikai egységek között létrejövő *gazdasági kapcsolatok* főbb alkotóelemei a termelő üzemek, a kisegítő- és kiegészítő üzemek, a termelési infrastruktúra elemei, minden egyéb munkahely, valamint a munkaerő, illetve ennek lakóhelye. A gazdasági kapcsolatok hozzájárulnak a *gazdasági tömörülések* létrehozásához, amelyeket méretük (a foglalkoztatottak létszáma) alapján gazdasági *mikrotömörülések* (10–15 ezer fogl.), *mezzo* (50–250 ezer), *makro* (250–500 ezer) és *szupertömörülések* (500 ezer felett) kategóriájába lehet sorolni.

A *gazdasági tömörülés bázisán* keletkezett, a népesség foglalkozási összetételében *urbanizált, összefüggő településrendszert*, amelynek részegységei *gazdasági kapcsolatban állnak egymással, nevezem településagglomerációnak*.

A településagglomerációkat *nem* azonosítom a tényleges, illetve valódi összetett településformációkkal, amelyek – nézetem szerint – a következő tulajdonságokkal kell, hogy rendelkezzenek:

a) ezekben követelményként kell érvényesülnie az ún. „*elérhetőségi idő*” kritériumának, vagyis annak a követelménynek, hogy a lakó- és a munka-

hely közötti távolság egy meghatározott időkereten belül (mondjuk, 1 óra háztól házig) megközelíthető legyen; ellenkező esetben a lakó- és munkahely területi egysége, mint településformáló tényező, gyakorlatilag nem áll fenn;

b) a településegyséteknél a gazdasági reláció mellett feltétlenül kell, hogy érvényesüljön az ellátási-szolgáltatási reláció is.

Ez a településhálózaton belül jelentkező *ellátási-szolgáltatási* kapcsolatokat tükrözi. Az ellátási-szolgáltatási régiók területét az *adott intézményhálózat kapacitása* szabja meg. Ebben a dimenzióban is komoly szerephez jut az elérhetőségi idő kritériuma, amely szerint maximum fél órán belül minden lakos számára elérhető kell, hogy legyen a rendszeresen és széleskörben igénybe vett ún. *napi és periodikus* szolgáltatásokat nyújtó intézmények és lehetőleg egy órán belül a kevesebbek által, illetve ritkábban igénybe vett ún. *periodikus* szolgáltatásokat nyújtó intézmények (illetve a mindennemű szolgáltatást magas fokon és koncentráltan nyújtó nagyobb központok). Az ennél nagyobb időigénynél (távolságnál) nem érzik az emberek a várost és szolgáltatásait sajátjuknak, gyakorlatilag megbomlik a lakó- és szolgáltatóhely egysége.

Az ellátási-szolgáltatási szféra egységei – a gazdasági tömörülésektől eltérően – területileg (időbelileg) egy izochron vonal által korlátozva léteznek.

A *valódi* településformáció területe tehát gyakorlatilag nem lépheti át a településegysétes központjától (mely egyben munkahely és szolgáltatóhely koncentráció) mért *egyórás izochron* vonalat. A valóságban ezek a települések – a gazdasági és szolgáltatókapacitás függvényében – az egyórás izochron vonal által határolt területet messze nem töltik ki.

A *valódi (tényleges)* településformációk tehát *nem*, vagy legalábbis *nem mindig* azonosak a gazdasági dimenzió egységeivel, a gazdasági tömörülésekkel, illetve településagglomerációkkal; rendszerint kisebbek az utóbbiaknál, mivel az agglomeráció csupán az részei tartozhatnak a valódi településekhez, amelyek egyrészt az 1 órás izochronon belül vannak, másrészt az ellátási-szolgáltatási dimenzió kritériumainak is megfelelnek.

Nagyságuk alapján (mely rendszerint szorosan kapcsolódik a gazdasági kapacitáshoz és a szolgáltatások fejlettségi fokához) megkülönböztethetjük a 100 ezer lakosnál kisebb alapfokú központokat, és az ennél nagyobb, fejlettebb, sokoldalú munkakör lehetőséget nyújtó és egyben rendszerint magasabb szintű szolgáltató-ellátó hálózattal rendelkező *integráns városokat* (az utóbbiak nagyságuk és funkcionális szerepük szerint ugyancsak néhány kategóriát alkotnak. Így megkülönböztethetjük az *egyszerű integráns városok* kategóriáját, 100–500 ezer lakossal, amelyekben rendszerint megtaláljuk az epizodikus szolgáltatások komplexuma mellett a magas fokon kifejlődött periodikus szolgáltatások nagy koncentrációját, továbbá az 500 ezer feletti lakosú *összetett integráns városokat*, amelyekben már az epizodikus szolgáltatások is nagy választékban és kimagasló szinten képviselve vannak. Az utóbbiakon belül külön vehetjük a *milliós integráns városokat*.)

Az alapfokú központok és az integráns városok területe tehát a közigazgatási beosztástól függetlenül, a *gazdasági és az ellátási-szolgáltatási dimenziók összevetéséből* kerül megállapításra. A közigazgatási egységek itt csupán kiinduló pontként szerepelnek, mivel hogy a statisztikai adatok bontása közigazgatási egységként történik.

A településhálózati koncepció településcsoportjaitól az általam kidol-

gozott elképzelés annyiban különbözik, hogy – a vizsgálat céljából kiindulva – következetesebben veszi tekintetbe a lakóhely-munkahely-szolgáltatóhely területi egységének kritériumát és így csupán a ténylegesen településképző kapcsolatokra korlátozza a vizsgálatokat.

A fentieket az 1970-es népszámlálás adatainak felhasználásával szeretném illusztrálni Pécs és Miskolc példáján. Ezeket az adatokat egyes vonatkozásban elavultaknak lehet tekinteni, vizsgálati módszeremet ez a körülmény azonban alig érint. A közigazgatási beosztás esetleges változásai (településösszevonás stb.) az eredményt nem befolyásolják, mivel az integráns települések terület-megállapítása csak közvetve épül az igazgatási egységekre.

A gazdasági tömörülések, illetve településagglomerációk területének meghatározásánál elsődlegesen az egyes közigazgatási egységek foglalkoztatottsági arányaiból indultam ki. Attól függően, hogy a gazdasági kapcsolatok mely szférában érvényesülnek leginkább, az ipari, illetve esetenként az ipari és egyéb (egészségügy, kultúra stb.) foglalkoztatottak arányát vettem alapul. Az ilyen foglalkoztatottak magas aránya nyilvánvalóan arról tanúskodik, hogy az adott település vagy maga jelentős ipari, illetve szolgáltató központ, vagy jelentős munkaerőkibocsátó egy másik központ felé. Számításaimnál a gazdasági tömörüléshez általában azokat a településeket soroltam, amelyekben a két foglalkoztatottsági kategória részaránya meghaladja a 60%-ot.

A gazdasági tömörüléshez soroltam a fentiek felül azokat a településeket is, amelyekből az aktív foglalkoztatottak legalább 50%-a egy nagyobb központba jár el dolgozni.

Ilyen módon állapítottam meg a pécsi és miskolci gazdasági tömörülések területét. A pécsihez (1. ábra) tartozik Komló és néhány község. A településagglomeráció összterülete több mint 370 km², a foglalkoztatottak száma (1970-es adatok) meghaladja a 90 ezret. A pécsi agglomeráció tehát gazdasági mezzotömörülés.

A miskolci településagglomerációhoz tartozik Kazincbarcika és még közel 30 település. (2. sz. ábra.) A gazdasági tömörülés területe meghaladja a 800 km²-t, a foglalkoztatottak száma a 120 ezer főt. A miskolci agglomeráció is tehát gazdasági mezzotömörülés.

(Borsod megye másik nagy településagglomerációja, az ózdi, ennek területe meghaladja a 400 km²-t, a foglalkoztatottak száma pedig a 30 ezer főt. Ez tehát egy gazdasági mikrotömörülés.)

Az ellátási-szolgáltató régiók meghatározásánál a szolgáltató-ellátó szféra olyan elemeinek foglalkoztatottsági számából indulok ki, melyekben különböző szinten közvetlen kapcsolat jön létre a lakosság és az intézmények között: a kiskereskedelemben, az oktatásban, a kultúrában, az egészségügyben és a szolgáltatásban. A korábban már említett ok miatt a kimondottan igazgatási szférát e vizsgálatoknál mellőztem. Az egy ilyen foglalkoztatottra eső lakosok száma képezi az ún. szolgáltatási koefficiens, mely természetesen központként eltérő. Az öt regionális központ értékét megközelítő nagyságrendet alapul véve kiszámítottam az adott központ szolgáltató-ellátó kapacitását, vagyis azt, hogy hány lakost képes az adott hálózat ellátni minimális nagyvárosi (integráns városi) szinten. A kapott értéket összevettem a központ lakosságszámával, és amennyiben a szolgáltatási kapacitás ezt felülmúlja, a központ ilyen jellegű aktív vonzása kiterjed a szomszédos településekre is. Célszerű eljárásnak látszik külön venni az

egyes szolgáltató ágazatokat, és az ezek koefficiensei alapján meghatározott legkisebb kapacitás területi vetülete jelentené ez esetben a szolgáltatási-ellátási régiót.

A szolgáltatási-ellátási régió *maximális méreteit* az elérhetőségi küszöbérték által megszabott izochron vonal határozza meg. (Ezt némileg eltérő módon állapíthatjuk meg a kisvárosi alacsonyabb rendű, illetve magasabb rendű nagyvárosi régiók esetén.) A vonzási körzet meghatározásánál a központ belvárosától, ahol rendszerint együtt van a tágra értelmezett szolgáltató-ellátó objektumok legnagyobb koncentrációja és legmagasabb színvonala, fokozatosan távolodna (időben) addig „csatoltam” a központhoz a településeket, míg az *összesített népességszám* nem érte el az *összesített szolgáltatási kapacitás mértékét*.

Az ilyen módon kiszámított szolgáltatási-ellátási pécsi régió területe megközelíti a 330 km²-t, 180 ezer lakossal, (1. sz. ábra), a miskolci pedig a 340 km²-t, 230 ezer lakossal (1976).

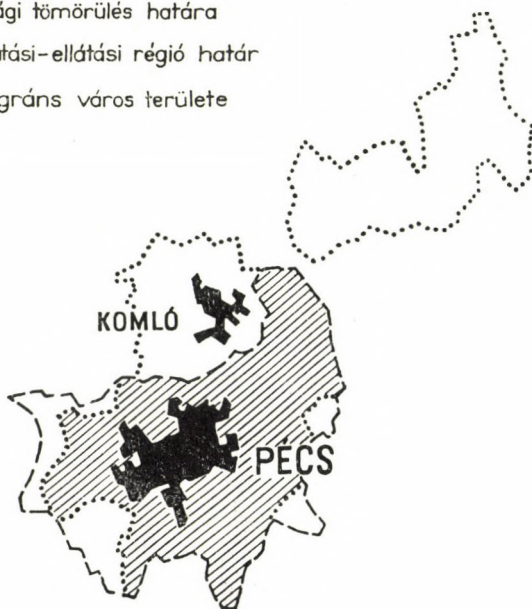
Az *integráns településformációhoz* a központ mellett azok a területek tartoznak, amelyek *mind a gazdasági, mind a szolgáltatási-ellátási relációban szerepelnek*.

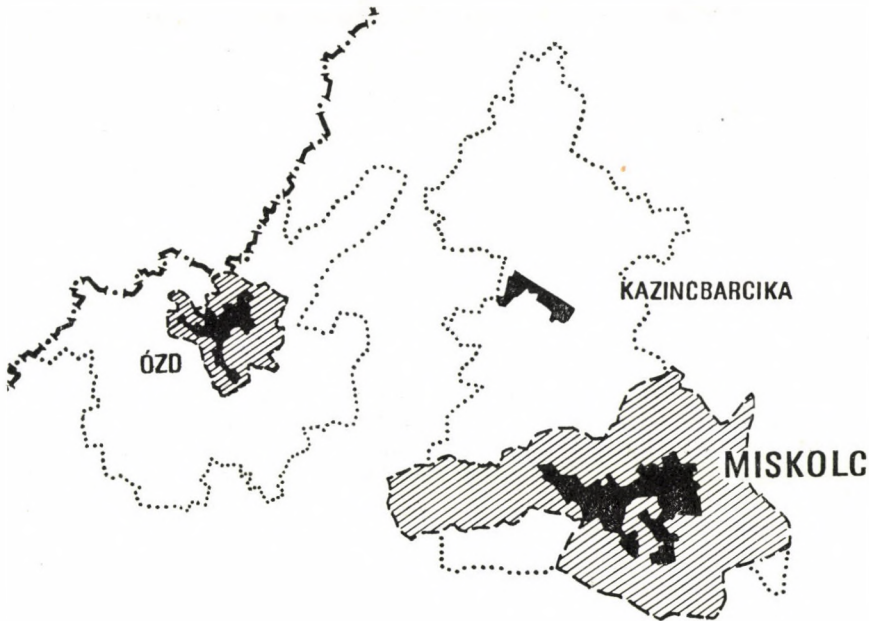
A pécsi integráns város (1. sz. ábra) területe kb. 270 km², lakosság-száma (1976) 175 ezer fő, a miskolci pedig egyezik a szolgáltatási relációval. Mind a két formáció tehát egyszerű integráns várost alkot.

Befejezésül annyit, hogy a gazdasági tömörülés, illetve a szolgáltatási-ellátási régió esetében itt alkalmazott területmeghatározási módszeremet egyáltalán nem tartom kizárólagosnak, minden más helyettesítő eljárásnak. A sok lehetséges módszer közül az egyiket mutattam itt be, a kapott eredményeket lehet és kell más módszerek segítségével nyert eredményekkel összevetni és így pontosabb képet kialakítani. Az itt bemutatott eljárás segítségével azonban megfelelő kiindulási alapot kaphatunk a további, „pontosító” kutatásokhoz.

1.

- gazdasági tömörülés határa
- szolgáltatási-ellátási régió határ
- //// az integráns város területe

- gazdasági tömörülés határa
- - - szolgáltatási-ellátási régió határ
- //// az integráns város területe

Ezek eredményeként kaphatjuk meg a valódi, közgazdasági töltésű településformációk, a lakóhely-munkahely-szolgáltatóhely területi egységét reprezentáló *integráns városok* területét, amelynek keretein belül lehetne és kellene a településfejlesztéssel összefüggő problémákat megközelíteni. Nyilvánvaló, hogy az integráns város területe, mint minden településformációé, nem lehet örökre megszabott, az összetevők értékváltozásával az integráns város határa is, egy hosszabb, pl. 10 éves periódusra azonban egy-egy ilyen területmegállapítás stabil támpontot nyújthat az irányító szervezeteknek.

DIE METHODOLOGIE DER WIRKLICHEN, RÄUMLICHEN BESTIMMUNG DER SIEDLUNGEN, ANHAND DER BEISPIELE PÉCS UND MISKOLC

(Dr. Március Matheika)

In der Herausbildung der Siedlungsformationen sind die Beziehungen zwischen der Bevölkerung und den verschiedenen Instituten determinierend. Die Form dieser Beziehungen zeigt sich in erster Linie in den wirtschaftlichen und Versorgungstätigkeiten, die die Grenze und den Umfang des gegebenen Siedlungskomplexes bedeuten.

Die wirtschaftlichen und Versorgungsfunktionen der Zentren von Siedlungsgruppen werden einzeln untersucht und sie werden dem Kriterium der Erreichbarkeit verglichen. Die Erreichbarkeit wird zur Bestimmung der Entfernung zwischen der Arbeitsstelle und dem Wohnort in einer Zeiteinheit dienen, derer Grösse die Beanspruchung der Versorgungsfunktionen umgrenzt.

Die Bestimmung der wirtschaftlichen Ausdehnungen von Agglomerationsgebieten wird durch Geltendmachung der beiden Funktionen dargestellt.

Der Anteil der in der Industrie und der nicht in der Landwirtschaft Beschäftigten (über 60%) wurde im Umland der Agglomerationszentren erforscht und dadurch wurden die Siedlungen im Falle Pécs und Miskolc bestimmt. Bei der Abgrenzung des Versorgungsgebietes ging von denjenigen Beschäftigten in der Versorgung aus, die direkte Beziehungen mit der Bevölkerung (z. B. Handel, Schulung, Kultur usw.) haben. Es wurde zuerst die Kapazität der Versorgungszentren bestimmt, also das, wieviel Menschen von der Versorgungsbasis zu bedienen sind. Dann wurde eine Befragung mit der Bevölkerung des Zentrums und des Umlands durchgeführt. Das Agglomerationsgebiet wird von gemeinsamen Raumteilen der wirtschaftlichen und Versorgungsregion gegeben.

Schliesslich wurde ausgehoben, dass die Agglomerationen nur anhand der räumlichen Einheit des Wohn-Arbeits-Versorgungsortes abzugrenzen sind. Diese Einheit wollte der Vortragende durch die vorgestellte Methodologie bekanntmachen.

МЕТОД ОПРЕДЕЛЕНИЯ ДЕЙСТВИТЕЛЬНОЙ ТЕРРИТОРИИ ПОСЕЛЕНИЙ ПО ПРИМЕРУ ГОРОДОВ ПЕЧ И МИШКОЛЬЦ

(Д-р Марциуш Матейка)

В отношении возникновения формаций поселений определяющим фактором являются связи между населением и различными учреждениями. Форму этих связей представляют собой главным образом хозяйственная деятельность и деятельность обслуживания и снабжения, которые намечают границы и определяют обширность ансамбля поселений.

Автором изучаются в отдельности функции центров групп поселений в хозяйстве, обслуживании и снабжении, сравнивая их с критерием доступности. Под доступностью понимается расстояние между местами жительства и приложения труда в единицу времени. Время доступности оказывает влияние на пользование функциями обслуживания и снабжения.

Определение территорий экономических сплочений, агломераций показывается автором на основе совместного осуществления двух функций. Анализируется удельный вес лиц, не занятых в сельском хозяйстве (не ниже 60%), в окрестности центра агломерации, на основе которого автор сделал делимитацию круга входящих в агломерационную зону поселений в случаях

городов Печ и Мишкольц. Для делимитации зоны обслуживания и снабжения исходной точкой зрения понимается численность занятых в обслуживании и снабжении, вступающих в непосредственную связь с населением (напр. занятые в торговле, образовании, культуре и т. д.). Определена мощность обслуживания и снабжения центров, т. е. численность тех жителей, потребности которых возможно удовлетворять базами обслуживания и снабжения; далее автор сравнивает мощность со всей численностью населения центра и потенциальных окружающих его поселений. В конце концов территория агломерации составлена общей частью экономической зоны и зоны обслуживания и снабжения.

Наконец подчеркивается, что делимитация территории агломерации возможна только на основе территориального совмещения мест жительства, приложения труда, обслуживания и снабжения, и вышеизложенный метод стремится уловить именно это совмещение.

AZ AGGLOMERÁLÓDÁS HATÁSA AZ ÉLŐ KÖRNYEZETRE

Dr. Lehmann Antal

A társadalomnak a növénytakaróra gyakorolt hatását vizsgálva Pécs térségében arra a kérdésre kerestem választ, hogy az elmúlt néhány évtized alatt lejátszódott városfejlődési, agglomerálódási folyamat milyen változásokat idézett elő a terület vegetációjában és flórájában.

A vizsgálat alá vont – több, mint 88 ezer hektár kiterjedésű és 60 település közigazgatási területét magába foglaló – terület a Mecsek hegység középső részére, az északról és délkeletről hozzá simuló dombvidékek egy részére, valamint a Pécsi-síkság elkeskenyedő, keleti elvégződésére terjed ki. Tehát igen változatos geológiai, domborzati, éghajlati, vízrajzi és talajtani adottságokkal rendelkező területről van szó, melynek eredményeként a rajta kialakult potenciális- és az antropogén hatásokra létrejött másodlagos vegetáció és flóra is hasonlóan sokszínű képet mutat.

Ezt a területet a közgazdasági és egyéb társadalomtudományi kutatók eredményeként kialakított 5 területi egységbe sorolva elemeztem, s így a Pécs körül kialakult településtömörülésben résztvevő azonos társadalmi-gazdasági típusú területek alkotnak 1–1 kategóriát az alábbi elemzésekben is.

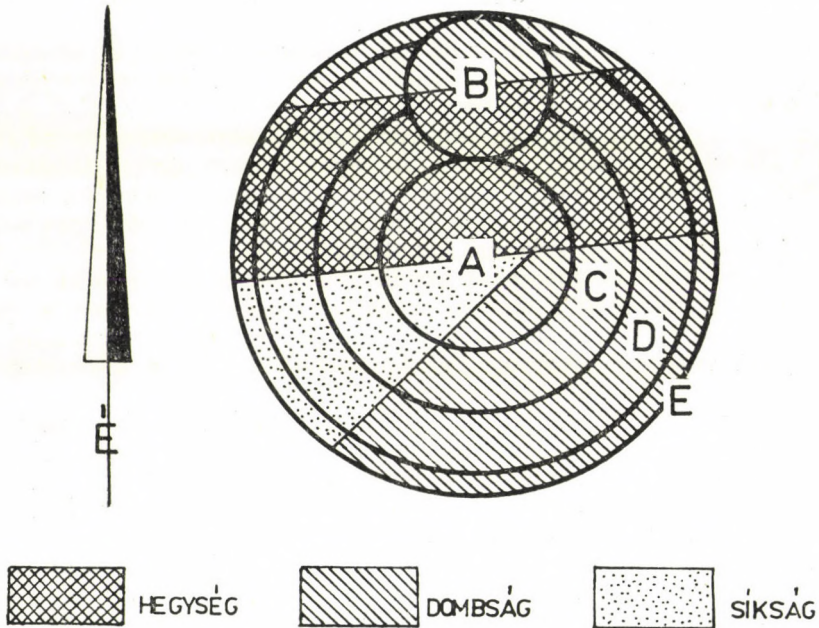
A közel 15 ezer hektár kiterjedésű, 160 ezer lakosú, 2000 éves város: Pécs képezi – természetesen – az agglomeráció központját. Vele északról érintkezik a felszabadulás után létrejött, fiatal, gyorsan fejlődő, szocialista bányaváros, a több mint 7 ezer hektár területű és 30 ezer lakosú Komló, mint az agglomeráció mellékközpontja. Hozzájuk szorosan kapcsolódik 10 község 15 ezer hektáros területe, mint „konurbációs gyűrű”. Már lazábban függ e területtel össze az a 40 ezer hektárnyi területen elhelyezkedő 40 község, melyek gyűrűje az agglomeráció peremén elhelyezkedve képezi az ún. „környéki községek” csoportját. S végül az ötödik egységet alkotja annak a nyolc ún. „csatlakozó település”-nek a 11 ezer hektáros területe, amelyik csak a jövőben kapcsolódik a nagyváros közvetlen vonzáskörzetéhez. (1. ábra)

Annak érdekében, hogy a vegetáció térbeli kiterjedésének változását a rendelkezésre álló statisztikai adatok alapján elemezni tudjam, a területen található növénytakarásokat is öt vegetációtípusba soroltam:

1. Erdők (Quercó – Fagetea), beleértve a potenciális erdőtípusok mellett a telepített kultúrerdők területét is.
2. A kiirtott erdők helyén – a legeltető állattartás céljára, a régmúlt időkben létrehozott –, száraz gyepterület (Festuco – Brometea).
3. A nedves, síksági-, völgytalpi területek rétjei, kaszálói (Molinio – Arrhenatheretea), melyeket szintén az állattenyésztés céljára alakított ki a társadalom már a múltban.

4. Az intenzív mezőgazdasági művelés alatt álló szántók, kertek, gyümölcsösök és szőlők területén található társulások (Secalietea).
5. A napjainkban legintenzívebben növekvő beépített és a legerősebb antropogén hatások alatt álló egyéb (pl. út, vasút, bányá, parlag stb.) területek ún. ruderális gymnovényzet (Chenopodietea).

1.ábra: A PÉCSI AGGLOMERÁCIÓ MODELLJE (1975)

A = PÉCS (KÖZPONTI VÁROS) 14 686 ha.

B = KOMLÓ (MELLÉKKÖZPONT) 7 422 ha.

C = KONURBÁCIÓS GYÜRÜ (10 FALU) 14 948 ha.

D = KÖRNYÉKI KÖZSÉGEK (40 FALU) 40 140 ha.

E = CSATLAKOZÓ TELEPÜLÉSEK (8 FALU) 10 892 ha.

E vegetációtípusok kiterjedésének, az összterületből való részesedési arányának alakulása jól tükrözi azokat a növényzetben lejátszódó mennyiségi változásokat, amelyek a vizsgált terület egészén és egyes részein elsősorban – az egyébként nagyon is összetett, bonyolult – társadalmi-gazdasági, településfejlesztési, urbanizálódási és mindezekkel együtt járó agglomerálódási folyamatok eredményeként következtek be a vizsgált 40 éves időszakban, 1935 és 1975 között.

A települések, városok, ipartelepek és az úthálózat fejlődését, növekedését, az urbanizálódás és agglomerálódás folyamatát és intenzitását legjobban a legerőteljesebb antropogén befolyásoltságot mutató ruderalis gyomnövényzet területi előretörése jelzi. Az utóbbi négy évtizedben Pécsset – elsősorban a réti növényzet rovására – a két és félszeresére; az 50-es években robbanásszerűen kiépülő Komlón – elsősorban az intenzív mezőgazdasági területek rovására – több, mint háromszorosára növekedett ennek a növényzettípusnak a területe. Ugyanígy az intenzíven fejlődő „konurbációs gyűrű” területén is több, mint kétszeresére, de a „környéki községek”-nél is megduplázódott míg az alig fejlődő „csatlakozó települések”-nél mindössze csak 20%-kal növekedett a ruderalis gyomvegetáció területi aránya. Ezeknél a falusi településeknél elsősorban az extenzív hasznosítású rété- és legelőterületek rovására történt az előretörése.

Érdekes folyamat az erdők területének alakulása is. Pécs kivételével mindenütt növekedett az erdők területe (ami egyébként országos jelenség is). Ennek kettős oka van: egyrészt az eredetileg mezőgazdasági funkciójú települések lakosságának foglalkozási ágak szerinti átrétegződése miatt a földművelés alól felhagyott területek, másrészt a nagyüzemi, gépesített mezőgazdasági művelés számára alkalmatlan területek visszaerdősítése.

A többi három vegetációtípus – főként a rétek – területe az előzőek miatt mindenütt csökkent. A rétek és legelők területi arányának csökkenését természetesen az állattenyésztés módjában és struktúrájában bekövetkezett fejlődési folyamatok is elősegítették. Az intenzív hasznosítású mezőgazdasági területek csökkenésében pedig – egyes területeken – a hátrányos, kedvezőtlen természeti-környezeti adottságoknak is szerepük volt. (1. táblázat)

Mindezek a mennyiségi változások természetesen az egész terület és egyes részei flórájának összetételében, vagyis a növényzet minőségében is változásokat eredményeztek. Ezeket a változásokat az egyes területi egységek flórájának matematikai-statisztikai elemzése (főátlagok összehasonlítása standardizálás segítségével) alapján vázolom:

A visszaerdősítés következtében mindenütt megcsappant a kozmopolita, (Pécs kivételével) a mediterrán és (Komló kivételével) a kontinentális flóraelemek részesedési aránya. Növekedett a főként erdőkben élő atlanti, alpi, balkáni és endemikus flóraelemeké. A ruderalis gyomnövényzettel borított területen növekedése az adventív és (Pécs kivételével) az európai areatípusok arányát emelte meg. (2. táblázat)

Az előzőekben vázolt okok miatt mindenütt csökkent a síksági-hegyvidéki, és (Pécs kivételével) a síksági-dombvidéki fajok részesedési aránya. Ugyanakkor növekedett az erdőkre jellemző dombsági-hegyvidéki és hegyvidéki fajoké. (3. táblázat)

A RAUNKIAER-féle életformák közül a mezőgazdasági területek csökkenése (Pécs kivételével) mindenütt az egyéves lágyszárú fajok részarányának csökkenését idézte elő. Ugyanakkor a ruderalis gyomnövényzet térhódí-

tása mindenütt a törpe- és kúszócserjék, valamint (a csatlakozó települések kivételével) a kétéves lágyszárú fajok előretörését eredményezte a flóra összetételében. Az erdőterületek növekedése természetesen a fás szárú fajok és (Pécs kivételével) a felszín alatt áttelelők részesedési arányának növekedését vonta maga után. Érdekes viszont, hogy az epifiták részesedési aránya ugyanakkor mindenütt csökkent. Az élő lágyszárú fajok arányában lényeges változás nem történt a vizsgált 1935-től 1975-ig terjedő négy évtizedben. (4. táblázat)

A már említett társadalmi-gazdasági folyamatok következtében a növényzettel egyetemben természetesen a terület többi környezeti, ökológiai faktora és jellemzője is megváltozott. Ezt a folyamatot is nagyon érdekesen és tanulságosan, mintegy indikátorként tükrözi a flóra, alkotóelemeinek ökológiai értékszámok szerinti összetételében tapasztalható változások révén. Hiszen egy terület növényzete mindig „igyekszik alkalmazkodni” az ottani természeti-környezeti, ökológiai viszonyokhoz.

A mezőgazdasági területek csökkenésével együtt járt mindenütt a hőközbős, és (Komló kivételével) a nagy hidegtűrűsű fajok arányának csökkenése. A ruderalis gyomvegetáció területével együtt mindenütt megnövekedett a nagy hőigényű fajok arányértéke. Az erdőszűltség növekedése a ki egyenlítettbb hőigényű fajok részesedési arányának növekedését segítette

1. táblázat:

A vegetációtípusoknak az össterületből való részesedési arány változása 1935–1975 között
1935 = 100

Terület	Quercus – fagetea	Festuca – brometea	Molinia – arrhenatheretea	Secalietea	Chenopodietea
PÉCS (központi város) 14 686 ha	100	71	33	90	250
KOMLÓ (mellékközpont) 7 422 ha	116	90	80	59	333
KONURBÁCIÓS GYÜRÜ (10 falu) 14 948 ha	140	45	67	91	220
KÖRNYÉKI KÖZSÉGEK (40 falu) 40 140 ha	135	89	67	89	200
CSATLAKOZÓ TELEPÜLÉSEK (8 falu) 10 892 ha	153	80	75	92	120
ÖSSZESEN (60 település) 88 088 ha	126	78	71	87	200

QUERCO – FAGETEA = Erdők. FESTUCO – BROMETEA = Száraz gyepek (legelők). MOLINIO – ARRHENATHERETEA = Nedves- és üde rétek (kaszálók). SECALIETEA = Mezőgazdasági kultúrák és gyomnövényzetük (szántók, kertek, szőlők, gyümölcsösök). CHENOPODIETEA = Ruderalis gyomnövényzet (beépített területek, utak, vasutak, bányák, üzemek stb. területének gyomnövényzete).

2. táblázat:

A flóraelemek részesedési arányának változása 1935–1975 között
1935 = 100

Terület	Kozm.	Adv.	Eur.	Kont.	Med.	Atl.	Alp.	Balk.	End.
PÉCS	98	128	99	97	100	99	111	77	103
KOMLÓ	74	102	103	104	93	113	117	111	112
KONURBÁCIÓS GYÜRÜ	93	109	102	64	98	103	115	105	94
KÖRNYÉKI KÖZSÉGEK	91	101	102	98	97	118	126	107	112
CSATLAKOZÓ TELEPÜLÉSEK	92	95	102	86	98	118	124	110	112
ÖSSZESEN	91	104	102	91	97	112	119	103	110

Kozm. = kozmopolita, Adv. = adventív, Eur. = európai, Kont. = kontinentális, Med. = mediterrán, Atl. = atlanti, Alp. = alpi, Balk. = balkáni, End. = endemikus flóraelemek.

3. táblázat:

A magassági típusok részesedési arányának változása 1935–1975 között
1935 = 100

Terület	S	S – D	D – H	H	S – H
PÉCS	102	102	108	106	99
KOMLÓ	69	93	117	118	98
KONURBÁCIÓS GYÜRÜ	95	97	116	135	98
KÖRNYÉKI KÖZSÉGEK	91	96	125	135	99
CSATLAKOZÓ TELEPÜLÉSEK	93	96	124	143	99
ÖSSZESEN	91	97	119	126	99

S = síksági, S – H = síksági – hegyvidéki, S – D = síksági – dombvidéki, D – H = dombvidéki – hegyvidéki, H = hegyvidéki növényfajok.

4. táblázat:

A RAUNKIAER-féle életformák részesedési arányának változása 1935–1975 között
1935 = 100

Terület	Ph	Ch	H	Kr	TH	Th	E
PÉCS	116	107	93	94	116	102	91
KOMLÓ	122	115	102	101	106	84	67
KONURBÁCIÓS GYÜRÜ	140	101	97	103	101	94	92
KÖRNYÉKI KÖZSÉGEK	138	117	100	102	100	94	90
CSATLAKOZÓ TELEPÜLÉSEK	141	112	100	105	94	93	93
ÖSSZESEN	131	112	100	101	102	94	89

Ph = Phanerophyta: fásszárú növények (MM, M, N), Ch = Chamaephyta: törpe- és kúszó-cserjék, H = Hemikryptophyta: évelő lágyszárú növények, Kr = Kryptophyta: talajban, vagy vízben áttelelő (G, HH) növények, TH = Hemitherophyta: kétéves lágyszárú növények, Th = Therophyta: egyéves lágyszárú növények, E = Epiphyta: fennlakó, fennélő vagy élősködő növények.

elő. A növényzet jelzőértékei alapján kiszámított hőháztartási átlagérték Pécs területén emelkedett, Komló és a konurbációs gyűrű területén csökkent, a környéki községek és a csatlakozó települések területén viszont nem változott meg lényegesen.

A rétterületek csökkenése mindenütt maga után vonta a nagy vízigényű fajok arányának csökkenését. A nagyfokú szárazságot is jól tűrő fajok aránya Pécs, Komló és a környék területén emelkedett – jelezvén e területek „kiszáradásával” együtt járó ruderalis gyomvegetáció térhódítását – míg a jobban erősödő konurbációs gyűrű és a csatlakozó települések területén csökkent. A szántóterületek és a legelők zsugorodása a nedvességgel szemben közömbös fajok arányának megfogyatkozásával járt együtt. Az erdők kiterjedése a közepes vízigényű fajok arányértékének növekedését idézte elő. A flóra összetétele alapján meghatározott vízháztartási átlagérték Pécsen csökkent, Komlón és a konurbációs gyűrű területén erősebben, míg a többi területen kisebb mértékben növekedett.

A talajtakaróban lejátszódó változási folyamatokat is jól tükrözi a flóra összetételének alakulása, mert a csatlakozó települések kivételével mindenütt növekedett a talaj kémhatásával és mésztartalmával szemben közömbös fajok száma; jelezvén a talajtakaró fokozottabb igénybevételét, bolygatását. Emellett a meszes altalajú Pécs területén a nagy mészigényű, míg a savanyúbb altalajú Komlón a kisebb mészigényű fajok arányának növekedése tapasztalható. Ugyancsak ezek a fajok kerültek előnybe a környéki községek területén is. A flóra összetételének ilyen szempontú elemzése alapján az állapítható meg, hogy a leglényegesebb változás a konurbációs gyűrű területén következett be a talajok kémhatásában, ahol is valamivel meszebbé vált a felszíni talajréteg az itt lezajló intenzív talajmunkálatok (üzemek, gyárak, ipartelepek, közművek stb. kialakulása) következtében.

Az erdők növekedése, illetve a szántók és egyéb – gyakrabban trágyázott – mezőgazdasági területek nagyságának csökkenése az igen nagy nitrogénigényű fajok részesedési arányát csökkentette, míg a kisebb nitrogénigényű fajokét növelte. Nagyon érdekes viszont, hogy a legintenzívebben fejlődő nagyvárosban Pécsen és a konurbációs gyűrű területén a nagyobb nitrogénigényű és a talaj nitrogén tartalmával szemben közömbös fajok, és ezzel együtt a terület nitrogén átlagértéke nőtt, a ruderalis gyomvegetáció térhódításának következtében, jelezve e területek talajának – elsősorban városi szeméttel történő – nitrogénzennyezetségét is.

Összefoglalásként megállapítható tehát, hogy:

- A többi vegetációtípus rovására a ruderalis gyomvegetáció térhódítása egyenes, míg az erdők területi növekedése fordított arányban áll a városfejlődés és az agglomerálódás mértékének növekedésével.
- Az adventív, a síksági és síksági-hegyvidéki, a fásszárú, valamint a törpe- és kúszócserjék az urbanizálódás és agglomerálódás fokával egyenes arányban, míg az atlanti, alpi és balkáni flóraelemek, valamint a dombsági-hegyvidéki és hegyvidéki, a két- és egyéves lágyszárú fajok azzal fordított arányban terjeszkednek.
- A nagy hőigényű és a szárazságot jól tűrő fajok egyenes, míg a kisebb hőigényű, de nedvességigényes fajok részesedése fordított arányban áll az urbanizálódási, agglomerálódási folyamattal.
- A talajok kémhatását indikáló fajok arányának változása a terület bolygatottságának mértékétől (vagyis az urbanizálódási, agglomerá-

lódási folyamat intenzitásától), de az illető terület altalajainak kémiai jellegétől is függ.

- A nitrogénigény szerinti megoszlást illetően pedig a közömbös és a nagy N igényű fajok előretörése jelzi az agglomeráció területi térhódítását.

Az előzőekben vázolt jelenségek és folyamatok és az azokat kiváltó ok-okozati összefüggések részletesebb elemzésére és kifejtésére jelen kerektek között – annak korlátozott volta miatt – nem térhettem ki, de talán így is sikerült – ha nagy vonásokban is – vázolni azoknak a társadalmi-gazdasági, antropogén folyamatoknak a növényzetre gyakorolt hatását, amelyek Pécs térségében játszódtak le az utóbbi négy évtizedben a város növekedésének és kapcsolati rendszerének a kiterjedése, egyszóval az agglomerálódás következtében.

DIE WIRKUNG DES AGGLOMERATIONSPROZESSES AUF DIE LEBENDE UMWELT

(Dr. Antal Lehmann)

Es wurde vom Vortragenden vorgestellt, was für Wandlungen des in den vergangenen Jahrzehnten durchgeführten Agglomerationsprozesses an der Vegetation und der Flora des Gebietes vorgegangen sind. Auf Grund fünf in den gesellschaftswissenschaftlichen Forschungen bestimmten räumlichen Einheiten — Pécs, Komló, Konurbationsring, Umlandsgemeinde, Anschlussiedlungen — wurden die Wandlungen, die Verteilung der unten benannten Pflanzenvereine untersucht:

1. die Wälder (Querco, Fagetea)
2. trockene Rasenflächen (Festuco-Brometea)
3. Wiesen der nassen, flachländischen Talgebiete (Molino-Arrhenatiheretea)
4. Acker unter landwirtschaftlicher Anbauung, Fruchtgarten (Secalietea)
5. ruderales Unkrautpflanzen (Chenopodieta)

Die wichtigsten Festsetzungen des Vortrages:

- die Expansion der ruderalen Unkrautvegetation auf Rechnung der anderen Vegetationstypen,
- die Fortpflanzung der adventiven, flachländischen, und bergländischen Schling und Zwergstraucher,
- Ausbreitung der gleichgültigen Sorten von hohem Nitrogenanspruch,
- der Anteil der Sorten vom hohem Wärmeanspruch und der trockenheitsliebenden Sorten ist in gleichem Verhältnis mit dem Agglomerationsprozess,
- die Proportion der die Reaktion des Bodens indizierenden Sorten hängt auch von der Intensität des Agglomerationsprozesses ab.

ВЛИЯНИЕ АГЛОМЕРИРОВАНИЯ НА ЖИВУЮ ОКРУЖАЮЩУЮ СРЕДУ

(Д-р Антал Леман)

Автор пытается дать ответ на вопрос, какие изменения были обусловлены агломерационным процессом, совершающимся в последние десятилетия, в вегетации и флоре исследуемой агломерации. На основе пяти территориальных единиц — г. Печ, г. Комло, урбанизированная зона, окружающие села, присоединяющиеся поселения —, созданных в ходе исследований по общественным наукам, автор рассматривает территориальное распределение растительных сообществ, включенных в следующие типы, и их изменения.

1. Леса (*Querco, Fagetea*);
2. Засохшие дернины (*Festuco—Brometea*);
3. Луга, расположенные на территориях влажной почвы (*Molino—Arrhenatheretea*);
4. Пашни и фруктовые сады (*Secalietea*);
5. Рудеральная сорная растительность (*Chenopodieteo*).

Важнейшими выводами автора являются:

- распространение сорной вегетации в ущерб остальным типам вегетации;
- расширение адвентивных, равнинных, равнинно-нагорных растений и растений деревянистого стебеля, а также карликовых и лазающих кустов;
- продвижение нейтральных и азототребовательных видов;
- большее участие теплолюбивых и засухоустойчивых видов прямо соразмеряется с процессом агломерирования;
- пропорция видов, индифферентных почвенную реакцию, зависит тоже от интенсивности процесса агломерирования.

A GAZDASÁGI ÉS IPARI AGGLOMERÁCIÓS ZÓNÁK KÖZIGAZGATÁSI PROBLÉMÁIVAL KAPCSOLATOS OSZTRÁK TAPASZTALATOK

Prof. Dr. Oberndorfer, Peter

I. A vonzáskörzetek lehatárolásához

Agglomerációnak vagy vonzásterületnek olyan régiókat nevezünk, amelyekben a lakosság száma és a gazdaság magas területi koncentrációt mutat. Ezen területek sugárzó hatása a közigazgatási határokon túl is érződik, a vonzás a különféle funkciók tekintetében más területek felé is kiterjed, amelyek így kapcsolódhatnak az agglomerációhoz. A lakosság tömörülése szükségszerűen a termelőhelyek területi koncentrációjával, valamint a lakó- és munkahelyek további sűrűsödésével jár együtt. A városi agglomeráció tipikus jegyei éppen ezért, a magas nép- és munkahely sűrűség. A vonzásterületek meghatározásához különféle kritériumokat használhatunk: lakosságszám, népsűrűség, keresők összetétele, a be- és kifelé ingázók száma, vagy a munkahely sűrűség, amelyeknél bizonyos határértékek megállapítása szükséges.

Ha kizárólag a népsűrűséget vesszük lehatárolási ismérvként, akkor erősen eltérő nagyságúak lesznek az egyes vonzáskörzetek, mivel ezek lényegében a közép- és nagyvárosok területét fogják át, és 1000 lakos/km² vagy még magasabb népsűrűséget mutatnak. A népsűrűség mindenekelőtt a nyugati tartományokban növekszik. Ebből adódóan számolni kell Ausztria mind több vonzásterületén a túl magas koncentráció olyan kellemetlen kihatásaival, mint például a zajártalom, levegőszennyeződés, zsúfolt közlekedés. Mivel a népsűrűség önmagában nem alkalmas a koncentrációs folyamat különböző okainak és hatásainak megvilágítására, ezért be kell vezetnünk a „városrégió” és a „központi terület” fogalmát.

Városrégiónak azt a területet nevezhetjük, ahol a társadalmi struktúrát és a gazdasági életet alapvetően az érintett város — a városmag — mint közigazgatási egység befolyásolja. A városrégió lakossága elsősorban nem mezőgazdaságban foglalkoztatott, és a megélhetéshez szükséges termékeket elsősorban a városmag munkahelyein találja meg.

Ausztriában városrégiónak öt nagyvárost (Bécs, Linz, Graz, Salzburg, és Innsbruck), hat középvárost (Klagenfurt, St. Polten, Wels, Steyer, Villach, Wr. Neustadt) nevezhetünk. Ide számítható a „Rajna völgye”-agglomeráció domináns város nélkül, mivel a környék városai (Bregenz, Dornbirn, Feldkirch) szoros összekapcsolódást mutatnak.

További vizsgálatokban összekapcsolták (lásd: Wurzer: Az osztrák szövetségi területek struktúraelemzése, 2. kötet, 510. p.) a különösen szoros közlekedési összeköttetésű és funkcionális kapcsolatú városrégiókat egy „központi területté”, ahol az alábbi lehatárolási kritériumok érvényesültek:

1. A mező- és erdőgazdaságban foglalkoztatottak részaránya 40% alatt legyen.

2. Az ingázók aránya haladja meg a 30%-ot egy község összes foglalkoztatottjaihoz viszonyítva.
3. A regionális központba ingázók részaránya az összes foglalkoztatotthoz viszonyítva legalább a 45%-ot érje el.
4. Kiemelt jelentőségű tényező, hogy a regionális központtal való közlekedési kapcsolat jó legyen.

Központi területnek tehát azt a területet nevezzük, amely egy vagy több regionális központot fog át, és más országrészekhez viszonyítva kiemelkedik átlagfeletti prosperitásával, magas közlekedési fejlettségével, a lakosság szekunder és terciér szektorokban tapasztalható magas részarányával, erősebb népességnövekedésével és intenzív ipartelepítésével.

Ezek a megállapítások Ausztria hét központi területére érvényesek: Bécs-Alsó-Ausztria-Burgenland, Felső-Ausztria, Stájerország, Salzburg, Karintia, Tirol és Vorarlberg, amelyek tartományi fővárosok. A Felső-Ausztria központi terület a Linz, Wels és Steyr városrégiókat foglalja magában, a Bécs-Alsó-Ausztria-Burgenland központi terület Bécs, St. Pölten és Bécsúj-hely városrégiókat, Karintia központi terület a Klagenfurt, Villach városrégiókat fogja össze. A további központi területek csupán a tartományi fővárosok körül alakultak ki. A Vorarlberg központi területen a „Rajna völgyi” agglomeráció kivételt képez, mivel itt nem a tartományi főváros dominál, hanem a Bregenz, Dornbirn és Feldkirch városok környékének szoros összekapcsolódása.

A városrégiók részesedése az osztrák népességhez viszonyítva 1971-ben 54% volt. (Gisser: A városi területek Ausztriában, népesség fejlődése 1951—61—71. című munkája nyomán. Megjelent: Stadtforschung-Informationen 1971/10. szám.) A népességnövekedés az ötvenes évek 3,7%-ával szemben a hatvanas években 5,7%-ra emelkedett.

A vándorlási nyereség ebből 4,4%-ot tett ki. A bruttó nemzeti termékből a városrégiók részesedése 1971-ben 66,8% volt. A gazdasági növekedés ezeken a területeken 1964 és 1971 között 85,5%-os, 2%-kal haladja meg az országos átlagot.

II. Vonzáskörzetek struktúrájának elemzése

Tekintettel azokra a jelentős területrendezési problémákra, amelyek előtt a közigazgatás áll, szükségesnek látszik a vonzásterületek általános struktúraelemzését elvégezni.

1. Közigazgatási területbeosztás

Ausztriában négy közigazgatási egységet különböztetünk meg: szövetség, tartományok, megyék, és települések. A nagyobb településekben — mivel ezek rendszerint a vonzásterületek központjai is — a városin kívül a megyei közigazgatást is irányítják. Ezek a megyei jogú városok. Bécs tehát egy település, ugyanakkor megyei jogú város és végezetül önálló tartomány. Ebből sajátos állami- és közigazgatási koordinációs problémák származnak Bécs környékén.

Az intenzív növekedési és tömörülési folyamat azt eredményezi, hogy egyrészt a központi város, másrészt a környező települések — eltekintve a közigazgatási határoktól — egy társadalmi-gazdasági egységet képeznek.

Ugyanakkor nem mondhatjuk el egyetlen osztrák vonzáskörzetről sem, hogy az egyidejűleg egységes igazgatási terület is lenne.

Komoly erőfeszítést jelent a települési és regionális infrastrukturális problémák koordinációja és megoldása, valamint közös fejlesztésük kialakítása, amely a későbbiek folyamán feltétlenül szükségessé válik. A problémák gyökere mindenekelőtt abban keresendő, hogy a települések, mint az osztrák területi tervezés egységei, de még a megyék is, mint a tartományok által készített regionális tervezés egységei, a nagyvárosok határában általában túl kicsik és gyéren lakottak ahhoz, hogy egy nagyváros fejlődési dinamikájával szemben eredményesen tartani tudják magukat. Megfordítva viszont, a központi városoknak is szüksége van a környéken egy egyenértékű közigazgatási partnerre ahhoz, hogy megnövekedett szükségleteiket, például szabadidő-területek, az ellátásban szükséges kooperáció, stb. kielégíthessék.

A környező településeknek és megyéknek ebből adódóan hangsúlyozottan nagy feladatok megoldására kell felkészülniük, hogy a nagyváros környékén adódó követelményeknek és a várossal való partner szerepének megfelelhessenek. Jól érzékelteti ezt a megállapítást a Bécs és Linz környéki megyék szembeállítás. Bécs és környéke részterületekre széteső megye, csupán korlátozottan képes arra, hogy a szövetségi fővárossal, Béccsel megfelelő intézkedések révén koordináltan oldhassa meg a területfejlesztés problémáját.

Jobb helyzetben van a Felső-Ausztriai központi terület, ahol a közigazgatási egységek, Urfohr és vidéke, valamint Linz tartomány e problémákat könnyebben képesek megoldani nagyságuk és lakosság számuk következtében. Ennek ellenére további közigazgatási intézmények és modellek kialakítása szükséges ahhoz, hogy a közigazgatási határokat átlépő városok, a környező települések és megyék problémáit megoldják, és az agglomerációs gondokon úrrá lehessenek. Ezekre a kérdésekre a későbbiekben kitérünk. (lásd IV. pont)

2. Település-struktúra és lakásépítési tevékenység

Ausztria két vonzásterületén a legkülönbözőbb tájegységek találhatók. Városias tájnak az a terület nevezhető, ahol a városok jelentik az uralkodó tényezőt, és amely érzékelhetően elválik a túlnyomórészt mezőgazdasági jellegű szomszédos területektől.

A központi területeken a településszerkezet alapján megkülönböztethetünk monocentrikus városi tájegységeket, mint például Bécs-Alsó-Ausztria-Burgenland központi terület, ahol Bécs domináns helyzetben van; valamint polycentrikus tájegységeket, ahol a tartományi főváros mellett más városok is rendelkeznek központi funkcióval. (Például Linz–Wels–Steyr a felső-ausztriai vonzáskörzetben.) Az egyedüli kivételt a vorarlbergi központi terület képezi Bregenz, Dornbirn, Feldkirch és Bludenz környékén, mivel itt Bregenz nem tudott tartományi fővárossá válni.

A polycentrikus városi tájegységeknél a települések vagy egyszerű szalag alakúak (Tiroi és Vorarlberg központi területe), vagy összetett szalag alakúak (Salzburg és Stájerország központi területe), illetve kör alakúak.

A monocentrikus tájegységeknél a települések sugár formában rendezettek, ahol a település fejlődését a közlekedési tengely elhelyezkedése, fej-

lódási képessége és jelentősége határozza meg. A tervezésnél figyelembe kell venni a városi tájegységek fenti típusait.

A központi területek városainak lakásépítési tevékenységéről el kell mondanunk, hogy jelentősen lassabban növekszik, mint a környező településeké. A városokat erős lakásépítési intenzitású övezetek veszik körül, amelyek egyre gyorsabban nőnek hozzá a település-szalagokhoz.

Linz és Wels között ismerhető fel világosan ez a fejlődés, amelynek természetesen egy erős népességnövekedés és lakásépítés a következménye. Vorarlberg a legintenzívebben fejlődő szövetségi tartomány. Hasonló fejlődési dinamizmust mutat az alsó-ausztriai, salzburgi és tiroli központi terület, ezzel szemben Bécs a legkisebb népességnövekedést mondhatja magáénak.

A városrégió belül a városmag és a külvárosi részek, illetve a környező települések rendszerében a „peremvándorlás” folyamata figyelhető meg. A városmagokban a lakosság csökkenése a peremváros javára abból fakad, hogy a városmag ipari üzei kiszorítják a lakásokat, ami egyébként spontán is bekövetkezik a sokféle környezeti ártalom, valamint a központban fekvő lakások elöregedése miatt. Ez a tendencia a peremvárosokban és a környező településekben az építkezések koncentrációjában mutatkozik meg, de jelentkezik a természetes népesség-szaporulatban is, hiszen itt kapnak lehetőséget a letelepedésre a fiatal, sokgyermekes családok.

A peremvándorlásban a gyárak is részt vesznek, hiszen a városmagban nincs lehetőség a terjeszkedésre és súlyos közlekedési nehézségek is jelentkeznek.

Csupán a tercier szektor vállalatai, tehát a szolgáltató vállalatok áramlanak erőteljesen a városmagba. A nagy területi igényű, de különösen a környezetet szennyező vállalatok költözködnek a peremkerületbe és a környező településekre. A tercier szektorból elsősorban a bevásárló központok települnek mindinkább a környékbe, amivel a városközpontban maradt kereskedelmi vállalatoknak okoznak jelentős gazdasági problémákat.

A peremvándorlás ellenére sem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a vonzásterületeken a városi funkciókhoz szükséges területi igény, a népesség-növekedés és az 1 főre és munkahelyre jutó térszükséglet növekedése következtében, állandóan emelkedik. Emiatt nemcsak a lakás- és ingatlanpiacon jön létre súlyos helyzet, hanem számolni kell a városi ingatlanok átlag feletti áremelkedésével még a peremkerületek vonzásában is. Ennek következtében a városmagban hiányoznak a szükséges zöldövezetek, a lakások állapota legtöbbször elöregedett, valamint a lakóházak és vállalatok egymásmelletisége súlyos környezeti ártalmakat eredményez.

A városi peremkerületekben és a környező településeken, a lakások említett előnyei ellenére is számolni kell azonban az elégtelen ellátással, a korlátozott vásárlási lehetőségekkel és különféle közintézmények hiányával. A munkahelyekhez vezető hosszabb út közlekedési problémákat okoz. Hiányosságok figyelhetők meg a vízellátásban és szennyvíz elvezetésben is.

3. Közlekedési szerkezet

A közlekedési problémák leküzdése a központi területeken nagy jelentőségű. A központi területeken belüli és területek közötti társadalmi-gazdasági kapcsolatok egy mind sűrűbb közlekedési hálózat megteremtését kí-

vánják meg. A városközpontokból a környékre áttelepült lakosság miatt az ingázó közlekedés kiugróan fontos szerepet kapott, amelyre a közúti és vasúti hálózat tervezésénél figyelemmel kell lenni. Ez különösen a tömegközlekedés megfelelő kiépítésére vonatkozik.

Elsődleges feladat az, hogy minden központi területen a települési főútvonalakat – elsősorban a központokban – össze kell kapcsolni a regionális és országos közúti hálózattal és autópályákkal. Ezen kívül a közúti közlekedést úgy kellene összekötni a személy- és tehervonat hálózattal, hogy zökkenőmentes legyen az átmenet a gépkocsiforgalomból a vasúti forgalomba. Emellett biztosítani kell a vonzásokörzetek és ipari övezetek közötti összeköttetést is, egy megfelelő teljesítőképességű autópálya-hálózat segítségével.

A hálózat kialakítására vonatkozó tervek a központi városok vonatkozásában csak az átmenő forgalmat foglalják magukban. A tervezésnél rendelkezni kell egy területfelhasználási tervvel és egy átfogó közlekedési tervvel. A belvárosi forgalmat az jellemzi, hogy a belvárosi közlekedési vállalatok vonalhálózata jórészt csak a városközpontok területét fogja át. Az ingázó forgalom növekedése komoly erőfeszítéseket igényel, amelyről az alábbiakban még szó lesz.

4. Ipari vonzásokörzetek

Ipari vonzásokörzeteknek azokat a gazdasági területeket nevezzük, ahol 1961-ben a lakosság több mint fele az iparban és a kézműiparban dolgozott. Ausztriában 8 ilyen területet különböztethetünk meg.

Ausztria iparvidékei úgy húzódnak végig az egész országon, hogy belőlük minden tartomány részesedik. Ha eltekintünk a három kisebb ipari csomóponttól: Alsó-Ausztriában Gmünd-Heindenreichsteintől, Stájerországban Köflach-Voitsbergtől és Liezen-Triebentől, az iparterületek mindenhol a tartományok saját központi területére koncentrálnak, beleértve a tartományi fővárosokat is.

Kivételt képez Burgenland, ahol hiányzik az iparosodott központi mag. Igaz ugyan, hogy a Bécsi Medence ipar területe több helyen átnyúlik Burgenland határán, azonban anélkül, hogy ott összefüggő iparterületet képezne.

Bécs és a Bécsi Medence iparvidéke, amely az osztrák ipari és szolgáltatói potenciál 1/3-át teszi ki, a legnagyobb és a leghomogénebb Ausztriában. Alsó-Ausztria emellett még a hosszan elnyúló traisentali iparvidékkel rendelkezik, beleértve St. Pölten és Kremst és a gmünd-heidenreichsteini területet.

Stájerországban Graz közvetlen környékével együttesen szerepel a felső-stájeri iparvidék mellett (Eisenerz-Leoben, Kapfenberg). Ide tartozik még a nem túl sűrűn iparosított liezen-triebeni terület.

A felső-stájeri iparvidék nagy strukturális problémák előtt áll. Ez a vidék távol fekszik a központi területektől, így a szállítási költségek magasak, a kereslet eltolódás miatt alkalmazkodási problémák merülnek fel.

A többi tartomány csupán egy-egy iparterülettel rendelkezik. Felső-Ausztriában a Traun, Enns és Duna mentén szétágazóan található Ausztria második legnagyobb iparterülete, amely átfogja a Linz, Wels és Styer városok között fekvő vidéket.

A karintiai iparterületet Klagenfurt, Villach és St. Veit fémjelzi. A vorarl-

bergi iparvidék magában foglalja az egész Rajna völgyét, Walgaut és a tartomány valamennyi nagyobb központját. A salzburgi központi terület Pongau-nál, valamint a tiroli központi terület az Alsó-Inn völgyében nélkülöz egy erősebben fejlett második pólust.

Az utóbbi években a lakosság *szuburbanizációjának*, és az iparvállalatok áttelepülésének következtében, a funkcionális kritériumok alapján lehatárolt agglomerációs területek megnövekedtek. Az agglomerációk megnövekedése, saját határaiknak átlépése megmutatkozik abban is, hogy a többé-kevésbé zárt iparvidékek és sűrűsödési pontok mentén olyan közlekedési tengelyek jöttek létre, amelyeket a korábban lehatárolt vonzaskörzetek területén statisztikailag nem lehetett kimutatni (pl. a Linz—Salzburg, Bécs—Bécsújhegy tengely). Ez a folyamat mutatkozik meg a városrégiók közötti koncentrációs köreinek sűrűsödésében is. Így tehát, ha a továbbiakban is az ipar az egyes tartományokon belül elsődlegesen a jelentős agglomerációs előnyökkel rendelkező központi területekre koncentrálódik, tehát a szállítási útvonalakra, a munkaerőpiacra, és a központi ellátásra (pl. közlekedési utak, energia- és vízellátás stb.), akkor az osztrák ipar területi koncentrációjának bizonyos lelassulásával kell a jövőben számolni. Érvényes ez Burgenlandra, Felső-Ausztriában az Inn és Hausruck részre, Dél- és Kelet-Stájerország bizonyos megyéire, Pongaura, valamint Felső- Alsó Karintiára.

A kieső peremrészek foglalkoztatottságára a szétszórt, a helyi munkaerő-piacokhoz igazodó kisebb vállalatok, magas női munkaerő-foglalkoztatás (különösen a nők korlátozott ingázási hajlandósága miatt), képzetlen munkaerő alkalmazása (itt is alacsony az elvándorlási hajlandóság), és alacsony szállítási költségek jellemzőek.

A növekvő specializáció következtében a központi területeken (mindezekelőtt Bécsben) az utóbbi időben az a tendencia vált uralkodóvá, hogy például az elektronikában az összes termelési fázist területileg felosztják, és ezeket mint „meghosszabbított munkapadokat” a peremvidékekre telepítik (lásd: Redionális politika Ausztriában, ÖROK-Schriftenreihe 3. sz. 23. p.).

III. Az osztrák vonzásterületek területrendezési problémái

A fentiekből következik, hogy az osztrák vonzásterületek nem homogén területi képződmények, hanem esetről esetre jelentősen különböző közigazgatási, települési, gazdasági, közlekedési stb. szerkezetet mutatnak. Ennek megfelelően változnak a problémák és a megoldások is, amelyek előtt a közigazgatás az egyes vonzaskörzetekben áll. Célravezető úgy közelíteni a problémákhoz, hogy végig vegyük azokat a területrendezési elképzeléseket, amelyekből az egyes tartományok közigazgatása kiindul a vonzásterületek tervezésénél, valamint ismertetjük azokat az elképzeléseket, amelyek az osztrák területrendezési konferencián alakultak ki, és a vonzásterületek általános értékeléséhez kiinduló alapul szolgálnak.

Már terjedelmi okok miatt is le kell mondani arról, hogy az egyes szakigazgatási területek vonzaskörzetekre gyakorolt hatását bemutassuk. Nem maradhat azonban említés nélkül annak szükségessége, hogy olyan fontos közigazgatási területek, mint a közlekedés, a lakásépítés, víz-, energia- és szennyvíz-elvezetési szolgáltatások, ipartelepítések felülvizsgálata, illetve a szabadidő eltöltését és pihenést szolgáló létesítmények biztosítása, olyan

igazgatási szervezetet és eljárási szabályokat igényel, amely alkalmazkodni képes az agglomerációs övezetek problémáihoz.

Csak jelzésképpen utalunk arra, hogy a vonzásterület közlekedésének fejlesztésére az állam külön pénzügyi eszközöket biztosít „helyi érdekű milliárdok” címszó alatt. Ezzel az alappal a vonzáskörzetekben olyan beruházásokat tudnak megvalósítani, amelyek alkalmasak a helyi érdekű közlekedés javítására, a gyorsvasúti közlekedés sűrítésére, vagy beindítására, a tartományok anyagi részvétele mellett. A későbbiekben egy olyan közlekedési hálózat létrehozása lesz a feladat Bécs-Burgenland és Alsó-Ausztria területén, amely a gyorsvasúti, városi vasúti, közúti, földalatti és autóbuszvonalak összekapcsolását valósítja meg.

Jelentős szerepe van továbbá a szövetségi úthálózat kiépítésére vonatkozó, ötévenként felülvizsgált, úgynevezett „sürgősségi sorrendnek” is, amelynek illeszkednie kell az átfogó osztrák közlekedési koncepcióba.

Nagy jelentőségű a közösségi lakásépítés elősegítését és a településrendezési tevékenységet szabályozó, a tartományi kormányok által legalább öt évre hozott „lakásépítési program” is. Ebben határozzák meg többek között az iparvidékek súlypont-képzésének vezérelveit is. A kisipari- és ipari vállalattelepítések engedélyezése az iparhatóságok útján történik, akik a helyi területrendezési tervek alapján állapítják meg az ipartelepek megengedhető sűrűségét.

Az ellátásnál, szolgáltatásoknál, valamint a szabadidő létesítmények létrehozásánál előtérbe kerülnek az egyedi esetek körülményeihez igazodó különleges közigazgatási- szervezési formák. Így például a salzburgi központi területen a vízellátással és szennyvízelvezetéssel foglalkozó vízműveket a települési ágazatba sorolják, míg Linz ugyyanerre a célra egy korlátozott felelősségű társaságot hozott létre, amely a környező települések ilyen jellegű gondjainak megoldására hivatott. Bécs és Alsó-Ausztria egy egyesülés tagjai, amely a közös pihenőhelyek biztosítását és létrehozását hivatott elvégezni. Végezetül a vonzásterületek közigazgatásának legfontosabb problémáját kell kiemelnünk és megvilágítanunk. A különböző közigazgatási egységek olyan típusú koordinációját és együttműködését kell megteremteni, amelyben lehetővé válik az eltérő közigazgatási területek és települések tevékenységét, a mindenkori vonzáskörzet közös célkitűzései alá rendeli.

1. Az osztrák területrendezési konferencia területrendezési javaslatai a vonzásterületekre

Az osztrák területrendezési konferencia (ÖROK) keretében kísérelték meg először egy közös, az osztrák közigazgatási egységeket átfogó területrendezési elképzelés kidolgozását, amely különösebb jogi megalapozás nélkül, ezeknek az egységeknek a megegyezési lehetőségeit tartalmazza. 1974-ig az ÖROK kutatásainak súlypontját elsősorban a tartományok szerkezeti problémáinak vizsgálata képezte. Az 1974. október 30-án tartott ülésen megalakult az ÖROK Vonzásterületi Albizottsága a vonzásterületek speciális problémáinak kutatására. Az albizottság célja az, hogy felrajzolja a közös problémaköröket, tudatosítsa a közös megoldás szükségességét, differenciálja a vonzásterületek fejlesztési céljait és ezirányú intézkedésekre tegyen javaslatot. Az albizottság a vonzásterületeken kialakuló ipari koncentráció

tudatos elfogadásából indult ki, mivel nélkülük az egész osztrák gazdaság termelékenységének jelentős csökkenése következne be.

Az albizottság által javasolt elképzések, amelyek a vonzásterületekre mint élettérre és gazdasági térre vonatkoznak, rendkívül érdekes területi modelleket rajzolnak.

Az egyes vonzásterületekre kialakított modelleket — az ÖROK előírásai szerint — az egyes létfunkciók (például: lakás, munka, pihenés, közlekedés) kiegyensúlyozott aránya szerint határozták meg, figyelembe véve az egyéb tartományi területek kiegészítő funkcióit. A vonzásterületeken a környezetminőség és az életkörülmények javításához feltétlenül szükséges a városok felújítása, területük kiterjesztése. A lakásokat, munkahelyeket, közösségi létesítményeket és zöld területeket úgy kell elhelyezni, hogy a zavarokat kiküszöbölhessük és az egyes funkciók közötti érintkezést a legmegfelelőbb formában alakíthassuk ki. Ezen célok érdekében javasolják a régebbi városrészek felújítását, a lakáskörülmények javítását, az üzemek kitelepítését, a zöldterületek fenntartását, illetve létesítését, megfelelő úthálózat kiépítését.

A peremvidékek és környező települések tekintetében megállapították, hogy azok sűrűbb beépítése szükséges, hogy az ipari zónák létrehozásakor vegyék figyelembe a területi és környezeti sajátosságokat, hogy a lakásépítéssel együtt fokozni kell az infrastrukturális beruházásokat, és végezetül mindezeket követően megfelelő színvonalú tömegközlekedés kiépítése szükséges. A helyi érdekű közlekedés kialakítására egyébként tüzetes vizsgálatokat végeztek (lásd a 2. Területrendezési Tudósítást, ÖROK — Schriftenreihe 14. sz. 1978. 117. p.).

Összességében megállapítható, hogy az ajánlások igen általánosak, még utalásképpen sem tűnik ki belőlük, hogy milyen mélységben szükséges kidolgozni az osztrák vonzásterületek különböző szerkezetéből adódó differenciált területrendezési elképzeléseket.

2. Vonzásterületek az osztrák tartományi területrendezésekben

A területrendezés súlypontjai az osztrák közigazgatási rendszerben a tartományok. A vonzásterületek tervezése az egyes tartományokban *regionális fejlesztési programok* keretében zajlik, amelyek a *tartományi fejlesztési program* alapulnak. A legalsóbb tervezési szintet a települések alkotják, ahol a *helyi területtervezés* alapján saját közigazgatási hatáskörben intézkednek.

A településeknek átadott konkrét rendezési tervezést az egyes tartományokban (például Alsó-Ausztriában és Stájerországban) az előzetes *helyi fejlesztési programok* alapján kiegészítik a területhasznosítás megállapításának hatáskörével. Mindezeknek a településtervezési szempontoknak illeszkedniük kell a kibocsátott regionális vagy tartományi fejlesztési tervekhez, mint kerettervekhez. Anélkül, hogy a területhasznosítás tervezésének jelentőségét a vonzásterületeken alábecsülnénk, elhanyagolhatónak tartjuk az életfunkciók kielégítését biztosító intézmények konkrét elhelyezését a településen belül, hiszen a vonzásterületek átlépik a települési határokat, így ezeket a feladatokat csak magasabb szervezeti egységekben, tehát a régiókra vonatkozó tervezésben lehet megoldani.

A területrendezés fejlettségi szintje az egyes tartományokban eltérő.

Részletesen kirajzolódnak azok a vonzásterületekre vonatkozó igen differenciált fejlesztési stratégiák, amelyek két pólus között mozognak. Ezek a stratégiák egyrészt a további koncentráció elősegítése, másrészt a vonzásterületek felszámolása közötti skálán helyezkednek el.

(A felszámolás tendenciáját mutatja az iparvállalatok peremvidékekre való kitelepítése, valamint a peremvidékeken történő új beruházások is.)

Ezen területrendezési elképzelések elméleti bázisául az úgynevezett Központi települési koncepció szolgál. Eszerint *központi helynek* olyan település tekinthető, ahol a központi létesítmények találhatóak. *Központi létesítmények* alatt azokat értjük, amelyek a lakosság számára különböző termékeket és szolgáltatásokat biztosítanak. Ide tartoznak nemcsak a közintézmények, hanem tágabb értelemben az iskolák, orvosi ellátás, kórházak, uszodák, üzletek stb. Ezen létesítményekre jellemző, hogy központi fekvésük révén a közigazgatási határokon kívüli lakosok igényeit is kielégítik. A település központi létesítményeinek köre, illetve ezek területrendezés-politikailag szükséges kiépítése hozza létre a központi települések hierarchiáját és az eltérő nagyságú vonzáskörzeteket,

IV. A vonzásterületek különböző közigazgatási szervezeti formái

Mint már előláróban megállapítottuk, a társadalmi-gazdasági összefonódások a fennálló település, megye és esetenként még a tartomány határainak figyelmen kívül hagyásával fejlődnek ki. A közigazgatási határok ilyen fajta feloldódását a kapcsolatok és kölcsönös függőségek nagy száma eredményezi, amelyek a magasabb fokú központi funkciót betöltő és a sokkal kisebb környező települések sora között jönnek létre.

Ha a különböző létfunkciók, mint a munka, szabadidő, képzés, lakás, stb. többé már nem egy közigazgatási egységen belül zajlanak, hanem felosztva több település és megye között, akkor ezen települések és megyék közigazgatási szerveinek sem szabad az egyes közigazgatási egységektől és speciálisan a városrégió egyes településeitől izoláltan működniük, hiszen feladatuk éppen ezen létfunkciók szervezése és biztosítása.

A vonzásterületi problémák megfelelő szervezeti segítséget igényelnek, mivel kielégítő megoldásukat sem a központi városoktól, sem pedig az önálló környező településektől külön-külön nem várhatjuk. A közigazgatás szervezetét érintő intézkedéseknek három formáját különböztethetjük meg, amelyek az egyes vonzásterületeken érvényesülő speciális körülményekhez igazodva kerülnek alkalmazásra.

1. A meglévő közigazgatási egységeket területi reformok során úgy növelik, hogy legalább a terület legfontosabb összefonódó kapcsolatait egyetlen közigazgatási egység fogja át.

2. Egy közigazgatási egység bizonyos feladatokat ellát más közigazgatási egységek számára is.

3. A vonzásterületek egy vagy több adminisztratív határokat átlépő feladataira egy új közigazgatási egységet hoznak létre. Itt különbséget kell tenni aszerint, hogy az új közigazgatási egység tervezési vagy végrehajtási feladatokat lát-e el.

A következő lehetőség a funkcionális reformban áll, amely szerint a kisebb közigazgatási egységek, esetleg a települések több hatásköre átkerül-

ne a már létező nagyobb közigazgatási egységekbe, a megyei közigazgatásba. Ez a lehetőség azonban az osztrák vonzásterületek problémáinak megoldásánál gyakorlatilag nem játszik szerepet, mert a települések önkormányzatának alkotmányjogi védelme miatt, csupán a települések indítványa alapján valósítható meg. (A Szövetségi Alkotmány 118. cikkely 7. bek. lásd. a témával kapcsolatban Oberndorfer: Településjogi jog és a települések valósága 1971. 243. p.)

ad. 1. A közigazgatási határok megváltoztatása

A közigazgatási határok megváltoztatása csak a vonzásterület településeinél jöhet szóba, mivel a megye- és tartományhatárok megváltoztatása nem lehetséges. A városkörnyék probléma területi reform útján történő megoldása a környező települések beolvasztását jelenti a központi városba, vagy a környező települések megnövelését összevonás útján. Mindkét megoldás az utóbbi években került alkalmazásra Ausztriában, bár egyes bírások szerint nem kielégítő mértékben. (Igy pl. Condit: Városfelújítás és városfejlesztés az osztrák vonzásterületeken, ÖROK – Schriftenreihe 11. sz. 1978.)

Igy növekedett meg jelentősen Karintiában Klagenfurt és Villach a környező települések vagy azok egyes részeinek beolvasztása következtében. A beolvasztott területek az „ipari koncentrált terület” típusába tartoznak és a városiasodott zónán belül helyezkednek el. Alsó-Ausztriában St. Pölten lakossága 1961-ben önkéntes, majd 1972-ben kényszerű egyesüléssel 25⁰/₀-kal növekedett.

Közismert, hogy a pénzügyi kiegyensúlyozás miatt az iparterületek mellett olyan agrarterületeket is beolvasztottak, amelyek nem tartoztak a St. Pölten városrégióhoz. A Krems–Duna terület öt éven belül négy községet kebelezett be, amelyek az iparterületi típushoz tartoztak. Végezetül Bécs több környéki település beolvasztásával növekedett meg jelentősen (lásd. Település-összevonások Ausztriában c. kötet, kiadta az Osztrák Területi Tervezési Intézet 1973-ban).

A felső-ausztriai kamara elé terjesztett javaslatot, amely Felső-Ausztria vonzáskörzetében végrehajtandó beolvasztásokkal és település-egyesülésekkel foglalkozott, egységesen elutasították. A javaslatban Linz esetében 202 874 lakos és 96,09 km² terület növelése szerepelt 272 894 főre és 359,3 km²-re. Véleményem szerint szükséges elgondolkodni a javaslaton, amely a természeti adottságok és fennálló társadalmi-gazdasági kapcsolatok értékelésén nyugszik. A vonzásterületek számára nem alkalmas a közigazgatási egységek olyan megnövelése, amelynek következtében a közigazgatás energiája a heterogén reform miatt keletkezett problémák megoldására használódik el és nem marad már a tényleges vonzáskörzeti problémák számára kapacitás.

Az eddig végrehajtott összevonások azt mutatják, hogy ugyan a városkörnyéki probléma már nem olyan éles, de leküzdeni még nem sikerült. A probléma fennmarad, mert az összefűződő kapcsolatok az új határok ellenére folytatódnak. A területrendezési politika megkívánná, hogy az elővárosokból és a környező településekből meginduljon a visszaáramlás, mivel így javulnának a közlekedési feltételek, azonban erre a jelenlegi tendenciák alapján nincs remény. Sokkal ésszerűbbnek tűnik az alacsonyabb közigazgatási központok többségének a központi városmagon kívülre történő helyezése. A demokratikus önkormányzat szempontja is az összeolvasztás el-

len szól, hiszen az érintett lakosság a saját közigazgatás elvesztése következtében nem rendelkezik olyan lehetőségekkel, amelyek érdekeinek védelmére szolgálnának.

A felsorakoztatott példák mégis bizonyítják, hogy egyes esetekben lehetőség van a települések egyesítésére. A városmag és a környező települések közötti kapcsolatoknak a városhatárokon kívüli olyan erős koncentrációja eredményezi ezt, amelyben a városhatáron innen és túli lakosság összetartozónak érzi magát. Ezt az „érettséget az összeolvasztásra” akkor is el kell fogadni, ha a környező települések önállóságának megérezése gátolja a központi város tervezését, illetve akkor is, ha elfogadjuk a környező települések lakosságának külön érdekeit.

ad 2. A közigazgatási környezet kiszolgálása a központi város útján

Tökéletesen megoldható a központi város oldaláról az egész városregió néhány ellenállási funkciója, mint például a vízellátás, a szennyvízelvezetés vagy az áramszolgáltatás. A Linzben működő önálló társaságok jellemző esetek erre (Linz Városgazdálkodási Vállalat Kft. és a Villanyvasútak és Villamos RT.). Ezek a társaságok nem csupán Linz városáról gondoskodnak, hanem eltérő mértékben ugyan, a Linz környéki településekről is.

A központi város közlekedési útvonalai gyakran a környékre is kiterjednek (pl. Bécsben).

ad 3. A vonzáskörzetek új közigazgatási egységei

Külön közigazgatási egységet alkot a központi város környező településeivel egyesülések vagy társaságok formájában. Az egyesülésre példaként hozható fel az 1974-ben alapított „Salzburg város és környékének Tervező Szövetsége”, amely 9 települést fog át. Feladata egy regionális fejlesztési koncepció kidolgozása, koordinálása, érdekegyeztetés, valamint a tervezési csatornák összehangolása. Szervezetét a taggyűlés irányítja, ahová minden település 3 képviselőt küld, a taggyűlés határozatait egyhangúlag hozza. A vezetőségben minden település képviselve van, míg a szakmai albizottságokban a vezetőség által kijelölt szakemberek és a testületek megbízottjai vesznek részt. Regionális tervezési közösségeket alkotnak egyesületi formában a vorarlbergi központi területen is. Ezek feladata regionális programok kialakítása a települések együttműködésének elősegítése, a települések közötti érdekegyeztetés.

A kereskedelmi társaságok működésére példa a vonzásterületek közlekedési ellátása (Repülőtér Vállalat Kft.). Ezen feladatok megoldásában a szövetségi állam mellett az érintett tartományok és városok ilyen formában vesznek részt.

Sokszor képeznek a központi városok környező településeikkel munkaközösségeket különösebb szervezeti jelleg nélkül (Linz városregió). Ezek a munkaközösségek a határokat átlépő, közös tervezési ügyek rendszeres megbeszélését szolgálják. A települési társulásokat viszont, amelyeket a Szövetségi Alkotmány 116. cikkelyének 4. bekezdése szabályoz, alig alkalmaznak a város és környékének igazgatása céljából. Kivételt képez St. Veit/Glan és a környező települések „Területi Szövetsége”, melynek feladata a fejlesztési intézkedések koordinálása és végrehajtása önkéntes egyesülés formájá-

ban. „A közigazgatási egyesülés” elnevezés ellenére, a szervezeti fokozatokat figyelembevéve (közgyűlés, elnökség, elnök, ügyvezető elnök, munkacsoportok) lényegében jogi értelemben települési egyesülésről van szó. (Továbbá indokolást lásd Oberndorfer: Településjog és a települések valósága, 1971. 279. p.)

Ausztriában még hiányoznak a speciális, jogi alapon nyugvó átfogó település-szövetségek, amelyek elősegítenék a városrégiók tervezését és terveinek végrehajtását. Egy általános jellegű település-szövetségi törvény (mint amilyen például Alsó-Ausztriában van LGB1. 223/179. sz.) nem számol a városkörnyék speciális problémáival, semmiképpen nem elegendő ahhoz, hogy a településeket a vonzásterületen a települési szövetségek képzése irányába mozgassa. Ez a hiányosság jórészt településpolitikai megfontolásokból ered, melyeket különösen a városrégió kisebb települései hangoztatnak a központi várossal történő szövetségi jellegű együttműködés ellen.

Ezek a kétségek azon az aggodalmon alapulnak, hogy a központi város az intenzív integrációval korlátozza a környező települések függetlenségét, a település-szövetség magas költségeket eredményez, s nem utolsó sorban az összeolvadás első lépése is lehet. Mindezen aggályokat kiküszöbölhetné egy olyan törvény, amely a szövetségi szervek feladatait és hatáskörét a városrégió közös problémáira korlátozná, és ezáltal a környező települések döntési, mozgási lehetőségét megóvná. Továbbá egy ilyen törvény gondoskodna a közös feladatok finanszírozásáról, másrészt a szövetségi döntési folyamatban megfelelő befolyást biztosítana a szövetség feladatainak ellátására a községeknek, még hozzá úgy, hogy kisebbségi védelmet teremtené a töke- népesség és intézményi ellátottságban szegény környező települések számára (vesd össze Oberndorfer: Városjogi reform Ausztriában 1976. 60. p, továbbá Evers: Regionális tervezés, mint az állam és a települések közös feladata 1976. 252. p.).

Amennyiben tervezési feladatokkal bízánk meg ezeket a települési szövetségeket, úgy tisztázni kell azt, hogy ezt a tervezést mint regionális tervezést a tartományok megbízásából átruházott hatáskörökkel biztosítjuk-e számára, vagy a település-szövetségek terület specifikus tervezését állítjuk-e előtérbe, mely esetleg csupán néhány súlypontra és csomópontra korlátozódik, s ezáltal lényegében a helyi területi tervezést jelenti. Az utóbbi esetben az Alkotmány szerint a szövetséghez tartozó településeket befolyásolási jog illeti meg a település-szövetség tevékenységére, amely magában foglalja a helyi területi tervezés feladatait is. Ezért nem jöhet számításba a külföldi példákkal ellentétben Ausztriában a szövetségi szervek közvetlen választásának formája. Amennyiben a települések szervezetileg gyakorolnak hatást a település-szövetségre, ebben az esetben nem lehetséges a szövetség képviseleti szervének közvetlen választás útján történő létrehozása.

ad 4. A Bécs városkörnyék közigazgatási szervezete

Rendkívül sajátos a Bécs városrégió belül kialakult összekapcsolódások, tömörülések közigazgatási-szervezeti megoldása. Ezt a vonzásterületet nem csupán a Bécs–Alsó-Ausztria–Burgenland tartományi határok metszik, hanem ezen kívül koordinálni kell a Bécsre vonatkozó városfejlesztési tervezést az alsó-ausztriai, Bécs és környéki regionális tervezéssel is.

A két tartomány (Bécs és Alsó-Ausztria) eredményes együttműködése a közös tervek alapján (mint pl. Bécs–Schwechat repülőtér megépítése) arra indította a tartományi vezetést 1967-ben, hogy megalapítsák a „Bécs–Alsó-Ausztria Tervezési Közösséget”. A tervezési közösség feladata, hogy a területrendezés vonatkozásában a Bécset és Alsó-Ausztriát egyaránt érintő kérdéseket megoldja, és a két tartomány közös érdekeit a szövetségi állam ellenében is képviselje. Emellett a regionális területrendezési intézkedéseket kölcsönösen összehangolja, és kidolgozza az előzőleg egyeztetett döntési alapelveket. Ennek érdekében létrehoztak egy összekötő szervet, amely az alsó-ausztriai Tartományi Hivatal igazgatójából, valamint Bécs magisztrátusának vezetőjéből áll, valamint létrehoztak egy koordináló bizottságot a két tartomány különböző vezetőiből, amelyhez egy területrendezési intézet egyik irodája is hozzátartozik, valamint két szakbizottságot, melynek munkájában szintén a két tartomány szakemberei vesznek részt.

A tervezési szövetséggel kapcsolatos eddigi tapasztalatok megmutatták, hogy a szövetség nagyjából az alábbi feladatok kielégítésére alkalmas: területrendezési kérdések tekintetében a kölcsönös információk biztosítása, valamint szórványosan egyes tervek koordinálása. További olyan funkciók ellátására, mint például az általános tervek koordinálása vagy egy közös tervezési koncepció felállítása, a szervezet nem alkalmas. Ezt mutatja az a tény is, hogy a politikai vezetők tudatosan nem vettek részt a tervezési szövetség munkájában, amelyet így végül is hivatali szintre helyeztek.

1978. április 13-án újabb szerződést kötöttek Bécs–Alsó-Ausztria és Burgenland a Szövetségi Alkotmány 15. cikkelye 2. bek. alapján (Bgl. 20/1978. sz.), amely az előbb említett „politikai deficit” pótlását hivatott szolgálni olyan formában, hogy a három tartomány koordinált tervezésére egy az eddiginél magasabb szintű politikai testületet hoztak létre.

A „Keleti (Burgenland Alsó-Ausztria Bécs) Tervezési Közösség” közös testülete a három tartomány vezetőiből, valamint területrendezéssel és pénzügyi kérdésekkel foglalkozó tagokból áll. Működik továbbá egy koordináló szerv, amely a tartományi hivatalok képviselőit, illetve a magisztrátusok igazgatóit és egy irodát foglal magában. A közös szervek feladatai között szerepel a valamennyi tartományt érintő területrendezési célok kidolgozása, az infrastrukturális tervezésnél együttes fellépés féllal szemben – rendszerint a szövetségi állammal szemben –, a regionális tervezés szakmai és időbeli koordinálása, valamint a régiókkal foglalkozó kutatási célkitűzések közös végrehajtása. (Wurzer Aktuell, 1977. 6. füzet 1.)

ÖSTERREISCHISCHE ERFAHRUNGEN MIT DEN VERWALTUNGSPROBLEMEN WIRTSCHAFTLICHER UND INDUSTRIELLER AGGLOMERATIONSZONEN

(Prof. Dr. Peter Oberndorfer)

Die Agglomerationen spielen bestimmende Rolle in der österreichischen räumlichen Struktur. Von der Hinsicht ihrer Entwicklung aus werden Stadtregionen, wo die Ausstrahlungswirkung der Kernstadt zur Geltung kommt; bzw. Zentralräume, die mehrere Stadtregionen zu einer Einheit, zur Agglomeration verbinden; unterschieden. Die organisatorische Analyse dieser Räume wird vom Autor vorgestellt, ausgehoben die räumlichen Differenze zwischen der Verwaltungsstruktur und der gesellschaftlich-wirtschaftlichen Verflechtung. Es werden die Vechselwirkungen der Siedlungsstruktur und der Wohnbautätigkeit und die „Randwanderung“ im Verhältnis vom Stadtkern und Stadtrandgebieten bzw. Umlandgemeinden dargestellt. Diese Bevölkerungsbewegungen brauchten auch ein anderes Modell von der Verwaltung, wie früher.

Durch die industrielle Produktion werden die Agglomerationsräume ihre Grenzen überschreiten, die mehr oder weniger geschlossenen Verdichtungsgebiete der Industrie auflösen und dieser Prozess wird das Verkehrsnetz verbreiten, die räumlichen organisatorischen Lenkungsaufgaben vergrößern.

Die vor den österreichischen Ballungsräumen stehenden Probleme in Raumordnung werden vom Verfasser ausführlich analysiert, derer Lösung teils die „Österreichische Raumordnungskonferenz“ empfiehlt und auch die Landesentwicklungsprogramme beinhaltet.

Schliesslich werden die verschiedenen Massnahmen und Anregungen der Verwaltungsorgane zur Funktion, Planung und Lenkung der Ballungsgebiete bekanntgemacht.

Es wird vom Änderungen der Verwaltungsgrenzen ab, durch Gemeindezusammenlegungen bis zur Planungsgemeinschaft mit umfassenden Beispielen bewiesen, dass bei der Herausbildung der Verwaltungsträger für Ballungsräume von der Entwicklung und den Besonderheiten des Gebietes auszugehen ist.

ОПЫТ ПРОБЛЕМ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ В ЭКОНОМИЧЕСКИХ И ПРОМЫШЛЕННЫХ АГЛОМЕРАЦИОННЫХ ЗОНАХ В АВСТРИИ

(Д-р Петер Оберндорфер)

В территориальной структуре Австрии агломерации играют определяющую роль. С точки зрения их развитости различаем регионы-городов, в которых осуществляется излучательная роль города-ядра, а также центральные терри-

тории, соединяющие некоторые регионы-городов органическим целым, агломерацией. Показывается анализ по организациям этих территорий, подчеркивая территориальные различия по отдельности государственного управления и общественно-экономическому сплетению. Автор указывает на взаимоотношения структуры поселений и жилищного строительства, которые осуществляются в интенсивной периферической миграции между центром и окружающими его селами. Миграция населения такого типа требует от государственного управления совсем новой, отклоняющейся от предыдущих модели. Агломерационные территории под влиянием промышленного производства переступают свои границы, прекращаются более или менее замкнутые промышленные районы и пункты плотности, все это способствует расширению транспортной сети и в своей совокупности увеличивает задачи территориального управления и территориальной организации.

Автор детально анализирует предстоящие проблемы районной планировки в Австрии, которые содержатся с одной стороны в рекомендациях „Конференции австрийской районной планировки“, с другой стороны в программах по развитию провинций.

Излагается разнообразные мероприятия и инициативы, разработанные организациями государственного управления с целью совершенствования механизма, планирования и управления зоной тяготения.

A VÁROSCENTRUM ÉS A KÖRNYEZŐ KÖZSÉGEK, TELEPÜLÉSEK IGAZGATÁSI KAPCSOLATI RENDSZERÉNEK LEHETŐSÉGEI

Dr. Galabár Tibor

Az eddigi előadások alapján felmentve érzem magam, hogy az agglomeráció-kutatás szükségességét bizonyító társadalmi, gazdasági, kulturális és szociális indokok objektivitását tárgyaljam. E helyütt csak a város, mint centrum és a környező községek, települések igazgatási kapcsolati rendszerének lehetőségeiről szólok.

Amikor a város és a környező községek jövőbeni igazgatási kapcsolati rendszeréről beszélünk, a jelenlegi jogi szabályozást a gyakorlati igényekkel kell egybevetnünk.

Erdei Ferenc szavai szerint: „Van a társadalom történeti mozgásának egy olyan praktikus vagy éppen bürokratikus oldala, amiben nincs kitérés senki számára; állást kell foglalni benne, illetőleg viselni kell a társadalmilag érvényes állásfoglalás következményeit; ez a társadalom igazgatásának a megszervezése.”

A téma időszerűségét és indokoltságát csak alátámasztja a budapesti agglomeráció vizsgálata során hozott minisztertanácsi határozat, amely arra a következtetésre jut, hogy „Az agglomerációk fejlesztésével kapcsolatos nemzetközi és hazai tapasztalatok alapján meg kell vizsgálni az ország több településének – elsősorban Debrecen, Győr, Miskolc, Pécs és Szeged térségében az agglomerálódás folyamatát. Meg kell határozni a vizsgált városok munkaerőszervezési körzetét, s fel kell tární a meglévő és a várhatóan kialakuló problémákat.”

Ezt kívánom szolgálni, amikor néhány javaslatot teszek a város és az agglomerálódott környezete, tehát nem az egész vonzáskörzete jövőbeni igazgatási kapcsolataira.

A jelzett kérdést két vonatkozásban vizsgálhatom:

Az egyik: a jelenlegi jogi szabályozás keretei által biztosított lehetőségek, mint az azonnali cselekvés lehetőségei;

a másik: új jogi szabályozást igénylő, jövőbeni modellek.

A jelenleg hatályos jogi szabályozás keretei között a város mint centrum és az agglomerálódott vonzáskörzete közötti kapcsolat lehetőségei:

1. A városkörnyéki községgé szervezés.
2. Együttműködési megállapodások kötésének lehetősége.
3. Város és község egyesítés.

1. A városkörnyéki községgé szervezés:

A Tanácstörvény végrehajtási rendelete lehetővé teszi, hogy a községi tanácsot városkörnyéki községi tanácsá nyilvánítsák, ha a város és a község között kölcsönösen szoros társadalmi, gazdasági, ellátási, munkaerőfoglal-

koztatási, földrajzi és közlekedési kapcsolatok vannak, tehát agglomerálódott, továbbá a város és a község összehangolt fejlesztése indokolt.

Amíg 1970 végén a városok csak 7,3⁰/₀-ában, 1974 végén már 25,6⁰/₀-ánál, ma pedig felénél szerveződtek városkörnyéki községek.

A törvényi szabályozásnak megfelelően kialakultak a feltételek, tehát a városkörnyéki község szervezése felgyorsításának lehetőségei adóttak.

Az első fokú hatósági jogkörrel rendelkező városoknál különösebb gondot nem okoz a hatáskörök telepítése. Ajánlott törekvés, hogy a község minél szélesebb első fokú hatáskörrel rendelkezzen, de kiegészítő megoldás lehet, hogy azok a hatáskörök, amelyeknek a községhez való telepítése célszerűtlen – akár az állampolgár, akár az apparátus szempontjából –, a városnál maradnak.

Problémát jelent már, ha a városkörnyéki községek a megyei város körül szerveződnek. A megyei város kétfokú hatáskörrel rendelkezik. Itt az a kérdés vetődik fel, hogy a kerületi hivatal lásson-e el első fokú feladatot, a másodfokot pedig a város. Egyértelműen emellett foglaltunk állást, mert így biztosítható, hogy a megyei városnál a másodfokú eljárás ne legyen két pályán szabályozott, vagyis: a városi ügyek másodfokon a városnál fejeződjenek be, a városkörnyékiek pedig a megyei szakigazgatási szerveknél. Vannak, akik törvényi akadályt véelve ezt a megoldást nem tartják kivihetőnek.

2. Együtműködési megállapodások kötése

A város és a közvetlen vonzaskörében lévő községek között kötött együtműködési megállapodások felismerték azt az igényt, hogy a kapcsolatokat tovább kell fejleszteni az igazgatás területein is.

Ezek minősége és terjedelme a város és a település adottságaitól függően bővíthet – szűkülhet. Indokoltnak látszik azonban, hogy mindenütt megvizsgálják a lehetőségét, hogy a városi tanács és

- két vagy több tanács megállapodjon abban, hogy bizonyos feladatot közös szakigazgatási szerv útján lássanak el, hogy
- közös intézményeket és közös vállalkozásokat alakítsanak és tartsanak fenn;
- a város és a községek összehangolt fejlesztése miatt ún. tájegységi fejlesztési tervet készítsenek.

Már itt meg kell jegyezni, hogy a jelenlegi jogszabályozás adta ún. „szabadpályás” együtműködés helyett – amely sokszor a vezetők szubjektivitásán múlott – indokoltabbnak tartanám a „kényszerpályás” együtműködést, vagyis annak konkrét feladatokkal behatárolt szabályozását, intézményesítését.

Az együtműködési megállapodások kötése, attól függően, másként alakul, hogy a városi vonzásban lévő község járási beosztású-e vagy már városkörnyéki község.

Az előbbi esetben van két lehetőség; egyik, hogy a város a járási hivatallal kössön megállapodást, a másik, hogy közvetlenül a községgel. Véleményem szerint az utóbbi megoldás a helyes, mert ez jobban kifejezi a község önállóságát, önkormányzatát.

Egyszerűbbnek látszik a megoldás a városkörnyéki községekkel kötendő megállapodások esetén, ahol a közvetlen megállapodások kötése az egyetlen lehetőség.

Ismereteim szerint viták folynak a spontán kialakult ún. „városkörnyéki

koordinációs bizottságok" léte és jogszerűsége körül. A gyakorlat igazolta ezek hasznosságát. Tehát „kényszerpályás” megoldásként szükségesnek vélem létrehozásukat – nyilván nem a tanács bizottságaként – feladataik, hatáskörük szabályozása mellett. Azzal a gyakorlattal már vitatkozni lehet, mely szerint a bizottság állandó elnöke a városi tanács elnöke legyen. Az egyenjogúságot jobban fejezhetné ki a soros elnöki rendszer.

Csupán felvetem, hogy a tanácsok és szerveik közötti együttműködés mellett jelentős szerepe van a más állami szervek (mint pl. a rendőrség, ügyészség, bíróság és szakigazgatási intézmények) közötti együttműködésnek is. Ismereteim szerint a pécsi városkörnyékben ezek a szervek létrehozák a „Pécs városi és városkörnyéki” szervezeti egységeiket.

3. Községek városhoz csatolása

A magyar községek, települések önállóságának, autonómiájának olyan történelmi hagyományai vannak, amelyek a kérdés megoldása során mindenkor figyelembe veendőek. Ezért a város és környezete egységes igazgatásának, a településhálózat-fejlesztés kialakításának legintenzívebb eszközét: a város-község egyesítést csak az *önkéntes csatlakozás és az önkéntes fogadás* esetén lehet alkalmazni. Ösztönözni pedig csak az objektív feltételek fennállása esetén szabad.

Az együttműködési megállapodások kiteljesülése, a városkörnyéki községgé szervezés elősegítheti a feltételek reális kialakulását.

A jövőbeni – és új jogi szabályozást igénylő – modell esetében is kiemelkedőnek tartom, hogy az agglomerációban lévő és az egyesítésre nem érett *községek változatlanul megtartják önállóságukat és tanácsai szervezeteiket.*

A következőkben tett ajánlások már felvetik a területi igazgatás felülvizsgálatának és átszervezésének az igényét is. Két lehetőség kínálkozik:

1. A koordinációs kapcsolatrendszer továbbfejlesztése.
2. A hierarchikus kapcsolat-rendszer.

A centrum és az agglomeráció koordinációs kapcsolatrendszerének továbbfejlesztése:

A városkörnyéki községgé nyilvánítás több feltétele közül az egyik legfontosabb, hogy *„a község és a város összehangolt fejlesztése különösen indokolt.”*

Ebből a megfogalmazásból következik, hogy a jelenlegi hatósági igazgatási irányítás mellett kiemelt feladat a város és a városkörnyék összehangolt fejlesztése. Tehát *elsősorban a fejlesztési feladatok azok, amelyeknél meg kell teremteni, hogy mind a város, mind a közvetlen vonzáskörzet és a városkörnyék községei közös szerv útján hozzanak döntéseket.*

E célra látszik szükségesnek létrehozni: *a tájegységi vagy városkörnyéki fejlesztési bizottságot.*

Azokat a fejlesztési feladatokat, amelyeket mind a város, mind a községek szükségleteinek kielégítése miatt „összehangoltan” célszerű elhatározni, a bizottság hatáskörébe kellene utalni.

Ezeket a feladatokat a megyei fejlesztési tervben elkülönítetten kellene kezelni. Minden további fejlesztési feladat, amely túlnyomó részt csak a település (város, község) igényei kielégítését szolgálja, továbbra is a település tanácsa hatáskörében maradna.

Mint minden érdekelt képviselő szervezetben, itt is problémát okozhat a

képviselési arány. Elképzelhető megoldás az egyenlő vagy a lakosságszám-arányos képviselés.

Ez a szervezés is a községek önállóságára épül.

Feltételezéseim során abból indultam ki; *kialakulhat olyan helyzet, hogy a várossá nem szerveződött valamennyi település városkörnyéki községgé válik.*

A hierarchikus kapcsolat egyik lehetséges útja: *a városkörnyéki igazgatás kiteljesülése képviselés útján.*

Erdei Ferenc „Magyar város” c. könyve „Országépítés városokkal” című fejezetében említett országrendezési tervének lényegét abban határozza meg, hogy *egy-egy város és a hozzákapcsolódó, oda vonzó környék köz-igazgatásilag is szerves egységet alkosson.*

A szocialista ipar megteremtése és az ezzel együtt megjelenő új szocialista városok annyiban változtatják meg az Erdei-tervet, hogy a szocializmus teljes felépítésének szakaszára több városi település lesz, számban csaknem annyi, mint a járások száma, elhelyezkedésük pedig talán még kedvezőbb is, mint a járási székhelyeké.

Tehát a városhálózat lehetőséget kínál arra, hogy

- átvegye a községi önkormányzatok munkája törvényességének ellenőrzését;
- a járási intézményeket;
- a tájegység középfokú ellátási szervezeti fejlesztését;
- ellássa azokat az elsőfokú kulturális, egészségügyi és szociális feladatokat is, amelyek egy-egy községben gazdaságosan nem, illetve csak rosszabbul láthatók el;
- megszerveze saját maga és agglomerálódott környezete teljes kommunális, ipari javító és személyi szolgáltatásait;
- alapvetően a hatósági igazgatás másodfokú szerve legyen, elsősorban csak saját területére vonatkoztatva lásson el első fokú feladatokat.

Az elmondott feladatok, hatáskörök és hatósági jogkörök súlya azt igényli, hogy *a város tanácsszervezetében (tanács, bizottságok, végrehajtó bizottság) megfelelő képviselést kapjanak az agglomerációban lévő városkörnyéki községek.*

A képviselés lehetséges megoldásai:

- lakosság-arányos
- egyenlő
- kategorizált és a
- tisztségviselői képviselés.

A hierarchikus kapcsolat másik lehetséges útja:

a) kétkamarás kapcsolat-rendszer

Itt is abból indulok ki, hogy a községek megtartják önkormányzatukat, továbbra is önálló tanáccsal rendelkeznek.

A város tanácsa kétkamarás rendszerben működne: városi kamara és tájegységi vagy városkörnyéki kamara.

A városi kamara felelne meg a „hagyományos” városi tanácsnak, tagjait a város lakossága választaná.

A tájegységi, városkörnyéki kamara tagjait a város és a vonzáskörzet községeinek lakossága választaná.

Legfontosabb feladat lenne:

- az agglomeráció összehangolt fejlesztése;
- a központi irányítás érvényesítése, a városi és a községi tanácsok érdekeinek képviselése;
- meghatározni – a központi célkitűzések figyelembevételével – az agglomeráció tanácsai tevékenységének fő irányvonalát;
- dönteni az agglomerációhoz tartozó községek, települések közötti területrészt-átcsatolásokról;
- az agglomeráció megállapodhat más tanáccsal olyan ellátási feladatok közös megoldásában, amelyet gazdaságosan az agglomerációban nem lehet megoldani.

Amint azt már a bevezetőben is említettem, ezek a lehetőségek felvetik a területi igazgatás felülvizsgálatát és átszervezését is, tehát már csak azok összefüggésében, komplexen vizsgálhatók.

DIE MÖGLICHKEITEN DES VERWALTUNGSSYSTEMS DES STADTZENTRUMS UND DER UMLANDSGEMEINDEN

(Dr. Tibor Galabár)

Der Vortragende hat Vorschläge zu den zukünftigen Verhältnissen der Siedlungen von Agglomeration.

Einige von seinen Vorschlägen haben die heutige rechtliche Regelung in Betracht genommen. Es wurde die im Umland einer Stadt existierende Konstruktion der Vereinbarungen zur Zusammenarbeit, die Angliederung der Gemeinden zur Stadt behandelt. Bevor die neue Regelung benötigten Modelle dargelegt wurden, wurde betont, dass die Selbstständigkeit und Ratsorganisation der Gemeinden in jedem Fall aufrechterhalten sollen. Das Verhältnissystem ist im Wege der Koordination und der Hierarchie vorzustellen.

Die Koordination ist in erster Linie für die auf die Entwicklung bezogenen Aufgaben sehr wichtig. Als organisatorische Lösung wurde vom Vortragenden die Aufstellung einer Entwicklungskommission in der Landschaft oder im Stadtumland vorgeschlagen.

Eine Weise der hierarchischen Beziehung ist die Vollentfaltung der Verwaltung im Stadtumland im Wege der Vertretung dadurch möglich, weil immer mehr neue städtische Siedlungen zustande kommen, deren Platzierung günstiger ist, als die der Hauptort des Kreises.

Die Vertretung ist im Ratssystem der Stadt im Einkammer und auch im Zweikammersystem vorzustellen.

Die oben genannten Möglichkeiten benötigen die Revidierung der räumlichen Verwaltung.

ВОЗМОЖНЫЕ СИСТЕМЫ ВЗАИМООТНОШЕНИЯ ПО УПРАВЛЕНИЮ МЕЖДУ ЦЕНТРАЛЬНЫМ ГОРОДОМ И ОКРУЖАЮЩИМИ ЕГО СЕЛАМИ, ПОСЕЛЕНИЯМИ

(Д-р Тибор Галабар)

В насто ящей работе сделаны предложения на будущие связи в управлении между поселениями агломерации.

Предложенные автором изменения в известной мере основываются на правом регулировании настоящего времени.

Автор занимается „конструкцией окрестности города”, договорами о сотрудничестве, присоединением сел к городам.

Перед рассмотрением моделей, требующих совсем нового регулирования, подчеркивается, что в каждом случае неизменно должно сохранять самостоятельность и организацию Советов сел.

Система взаимоотношений состояла бы из координационного и иерархического порядков.

Координация является важной в первую очередь в области задач по развитию. Организационным решением автор предлагает создать комиссию по развитию на уровне окрестности города или географического единства.

Одним из видов иерархических взаимоотношений является завершение управления окрестностью города путем представительства, именно потому, что создаются все больше новых городских поселений, и они размещены благоприятнее, чем районные центры.

Представительство было бы возможным и в системе городского совета (представительство одноступенчатой палаты) и в системе двухступенчатой палаты.

Вышеупомянутые возможности выдвигают вопрос о пересмотре территориального управления.

A VÁROSI AGGLOMERÁCIÓK RURÁLIS HÁTTERE MAGYARORSZÁG ALUL FEJLETT TERÜLETEIN

Tagányi Zoltán

Kutatásaink kezdetét egy monografikus, faluszociológiai mikrovizsgálat képezte. A vizsgálat helye Nógrád megye – Varsány, Magyarország északi ipari központjaihoz közel eső falva volt.

Ezen kutatásra alapozva szeretném azokat a módszereket ismertetni, mellyel a migrációt vizsgáltuk az adott közösség esetében. Hogyan jelentkezik az agglomeráció és a gazdasági körzet ezen népesség keretén belül, és ez a népesség, hogyan tartja a kapcsolatot az elszármazás helyével. A tanácsi lakónyilvántartó könyv alapján figyelembe vettük, hogy 1966 és 1976 között kik hagyták el a falut, helyesebben kik voltak azok, akik az elköltözésüket bejelentették. A bejelentkezetteknek postai ankétot küldtünk el a fontosabb adatok beszerzése céljából. Így ezek között szerepelt a születési év, a falu elhagyásának körülménye, a falu elhagyása előtti és utáni munkahelyek, vagyis elsősorban a munkamobilitást vizsgáltuk. Figyelembe vettük, hogy a faluban lakás ideje alatt volt-e telek, vagy háztáji művelés alatt. Más versányiakkal együtt távozott-e a faluból és ha igen, akkor az új lakótelepen tartják-e egymással a kapcsolatot. Továbbiakban arra vonatkozóan is kérdéseket tettünk fel, hogy az elköltözés után foglalkozik-e kert, vagy háztáji művelésével, mit csinált varsányi házával, hogyan jutott új lakóhelyén lakáshoz. Megkérdeztük, hogy a migráló csoport agrár eredete milyen volt, vagyis a migráló dolgozott-e maga is termelőszövetkezetben, hogyha nem, akkor ki dolgozott ebben a családból. Egyetlen egy projektív jellegű kérdést tettünk fel: esetleg gondolt-e arra, hogy visszaköltözik Varsányba. Már korábbi tanulmányainkból fény derült arra, hogy az adott faluban a faluközösségi normák és a faluközösségi összetartó erő igen nagy. Így kérdéseket tettünk fel arra vonatkozóan, hogy jár-e a falujába házépítő kalákákra, hivatalos-e a varsányi disznótorokba, hivatalosak-e a varsányi lakodalmakba, halottak napján szokott-e hazalátogatni falujába és a varsányi templom védőszentjének, Szent Mihálynak a napján búcsúba, vagy ahogy itt mondják a vendégség alkalmából. Továbbiakban a család nagyságát vizsgáltuk a migráció előtt és a migráció után. A postai ankétok kiküldése után érdekes kép mutatkozott. Így elsősorban a postai ankétokból, amelyeket 150 családhoz küldtünk el, kiderült, hogy a migránsok 13,51%-a tovább vándorolt, sőt néhány esetben (3–4) a faluba való visszavándorlásra vonatkozóan is adatokat nyerhettünk. A válaszadás a postai ankét esetében 24–28% volt, ami az átlagosnak megfelel. A postai ankétok kiküldése után kérdezőbiztos kereste fel a migránsokat és interjút készített velük elsősorban az elköltözés okának magyarázata céljából, annak felderítésére, hogy a faluról milyen emlékek és kép maradt meg, annak a tisztázására, hogy a városról milyen képük van; a városi környezetben az új közösségbe ho-

gyan illeszkedtek bele; ismeretségi és szomszédsgai körük milyen körből verbuválódik.

A migránsok hely szerinti elhelyezkedéséből az derült ki, hogy ezeknek a vándorlása és az elhelyezkedése elsősorban rurális környezetben történt, ugyanis 17,14⁰/₀-ban a Rimóc, Sipek környékbeli falvakat keresték fel és ott telepedtek le házasságkötés révén. 22,42⁰/₀ a falutól 3 km-re eső volt mezővárosba, Szécsénybe költözött. A migránsok egy jelentős része a budapesti agglomerációt szállta meg, azonban nagyon ritka esetekben költözött be a városba. Ha oda is költözött, akkor is annak külső negyedeit kereste fel és telepedett le. A budapesti agglomeráció körzetébe eső falvakat és településeket kereste fel a minta 17,71⁰/₀-a. A migráció további irányvonala elsősorban Salgótarján felé vezet, annak is agglomerációs falvai irányába. Ide a migránsok 15,5⁰/₀-a telepedett le. Végül a migrációs irányban a leggyengébben képviselt hely a kevés ipari munkaalkalmat kínáló Balassagyarmat, ahová a migránsok, 6,42⁰/₀-a költözött. A migránsok további százaléka kisebb és szórványosan megszállt falvakra esett.

A migránsok kora meglepően magas, átlagosan 39–55 év. Ebből a számadatból is kitűnik, hogy az idősebb korosztályok is szerepelnek a migránsok között. A migránsok korát megemeli az a körülmény, hogy az értelmiséget is figyelembe vettük, akiket hivatalosan ide a faluba delegáltak, ezenkívül a migránsok között szerepelnek azok az idősebb személyek, akik a fiatalokat követik, de ide kerültek azok az idősebb személyek is, akiket a közösség formálisan kivetett magából. Így ide kerültek elmebeteg, azon magas korban állók, akik a sikertelen egyéni élet következtében a faluval szembefordultak és elhagyni kényszerültek. Ez a szám azért is magas, mert a bejelentkezések esetében úgy tűnik, hogy elsősorban olyan személyek migráltak, akik házasság miatt hagyták el a falut. A migránsokkal folytatott mélyinterjúk nagyon jól kimutatták, hogy a fiatalság mintegy a maga módján igyekszik kitörni a falu zárt életéből és rendjéből, és elsősorban az idős emberek kontrollja alól igyekszik kiszabadulni. Így visszaemlékezéseikből az derül ki, hogy az idősebbek miatt a fiatalok közötti társadalmi kapcsolatok korlátozottak, pl. hogyha valaki egyszer valakit felkért a farsangi bálban, akkor már csak ezzel az illetővel tarthatott társadalmi kapcsolatot. Lekicsinyléssel nézik azt a versenyt a volt faluban, ami a javak felgyülemzése területén folyik, a házépítési versenyt szintén elutasítón nézik. Érthetetlennek tűnik számukra, hogy miért hordják még tovább a városnyi asszonyok a népi viseletet. Az iskolai végzettség színvonalára jellemző, hogy a megkérdezettek 28,3⁰/₀-a nem végezte el a 8 általánost és a népesség fele rendelkezik csak általános iskolai végzettséggel. Szakmai középiskolát végzők arányszáma 22,34⁰/₀ volt, addig az általános középfokú oktatást igyekeznek elkerülni és mindössze 2,9⁰/₀ volt, aki megpróbálta az általános középiskolát befejezni, azonban sikertelenül. A főiskolát végző értelmiségiek 8,9⁰/₀-ot tesznek ki. A munkahely változtatás után a szakmunkásállások és munkavégzések arányszáma megnövekszik, azonban ez elsősorban a középfokú iskoláztatás megkerülésével történik és olyan szakmákban, ahol szakmai képesítést lehet szerezni középfokú szakmai oktatásban való részesülés nélkül. Így később gépkocsivezetői engedély szerzésével a városban sofőrré válhat, azonkívül az építőiparban az állványozás, betonozás, ácsolás, kőművesség mesterségét könnyen el lehet sajátítani középfokú oktatás nélkül és így a középfokú oktatás nélkül a szakmai mobilitás növekedhet.

Az elköltözés átlagos kora 8,41 év, mely igen kis időszak és ennek következtében ez a populáció nagyon erősen rurális jegyeket őrizhetett meg.

A faluból való elvándorlás okai a következők: Elsősorban a városban akart élni az elvándorlók 46,32%-a, azonban ha ezt összevetjük azzal az adattal, hogy az új lakóhelyen mindössze 32,8%-ának sikerült lakótelepre beköltözni, akkor kiderül, hogy a város felé és a lakótelepek felé való mozgékonyág korlátozott. Igen magas azoknak az arányszáma, akik házassága révén mozdultak ki a faluból: 32,8%-ot tesz ki. Feltűnően alacsony a tanulmányi célokból való migrációs ok (5,91%). Az értelmiségnek az áthelyezés miatti mozgékonyága és migrálásának arányszáma 8,9%. A migrálás adataiból kiderül, hogy a migrálók családja még nem gyermek-centrikus, ugyanis két esetben jelezték az elköltözők, hogy a gyermekek jobb jövője biztosítása miatt vándoroltak tovább.

A foglalkozási struktúrára az jellemző, hogy az elköltözés előtt 32,8% dolgozott termelészövetkezetben, azonban hogyha ezt az adatot összevetjük a termelészövetkezetben való foglalkoztatással, akkor ez magasabb mint 41%. Ez azért lehetséges, mert egyesek az elvándorlás előtt időszakosan voltak a tsz-ben foglalkoztatva és tsz-tagságra nem tehettek szert, a tsz szinte kivetette őket a faluból. A migrációval együtt járt egy nagyon erős korreláció, míg a migráció előtt mindössze 28,35% volt szakmunkás, addig a migrálás után 47,76% lett szakmunkássá. Azonban más foglalkozások, így elsősorban az erdészeti foglalkozások és az építőipari foglalkozások arányszáma a migráció után is megmaradt, azonban ezek nem az erdészeten vagy építőiparban foglalkoztatottak, mint kubikosok jelentkeznek, hanem ipari segéd munkásokkal alakulnak át.

Az elköltöző népességnél a földhöz való kapcsolódás igen erős és ez az új lakóhelyen is megnyilvánul. Ugyanis a faluban lakás esetén 61,16% rendelkezett kerttel és foglalkozott annak megművelésével, a migráció után a migrálók 52,23%-a foglalkozott kertműveléssel és állattartással az új lakóhelyen is. Háztájival rendelkezett a migrálók 73,13%-a a migrálás előtt, és ez az arányszám a migrálás után mindössze csak 35,82%-ra csökkent. Ugyan a migrálás előtt – elsősorban a szakmunkás réteg körében – megfigyelhető volt olyan tendencia, hogy telek művelésével nem akart foglalkozni. Már a varsányi lakóhelyen sem foglalkozott telek művelésével a népesség 19,40%-a, az új lakóhelyen sem foglalkozott telek vagy kert művelésével, noha ehhez a feltételek adottak 11,94%-ban. A kertművelés, vagy a háztáji művelése alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy vagy lakótelepen telepedett le, vagy pedig sem háztájit, sem kertet nem művel a migránsok 32,83%-a.

Az új lakótelepén házat vásárlás útján szerezte 34,32%, azonban az új lakótelepen a rokonság és a család házépítő kalákája igen jelentős szerepet játszik. A migránsok elsősorban olyan távolságokra migrálnak, ahol még a rokonok és a család kölcsönös segítő erejét a házépítő kalákák esetében meg tudják szerezni. Így 17,91% saját családi erejével építkezett, azonban a migránsok 35,82%-a az elszármazás helyéből származó rokoni jellegű kaláka munkák segítségével építkezett. Bérleti lakásba, vagyis magasabb kategóriájú lakásba mindössze 10,44% került. Abban az esetben, hogyha nem rokoni segítséggel építkezik valaki új lakótelepén, akkor nem jár vissza falujába lakásépítő kalákába 52,23%-ban. Azonban 16,41% akkor is visszajár falujába házat építeni, hogyha nem rokoni segítséggel építkezett, ami azt jelenti, hogy a házépítési kaláka a társadalmi kapcsolat tartásának

egyik eszköze, és egyben egy szórakozási fajta. Erre talán a legjellegzetesebb adat, hogy a volt körzeti orvos, aki a faluból elköltözött, még mai napig is visszajár Varsányba, hogy házépítési kalákákon részt vegyen. A saját erővel és a rokonság segítő erejével való kapcsolatot a házépítés esetében nagyon jól alátámaszthatjuk azzal az adattal, hogy új lakóhelyén vannak-e más varsányiak és tartja-e velük a kapcsolatot. Így kiderül, hogy 59% tartja a kapcsolatot és érintkezik egymással és ezek közé az érintkezési formák közé tartoznak a közös házépítési kalákák.

A mezőgazdasági munkákhoz és a termelőszövetkezethez való kapcsolat egyik legjobb ellenőrzője, hogy a családból kik dolgoztak a termelőszövetkezetben, ugyanis a migránsok 58,20 százaléka egyáltalán nem dolgozott a termelőszövetkezetben és hogyha dolgozott is, akkor nem tagként, és csak időszakos foglalkozások formájában. Ezzel szemben a szülők esetében a foglalkoztatottság nagyobb. Az apa dolgozott a termelőszövetkezetben 23,82%-ban, a testvérek dolgoztak szintén 23,88%-ban, azonban a női családtagok között a tsz-ben való foglalkoztatás sokkal nagyobb mértékű, ugyanis a feleségek és az édesanyák 43,28%-ban dolgoztak a termelőszövetkezetben. A nőknek a termelőszövetkezetben való foglalkoztatása nagyon jellemző erre a területre, és elsősorban az ingázó migráns családokra, ugyanis ezen a vidéken a női munkaerő számára nincs más kenyérkeresési lehetőség, csak a tsz.

Az eddigi adatokból is kiderült, hogy alacsonyabb volt azoknak a száma, akik lakásbérlethez jutottak, vagy lakótelepeken tudtak elhelyezkedni, mint azoknak a száma, akik a városi élet mintáját és előrelépési lehetőségét látták és kívánták. A további adatok arra mutatnak, hogy a társadalmi kapcsolat esetében a helyi környezettel és a városi környezettel való kapcsolatfelvétel eredménytelen és továbbra is csak a falusi társadalmi kapcsolatok lehetősége maradt fenn az elvándorlók esetében. Így az új lakótelep és a régi falu között a látogatások formájában a társadalmi kapcsolatoknak szinte egy hálózata maradt fenn. Ugyan házat építeni csak a migránsok 46,26%-a jár vissza a szülőfalujába, de ez annak az eredménye, hogy egyes esetekben a házat új lakóhelyén vásárolta, és rokonai segítségére a falun nincs szükség. Azonban más társadalmi események kapcsán a régi lakóhelyel való kapcsolat nagyon erős. A migránsok 76,11%-a jár vissza falujába disznótorba és 89,55%-a lakodalmakba. A volt migránsok visszaemlékezéseiben ezek a társadalmi események meglehetősen nosztalgikus formában élnek tovább, és ezeket a szokásokat az új lakótelepre és környezetbe is elvitték. Így pl. egyik esetben a lakótelepen lakók egymás között olyan formában igyekeznek a társadalmi kapcsolatokat felvenni, hogy a lakótelepen belül egymás között disznótoros kóstolókat küldenek a társadalmi kapcsolatok és a szomszédági kapcsolatok felvétele céljából. A halottak napján való hazalátogatás ugyan alacsonyabb arányszámú, elsősorban azért, mert a fiatalabb migránsok esetében a szekularizáció erősebb, így ebből az alkalomból mindössze 74,62% látogat haza. Azonban a Szent Mihály napkor a falu védőszentjének és a falu búcsújának napjakor, amikor nagy otthoni lakomát rendeznek cigánymuzsikuskok kíséretével, a migránsok 80,58%-a látogat haza.

A családnagyság adatai arra vetnek fényt, hogy Varsányban a migránsok elsősorban kétgenerációs háztartásokban éltek, és ezekből a kétgenerációs háztartásokból lettek a migránsok kilökve, ugyanis az átlagos családnagyság 7 fő körül mozgott az elköltözés előtti időszakban. A fiatalok önálló-

sulását elősegítette a migráció, mivel a lakóhelyváltoztatás után az átlagos családlétszám 4 fő.

Befejezőként azt kívánjuk aláhúzni, hogy az elszármazás helyével a kapcsolatok igen erősek, a városi étellel szembeni aspirációk nem váltak be. Kevesen tudtak csak bérleti lakásba bejutni, a mezőgazdasági foglalkozásra utaló kertek és háztáji gazdaságok arányszáma az új lakóhelyen is igen magas. A migránsok elsősorban a városok kertrészei felé törekedtek.

A városi agglomerációk kérdését az amerikai szociológiában a Park-féle chicagói iskola dolgozta ki. Így ennek megfelelően a város központi területét az üzleti negyedek alkotják, majd ipari negyedek és azok zónája, majd ez után következne a slum övezet és az alacsonyabb rangú lakótelepek, majd végül a suburbia figyelhető meg, mely presztízs szempontjából magas státusznak és tekintélynek örvend. Ezt az övezetet követné végül pedig az ingázók övezete.

Gidon Sjöberg szerint a harmadik világ országaiban a helyzet pont fordított, elsősorban a központi centrális területeken figyelhető meg a magasabb státuszú lakásnegyed és a város peremén helyezkednek az alacsonyabb státuszú lakásnegyedek. A vizsgált magyarországi agglomerációkban a helyzet hasonló. A lakótelepek és a bérlakások a központi elit helyen fekszenek és ezekbe a körzetekbe a migránsok nem tudnak bejutni. Azonban ezekbe a negyedekbe nem is igen törekednek ennek a régióknak a migránsai. Abban az esetben, ha OTP segítségével a központi lakóhelyekre kerülnek be, akkor ezt a lakást igyekeznek egy külső részbeli kertes házas lakással elcserélni. A migráció elsősorban olyan helyekre irányul, ahol kert vagy mi több, háztáji művelésével foglalkozhatnak és igyekeznek olyan életformát kialakítani, ahol a jövedelmük kettős forrásból, iparból és mezőgazdaságból származik. Vagyis ezekre a városi agglomerációkra az alulurbanizáció a jellemző, Gidon Sjöberg teóriája értelmében.

DER RURALE HINTERGRUND DER STÄDTISCHEN AGGLOMERATIONEN IN DEN UNTENENTWICKELTEN GEBIETEN VON UNGARN

(Zoltán Tagányi)

Es wurde die Methodologie der dorfssoziologischen monografischen Mikroanalyse bekanntgemacht, mit der die Migration im Fall eines gegebenen Gemeindefalles untersucht wurde. Es wurde erforscht, wie sich die Agglomeration und der wirtschaftliche Kreis bei der Bevölkerung dieses Gebietes melden und wie diese Bevölkerung ihre Beziehungen mit den verlassenen Gemeinden hält.

Nach dem Hausbuch wurde die übersiedelte Bevölkerung zwischen 1966 und 1976 gerechnet. Diesen Personen wurde postlicher Fragebogen geschickt. Danach haben die Befrager die Migranten aufgesucht, die Gründe der Übersiedlung, die Anpassung zur neuen Gemeinschaft, die Erinnerungen an das Dorf usw. kennenzulernen.

Die wichtigsten Festsetzungen wurden erörtert und zwar:

- die Beziehungen mit den verlassenen Siedlungen sind sehr eng,
- die Aspirationen gegen das Stadtleben haben sich nicht verwirklicht,
- die Migranten bewegen sich in erster Linie nach den Gartenzonen der Städte,
- die Übersiedlung eines bedeutenden Teils ist überwiegend in rurale Umgebung geschehen.

Die Migranten streben sich nach den „suburbanisierten“ Kreisen der Stadt und nach solcher Lebensform, bei der das Einkommen aus zwei Quellen (aus der Industrie und der Landwirtschaft) entsteht.

РУРАЛЬНЫЙ ФОН ГОРОДСКИХ АГЛОМЕРАЦИЙ В СЛАБОРАЗВИТЫХ РАЙОНАХ ВЕНГРИИ

(Зольтан Таганьи)

Автором излагается метод монографического микроисследования в области сельской социологии, с помощью которого была исследована миграция данного села. Им хотелось ответить на вопрос, как проявляются агломерация и экономический район целью миграции населения и как поддерживается населением связь с местом его переселения.

На основе книг со списком жильцов было пересчислено выбывшее население за период 1966—1976 гг. и выбывшим была отправлена анкета по почте. Вслед затем вопроситель зашел к мигрантам информироваться о причине переселения, приспособлении к новой общественности, представлении памяти, сохранившемся о деревне.

Автор излагает найважнейшие выводы исследования, а именно: связи с местом переселения очень сильны; аспирации выбывших по отношению городской жизни не оправданы; мигранты стремились главным образом в городские районы с садом, но их значительная часть размещалась главным образом в руральной окружающей среде. Мигранты, стремящиеся в нижеурбанизированные городские районы, стараются создать такую форму жизни, в рамках которой они могут иметь два источника доходов: промышленность и сельское хозяйство.

AZ INPUT-OUTPUT MÓDSZER ALKALMAZÁSA AZ AGGLOMERÁCIÓ-KUTATÁSBAN

Dr. Rechnitzer János

A területi munkamegosztás sajátos formájaként megjelenő agglomerációk kialakulásának alapvető meghatározója a termelőerők koncentrációja. A kitermelő vagy feldolgozó ipari bázishoz kapcsolódó, annak alapján megjelenő további társadalmi-gazdasági feltételrendszerek megteremtik a lehetőségét a gazdasági egységek letelepedéséhez, működéséhez. Az agglomerációban a beszerzési és értékesítési piacok közelsége a termelési szerkezet bővülését eredményezi, és ez a folyamat – a meglévő struktúrára alapozva, illetve azt kiegészítve – az ipar újabb és újabb technológiai és termelési rendszerű szektoraiban nyilvánul meg. Az egyes szektorok az optimálisnak ítélt piaci kapcsolataik révén egyre intenzívebb kölcsönhatásba kerülnek egymással, azaz kooperációs kapcsolatok alakulnak ki. Az agglomerációk meglétének és létrejöttének gazdasági alapját tehát a *termelőerők koncentrációja* és az ezzel együttjáró *heterogén termelési szerkezet*, valamint az ebből adódó egyre intenzívebb *termelési kooperáció* jellemzi.

Az agglomeráció-kutatás fontos területe magának a *gazdasági háttérnek* a vizsgálata. Olyan elemzési, kutatási módszereknek a kidolgozása, amelyek egyrészt a *gazdaság kapcsolati rendszerét, belső összefüggéseit, hatásmechanizmusait* tárják fel, másrészt a gazdasági szférára épülő, azal rendkívül intenzív kölcsönkapcsolatban álló *nem termelő, kommunális, vagy infrastrukturális háttér* fejlődési, fejlesztési sajátosságairól is képet adnak. Emellett a módszerekkel nemcsak az agglomeráció struktúrájának, annak változásának – időbeli és térbeli – következményeit, specifikumait kell elemezni, hanem olyan információs tartalommal is kell rendelkezniük, amelyekkel a *gazdaságpolitikai döntések* hatásai – az adott lehetőségek között – pontosan behatárolhatók.

Az agglomeráció mint *gazdasági rendszer* működik. A rendszer elemeinek sajátossága, hogy egymással és azon keresztül az egészszel *állandó, folytonos és megszakíthatatlan kapcsolatban* állnak. Az egyes elemek változása akár pozitív vagy negatív irányban befolyásolja a hozzá közvetlenül legszorosabban kötődő elemeket, közvetve pedig – azokon keresztül – az egész rendszert. A hatások és kapcsolatok másik vetülete az *agglomeráció környezete*.

A gazdasági rendszer működési energiáját, amely információk, anyag és termék formájában jelenik meg, a *környezetből* szerzi be, illetve ezek feldolgozása és átalakítása után oda is áramoltatja ki. A területi egység környezete kettős vetületben jelentkezik. A környezet oldaláról jelentkező *bemenetek* szerkezetének – minőségi vagy mennyiségi – átalakulása a terület gazdasági szerkezetének, elemeinek viselkedését, tevékenységét megváltoztatja, bizonyos alkotórészek fejlődését, mások visszafejlődését ered-

ményezheti. Ugyanilyen folyamat játszódik le az agglomeráció és a környezet viszonylatában a *kimenetek* oldalánál. Az agglomeráció fejlődésében bekövetkező állapotváltozások a környezet viselkedésében, magatartásában és ezzel együtt szerkezetében is módosulásokat hozhatnak létre.

Az elemzési módszereknek tehát nemcsak az *agglomeráción belüli hatások* összefüggő érvényesülését kell feltárniuk, hanem minden olyan formát és folyamatot, amely a *környezetből indul meg és oda irányul*. Amennyiben sikerül összekapcsolni az agglomerációt környezetével, úgy a fejlesztésre irányuló döntések térbeli következményei feltárulhatnak, és azok nagyobb biztonsággal, valószínűséggel vihetők végbe.

Az elemzési eljárások közül tehát olyan módszer kiválasztása célszerű, amely egyszerre mutatja a *belső és külső kapcsolatokat*, a felszíni összefüggések mélyebb tartalmát, valamint a fejlesztési döntésekhez megfelelő információkat és variánsokat is szolgáltat.

Az input-output analízisre épülő *területi ágazati kapcsolatok mérlege* alkalmas a fenti igények kielégítésére.

A területi ágazati kapcsolatok mérlege a társadalmi újratermelési folyamat térbeli kapcsolatainak elemzésére szolgáló közgazdasági és matematikai modell. *Közgazdasági modell*, mivel a területi egységek belső gazdasági összefüggéseit, termelési és fogyasztási bonyolult rendszerét bizonyos feltételezések mellett, leegyszerűsített formában számszerűen ábrázolja. *Matematikai modell*, mivel alkalmas egyrészt a gazdaságon belüli, másrészt a térbeli átgyűrűző hatások összetett matematikai eszközökkel történő elemzésére, kimutatására.

A területi mérlegek az általános ágazati szemléletű input-output séma saktábla-szerű felépítését követve a szoros termelési és fogyasztási kapcsolatokat mutató területek rendszerét ábrázolják. A mérlegek a *termelő ágazatok kapcsolatát leíró* belső mátrixból, az *ágazatok kibocsátásait* részletező oldalszárnyból és az *elsődleges ráfordításokat tartalmazó* alsó szárnyból állnak. A terület közvetlen belső ágazati kapcsolatait leíró tranzakciós mátrixból képzett *inverz mátrix* a közvetett kapcsolatot tárja fel, az általa végzett műveletekkel a *végző felhasználás változásainak* hatását követhetjük nyomon az ágazatok termelésében.

A területi mérlegek lényegében a nyílt Leontief-féle sémára épülnek fel, ahol is a *gazdasági tevékenységek két csoportjának* statikus állapot szerinti rögzítése valósul meg. Az egyik csoport a *gazdaság (terület) belső szerkezeti elemeinek* összefüggései által meghatározhatók, a másik csoport, amely a *végző kereslet szféráit* foglalja magába, viszont nem határozható meg.

A területi ágazati kapcsolatok mérlegében a *termelési ráfordításokat és azok elosztását*; az anyagszükségletet két módon ábrázolhatjuk.

Az *első megközelítésben* nem vagyunk arra tekintettel, hogy a felhasználásra kerülő anyagokat és termékeket hol állították elő, tehát a *területen belüli és kívüli előállítású termékeket* együtt kezelve adjuk meg az ágazatok felhasználását és elosztását. Így az „A” típusú mérlegekkel csupán arra nyílik lehetőségünk, hogy a területen belüli kapcsolatokat a *források oldaláról ragadjuk meg*, azaz kimutathatjuk a felhasználások nagyságát, szerkezetét, de arról már *nincs információnk*, hogy azok *honnan származnak*, a területen belülről vagy kívülről. Ezzel a mérlegtípussal nehezen tud-

jük megragadni a terület ágazatainak belső felhasználási szerkezetét, nincs módunk a területi gazdaságban a belső ellátó funkciókat végző, meghatározó ágazatok kimutatására.

Az agglomerációkra alkalmazott területi ágazati kapcsolatok mérlegénél nem a kapcsolatok általános formáinak a megragadása a célunk, hanem az agglomeráción belüli termelést, felhasználást és elosztást külön kívánjuk elemezni, leválasztva az összes felhasználásból a külső területeket, így az ágazati kapcsolatok mérlegének „B” változatát alkalmazhatjuk.

A területi ágazati kapcsolatok mérlegének „B” változatában az egyes ágazatok soraiban a területi (belső) eredetű anyagokat és termékeket tüntetjük fel, míg a területen kívülieket (külsőket) elkülönítve mutatjuk be. A területre történő beszállítások (import) ilyen jellegű kezelésével a területi mérlegek egyik központi kérdéséhez jutunk el. A mérleget ebben a rendszerben bővíthetjük – a külső gazdasági kapcsolatok lévén – más területek, azok ágazatai felé, feltárhatjuk a különböző területek, illetve ágazatok szerepét, jelentőségét a kiválasztott területi egység termelésével. A kiszállítások (export) hasonló – területi, ágazati – bontásával már nemcsak arról tudunk információkat adni, hogy a kiszállítások milyen szerepet játszanak az egész termelésben, végső felhasználásban, hanem arról is, hogy területünk ágazatainak termelése melyik terület, mely ágazatában került felhasználásra.

Az agglomerációk gazdasági szerkezetének és külső, területi kapcsolatainak elemzésére szolgáló „B” típusú területi ágazati kapcsolatok mérlegének általános sémája a következő:

x	B	y
	i^x	
	w^x	

- B = az agglomerációs terület összes közvetlen ráfordítása
 x = az agglomerációs terület bruttó termelése
 y = az agglomerációs területéről történő kibocsátások
 i^x = az agglomerációs területre történő beszállítások, a környezeti ráfordítások
 w^x = az agglomerációs területen keletkező nem anyagjellegű ráfordítások

Az y és az i^x vektorok különböző kibontása az agglomerációkra szerkeszthető ágazati kapcsolati mérlegek más-más szemléletű kidolgozását teszi lehetővé.

A területi elvet követő mérlegben az agglomeráció egyes ágazatainak beszállítását és kiszállítását a kapcsolódó területek szerint csoportosítjuk. Ebben az esetben meghatározhatjuk a kapcsolódó területek szerepét az egyes ágazatok termelésében, anyagfelhasználásában és értékesítésében.

A területi elvvel ellentétben a be- és kiszállításokat csoportosíthatjuk a gazdasági szektorok vagy ágazatok szerint is. Itt már területtől függetlenül kijelölhetjük az alapvetően ellátó szektorokat a környezetből, illetve az

agglomeráció termelését fogyasztó gazdasági ágakat. Meghatározhatjuk a külső kooperáció mértékét, jellegét, összetételét, valamint kimutathatjuk a külső piac szerepét a beszerzésekben és az értékesítésekben.

A környezeti hatások teljesebb érvényesítése érdekében a két csoportosítási elvet össze kell kapcsolnunk. Olyan mérleg kialakítására kell törekednünk, amelyben a kapcsolódó területek mellett azok meghatározó ágazatai is megjelennek. Ez területi-ágazatközi mérleg, amely a két dimenzióban ábrázolt kapcsolatokkal közelebb visz az agglomeráció gazdasági szerkezetének és annak összefüggéseinek feltárásához. Kimutathatjuk vele

1. SZ. ÁBRA. AZ AGGLOMERÁCIÓRA SZERKESZTHETŐ TERÜLETI ÁGAZATKÖZI MÉRLEG ÁLTALÁNOS SÉMÁJA

KIBOCSÁ- TÁS	TERÜLETI TERMELŐ ÁGAZATOK	S ₁	VÉGSŐ FELHASZNÁLÁS						S ₃	S ₄	ÖSSZES KIBO- CSÁTÁS			
			TERÜLETI FOGYASZTÁS	KISZÁLLÍTÁS				S ₂						
				1	...	m	...							
RÁFORDI- TÁS	1	...	1	...	n	S _K ¹	...	m	...	n	S _K ^m			
TERÜLETI TERMELŐ ÁGAZATOK	\underline{X} (n x n)		\underline{F} (n x v)		\underline{K}^1 (n x n)		...	\underline{K}^m (n x n)						
	n													
	S ₅													
BESZÁLLÍTÁS	1													
	n	\underline{B}^1 (n x n)												
	S _B ¹													
	m													
	n	\underline{B}^m (n x n)												
	S _B ^m													
	S ₆													
NEM ANYAGJEL- LEGŰ RÁFORDI- TÁSOK	1													
	n													
	Z	\underline{W} (z x n)												
ÖSSZES RÁFORDI- TÁS														

JELMAGYARÁZAT :

- n = ÁGAZATOK $1 \leq i, j \leq n$
- m = TERÜLETEK $k = 1, \dots, m$
- z = NEM ANYAGJELLEGŰ RÁFORDI-
TÁSI ELEMOK $l = 1, \dots, z$
- v = A TERÜLETI FOGYASZTÁS
ELEMOK $h = 1, \dots, v$

- \underline{X} ELEME x_{ij} = j-EDIK TERÜLETI ÁGAZAT ANYAGFELHASZNÁLÁSA
A TERÜLET i-EDIK ÁGAZATÁBÓL
- \underline{B}^k ELEME b_{ij} = A TERÜLET j-EDIK ÁGAZATÁHOZ TÖRTÉNT BE-
SZÁLLÍTÁS A k-ADIK TERÜLET i-EDIK ÁGAZATÁBÓL
- \underline{W} ELEME w_{lj} = A TERÜLET j-EDIK ÁGAZATÁBAN JELENTKEZŐ
l-EDIK NEM ANYAGJELLEGŰ RÁFORDI-
TÁS
- \underline{F} ELEME f_{ih} = A h-ADIK TERÜLETI FOGYASZTÁSRA TÖRTENŐ
KIBOCSÁTÁS AZ i-EDIK TERÜLETI ÁGAZATBÓL
- \underline{K}^k ELEME k_{ij} = A k-ADIK TERÜLET j-EDIK ÁGAZATÁBA TÖRTENŐ
KIBOCSÁTÁS A TERÜLET i-EDIK ÁGAZATÁBÓL
- S = AZ EGYES BLOKKOKHOZ TARTOZÓ ÖSSZEGZÉS

az agglomeráció gazdasági szektorainak kötődését a területhez (önellátás fokát), koncentrációjuk mértékét, belső vertikális és horizontális összefonódásokat, a kibocsátások szerkezeti jellegét (területi és gazdasági szektorok szerint) és végezetül a kiszállításokon és beszállításokon keresztül jelentkező meghatározottságok mértékét.

Az 1. számú ábrán bemutatott, az agglomerációra szerkeszthető területi-ágazatközi mérleg a beszállításokat és a kiszállításokat szubmátrixokra bontja. A szubmátrixok mérete $n \times n$ -es, ahol n az ágazatok számát jelzi, ugyanakkor „ m ” darab ilyen mátrix létezik, melyek a kapcsolódó területeket adják meg, így a beszállítások egy $mn \times n$, a kiszállítások pedig egy $n \times mn$ formájú mátrixszal írhatók le.

A beszállítások mátrixának B^k egy tagja b_{ij}^k azt a termékmennyiséget mutatja, amelyet K -edik terület i -edik ágazatából beszállításra került az agglomeráció j -edik ágazatába.

A kiszállítások mátrixának K^k egy tagja k_{ij}^k azt a termékmennyiséget adja, amely az agglomeráció i -edik ágazata a k -edik terület j -edik ágazatának kiszállított.

A környezettel folytatott kapcsolatokat kifejező szubmátrixok és az agglomeráció belső rendszerét ábrázoló mátrix mérete között azért célszerű egyezőséget teremteni, mivel így lehetővé válik a környezet és az agglomeráció összekapcsolása egy területközi mérlegben. A területközi mérleg már nemcsak az agglomeráció oldaláról szemléli a kapcsolatokat, hanem egy nagyobb, gazdaságilag összetartó térség szemszögéből, így az ott bekövetkezett változásokat sokkal következetesebben és részletesebben tudjuk megragadni.

Előadásomban nem térhettem ki a mérleg összeállítására, az input-output analízis adta rendkívül sokrétű vizsgálatokra, a tervezés és a továbbfelhasználás módjaira, lehetőségeire. Céлом az ágazati kapcsolatok mérlegének bemutatása volt, annak a módszernek a felvillantása, amellyel közelebb kerülhet a kutató és felhasználó az agglomerációk gazdasági szerkezetéhez, annak belső és külső kapcsolataihoz.

DIE VERWENDUNG DER INPUT-OUTPUT-ANALYSE IN DER AGGLOMERATIONSFORSCHUNG

(Dr. János Rechnitzer)

Die auf Grund der räumlichen Konzentration von Produktivkräften zustande gekommenen Agglomerationen funktionieren als Wirtschaftssysteme.

Während der Funktion des Systems werden Energie, Materien und Informationen von Umwelt aufgenommen und ihrer Verarbeitung nach werden sie in die Umwelt ausgeströmt.

Von den Methoden sind diejenigen zur Analyse der Wirtschaftsstruktur von Agglomerationen zu verwenden, die gemeinsam die inneren, äusseren Umwelteffekte dargestellt werden können. Die auf die Input-Output-Analyse

aufbauende Bilanz der räumlichen Zweigbeziehungen ist zur Befriedigung dieser Ansprüche fähig.

Nachdem der Vortragende das Input-Output-Modelle dargestellt hatte, wurde betont, dass die dem Raum- und Zweiggrundsatz folgende Bilanz zur Analyse der Agglomerationen am entsprechendste zu bewerten ist. In diesem Bilanztyp werden die Input- und Output- Beziehungen mit der Umwelt nach Gebieten dekomponieren bzw. innerhalb der einzelnen Gebiete werden die Werte der Beziehungen nach den für das Gebiet oder für die Agglomeration charakteristischen Zweigen klassifiziert. So gibt es Möglichkeit die Weiterverbreitung der Entwicklungsvorstellungen besser überzusehen und zu analysieren.

Schliesslich wird betont, dass die für die Agglomeration ausgearbeitete Bilanz mit der die wirtschaftlichen Beziehungen unter Gebieten beschreibenden Bilanz bei optimaler Wahl der Zweigstruktur zu verbinden ist, so ist die wirtschaftliche Rolle der Agglomeration auch von der Hinsicht eines breiteren Raumes aus zu bewerten.

ПРИМЕНЕНИЕ МЕТОДА „ИНПУТ—АУТПУТ” В ИССЛЕДОВАНИИ АГЛОМЕРАЦИИ

(Д-р Янош Рехницер)

Созданные на базе территориальной концентрации производительных сил агломерации действуют экономическими системами. В ходе своего функционирования система принимает энергию, материал и информации из среды, и по переработке она выпускает их в среду. В анализе экономической структуры агломераций следует применить методы, которые одновременно могут изобразить внутренние связи и внешние влияния среды. Территориальный баланс межотраслевых связей, обоснованный на методе анализа „инпут-аутпут”, отвечает этим требованиям.

Рассмотрив модель „инпут-аутпут”, автор подчеркивает, что для изучения агломераций самым подходящим является баланс, отражающий одновременно и территориальный, и отраслевой принцип. По этому типу баланса связи в использовании и выпуске со средой разделены по территориям, а в рамках отдельных территорий величины связей сгруппированы по характерным для территорий или самой агломерации отраслям. Таким образом предоставлена возможность точнее рассмотреть и взвесить влияния и распространение представлений по развитию.

Наконец автор подчеркивает, что при определении оптимальной отраслевой структуры можно сочетать баланс агломерации с балансом, отражающим экономические связи между областями, чтобы оценить экономическую роль агломерации с точки зрения широкого пространства.

A BUDAPESTI AGGLOMERÁCIÓ¹ ÖVEZETEINEK ELHATÁROLÁSA A FÖLDHASZNOSÍTÁSI SZERKEZET ALAPJÁN

Dr. Berényi István

A gazdasági-társadalmi fejlődés a termelőerők új területi koncentrációját hozza létre, ezért a társadalom időről-időre „újraértékeli” földrajzi környezetét és egyes térségek, amelyek megfelelnek a gazdasági fejlődés új területigényének (városi-ipari agglomerációk, nyersanyag-lelőhelyek, gépesítésre alkalmas mezőgazdasági felszínek stb.) a társadalom aktív tereivé válnak, míg mások jelentősége a társadalmi hasznosításban csökken vagy hosszabb-rövidebb időre meg is szűnik.

A városi agglomeráció kialakulása az érintett térség földhasznosításának gyökeres átalakulását eredményezi, amelyet az alábbiakban a budapesti agglomeráció példáján mutatunk be.

A területhasznosítás mai főbb vonásai az első világháború után viszonylag gyors ütemben alakultak ki, ahogyan Budapest az ország legfontosabb gazdasági (ipari-kereskedelmi) központjává vált. A budapesti ipar gyors fejlődése a két világháború között az agglomeráció terjeszkedésével járt, ami egészében a beépítés növekedését eredményezte. A kiszélesedett ipari munkalehetőségek következtében egyrészt a Budapest közeli települések agrárnépsége csökkent, másrészt a vidéki „bevándorlók” révén a kedvező forgalmi fekvésű települések (Dunakeszi, Kerepes, Maglód, Budaörs stb.) összlakossága növekedett.

A második világháború után a fővárosi ipar tovább erősödött, bár súlya a népgazdaság egészében valamelyest csökkent. Az ipar decentralizációja érdekében hozott intézkedések (1960 után) hatására néhány fővárosi ipari üzem, ill. üzemszék az agglomeráció kisebb településeibe (Dunakeszi, Gödöllő, Monor, Budaörs stb.) költözött át, ahol a vidéki munkaerő bevándorlását nem korlátozták. Ezzel a két világháború közötti budapesti agglomeráció – elsősorban a vasútvonalak mentén – tovább terjeszkedett (Dunakeszi–Vác–Monor–Pilis, Maglód–Mende, Pécel–Gödöllő, Budafok–Nagytétény stb.).

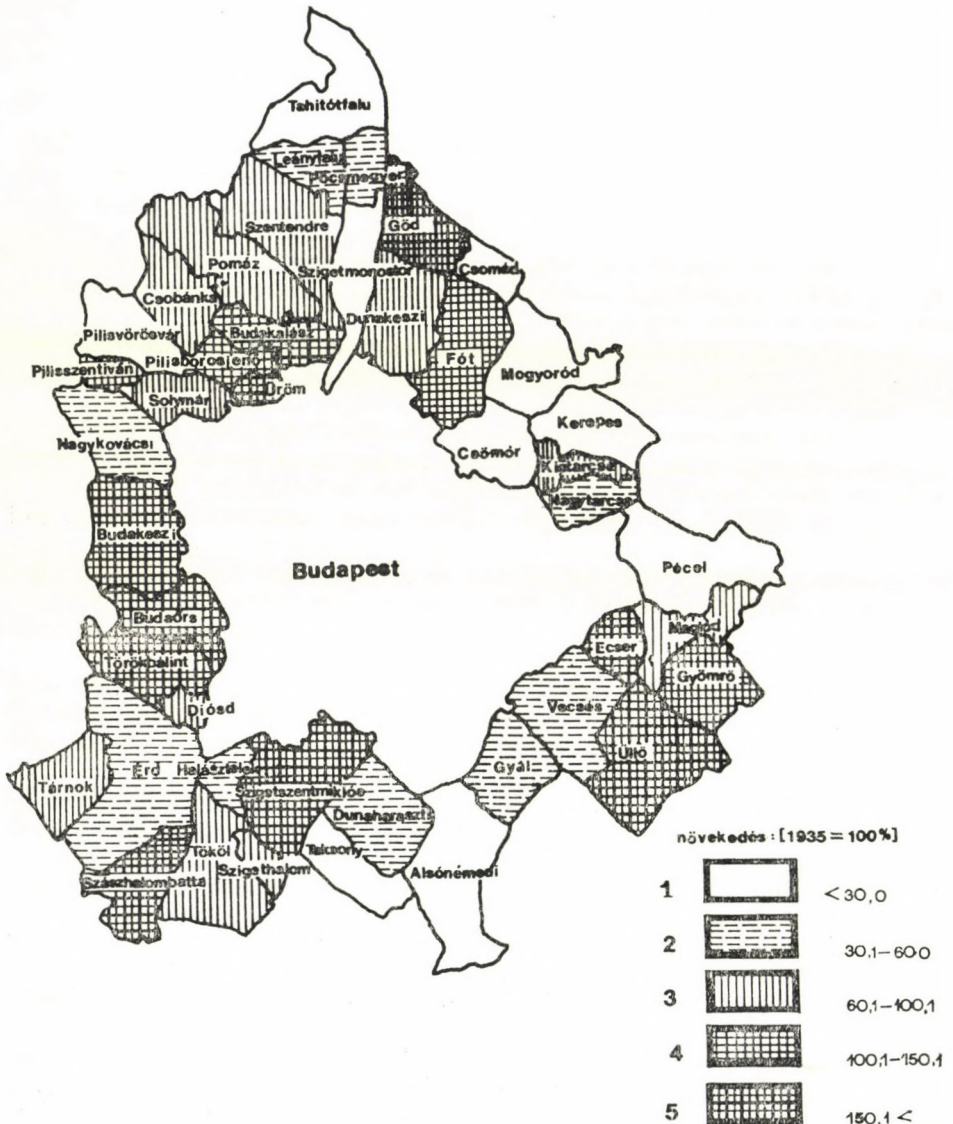
A budapesti agglomeráció térbeli növekedése, gazdasági-társadalmi fejlődése az alábbi változásokat eredményezte a földhasznosításban:

1. A beépített terület a budapesti agglomerációban 1935–1970 között megduplázódott (1. ábra).

A beépítettség területi különbségeit a társadalmi alapfunkciók (termelés, lakás, közlekedés, üdülés-pihenés stb.) térbeli elhelyezkedése határozza meg. Ezért a beépítés azokban a településekben volt erős, amelyek az agglomeráción belül az iparfejlesztés és munkaerő-bevándorlás központjaivá váltak (pl. Gödöllő, Érd).

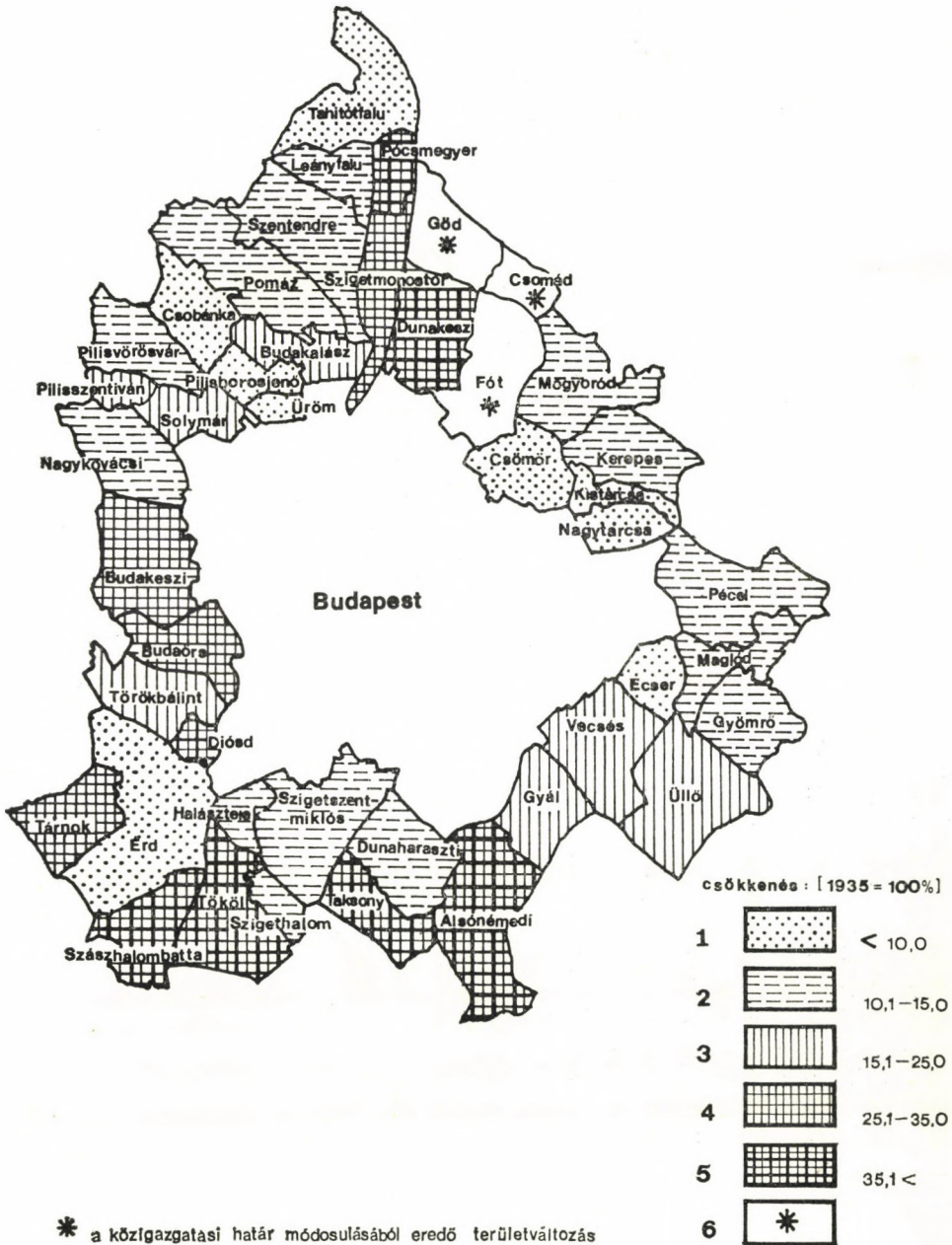
¹ Budapest általános rendezési tervében kijelölt 44 település.

A budapesti agglomerációhoz tartozó települések művelés alóli
kivett területének változása 1935–1970 között

2. A területhasznosítás átalakulása a mezőgazdasági terület erős csökkenésével járt, amely átlagosan 22⁰/₁₀₀ volt 1935–1970 között, a vizsgált területen. Az agglomeráció vasútvonalak mellett fekvő településeiben viszont ez az érték meghaladta a 30⁰/₁₀₀-ot. (2. ábra)

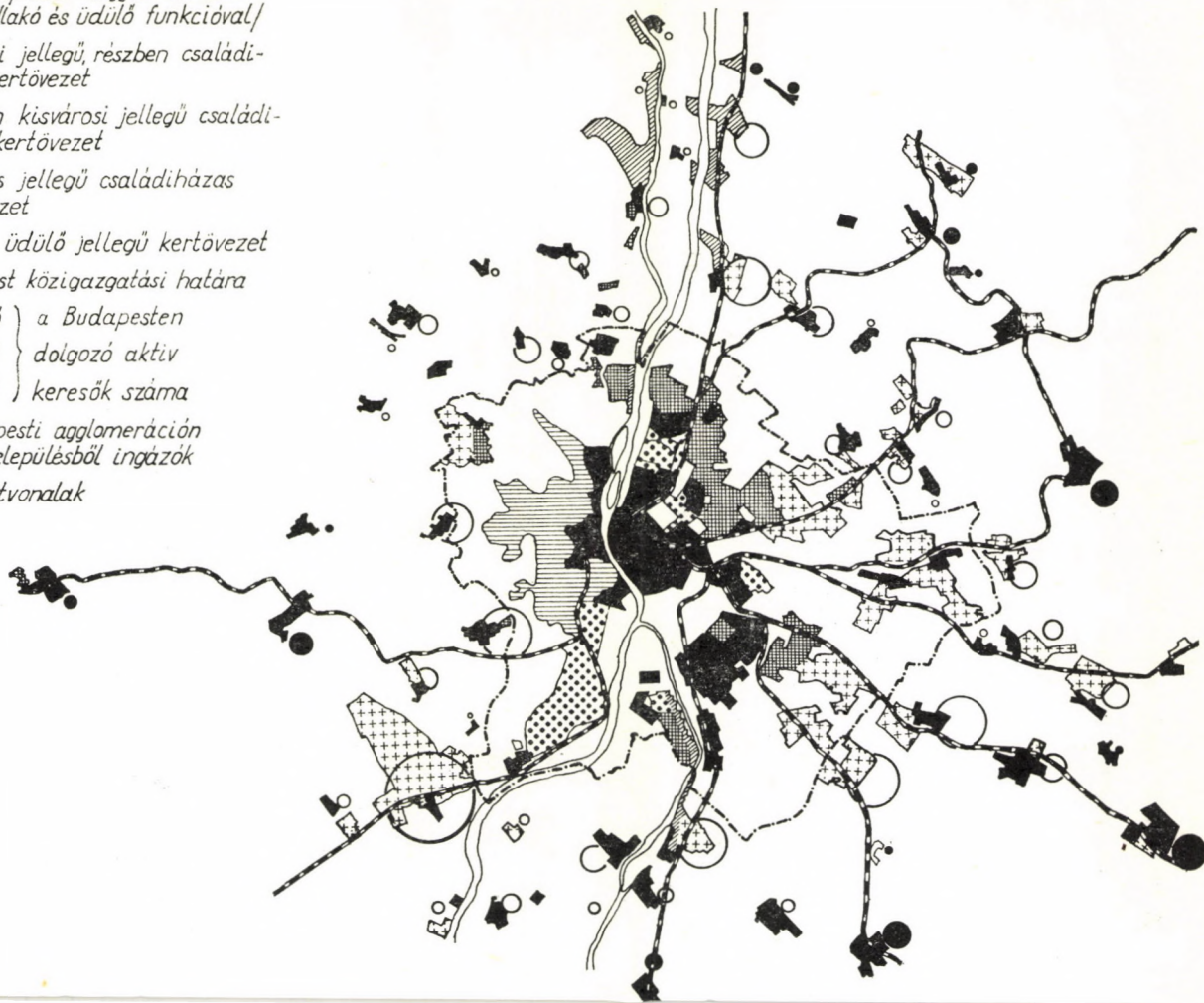
A budapesti agglomerációhoz tartozó települések mezőgazdasági területének változása 1935–1970 között

A budapesti agglomeráció kertővezetének területi típusai

M \approx 1:200 000

- Erősen beépített terület
- 1/a ▨ Laza beépítésű nagyvárosi villanegyed (lakó és üdülő funkcióval)
- 1/b ▩ Kisvárosi jellegű, részben családi-házaskertővezet
- 1/c ▧ Részben kisvárosi jellegű családi-házaskertővezet
- 1/d ⊕ Falusias jellegű családiházaskertővezet
- 1/e ▤ Erősen üdülő jellegű kertővezet
- - - Budapest közigazgatási határa
- 1000 fő } a Budapesten
- 2000 fő } dolgozó aktív
- 3000 fő } keresők száma
- a budapesti agglomeráción kívüli településből ingázók
- fő vasutvonalak

A mezőgazdasági területnek ez a csökkenése az alábbi tényezőkre vezethető vissza:

- a vidéki munkaerő beköltözésével összefüggő parcellázás;
- a városias jellegű beépítés erősödése (új lakótelepek);
- az üdülési célokat szolgáló parcellázás (pl. Alsógöd, Dunaharaszti, Ráckeve stb.);
- a fővárosi ipar kitelepülése (pl. Dunakeszi, Gödöllő, Budafok, Budaörs stb.);
- a mezőgazdaság intenzív termelési ágazatainak (virág, primőr, gyümölcs stb.) erősödésével a gépesítésre alkalmatlan mezőgazdasági területek parlagon hagyása.

A mezőgazdasági terület hasznosításának átalakulásában kettős tendencia érvényesült:

- A városi felvevő piac hatására a mezőgazdasági üzemek a kedvező adottságú területeiket intenzíven hasznosítják (pl. virág, primőr stb.).
- Ugyanakkor a mezőgazdasági terület nagyobb hányadának hasznosítás intenzitása csökkent, az agrártevékenység „extenzív” jellege is erősödött. Ez egyrészt megmutatkozott pl. a szántóföldi növényfajták számának csökkenésében; számuk 1965—1975 között 34-ről 24-re csökkent és ezen belül is 4—6 féle növény foglalta el a szántó 85%-át. A búza vetésterülete pl. Dunakeszin 21%-ról 44%-ra, Menden 26%-ról 51%-ra nőtt 1970—1975 között.

A vetésszerkezetnek ez a módosulása abból adódott, hogy a szemesztermények jól értékesíthetőek, a termesztés gépesítése és kemizálása gyorsan és hatékonyan megoldható és ezzel a városközeli mezőgazdasági üzemek munkaerőgondja enyhíthető.

3. A magyarországi városfejlődés és a városi agglomerációk növekedésének egyik sajátos kísérő jelensége a különböző funkciójú kertövezetek kialakulása.

Ez a jelenség már a két világháború között jellemző volt a főváros környékére, különösen az Alföld felé irányuló vasútvonalak sávjára.

A kertövezet kialakulását megítélésem szerint három társadalmi jelenségre lehet visszavezetni:

a) Gazdasági és társadalmi szerepkörének növekedésével Budapest újabb és újabb agrártelepüléseket „urbanizált” környezetében, ami először a népesség foglalkozásváltozásában nyilvánult meg. Ezzel a korábbi paraszti gazdasági udvarok funkciójukat veszítették és helyébe a kert lépett. Időlegesen még a kisállattartás (sertés, baromfi stb.) is megmaradt, a takarmányellátástól, az értékesítési lehetőségtől, ill. az élelmiszerellátástól függően.

Ez esetben tehát a kert, mint hasznosítási mód növekedése nem jelenti a település zártkertjének vagy belterületének terjeszkedését, csupán a korábbi telkek hasznosításának megváltozását, a „kertjelleg” kialakulását.

b) A budapesti agglomerációhoz tartozó települések népessége elsősorban a vidéki munkaerő bevándorlása révén nőtt 1950 után. A fővárosban történő letelepedést megszorító intézkedés hatására a vidéki munkavállalók a főváros közigazgatási határain kívül elhe-

lyezkedő községekbe költöztek. Ez a városközeli falusias környezet a vidéki munkavállalóknak is jobban megfelelt, mert olcsóbb volt a telkek, az építkezés. A kertés családi házban korábbi életformájukat is folytathatták, ami jövedelmi szempontból is kedvezőbb volt.

Mindez az érintett települések belterületén, gyakran külterületén a mezőgazdasági terület parcellázásával járt. A települések belterülete esetenként többszörösére nőtt (pl. Érd).

- c) A harmadik tényező, amely a kertés övezetet létrehozta, a városmaggban lakók telekigénye, a „kitelepülés” különböző formáinak kialakulása.

A két világháború között pl. az ipari munkásság és a nyugdíjasok hoztak létre — szervezett telekosztással — kertövezeteket, de megkezdődött az üdülő-jellegű kertek létrehozása is.

Az 1960-as évektől az üdülő-jellegű kertkultúra rohamosan nőtt és a főváros körül üdülő kertövezetek jöttek létre.

A fentiekből következik, hogy a kert hasznosítása elsősorban a tulajdonos társadalmi helyzetétől függ, tehát inkább társadalmi-szociológiai, mint ökonómiai probléma.

A kert gazdasági-társadalmi funkciója a városi agglomerációban elfoglalt helyzetével van szoros összefüggésben. A kertek agrárjellege általában a városközponttól távolodva erősödik, bár ez nem törvényszerű, mert az üdülő-jellegű kertek is az agglomeráció külső peremén vannak.

A fentiekben vázolt társadalmi tényezők hatására a kert aránya az agglomeráció belső övezetében a legmagasabb és kifelé csökken;

- a belső övezetben átlagosan 8,3%,
- a középső övezetben 4,3%,
- az agglomeráció peremén 3%,
- a forgalmilag elzárt településekben pedig 1—2% a kert részesedése az összes területről.

A kert hasznosításának módját terepbejárással és légifényképek felhasználásával elemeztük. Az értékelés eredményét 1 : 100 000 ma topográfiai térképre vittük, amelyen településenként feltüntettük a naponta Budapestre ingázók számát is (3. ábra).

A családirházas-kertövezet típusai segítséget adnak Budapest és a budapesti agglomeráció funkcionális területi egységeinek elhatárolásához;

1/a típus: A budai nagyvárosi villanegyed a XIX. század közepétől fokozatosan alakult ki. Kezdetben a város üdülő, pihenő területének számított, de már a XIX. század végére állandóan lakott területté, villanegyeddé vált.

Az üdülő-jellegű telkek, kertek, házak ma már csak a Budai-hegység magasabb övezetében, a városközponttól távolos, forgalmilag elzárt, nehezen megközelíthető területein vannak.

1/b típus: Az erősen beépített városmagghoz kisvárosi jellegű, részben kertés családirházas beépítésű kertövezet csatlakozik. A városrészek a századfordulón, sőt még a két világháború között is közigazgatásilag önálló települések voltak (Budaörs, Budatétény, Rákospalota stb.), amelyeket a főváros csak az elmúlt 30 év alatt asszimilált. E városrészekre ma az eredeti beépítési mód megváltozása, a településszerkezet teljes felbomlása a jellemző. A még meglévő kertek teljesen elveszítették gazdasági funkciójukat.

1/c típus: Az 1/b övezetet a pesti oldalon Rákospalotától—Pestlőrincig olyan kertesház-övezet keretezi, amelynek *kisvárosi jellegű zárt beépítettsége csak a főbb útvonalak mentén épült ki*, egyébként laza „falusias” beépítésű.

A kertek zöldség-gyümölcs termesztése a családok önellátását szolgálja. Az övezetnek a várostesthez való kapcsolódása felgyorsult, szabad területein lakótelepek, szolgáltató intézmények stb. épülnek.

1/d típus: Budapest városperemén és a vonzáskörzet belső övezetében óriási kiterjedésű *kertes családház-övezet* húzódik. Az agglomerációhoz sorolt települések kertterületének nagysága és a naponta Budapestre ingázók száma között szoros területi kapcsolat mutatkozik.

A kertek gazdasági funkciója ebben az övezetben erős; a *zöldségfélék* (Alföld-perem), a gyümölcsstermesztés (a főváros Buda-peremterülete), a virágkertészet, sőt a kisállattartás (baromfi) is általános. Ez az agrártevékenység már árutermelő jellegű, de a hasznosított kertek tulajdonosi kettős foglalkozásúak.

1/e típus: Az *erősen üdülőfunkciójú kertövezet* az agglomeráció É-i peremén, a Duna-kanyarban jött létre. Kialakulása már a századfordulón megkezdődött, majd a két világháború között tovább terjeszkedett (Leányfalu), az 1965 utáni években pedig általánossá vált. Ennek hatására 1975-ig Szentendrétől—Dunabogdányig csaknem összefüggő üdülőterület jött létre, mintegy 35 ezer hétvégi házzal.

Az agglomeráció déli peremén a Duna-parti sávban figyelhető meg az üdülő-jellegű kertövezet intenzív terjeszkedése.

4. A *hasznosítatlan mezőgazdasági területek* (parlagföldek) növekedése a városi-ipari agglomerációknak általános jelensége, amely a terület megváltozott gazdasági- (agrártermelés) és társadalmi (a társadalmi átrétegződés felgyorsulása) szerepéből szükségképpen következik. Ezért nem a „parlagképződés” folyamatát kell gátolni, hanem a felszabaduló területeknek kell új hasznosítási formát (beépítés, üdülő-pihenő terület, erdősítés stb.) keresni.

A hasznosítatlan mezőgazdasági terület aránya a budapesti agglomerációban átlagosan 16%, de a belső övezetben meghaladja a 30%-ot és hasonlóan magas a forgalmilag elzárt kis településekben is, ahol az agrártermelés ökológiai feltételei rosszak.

Összefoglalva megállapítható:

1. Az agglomerálódás és a földhasznosítási szerkezet átalakulása közötti összefüggés szoros.
2. A földhasznosítási szerkezet alkalmas a város és vonzáskörzete, a város és agglomerációja intenzitás-övezeteinek, sajátos funkciójú területi egységeinek elhatárolására.
3. Ha ez igaz, akkor a földhasznosítási szerkezet sajátos átalakulása; a beépített terület magas aránya, a beépítés jellege (lakó, ipari, infrastruktúra stb. területi koncentrátsága), a különböző funkciójú kertövezetek kialakulása az agglomerálódás egyik kritériuma.
4. Ezért a földhasznosítási szerkezet feltárása az agglomeráció racionális térrendezésének egyik feltétele.

- BEREND T. Iván-RÁNKI György:** A Budapest környéki ipari övezet kialakulásának és fejlődésének kérdései. — Tanulmányok Budapest múltjából 14. Bp. 1961. Akad. K. pp. 535–573.
- BÉKÉSI László:** A fővárosi agglomeráció gazdasági problémái. — Városépítés, 1975. 6. pp. 31–35.
- FODOR László:** A budapesti agglomeráció fejlesztési kérdéseiről (1–2.) — Budapest, 12. 1974. 7. pp. 31–33; 8. pp. 31–33.
- GOPCSA Ervin:** Természet-, táj- és környezetvédelem a budapesti agglomeráció területrendezési tervében. — Városépítés, 1975. 6. pp. 25–27.
- KATONA Sándor:** A földrajzi környezet értékelése a budapesti agglomeráció fejlesztési terve számára. — Földr. Közlem. 23. 1975. 1. pp. 27–34.
- KEMÉNY Bertalan:**
 — Városkörnyék, városellátás. — Területrendezés. 1974. — 1. pp. 65–73.
 — A budapesti agglomeráció természeti környezetének alakítása. — Területrendezés. 1975. 3. pp. 33–41.
 — Budapest és az agglomerációs övezet üdülési és idegenforgalmi tervjavaslata. — Városépítés. 1975. 6. pp. 17–24.
- PÁPAI Béla:** A budapesti agglomeráció. — Demográfia, 10. 1967. 1. pp. 69–86.
- PESTI Lajosné:** Az agglomeráció-vizsgálat módszerei, a lehatárolás és a folyamatos statisztikai megfigyelés megszervezésének egyes kérdései a budapesti agglomerációban. — Területi Statisztika. 24. 1974. 1. pp. 1–19.
- PREISICH Gábor:** A budapesti településagglomeráció tagolása, a központok rendszere. — Területrendezés. 1972. 3. pp. 75–90.
- RÉDL Károly:** A budapesti agglomeráció fejlődése és a nagyvárosok agglomerálódási folyamata. — Szerv. és Vez. 5. 1972. 9. pp. 303–305.
- TARNÓCZI Lóránt:** A főváros, a peremgyűrű és a megye. — Budapest. 6. 1968. 10. pp. 28–30.
- TATAI Zoltán:**
 — Budapest környékének iparfejlesztési problémái. — Városépítés, 1966. 1. 12. p.
 — Az iparfejlesztés és az ipartelepítés a budapesti agglomerációban. — Területi Statisztika. 27. 1977. 1. pp. 10–20.
- VISZKEI Mihály:** A budapesti agglomeráció kialakulása, helyzete és fejlesztési problémái. — Területi Statisztika. 22. 1972. 5. pp. 515–522.
- VOROSMARTINÉ TAJTI Erzsébet:** A munkahely és a lakóhely közötti térbeli kapcsolat alakulásának tendenciái a budapesti agglomerációban. — Földr. Ért. 20. 1971. 2. pp. 131–151.
- ZOLTÁN Zoltán:** Pest-környék fejlesztésének problémái. — Földr. Ért. 19. 1970. 3. pp. 315.—334.

DIE ABGRENZUNG DER ZONEN IN BUDAPESTER AGGLOMERATION AUF GRUND DER BODENNUTZUNGSSTRUKTUR

(Dr. István Berényi)

Der Meinung des Vortragenden nach ergibt die Entstehung der städtischen Agglomeration eine radikale Umwandlung der Bodennutzung in dem betroffenen Raum. Die Untersuchungen in der Budapester Agglomeration haben gezeigt, sich der bebaute Raum 1945–1970 verdoppelt hat, sich die landwirtschaftliche Fläche stark vermindert hat.

Die eigenartigen Begleiterscheinungen des Agglomerationsprozesses, der städtischen Entwicklung in Ungarn sind: die Ausgestaltung der Gartenzonen und der Zuwachs der landwirtschaftlich unverwendbaren Gebiete.

Die Erfahrungen zusammenfassend werden die folgenden festgestellt:

1. Der Zusammenhang zwischen dem Agglomerationsprozess und der Umwandlung der Bodennutzungsstruktur ist sehr eng.
2. Die Bodennutzungsstruktur ist zur Abgrenzung der Stadt und ihres Ballungsgebietes; der Zonen der Stadt und ihrer Agglomeration; der räumlichen Einheiten besonderer Funktion fähig.
3. Sind diese Feststellungen wahr, da werden die Umwandlung der Bodennutzungsstruktur; der hohe Anteil der bebauten Gebiete; die Art des Bebauen (die räumliche Konzentration der Wohnungen, des Industriebaus, der Infrastruktur usw.); die Entstehung der Gartenzonen verschiedener Funktion als Kriterien des Agglomerationsprozesses bewertet.
4. Erschliessung der Bodennutzungsstruktur ist als eine Bedingung zur rationalen Raumordnung der Agglomerationen zu sehen.

ДЕЛИМИТАЦИЯ ЗОН БУДАПЕШТСКОЙ АГЛОМЕРАЦИИ НА ОСНОВЕ СТРУКТУРЫ ЗЕМЛЕПОЛЬЗОВАНИЯ

(Д-р Иштван Береньи)

По мнению автора возникновение городской агломерации приводит к коренному преобразованию землепользования в данном пространстве. На основе исследований, проведенных в будапештской агломерации, он указывает на то, что за период 1935—1970 гг. удвоилась застроенная территория, сильно сократилась земля сельскохозяйственного назначения; развитие городов и агломерирование в ВНР своеобразно сопровождаются созданием зеленых (садовых) зон, а также расширением неиспользуемых земель сельскохозяйственного назначения.

Суммируя свой опыт, автор выделяет следующие:

1. Агломерирование и преобразование структуры землепользования тесно связаны друг с другом;
2. Структура землепользования пригодна для делимитации города и его зоны тяготения, зон интенсивности города и его агломерации, а также территориальных единиц с специфической функцией.
3. Если вышесказанные представляют собой правильное утверждение, то специфичное преобразование структуры землепользования, высокая доля застроенной территории, характер застройки (жилищная, промышленная, инфраструктурная застройка, ее территориальная концентрация) сформирование садовых зон, имеющих разнообразные функции, являются одним из критериев агломерирования.
4. Поэтому раскрытие структуры землепользования является одной из предпосылок рациональной пространственной планировки агломерации.

A NAGYVÁROSOK AGGLOMERÁCIÓS TÉRSZERKEZETÉNEK DEMOGRÁFIAI VIZSGÁLATA

Dr. Bies Klára

Az utóbbi tíz év hazai és külföldi szakirodalmában egyre gyakrabban találkozunk olyan tanulmányokkal, amelyek a legkülönbözőbb tudományágak művelői tollából születtek azzal a szándékkal, hogy valamilyen módon megközelítsék az urbanizáció és a vele együttjáró népességkoncentrációk, városi agglomerációk rendkívül szerteágazó problémakörét.

E fokozott érdeklődés objektív forrása maga a vizsgálat tárgyát képező folyamat, amely túlságosan komplex és meglehetősen ellentmondásos ahhoz, hogy természetéről, alkotó elemei közötti interakciókról kielégítő ismereteink lennének. Időszerűsége pedig abból adódik, hogy napjainkban egyre inkább nő az igény olyan, a térben végbemenő folyamatokat kifejező adatok iránt, amelyeket bázisként lehet felhasználni regionál-politikai döntésekhez.

A demográfusok e folyamat egyetlen, de egyik legfontosabb komponensét, a népességet vizsgálják. Közismert ugyanis, hogy nagyon hasonló interregionális termékenységi és halandósági szint mellett nagyon eltérő népességeloszlás alakulhat ki, amelynek determináló oka a népesség területi mobilitása. E térbeni mozgás fő iránya, adott gazdasági térszerkezet, a termelőerők adott területi elhelyezkedése és a fejlettség meghatározott szintjén, a város. Népességfejlődését, régióon belüli súlyarányát a vándormozgalom alapvetően meghatározza. Minthogy növekedésének forrása a vidék, ezt a folyamatot a falusi lakosság számának és arányának csökkenése, sok esetben a községek elnéptelenedése kíséri.

Amikor a városmag telítődik, népességszámának fejlődése a közismert logisztikus görbe felső ágának karakterét viseli magán, újraelosztási folyamat indul meg, amely főként a városkörnyéki települések népességkoncentrációját eredményezi. A népesség elosztási és újraelosztási folyamata nem csupán mennyiségi, de jelentős struktúraváltozás hordozója is.

Olyan országokban, mint amilyen Magyarország, ahol a regionális közép- és hosszútávú tervek szerves részét képezik a népgazdasági terveknek, az urbanizáció és a városi agglomeráció folyamatának demográfiai aspektusú vizsgálata hangsúlyozott szerepet kap.

Utalni szeretnék az 1971-ben kormányhatározatban rögzített Terület- és Településhálózat-fejlesztési Konceptióra, amelynek értelmében a kiemelt felsőfokú központokat (így Pécs várost is) úgy célszerű fejleszteni, hogy az ezredfordulóig népességszámuk 150—300 ezer főt, vonzásterületük népességszámával együtt az 1,0—1,5 millió főt érje el.

A város agglomerációs övezetét pedig úgy kell fejleszteni, hogy azon belül megfelelő alközpont alakuljon ki, az agglomeráció népességének jobb ellátására, továbbá az agglomerációhoz tartozó települések egymással és

a központtal összhangban, az agglomeráció jellegének (pl. városi, ipari, üdülő) megfelelően fejlődjenek.

A cél tehát adott. Konkrét megvalósítása azonban számos kérdés előzetes tisztázását igényli. Így:

- Mi értendő a város (jelen esetben Pécs város) vonzaskörzetén?
- Hogyan mérhető a vonzáserősség?
- Hol húzhatók meg a vonzásterület határai, milyen kritériumok alapján?
- Hol húzhatók meg az agglomerációs övezet határai?
- Egyértelműen agglomerált övezetről van szó, vagy esetleg egy kibontakozásban lévő, agglomerálódó folyamat szakaszos lehatárolása indokolt?
- Melyek azok az általános demográfiai jellemzők és specifikus sajátosságok, amelyek a pécsi agglomerációt jellemzik?

E kérdések megválaszolása képezte vizsgálatunk első szakaszát.

Nem lévén egyértelmű és pontos definíciója a vonzaskörzetnek, a magyar statisztikai gyakorlat pl. azt az elvet követi, hogy odatartozónak azokat a településeket tekinti, amelyekből az ottlakó aktív keresőknek legalább 40%-a a központi városba jár dolgozni. Ez az arány a nemzetközi szakirodalomban rendkívül széles skálán, 15—70% között mozog. E gyakorlat értelmében többek között pl. Hosszúhetény nem tartozna Pécs vonzaskörzetébe, mert aktív keresőinek 32%-a ingázik a városba.

Bár a határsávok kijelölése erősen szubjektív, van egy közös pontjuk, amely a hazai és nemzetközi kutatásokban egyaránt fellelhető. Ez a közös pont objektív tapasztalati tényen alapul, miszerint a város elsősorban munkalehetőségeivel gyakorol nagy vonzerőt a környezetében fekvő települések népességére, akik helyben, vagy a közeli községekben nem találnak munkahelyet. Mindezt kiegészítve a Pécsre ingázó aktív keresők népgazdasági ág szerinti megoszlási gyakoriságának tapasztalataival, a vonzáserősség számítására az

$$R = \sqrt{(1-x)^2 + (1-y)^2} = q \sqrt{2}$$

összefüggést használtuk, ahol x a nem-mezőgazdasági aktív keresők, y az ingázók arányát jelöli.

Az erős, közepes és a gyenge erősséget rendre $q_1 = 1/4\sqrt{2}$; $q_2 = 1/2\sqrt{2}$; és $q_3 = 3/4\sqrt{2}$ értékei adják.

Igy pl. a közepes vonzáserősségnek kitett települések abban a sávban helyezkednek el, amelyekre nézve a

$$q_1 \sqrt{2} < R_2 < q_2 \sqrt{2}$$

reláció fennáll.

Az így meghatározott vonzás-sávok természetesen nem tekinthetők egyben agglomerációs övezeteknek, hiszen az agglomerálódás folyamatának a munkaerő-ingázás csak egyik, bár nagyon jelentős tényezője.

A vonzáserősség térbeni lehatárolása kiindulási alapját képezte további, az agglomeráció szerkezetének és struktúra-jellemzői feltárását célzó vizsgálatunknak.

A vizsgálatba bevont ismervek kiválasztásánál irányadó az ENSZ Demográfiai Bizottsága által kidolgozott definíció volt, figyelemmel a hazai gyakorlatra.

E szerint a városi agglomeráció a határos településegységek (községek) révén kialakult összefüggő területegység. Ezen települések fokozatosan elvesztik funkcionális önállóságukat, de megőrzik adminisztratív autonómiájukat. A termelőerők koncentrációjának bázisán kialakult övezet a várossal szoros kapcsolatban és kölcsönhatásban áll, melynek jellemzői: az összeépültség, a gazdasági kapcsolat, lakosságának munkahely és lakóhely közötti ingavándorlási kapcsolata és közlekedési összefüggöttsége.

Első munkafázisban azokat a településeket vontuk be a vizsgálatba, amelyek Baranya megye távlati fejlesztési tervében szerepelnek, kiegészítve azokkal a településekkel, amelyek besorolást nem nyertek, de velük azonos tanácsi felügyelet alá tartoznak. A második munkafázisban azokat a településeket vizsgáltuk, amelyek gyenge vonzáserősséget jeleztek, vagy nem tartoztak a vonzáskörzetbe, de a vasútvonalak mentén (környékén) helyezkednek el.

Valamennyi településre részletes elemzést végeztünk mindazon ismérvek alapján, amelyek a népesség fejlődését, meghatározó tényezőit, struktúrajellemzőit mutatták, s melyek a térbeni és időbeni összehasonlíthatóság kritériumának eleget tettek. Így többek között vizsgáltuk a települések lakónépességének növekedési (csökkenési) ütemét, a vándormozgalom népeségszám-alakító hatását, a népesség korösszetételét, a nem-mezőgazdasági foglalkozású népesség számának és arányának változását, az aktív keresők számának és arányának alakulását, a férfi—nő arányváltozást, a 100 lakásra jutó személyek számának alakulását, az 1960—1969 között épített lakások arányának alakulását stb.

Az előtanulmány tapasztalatai alapján egyszerű, de mindemellett objektív eszközökkel kíséreltük meg felrajzolni a pécsi agglomeráció szerkezetét, nemcsak a hagyományosan idetartozónak tekintett, hanem lehetőleg a Pécs tágabb környezetében elhelyezkedő települések adatait is figyelembe véve.

Alapában nehéz egyértelmű választóvonalat húzni az agglomeráció és a tágabb környezet közé, mert az átmenet ritkán éles, ezért lehetőséget kívántunk biztosítani több övezet kialakítására, illetve az eddigi övezethatárok szükség szerinti korrekciójára.

Az alkalmazott módszer lényege, hogy Pécs és környéke térképére az egyes településekhez felírjuk a nekik megfelelő statisztikai megoszlásokat, majd alkalmas osztályközök kijelölése után berajzoljuk az osztályközöknek megfelelő választóvonalakat. Ezek a vonalak tehát elvben azokat a pontokat kötik össze, amelyekhez azonos megoszlások tartoznak. Ha most a térképen két (egy osztályköz alsó és felső határát jelölő) vonal közé eső területek községeit nézzük, a vizsgált ismérv megoszlása azokban éppen az osztályközbe tartozó értékeket mutatja.

Ezeket a vonalakat a meteorológiában használatos szóösszetételek mintájára izorátáknak nevezzük, hiszen ezek azonos arányokat képviselnek.

A módszer előnye, hogy:

- igen szemléletes, a térképen az izoráták mintegy rásimulnak az agglomerációs szerkezetre, akár több agglomerációs övezet kijelölését egyszerűen lehetővé teszi;
- az izoráták viszonylagos távolsága utal a központtól távolodva a változás „sebességére”, ha ezek közel vannak egymáshoz, akkor szinte átmenet nélkül, éles határral válik el egymástól a két terület, ha

nagy a távolság, akkor az átmenet fokozatos, éles határt húzni nem lehet, vagy nagyon nehéz;

- viszonylag kevésbé munkaigényes, tehát módunk van rövid idő alatt sokféle statisztikai ismerv viselkedését megvizsgálni és ezek összhangját vagy ellentmondását is felhasználni az elemzés javítására;
- szembeszökően megmutatja a szerkezeti anomáliákat.

A térképek egyedi elemzése, majd egybevetése a megfigyelt ismérvek nyilvánvaló összefüggéseit mutatják, illetve azt hogy szerkezeti hasonlóság van a különböző ismérvek által határolt övezetek között.

E hasonlóságot két összefüggésre vezethetjük vissza:

- a vizsgált ismérvek kapcsolatban vannak az agglomeráció jellemzőivel, azokat bizonyos értelemben képviselik,
- másrészt kapcsolatban vannak egymással is, függetlenül attól, hogy milyen környezetben vizsgáljuk a populációt. Az utóbbi szempont bizonyos fokig rontja elemzésünk bizonyító értékét, de ez a kapcsolat nem annyira szoros, hogy a véletlen összefüggések hatása elnyomja az agglomeráció hatását.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a kialakult agglomerációhoz sorolt települések közül néhány csak lazán kapcsolódik az övezethez, pl. Gyód, Kökény, Keszű stb.

Egyes települések szinte minden jellemzőjüket tekintve nagy hasonlóságot mutatnak az agglomerációval, pl. Bükkösd, Cserdi, Görcsöny, Ócsárd, Szökéd, Egerág stb.

A Godisa—Szentlőrinc—Pécs—Komló négyszög felső felében többféle szempontból is a környezettől eltérő település csoportot találunk. Ezek további vizsgálata célszerű.

A statisztikai ismérvek alapján kirajzolódó agglomerációs határt végülis egy utolsó térképen összevontan tüntethetjük fel. Természetesen további vizsgálat, helyi fejlesztési, települési szempontok ettől bármely eltérést megengednek, de az eltéréseket csak hatékony intézkedések képesek realizálni.

E rövid beszámolóból is kitűnűik, hogy e vizsgálatot első kísérletnek, első megközelítésnek tekintjük.

Nem vizsgáltuk pl. a népességmozgás közvetlen kiváltó okait, csak a mozgást magát, bár egyes ismérvek (pl. a foglalkozási arányok változása) közvetve utalnak ezekre.

Amikor a vonzáskörzetet meghatároztuk, lényegében elfogadtuk azt a koncepciót, amely a város és közigazgatási határain túli egyes települések közötti kapcsolatrendszer egyetlen (vitathatatlanul a legfontosabb) elemére, a munkaerő ingázásra épül.

A központi szerepkörű városokban koncentrálódó intézmények (oktatási, egészségügyi, kulturális stb.) azonban nemcsak a város lakosságának, de közvetlen, vagy távolabbi térségében lévő települések népességének igényeit is kielégítik. Hogy ez az ellátó szerepkör milyen volumenű és intenzitású ingavándormozgalmat indukál, arra nézve semmiféle információnk nincs.

A vándorlás és az ingázás izorátáit egybevetve lényegében szerkezeti hasonlóságot tapasztaltunk, de jelentős anomáliákat is. Nem tudjuk azonban, hogy milyen az összefüggés az ingavándorlás és a vándormozgalom között. Az ingavándorlás tiszta helyettesítője a vándorlásnak, csupán kiegészítője, vagy esetleg semleges hatással van a vándormozgalomra.

Nem vizsgáltuk az urbanizáció és az agglomeráció kapcsolatát, csupán — a rendelkezésünkre álló adatok alapján — felvázoltuk e folyamat 1970. évi állapotnak megfelelő eredményét. A Terület- és Településhálózat-fejlesztési Koncepcióban megfogalmazott célok megvalósítása reális feltételeinek bemutatására további kutatásokra van szükség, egyrészt a települések, másrészt a vizsgálatba bevont ismérvek körének a bővítése útján.

DIE DEMOGRAPHISCHE UNTERSUCHUNG DER RAUMSTRUKTUR DER GROSSSTÄDTISCHEN AGGLOMERATION

(Dr. Klára Bies)

Eine der bedeutenden Erscheinungen des Agglomerationsprozesses ist die Bevölkerungskonzentration, die von der wirtschaftlichen Entwicklung des Agglomerationsgebietes stimuliert wird. Als Ergebnis der Bevölkerungskonzentration wird sich der Stadtkern sättigen; auf Wirkung des Neuverteilungsprozesses wird Bevölkerungszuwachs stattfinden. Gehörige Schlussfolgerungen sind von der Bevölkerungskonzentration im Agglomerationsgebiet zu ziehen, und zwar die Grenzen, die räumliche Ausdehnung usw.

In der Fachliteratur sind mehrere Methoden und Kriterien zur Abgrenzung bekanntgemacht, aber im entscheidenden Teil wurden sie subjektiv gebraucht. In der Arbeit wurde die Anziehungskraft der Arbeitsmöglichkeiten im Stadtkern ausgehoben und dadurch wurden die Beziehungen der einzelnen Siedlungen zum Agglomerationszentrum bestimmt. Die Pendelwanderung bildet aber doch nur einen der Faktoren der Zugehörigkeit zum Agglomerationsgebiet.

Weitere Faktoren, die sich auf die Bevölkerung und auf die Wirkungen abgrenzung anzuwenden. Werden die Werte der Faktoren in Klassenkreise geordnet, sind Scheidelinien im Agglomerationsraum abzustecken, Zonen zu bestimmen, derer Annäherung und Entfernung die Beziehungen der in der Untersuchung Rolle spielenden Faktoren zur Agglomeration zeigen. Die Isoraten oder die die gleichen Klassenkreise verbindenden Linien werden die Agglomerationszonen anschaulich darstellen, mit derer Zusammenlegung die Agglomeration anhand der gegebenen Kriterien abgegrenzt wird.

Schliesslich betont der Verfasser die Notwendigkeit der Erwählung von Faktoren und der Erforschung der unter den Faktoren existierenden Beziehungen und das, dass die demographischen Analysen nur mit der ausführlichen Erschliessung der funktionellen und Produktionsbeziehungen gemeinsam zu gebrauchen sind.

ДЕМОГРАФИЧЕСКОЕ ИЗУЧЕНИЕ ПРОСТРАНСТВЕННОЙ СТРУКТУРЫ АГЛОМЕРАЦИЙ КРУПНЫХ ГОРОДОВ

(Д-р Клара Бис)

Одним из определяющих явлений процесса агломерирования является концентрация населения, возбуждаемая экономическим развитием территории агломерации. В результате сплочения населения ядро города стало насыщенным, а под действием возникающего процесса по перераспределению в поселениях в окрестности города начинается интенсивный рост населения. Значит, на основе изучения по сплочению населения на территории агломерации возможно прийти к выводу о ее пределах и пространности.

Для делимитации агломерации известны в специальной литературе многочисленные методы и критерии, но их выбор и использование в ряде случаев субъективны. Автор улавливает влияние тяготения к ядру города по возможностям получения работы, с помощью которого возможно определить связь отдельных поселений с центром агломерации. Однако маятниковое движение является только одним из аспектов по принадлежности к зоне агломерации. Использование в делимитации агломерации критериев, характерных с одной стороны для населения, с другой стороны для действия агломерации на сплочение населения, представляет собой дальнейший аспект. Причислением к различным интервалам величин отдельных критериев возможно наметить разделительные линии и определить зоны, близость или даль которых показывает связь включенных в изучение элементов с агломерацией. Изораты, т. е. соединяющие равные интервалы линии наглядно представляют зоны агломерации, объемом которых возможно приготовить делимитацию агломерации по данной группе критериев.

Наконец автор обращает внимание на необходимость аккуратного выбора элементов, а также изучения их соотношений, подчеркивая, что демографические анализы следует применять только вместе с подробным раскрытием производственных и функциональных взаимосвязей.

A VONZÁSKÖRZET TERVEZÉS ÉS -KUTATÁS ALAPELVEI ÉS FELADATAI AZ NDK-BAN

Dr. sc. Kehrer, Gerhard

Az utóbbi húsz évben az NDK-ban folyó területi kutatások súlypontját az agglomeráció-kutatás képezi. Jelentőségét a négy vonzaskörzet, azaz régió kulcshelyzetéből lehet levezetni, mivel ezekben a termelőerők, a lakosság és az infrastruktúra átlagon felüli magas területi koncentrációja — főképp az ipar vonatkozásában —, valamint a településstruktúra városiasodásának magas foka figyelhető meg.

Az NDK feltételei között a vonzaskörzetnek olyan gazdasági területet tekintünk, amelyre az alábbiak érvényesülnek:

- több mint 1000 km² terület és legalább 1 millió lakos,
- 250 lakos/km² feletti népsűrűség,
- 50 iparban foglalkoztatott fő/km² iparsűrűség,
- az iparosodottság foka magasabb az 1000 lakosra jutó 200 iparban foglalkoztatottnál.

A négy vonzaskörzet a fentiekben megállapított legalacsonyabb értékeket rendszerint jelentősen meghaladják:

Vonzaskörzet	Terület (km ²)	Lakosság (1000 főben)	Népsűrűség (lakos/km ²)	Ipari sűrűség (iparban foglalkoztatott/km ²)	Iparosodottság foka (1000 lakosra jutó foglalkoztatott)
1. Berlin	4 361	1 565	359	48	134
2. Halle/Leipzig	4 551	2 009	441	98	216
3. Drezda	1 924	964	501	101	202
4. Karl-Marx-Stadt Zwickau	3 246	1 458	449	120	255
Vonzaskörzet összesen	14 082	5 996	425	88	204
NDK összesen	108 179	16 758	155	28	185

Megjegyzés: a fentebb említett, a definíciót képező mutatószámok csupán néhány esetben nem teljesülnek:

- a drezdai vonzaskörzet vonatkozásában a lakosságszám,
- a berlini vonzaskörzet esetében az iparsűrűség és az iparosodottsági fok nem éri el a megadottat, amely az NDK fővárosának különleges funkciójából adódik, vagyis abból, hogy itt a foglalkoztatottak jelentős része a terciér szektorban fejt ki a tevékenységét (kb. 45%-ban, pl. a Karl-Marx-Stadt (zwickaui vonzaskörzet 25%-os arányához képest).

Az NDK-ban a vonzaskörzetek fejlesztésének leglényegesebb alapelve a múltban és jelenben is az, hogy ezen agglomerációk nagy és sokoldalú erőforrásaikat a népgazdaság teljesítőképességének és hatékonyságának növelése érdekében használják ki, mivel ezáltal nemcsak az egész ország, hanem ezen területek lakosságának anyagi és kulturális életszínvonala egyidejűleg emelkedhet.

Ezen alapelvek megvalósítása differenciált feladatokon keresztül valósul meg, amelyeket a gazdasági és társadalmi fejlődés általános követelményeiből vezethetünk le. Lényegében az agglomeráció-kutatásnak és a vonzaskörzetek tervszerű fejlesztésének két szakaszát különböztethetjük meg, amelyeket egymástól nem szabad elválasztani, hanem látnunk kell összefüggéseik és kapcsolataik sokrétűségét.

Az első szakasz az NDK szocialista társadalmának felépítése idején a vonzaskörzetek további mennyiségi növekedése mint objektív folyamat. Ez területeken lévő termelési kapacitások bővítésében, új vállalatok létesítésében (Leuna II., elektronika, gépgyártás), a tudományos bázis növekedésében (ma az ország kutatás-fejlesztési potenciáljának 65 %-a a vonzaskörzetekben található), nagyvárosok felépítésében, a tartalékok átfogó mozgósításában (pl. a nők foglalkoztatottsági foka 88% felett) nyilvánult meg. Az első szakaszban a vonzaskörzetekben jelentős struktúraváltozások is végbementek, amelyek főképp az ipar ágazati szerkezetét (azaz a makrostruktúrát) módosították (pl. a Karl-Marx-Stadt vonzaskörzetben mintegy 40 000 fő munkaeölt szabadítottak fel 20 év alatt a textiliparban, és helyeztek át elsősorban az elektrotechnikai-elektronikai területre). Ezen felül az agglomerációs folyamat átterjedt a vonzaskörzetekkel határos területekre is, és ma már ezekben a vonzaskörzethez hasonló magas iparosodottsági fok alakult ki.

Összességében a vonzaskörzeteknek nagy szerepe volt az NDK gazdasági szerkezetében végbement változások megvalósításában, valamint az iparszerkezeti átalakulásban. Emellett a köztársaság egykoron gazdaságilag és szociálisan elmaradott északi és keleti területeinek struktúraváltozásában is meghatározó jelentőségű volt az agglomerációs területeknek. (A megteremtett nemzeti jövedelem regionális elosztásában, amelynek kb. 58%-át 1965-ben a vonzaskörzetekben állították elő, miközben a felhasznált nemzeti jövedelemnek csak kb. 52%-a maradt a vonzaskörzetekben.)

A vonzaskörzet-kutatás az NDK-ban az említett első szakaszban aktívan hozzájárult a vonzaskörzetek szocialista továbbfejlesztésének és átalakításának eredményeihez.

A kutatás eredményei a következők voltak:

- a vonzaskörzetek és más területtípusok közötti arányos fejlődés kérdésének tisztázása (kiváltképp az eltérő gazdasági és szociális ki egyenlítődés mértékének és módjának meghatározásában), amelynek nagy gazdaságpolitikai és tervezésgyakorlati jelentősége van;
- a vonzaskörzetek tervszerű fejlesztési irányvonalának kidolgozása, ez az agglomerációs folyamat objektív törvényszerűségeinek kutatása alapján történt az adott feltételeknek megfelelően;
- a vonzaskörzetek, beleértve a határterületek struktúrájának elemzése;
- a vonzaskörzetek belső területiségére és külső lehatárolására vonatkozó kritériumok kidolgozása;
- a vonzaskörzetek irányítására és tervezésére vonatkozó módszerek

kidolgozása (pl. az olyan vonzaskörzetek egységes tervezésére vonatkozóan, amelyek több adminisztratív, azaz több tervezési terület-hez tartoznak).

A rendelkezésre álló idő ezen eredmények mélyebb bemutatását nem teszi lehetővé, felvázolásukat azonban a komplex helyzetkép ismertetése miatt tartottam szükségesnek.

A fejlődés és ezzel együtt a vonzaskörzetek tervezésének és kutatásának jelenlegi *második szakasza* körülbelül a 70-es években vette kezdetét. Ez a szakasz az NDK-ban a társadalmi újratermelés átfogó intenzivitásába való átmenettel, mint hosszú távú, stratégiai vonallal jellemezhető.

A népgazdasági termelés intenzívvé válása és a vonzaskörzetek további fejlődése között szoros, kölcsönös kapcsolat áll fenn:

1. Az intenzivítás a bővített újratermelésben döntően intenzív formájára való átállásban fejeződik ki. Ezzel az adott területi struktúra jelentősége is növekszik, amely elsősorban a vonzaskörzetre, mint a gazdasági- és szociálpolitikai célok teljesítésére létrejött leginkább mértékadó területekre vonatkozik.
2. A termelőerők területi koncentrációjának elért magas foka az NDK vonzaskörzeteiben az adott újratermelési potenciálok teljes kiaknázásához vezetett. Így felmerült az intenzivításban az új növekedési tényezők feltárásának szükségessége.
3. A népgazdaság teljesítőképességének további növelése jelentősen elősegíthető a vonzaskörzetek előnyének effektív kihasználásával, az agglomerációk tipikus hátrányainak egyidejű, fokozatos leküzdésével, illetve korlátozásával.

Ezek az összefüggések egyidejűleg a vonzaskörzet tervezés és -kutatás hosszú távra vonatkozó feladatait is kifejezik.

A feladatok elsősorban a vonzaskörzetek területi és ágazati struktúrájának *komplex racionalizálásában* csúcsosodnak ki, mint az intenzív fejlesztés egyik specifikus formájában.

Az NDK feltételei között a következő kérdések megoldása lényeges:

- a társadalmi munkaerőállomány stagnálása, amely 1980. után először a vonzaskörzetekben a foglalkoztatottak számának visszaesésében nyilvánul meg;
- a vonzaskörzetekben a víztartalékok kiaknázása, amely a vízhasználat racionalizálását, valamint új víztároló-berendezések és vízátemelő rendszerek építését teszi szükségessé;
- a technikai infrastruktúrában létező kapacitástartalékok hiánya, amely feltételezi a technikai infrastruktúra új rendszereinek területileg koncentrált megvalósítását;
- a területi tartalékoknak még túl magas igénybevételét a termelési célokra;
- a vonzaskörzetekben tapasztalható átlagon felüli magas környezeti terhelés.

A fentiekből sajátos feladatok vezethetők le:

- a társadalmi munkaerőállomány és más területi tartalékok sajátos felhasználásának csökkentése a vonzaskörzetek gazdasági területein;
- a hatékonyságot gátló, területileg szétszórt termelőhelyek fokozatos felszámolása (pótberuházások megvalósítása, területi beruházási és racionalizálási komplexumok kialakítása);

- a termelőhelyek és kutatás-fejlesztési berendezések közötti kooperáció kiszélesítése és előnyeinek jobb kihasználása (kombinált létrehozása);
- a termelőkapacitások és a települések (lakásépítés) fejlesztése, valamint az infrastruktúra kiépítése közötti jobb összhang megvalósítása;
- munkaerők és más területi tartalékok felszabadítása a szükséges beruházásokhoz, amelyek elsősorban az NDK nyersanyag- és energiabázisának bővítéséből és a szocialista gazdasági integráció következményeiből adódnak (pl. Karl-Marx-Stadt-ban a „Fritz Heckert” szerszámgépgyár, az NDK—Csehszlovákia Olefinprogram keretében Böhlen-ben etiléntermelő, Drezda-Radeberg területen adatfeldolgozó berendezések és Berlinben az erősáram-vezetékek építése).

A vonzáskörzetekben felmerülő ezen és más jellegű feladatok a komplex racionalizálás során az agglomerációk magasabb gazdasági és szociális hatékonyságát fokozzák. A feladatok megoldása a mélyen fekvő készletek feltárását igényli, amelyek mint minőségi növekedési tényezők definiálhatók (pl. ipari foglalkoztatottak növelése helyett vállalatok közötti átcsoportosítás, a termelőalapok fejlesztése helyett a modern és magas termelékenységű alapok jobb kihasználása).

Ezek a feladatok a vonzáskörzetek hosszú távú komplex tervezését feltételezik, valamint a felelősségrendszer megfelelő gyakorlását a központi területi tervezés, a regionális tervezés és a területi és iparági tervezés szerveitől. Mindez abban nyilvánul meg, hogy a vonzáskörzetek racionalizálásának módjait és követelményeit a hosszú távú koncepciókban és programokban kellőképpen figyelembe kell venni. Vonatkozik ez:

- az NDK-ban a termelőerők területi elosztásának hosszú távú koncepciójára;
- az ágazatok fejlesztési programjaira és területi koncepcióira, és
- a megyék regionális fejlesztési elképzeléseire.

GRUNDSATZE UND AUFGABEN DER BALLUNGSGEBIETS- PLANUNG UND -FORSCHUNG IN DER DDR

(Dr. sc. Gerhard Kehrer)

Der wichtigste Grundsatz der Entwicklung von Ballungsgebieten ist in der DDR, dass sie durch ihre grossen und vielseitigen Potentiale zu dem Zuwachs der volkswirtschaftlichen Leistungsfähigkeit und der Effektivität beitragen und dadurch auch die Lebensniveauerhebung der Bevölkerung in Agglomerationen und im ganzen Land fördern.

Zwei Stufen werden in der planmässigen Entwicklung und Erforschung der Agglomeration sich unterscheiden. Für die erste Stufe ist die extensive Entwicklung charakteristisch; neue industrielle Gebiete sind zustandegemmen, in den schon existierenden sind bedeutende Strukturwandlungen passiert und alle zusammen haben zur Umwandlung den qualitativen und

quantitativen Parameter von Siedlungsstruktur beigetragen. Die Untersuchungen haben die planmässige Planung der ersten Stufe befördert, die sich von der Strukturanalyse an durch Abgrenzung bis zur Ausarbeitung des Lenkungssystems verbreitet haben.

Für die zweite Stufe im Beginn der siebziger Jahren ist das charakteristisch, dass die Wirkungen und Folgen der intensiven Entwicklung von Volkswirtschaft zu erforschen sind und sie in den Agglomerationen zu planen sind.

Die enge Verbindung zwischen der intensiven Entwicklung und den Ballungsräumen wird auch die Umwandlung der Forschungsaufgaben benötigen. Die Erschliessung der Reserven (in Arbeitskraft, Naturkraftquellen), die Steigerung der Effektivität sind zu untersuchen und analysieren. Die planmässige Entwicklung der Ballungsgebiete sind mit der Langfristigen Planung, mit der örtlichen, regionalen Planung zusammenzustimmen. Bei der Herausbildung der langfristigen Entwicklungskonzeption ist das Agglomerationsgebiet in Beracht zu nehmen.

ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ И ЗАДАЧИ ПЛАНИРОВАНИЯ И ИССЛЕДОВАНИЯ ЗОН ТЯГОТЕНИЯ В ГДР

(Д-р Герхард Кэпер)

Самым важным принципом развития зон тяготения в ГДР, чтобы они содействовали своими большими и многосторонними потенциалами увеличению мощности и эффективности народного хозяйства, и одновременно повышению жизненного уровня населения и в целой стране, и в агломерациях.

В планомерном развитии и исследовании агломераций можно различать два этапа. Первый этап характеризуется экстенсивным развитием: были созданы новые промышленные районы, а в существующих были проведены значительные изменения по структуре; в результате этого изменились количественные и качественные параметры структуры поселений. Охватывающие тематики с начиная анализа структуры и делимитации до разработки системы управления, исследования содействовали планомерному развитию первого этапа.

Для второго, развертывающегося с начала 1970 гг. этапа характерно, что на агломерационных территориях изучаются и планируются влияния и по с ледствия интенсивного развития народного хозяйства. Интенсивным развитием, а также тесными взаимосвязями и взаимообусловленностью зон тяготения стало необходимым изменение задач исследований. Выступлены на передний план изучения и анализы по вскрытию резервов (напр. рабочей силы, природных ресурсов и т. д.), повышению эффективности.

Наконец подчеркивается, что планомерное развитие зон тяготения следует согласить с перспективным, региональным, местным и отраслевым планированием, а также следует принимать во внимание территории агломерации в составлении концепции по перспективному развитию.

AZ AGGLOMERÁCIÓ FOGALMA, ELHATÁROLÁSA ÉS FELOSZTÁSA

(Elvi, módszertani és gyakorlati kérdések Budapest és környéke példáján)

Dr. Katona Sándor

A közigazgatás jelentőségét szocialista hazánk életében mi sem féljezi ékebben, mint az ez év szeptember elején megnyitott Budapesti Államigazgatási Főiskola – a korábbi Tanácsakadémia örököse. A korszerű közigazgatás, korszerű – vertikális és horizontális (hierarchikus és regionális) – kereteket követel meg. A társadalmi-gazdasági fejlődés adott szakaszában a korábbinak változása vagy céltudatos megváltoztatása a fejlődés törvényszerű útja.

Ezért kiemelt kutatási feladat hazánkban „A közigazgatás fejlesztésének komplex tudományos vizsgálata”. A közigazgatás területi (regionális) fejlesztése, átalakítása, korszerűsítése mindig számított a geográfusok közreműködésére és épített a regionális földrajz kutatási eredményeire. A geográfia mint a természeti-társadalmi-gazdasági jelenségeket, törvényszerűségeket térben kutató-feltáró tudomány a múltban (Princz Gyula 1933.), épp úgy, mint a jelenben (Lettrich Edit 1975.) megfelelt e várakozásoknak.

Az előadás alapját a szerzőnek a budapesti agglomeráció hosszú távú fejlesztési tervének kidolgozásában szerzett többéves tapasztalatai (Katona Sándor 1974., BTV 1973–75.), valamint az Állam- és Jogtudományi Intézet által e témában közzétett kétkötetes tanulmány képezi (Kilényi Géza 1977.).

1. Összetett települések elméleti kérdései, fajtái

A második világháborút követően a világ legégetőbb problémái közé emelkedett a környezeti válság mellett a népesedési robbanás és a városiasodás.

E fejlődés során a viszonylag könnyen áttekinthető egyszerű településekből (faluk, városok) bonyolult, összetett települések (aggregáció, koncentráció, agglomeráció, konurbáció, metropolis, megalopolis, ökümenopolis stb.) alakultak ki. Az ókori fogantatású városfejlődéshez képest e jelenség sokkal fiatalabb. Szórványosan ugyan már a középkor folyamán megjelent egyes városok „összenövése” (konurbációja) – ld. Flandriában –, vagy a szomszédos falvak egy anyatelepülés általi „elnyelése” (agglomerálódása, mint pl. London vagy Párizs középkori fejlődése). Világjelenség csupán századunkban lett, s robbanásszerűvé fokozódott az utóbbi évtizedekben. Jóllehet mind a hazai, mind a külföldi szakirodalom tengernyi, egységes álláspont az agglomeráció fogalmát, konkrét tartalmát illetően mindezideig még nem alakult ki, ami a jelen konferencia időszerűségét adja.

A múlt évben a Magyar Tudományos Akadémia keretében szervezett „Agglomerációk fejlesztése és rendezése” c. tanácskozás tézisei egyértelműen leszögezték, hogy megoldásra vár még az agglomeráció fogalmának

tisztázása. Nincs időnk és módunk tucatnyi definíciót idézni a nemzetközi és a hazai szakirodalomból, épp e vélemények sokasága utal a probléma megoldatlanságára.

Hazai körökben a fogalmak sokaságán (agglomeráció, konurbáció, metropolis, megalopolis stb.) túlmenően, zavaróan hat azok nem minden esetben következetes használata, keveredése, tartalmi tisztázatlansága, különbsége, esetleges azonossága. Itt nincs módunk, s nem is érezzük magunkat hivatottnak a kérdés eldöntésére. Nyelvünk nem érzi, de nem is érezheti a neolatin nyelvekben jobbra elfogadott „agglomeration” és az angolszász irodalom által használatos „conurbation” közötti különbségeket vagy azonosságokat. Ez mint probléma Mendöl Tibor (1963) alapvető „Általános településföldrajz” c. művében is megjelenik. Az idegen eredetű kifejezések esetleges fordítása, következetes „magyarítása” sem megoldott. Márpedig amíg nem beszélünk egy nyelven, nehéz szót érteni.

E sorok írója következetesen alkalmazza az agglomeráció (agglomeration) kifejezést, amikor egy gyorsan növekvő anyaváros több szomszédos kisebb település magába olvasztását, „elnyelését” érti alatta. Jó magyar fordítása lehet a *településeggyüttes* (település tömörülés). Jellemzője, hogy egy közponja van (pl. Budapest, Párizs). Ezzel szemben a konurbáció (conurbation) alatt olyan összetett települést ért, ahol több, többé-kevésbé azonos nagyságú, térben dinamikusan terebélyesedő település összenőtt. Találó nevük lehet magyarul *településhalmaz* (nem halmaztelepülés!). Szerkezetének jellemzője, a több — sokszor egymással versengő — központi település együttes jelenléte (Ranstatt Holland, Ruhr-vidék). Ennek a típusa — bár kicsiny, s csupán „együtcs” formában — a Duna menti ipari sáv Komárom megyében. Ennek találó neve a településsáv. (Ezekhez hasonló az agglomerációk egy-egy főútvonal vagy folyam mentén terpeszkedő „csápjai”). A metropolisok hagyományos magyar alakja *világváros* — Doxiadis megaló —, az ökumenopolist legtalálóbban *városias tájnak* fordíthatnánk. Végül a régió (region) a (nagy) város szűkebb-tágabb *vonzáskörzete*. E kérdést a tervezőmérnök szemszögéből az utóbbi időben a Városépítés hasábjain Baráth Etele (1975) foglalta össze.

2. Az agglomeráció lehatárolása — térfilozófiai probléma

Minket geográfusokat elsősorban az érdekel, hogy a méretbeli különbségeken túlmenően mi idézi elő e nagyfokú változatosságot, terminusbeli bizonytalanságot? Vizsgálódásainkat csupán néhány, az irodalomban agglomerációként tárgyalt nagy (1. ábra) (világ)városi agglomerációra összpontosítjuk. Ezek jelentős különbözősége eleve rámutat az agglomeráció fogalmának eltérő tartalmára, többértelműségére. Összehasonlításunk Budapest, Moszkva és Párizs fővárosok és agglomerációs övezetük (elővárosi övezetük, suburbánus zónájuk), mint településeggyüttesek alapvető területi és népességi mutatóira terjed ki (1. táblázat).

A közigazgatási egységek elemzése, összehasonlítása igen tanulságos a város, az agglomerációs övezet és a vonzáskörzetek (régió) lehatárolása, kialakítása szempontjából (Katona Sándor 1973. b).

1. Nemzetközi összehasonlítás esetén igen óvatosan kell eljárni, hisz nem csupán a kiforratlan agglomeráció különböző értelmezésére hívja fel a figyelmet, hanem egy olyan sokkal jobban definiált és tanulmányozott jelenség mint a (közigazgatási) város fogalmának eltérő tartalmára is. Hogy

menyire hamis összevetni a közigazgatási értelemben vett Párizst (Ville de Paris) akár a közigazgatási Budapesttel, vagy Moszkvával, az alábbi fejtegetések megvilágítják. Párizs közigazgatási határa egy évszázada megcsontosodott. A kapitalista településpolitikának nem volt érdekes a munkáslakta peremtelepülések egyesítése a fővárossal. A viszonylag csekély területű (105 km²) közigazgatási városban igen sok ember (2,3 millió fő, de korábban volt 2,9 millió fő is!) zsúfolódik. Párizs város Budapesttel összevetve funkcionálisan a Nagy körút gyűrűje által behatárolt nagyvárosi arculatú városmagnak felel meg. E belső területeken megindult a city képződés, a lakónépség fokozatosan csökkent. Rendszerint régi történelmi városnegyedek, számottevő idegenforgalmi vonzerővel. Főképp tercier (kereskedelem) és quarter (igazgatás) munkahelyek összpontosulnak. Az ipart kicsiny, de „intenzív” üzemek (pl. nyomdák) képviselik. A lakóhelyöv 4—5 szintes, avitt infrastruktúrájú, bérkaszárnnyakkal sűrűn beépített. Fejlődéstörténetileg Budapest vagy Párizs eme városközpontjának Moszkva — 1830-ban lehatárolt (71 km²) akkor 355 ezer fő lakosú délről kolostor erődökkel füzérezett (Párizsi erődgyűrű) — belső negyedei felelnek meg.

Nagyvárosi agglomerációk összehasonlítása

1. táblázat

Megnevezés	Terület km ²	Népesség (1000 fő) 1975	Népsűrűség fő/km ²
1. Budapest (I.—XXII.)	525	2 071	3 944
2. Agglomerációs övezet	1 143	377	330
A. EGYÜTT (1+2)	1 668	2 448	1 468
3. Pest megye	5 251	558	106
B. KÖZPONTI KÖRZET ÖSSZESEN (1+2+3)	6 919	3 006	431
		1970	
1. Moszkva belső (I.—XIII.)	185	2 337	12 632
2. Moszkva külső (XIV.—XXX.)	702	5 288	7 532
A. NAGYMOSZKVA EGYÜTT (1+2)	887	7 625	8 596
3. Moszkva környéke (Podmoszkovje)	11 548	1 948	168,5
B. MOSZKVA ÉS SUBURBÁN ÖVEZET EGYÜTT (1+2+3)	12 435	9 573	770
		1970	
1. Ville de Paris	105	2 300	21 904
2. Agglomération parisienne	1 345	6 225	4 628
A. EGYÜTT (1+2)	1 450	8 425	5 810
3. Région parisienne	10 547	698	66
B. ÖSSZESEN (1+2+3)	11 997	9 123	760

Maga a közigazgatási értelemben vett Párizs város határa (105 km²), 2,4 millió fő, az 1860. évi — III. Napóleon és Haussmann lehatárolta — keretek között csontosodott meg, melyhez a mai boulevard périphique túl szorosán tapad a jobbára munkáslakta elővárosok (banlieu-k) öve. Párizssal szemben, a közigazgatási, 1950-ben a munkásoktól lakott peremtelepülésekkel egyesített Budapest ötszörte nagyobb területen (525 km²), kevesebb (2,0 millió) lakost tömörít. E kettővel szemben a szovjet főváros közigazgatási határa pedig, — követve a város társadalmi-gazdasági fejlődését — századunkban területileg több alkalommal bővült. Tanulságos áttekinteni:

1917	(körvasútig)	228 km ²	1 854 ezer fő
1935		356 km ²	3 660 ezer fő
1960	(körsztrádáig)	887 km ²	6 942 ezer fő (1970-ben)

2. Az *agglomerációk* — településegységek — eltérő értelmezéséből fakad, hogy a közelítőleg azonos területű (kb. 1,5 ezer km²) budapesti és párizsi agglomerációk jelentős népességbeni eltérést mutatnak, 2,4 és 8,5 millió fő értékekkel. Ez az agglomeráció különböző értelmezéséből, végsősoron a lehatárolásnál alkalmazott más-más kritériumrendszerrel függ. Moszkva helyzete egészen más. A városkörnyéki (podmoszkovje) övezet lényegében kettős osztatú. A közigazgatási határt jelölő perifériális autósztrádán kívül — és erdőnevelő klíma-területen — elegendő tér áll rendelkezésre, hogy egy gyéren lakott 1750 km² területű várost védő erdős övezetet őrizzenek meg és ezen kívül helyezkednek el az agglomeráció külső övezetében a szputnyikvárosok. Az egész agglomerációs terület nagyságát tekintve (11,5 ezer km²) pedig sem a párizsi, sem a budapesti településegységekkel nem vethető össze.

Az agglomeráció lehatárolás kritérium rendszerét illetően tehát az alábbi más-más szemléleti megközelítési módokkal találkozunk.

a) *Morfológiai (statikus) jegyek alapján* lehatárolt agglomerációk feltételként veszik pl. a folyamatos beépítettséget, a folytonos több mint 1000 fő/km² népsűrűségi értéket stb. Ennek példája a párizsi agglomeráció.

b) *Funkcionális (dinamikus) jellemzők alapján* megvont agglomeráció határ. Itt elsősorban a munkahely-lakóhely kapcsolatok adják a lehatárolás alapját. A településegységekbe tartozó települések aktív népességének több, mint 50%-a a központi városba ingázik; jó és olcsó tömegközlekedés van (45—60 perces izokron). Ezek a budapesti agglomeráció elhatárolásánál voltak döntő bélyegek.

c) A távlati tervezési elképzelések alapján kialakított moszkvai példa esetén a csupán jövőben megvalósuló racionális „ideális” térszerkezetre való törekvés volt a meghatározó.

3. Még szélsőségesebb eltérések mutatkoznak a fővárosok vonzáskörzetét kijelölő nagy (világ)városi régiók határmegvonásában. Hangsúlyozzuk, hogy a „hivatalos” régiók (mint a területi tervezés egységei) valamennyi példa esetében a közép- vagy felsőszintű közigazgatási egységekkel esnek egybe ill. azok összevonásával jöttek létre; s így nem a főváros tényleges földrajzi (társadalmi-gazdasági) valóságát vetítik elénk. Gondoljunk itt Budapest tényleges — sok regionalizációs kísérlet során kialakított, szerzőnként más és más körzetváltozataira, míg legvégül a népgazdaság területi tervezési egységeként elfogadott Központi Körzet hagyományos közigazga-

tási egységeket Pest megyét és Budapestet vonta össze. Félreértések elkerülése végett hangsúlyozzuk, itt nem az urbanizálódás vagy agglomeráció képződés eltérő — kapitalista, szocialista és kommunista — „útjairól” van szó, csupán pusztá tényeket rögzítünk.

De hasonló a helyzet a többi országban is. A megcsontosodott tradicionális közigazgatási rendszer áttörése — politikai, gazdasági, statisztikai stb. okok miatt — rendszerint ezen a szinten már nem következik be. (Persze van ellenpélda is. A lengyel közigazgatási reform például merészebb volt.) A hivatalosan elismert fővárosi régiók (vonzáskörzetek) a vizsgált országokban az országterülettel és a fővárossal arányosan más és más nagyságúak.

		km ²
Központi Körzet (régió)	(Pest megye + Budapest)	6 919
Région Parisienne	(6 központi département + Ville de Paris)	10 547
Moszkvai Körzet	(M-i oblaszty + Moszkva)	47 990

Összegezve: az agglomeráció mint térbeli kategória (urbanisztikai, városföldrajzi terület egység) lehatárolását *térfilozófiai* problémaként kell értelmezni. Határmegvonása mindig önkényesnek tűnhet, a szubjektív színezetet mindig magán viseli, így támadható. Egy-egy nagyvárosi agglomerációban igen sok *lényeges* ismérv halmozódik. A kritériumrendszer kiválasztása a szemléleti módtól (morfológiai, funkcionális, tervezési), a probléma megközelítésétől függ.

Az agglomeráció —, mint településegység — a földi (földrajzi tér egy kiragadott részlete. Mint térbeli egység magán viseli a (filozófiai) Tér sajátosságait. A Tér *dialektikája*: egyszerre folytonos és megszakított. Attributumai: a kontinuitás és diszkontinuitás. A Tér *folyonossága* az együttlévő dolgok kapcsolatainak állandó *határtalan* jellegét emeli ki. *Megszakítottsága* a Tér szakaszos voltában tükröződik, ami a *lehatároltságban*, konkrét kiterjedésben nyilvánul meg.

A határtalan Tér bárminemű *lehatárolása*, tehát a megszakítottság túlhangsúlyozása *antidialektikus*. A *határmegvonás* erőszakvétel a Tér lényegén, következésképp *mindig szubjektív színezetű*. Ez véleményem szerint mindenféle térbeli egység lehatárolásának sarkalatos filozófiai alapja (Katona Sándor, 1973.).

A Tér a valóságban tehát sohasem lehet csak megszakított, következésképpen sohasem határolható le egyértelműen. A relatív megszakítottság mellett mindig jelen van a folytonosság, ez az abszolút jelleg. Ez meghatározott, állandóan ismétlődő, változó struktúrákból és azok végtelen kombinációjából tevődik össze. Maga az agglomeráció — a településegység — állandóan növekszik, térbeli szerkezete változik, határmegvonása is időleges, s idő múltán felülvizsgálatra szorul. A kutatások jelenlegi állásából és a változt eszmefuttatásból az agglomeráció definíciójára joggal érezzük alkalmazhatónak azt, amit Teleki Pál (1936) — igen dialektikusan — város fogalomra érvényesnek tartott, nevezetesen a város — ill. esetünkben az *agglomeráció* — *tértől, időtől függő kategória, mindig az, amit adott időben és helyen akként értelmeznek.*

3. A budapesti agglomeráció elhatárolása, felosztása

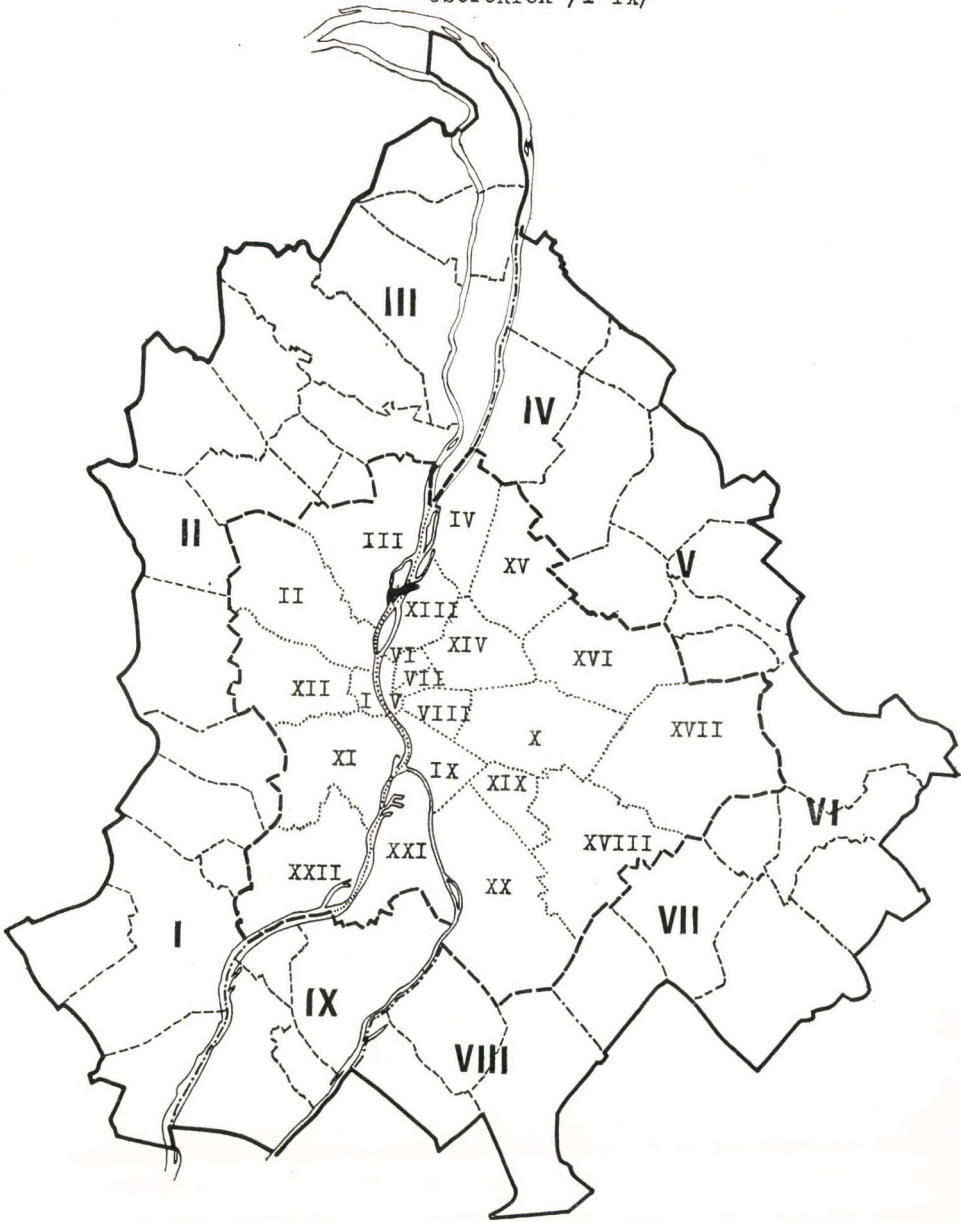
A budapesti településeggyüttes a 22 kerületből álló fővárost és a 44 településből kialakított agglomerációs gyűrűt foglalja magába. Főbb adatai: területe 1668 km², lakossága 2,4 millió fő (1975), népsűrűsége: 1468 fő/km² (részletesen ld. az 1. táblázatot). A vonzott települések közül három városi jogállású: Szentendre, Százhalombatta, Dunakeszi. 1979. január 1-től Erd is városi jogot nyer.

A főváros az ország legmagasabb szintű társadalmi-gazdasági központja. Az agglomerációs gyűrű pedig az előbbi hatására létrejött, az ország legdinamikusabban változó térsége, ahol a népesség gyarapodása a felszabadulása óta tartósan a legkiemelkedőbb értéket mutatja.

Az agglomeráció tényének mind markánsabb felismerése a hatvanas évek elejére tehető, lehatárolása sok vitát kavarázó fogas kérdés volt, amely az 1005/197. (II. 16.) Korm. sz. határozattal nyugvópontra jutott (korábban 64 településes variáns volt). Ennek vitathatóságát a korábbiakban elméletileg megvilágítottuk. A funkcionálisan (munkahely-lakóhely) már régóta egységként jelentkező településeggyüttes egységes fejlesztési tervét 1973-1975-ben dogozták ki (BVTV), így ma már tervezési-fejlesztési egységet is képez. Ennek ellenére korábbi közigazgatási beosztását megőrizte. Az egymás mellett létező – olykor egymás ellen ható – kettős beosztás a gyakorlati élet szintjén a jövőben mind több probléma forrása lesz, ami egyre égetőbben veti a közigazgatás reformját.

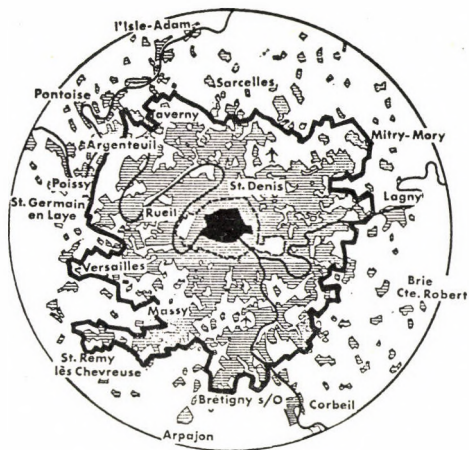
A tervezők a 44 vonzott települést 9 településcsoportba sorolták, s azokon belül egy-egy településcsoport-központot jelöltek ki. (2. ábra.) Ezek szervesen illeszkednek a főváros-szerkezet decentralizációját megtestesítő városrészközpontok rendszeréhez, s így egységes egészet alkotva a fővárosi térség optimális fejlesztését hivatottak elősegíteni. *Véleményünk szerint a főváros esetleges közigazgatási beosztásában végrehajtandó változás (kerületösszevonás) bármilyen lesz is, az csupán akkor éri el célját, ha messzemenően összhangban van a tervezési elképzelésekkel, sőt ha az így kialakított új igazgatási keretek harmonizálnak az agglomerációs gyűrű szerkezeti felépítésével is.* (3. ábra.)

A BUDAPESTI AGGLOMERÁCIÓ TERVEZÉSI FELOSZTÁSA, TELEPÜLÉS-
CSOPORTOK /I-IX/

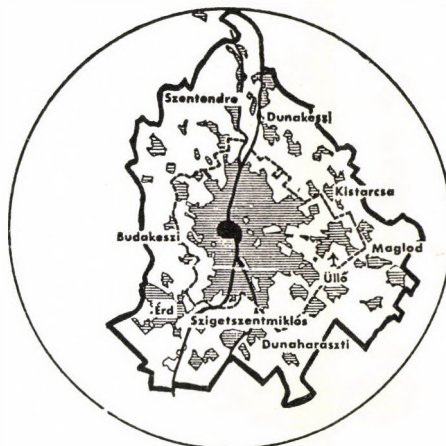

A BUDAPESTI TELEPÜLESEGYÜTTES JAVASOLT KÖZIGAZGATÁSI FELOSZTÁSA

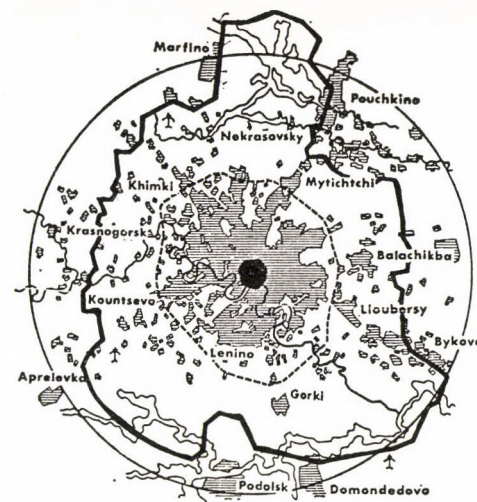

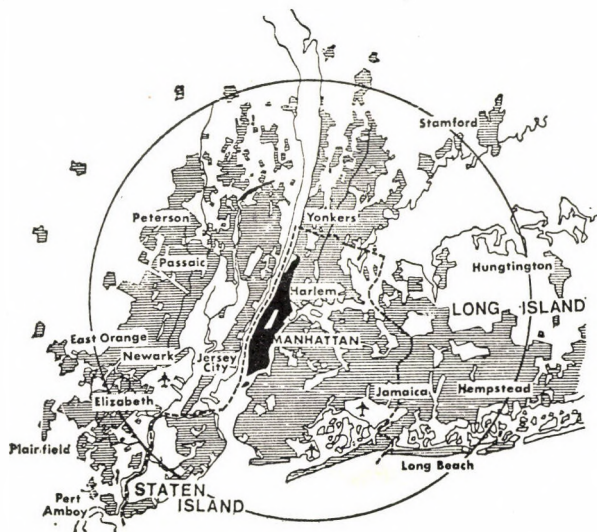
PÁRIZS

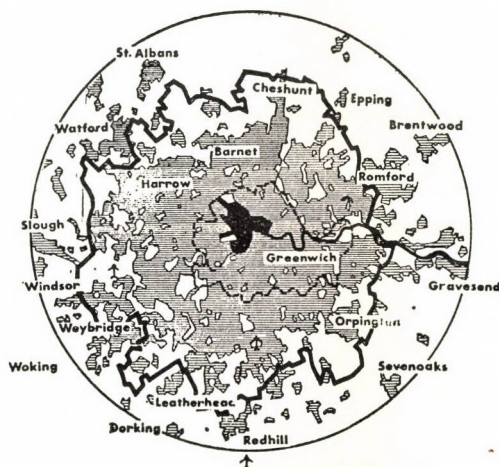
BUDAPEST

MOSZKVA

NEW YORK

LONDON

0 5 10 25 km

- a Városközpont
- b Város közigazgatási határa
- c Agglomeráció beépített területe
- d Agglomeráció hivatalos határa

Néhány világváros agglomerációs területe

IRODALOMJEGYZÉK

- Baráth Etele** 1975.: Az agglomerációk tervezési kérdései Magyarországon. — Városépítés 1975. 6. 37. p.
- Bencze Imre—Katona Sándor** 1970.: Francia föld — francia nép. Bp., Gondolat Kiadó, 309. p.
- George Pierre** 1967.: La France. PUF, Paris, 269. p.
- Katona Sándor** 1973 a.: Est-ce qu'ilya des régions en Hongrie? in: La région. Problèmes théoriques et méthodologiques, (édité: par. S. Katona) Vème Colloque franco—hongrois de géographie, Bp. pp. 95—101.
- Katona Sándor** 1973 b.: Présentation de Budapest. Guide. Vème Colloque de géographie franco—hongrois, Bp. MTA Földrajztudományi Kutató Intézet, pp. 1—27.
- Katona Sándor** 1975.: Aménagement de la structure spatiale de l'agglomération de Budapest. Vème Colloque de Géographie franco—hongrois, (Bordeaux—Toulouse.) MTA Földrajztudományi Kutató Intézet, 17. p.
- Katona Sándor** 1976.: The organization of geographical space in the Budapest agglomeration. — Geography of population. Moskwa IGU. Fcetion. 7. pp. 279., 282.
- Kilényi Géza** 1977.: A fővárosi igazgatás és a Budapesti agglomeráció igazgatásának továbbfejlesztése I.—II. kötet — MTA Állam- és Jogtudományi Intézet Bp.
- Lappo—A. Chikishev—A. Bekker** 1976.: Moscow-Capital of the Soviet Union, A Short Geographical Survey. Progress Publishovs Moskow. 153. p.
- Lettrich Edit** 1975.: Településhálózat, urbainzáció, igazgatás. Bp. MTA Állam- és Jogtudományi Intézet 96. p.
- Mendöl Tibor** 1963.: Általános településföldrajz Bp. Akadémiai Kiadó 567. p.
- Moszkva is Podmoszkovnjüje rajonü. Voproszú Geografii 51 tom. Moszkva 1961. 225. p.
- Prinz Gyula** 1933.: A földrajz és államigazgatás szolgálatában. — Földrajzi Közlemények LXI. 4—6. pp. 69—81.
- Teleki Pál** 1936.: A gazdasági élet földrajzi alapjai. Bp. I.—II. Bp. 751. p.
- Trofimov, V. I.** 1976. Moszkva. Putedovile! po rajonam. Moszkva. 454 p.

DER BEGRIFF, DIE ABGRENZUNG UND DIE KLASSIFIKATION DER AGGLOMERATION

(Theoretische, methodologische, praktische Fragen auf Grund des Beispiels:
Budapest und sein Umland)

(Dr. Sándor Katona)

Während der räumlichen Entwicklung der Verwaltung wurde immer mit den Forschungsergebnissen der Geographen gerechnet. Die wichtigste Aufgabe ist zur Zeit die Definition der Agglomeration klar zu machen. Agglomeration wird ein solcher Siedlungskomplex genannt, in dem die Kernstadt mehrere naheliegende kleinere Siedlungen in sich hat. Die Ungeklärtheit des Begriffes wird aus den verschiedenen Weisen des Kriteriums systems bei der Abgrenzung entstanden. Daraus ist darauf zu schliessen, dass die Abgrenzung der Agglomeration, also die einer räumlichen Kategorie als eines der raumphilosophischen Probleme zu interpretieren ist. Irgendeine Abgrenzung des endlosen Raumes ist immer antidialektisch und subjektiv. Die Agglomeration ist eine solche Kategorie, die sich immer von Raum und

Zeit abhängt und immer die, wie sie in gegebener Zeit und gegebenem Raum bestimmt wird. Die Festsetzungen wurden auf Grund der Agglomerationen Budapest, Moskau, Paris geäußert. Bei der Bestimmung der Verwaltungsaufteilung von Budapester Agglomeration ist Harmonie zwischen den Planungsvorstellungen und dem ringförmigen Aufbau der Agglomeration nötig.

ПОНЯТИЕ, ДЕЛИМИТАЦИЯ И КЛАССИФИКАЦИЯ АГЛОМЕРАЦИИ

(Теоретические, методические и практические вопросы
по примеру Будапешта и его окружения)

(Д-р Шандор Катона)

Автор подчеркивает, что территориальное развитие государственного управления всегда рассчитывало на результаты исследований географов.

Жгучей задачей считается выяснить понятие агломерации. По мнению автора агломерация является ансамблем поселений, в котором город-центр абсорбирует несколько из соседних небольших поселений. Устанавливается, что невыясненность понятия вытекает — между прочим — из способов подхода другого и другого взгляда к системе критериев по делимитации.

Автор пришел к выводу, что необходимо понимать делимитацию агломерации, как пространственной категории, проблемой философии пространства.

Всякое размежевание бесконечного пространства является антидиалектическим и всегда субъективным. Агломерация считается категорией, зависящей от пространства и времени; таким образом, она всегда то, что понимается в определенном пространстве и времени таким качеством.

Автор пришел к своему выводу на основе сравнения будапештской, московской и парижской агломераций. По его мнению в определении административного деления будапештской агломерации обязательно требуется соответствие между представлениями планирования и структурой агломерационного кольца.

A TANÁCSOK ÉS SZERVEIK KAPCSOLATRENDSZERE A KIALAKULÓ AGGLOMERÁCIÓKBAN

Dr. Iváncsics Imre

I.

1. A hazai szakirodalomban az agglomerációval kapcsolatos kutatások fellendülése alig egy évtizede következett be. Ezek egy jelentős része azonban elsősorban a főváros és térségére terjed ki. A hazai munkálatoknak – nézetem szerint – jelentős „lökést” adott a központi jogi szabályozás is.

A szakirodalom nem kis hányada — érthető okból — újra és újra napirendre tűzi az agglomeráció fogalmának meghatározását, vagy a jellemző sajátosságok csokorba gyűjtését. Ez a tény azonban ez ideig vajmi kevésbé segítette elő az „egynyelven beszélést”. A nézetek ma is meglehetősen sokszínűek. A két szélső pólus röviden a következőkkel jellemezhető.

- a) Az agglomeráció kialakulása a viiágvárosok sajátossága. E városok térségében ugyanis olyan népességtömörülés jött létre, amelyen belül a gazdasági, társadalmi kapcsolatrendszer nagy intenzitású.
- b) Az agglomeráció a kisebb — hazai vonatkozásban szinte nagyközségi szintű — települések körül is kialakulhat. Ennek feltétele lényegében az, hogy a centrumtelepülés ellátó-szolgáltató szerepköre a környékére is kiterjed.

2. Magam azt az álláspontot képviselem, hogy az agglomeráció lényegét a centrum (esetleg több centrum) és a környező térség települései közötti kapcsolat intenzitásának erősségében kell keresnünk. Nézetem szerint a centrum nagyságrendje bár önmagában nem meghatározó jelentőségű, de egyik fontos előfeltétele az agglomerációs folyamat kialakulásának. Igazgatási szempontból a centrum és a környék közötti kapcsolat főbb területeinek a következőket tartom:

- a) A legnagyobb mértékben befolyásoló tényezőnek a termelőerők koncentrációja tekinthető.
- b) A kapcsolat erősségére közvetlenül kihat a földrajzi adottság, a távolság, illetve a közlekedési lehetőség.
- c) A szolgáltatás, ellátás területén a központ szerepköre az agglomerálódó térségben megnövekszik. Szolgáltatásainak jelentős részét a környék is igénybe veszi (részben a centrumban, részben pedig magukban a környező településeken).
- d) A kapcsolatok körében külön figyelmet érdemelnek azok a lehetőségek, amelyeket a környék nyújt a centrum részére. (Munkaerő, esetleg mezőgazdasági termékek, üdülőterületek, hétvégi telkek stb.)

Végül az agglomerálódás lényegével összefüggésben még egy megjegyzés. Az agglomeráció mikénti alakulása, fejlődése hosszabb-rövidebb folyamat eredménye. Ennek lezárása azonban a gyakorlatban aligha képzelhető el. A társadalmi, gazdasági, műszaki fejlődés újabb és újabb területeken

nyit lehetőséget a kapcsolat alakításához, illetve biztosítja a meglévő kontaktusok céltudatos erősíthetőségét.

Én kissé túlzottnak tartom azokat a megállapításokat, amelyek hazai vonatkozásban — a főváros és térségének kivételével — kialakult vagy éppen kifejlődött agglomerációkról tesznek említést. Ismereteim szerint e tárgyban az MTA Dunántúli Tudományos Intézete irányítása mellett Pécs és térségében végezték az egyik leginkább részletező felmérést és elemzést. E munkálatok során bár nagyon sok vonatkozásban intenzív kapcsolatokat tártak fel, a részterületeken levont következtetések azonban korántsem általánosíthatók, sőt néhány összefüggésben az agglomerálódásnak csupán a kezdeti jelei mutathatók ki. Ettől a képtől más térségekben végzett és publikált felmérések eredményei sem térnek el számottevően. A fentiekre tekintettel nemcsak szerényebbnek, de pontosabbnak és főleg reálisabbnak tartom, ha az említett kivételtől (Budapest és térsége) eltekintve kialakulóban lévő agglomerációról beszélünk hazai viszonyok között.

II.

1. Magyarországon a kialakuló agglomerációk igazgatási gondjai — a főváros kivételével — eddig közel sem jelentkeztek olyan súllyal, hogy sürgős beavatkozásokat kényszerítettek volna ki. (Külföldi példák az utóbbira szép számmal vannak). Kétségtelen tény, hogy társadalmi-gazdasági viszonyaink lényegéből következően a nehézségek egy része könnyebben elhárítható, mint a fejlett polgári államokban. Emellett azonban még két tényező is szerepet játszik.

- a) Nagyvárosaink és ezek térségeinek nagyságrendje messze van attól, hogy igazgatásilag „átfoghatatlanok” legyenek.
- b) Az agglomerációs folyamat — mint erre már utaltunk — nem ért még el magas szintet.

Az említettek azonban semmiképpen sem indokolják a folyamat kutatásának mellőzését. Mindenképpen szükségesnek tartjuk a „felkészülést”, és nem utolsó sorban a folyamat társadalmi érdekeknek megfelelő tervszerű befolyásolását. A *közigazgatási feladatok* álláspontom szerint két csoportba sorolhatók:

- a) Mindenekelőtt az kívánatos, hogy a közigazgatás fordítson figyelmet az agglomerálódásra, ismerje meg az agglomerálódó területrészen belüli társadalmi, gazdasági kapcsolatokat, ezek intenzitását. Tárja fel a tényleges helyzetet, mindazokat az összefüggéseket, amelyek igazgatási szempontból relevánsak. A megbízható következtetések kialakítása *komplex vizsgálódást és ez alapján szintetizálást* tesz szükségessé. Tapasztalatok is bizonyítják, hogy egy-egy még olyan jelentős terület feltárása mint pl. az ingázás, sem nyújt elegendő alapot a kapcsolatok egyértelmű megítéléséhez, általános következtetések levonásához.
- b) Megbízható és értékelt információk birtokában kerülhetnek csak abba a helyzetbe az érintett közigazgatási szervek, hogy tevékenységükön keresztül *kedvező irányba tereljék* az agglomerálódást. Amennyiben elfogadjuk e folyamatok alapvetően hasznos voltát a területfejlesztésben, akkor ezzel egyidejűleg az államigazgatási szervek befolyásoló, irányító tevékenységének kialakítása mellett is állást foglalunk.

2. A jelenlegi helyzet elemzésekor mindenekelőtt arra kell rámutatnom, hogy *igazgatási rendszerünk alig veszi figyelembe az agglomerációs folyamatokat.* (Ez alatt közelebbről azt értem, hogy nincsen külön agglomerációra „szabott” igazgatási struktúra. A rendelkezésre álló megoldások nemcsak az agglomerálódó térségekben alkalmazhatók.)

A fentiekből adódik az agglomerációk igazgatásával összefüggő egyik központi kérdés: Vajon a *jelenlegi lehetőségek* elegendőnek bizonyulnak-e ahhoz, hogy kellő hatékonysággal szolgálják a fejlődést, vagy újabb megoldások után is indokolt kutatni?

A mai helyzet értékelésekor abból indulok ki, hogy az agglomerálódó térségeken belül — a főváros, illetve környéke ugyancsak kivétel — a települések státusza eltérő. Megyei város, város, nagyközség és község (az utóbbi kettő önálló és közös tanácsú is lehet) egy-egy térségben egyaránt megtalálható. A státuszbeli különbözőség gazdasági, politikai és egyéb területeken eltérő potenciát takar. A települések hierarchikus rendszeréből következik, hogy a magasabb szinten álló település funkció-rendszere kiterjedtebb és kisebb-nagyobb körben környékére is kihat. Ugyanez az alsó szintről értelemszerűen nem mondható el. Az eltérések a településeket közvetlenül irányító tanácsi szervezetben is érvényesülnek, azonban *csak korlátozott mértékben.* A felsorolt településkategóriákban ugyanis helyi tanácsok működnek. Van közöttük különbség a feladat- és hatáskörök terén, méginkább pedig a tényleges súlyukban, „teljesítőképességükben”. A helyi tanácsi jelleg azonban egy szempontból mindenképpen meghatározó jelentőségű: közöttük sem alá-fölrendeltségi, sem pedig irányítási kapcsolat nincsen — egymásnak mellérendeltek. A kérdés tehát akként módosul, hogy a *mellérendeltségi viszony* adta lehetőségek mennyiben elegendőek az agglomerációs folyamatok befolyásolására?

Ebben az összefüggésben két kérdéskör érdemel közelebbi figyelmet. (Megjegyzem, hogy egyik sem csak az agglomerálódáshoz kapcsolódik.)

a) A tanácsok és szerveik közötti együttműködések.

b) A városkörnyéki igazgatási modell.

ad a) A jogi szabályozás áttekintése arról győz meg bennünket, hogy a központi irányítás a jogalkotáson keresztül szorgalmazza és elő kívánja segíteni a *tanácsok együttműködését.* Ennek keretét és főbb területeit a Tanács-törvény körvonalazza: „A tanács megállapodhat más tanáccsal abban, hogy meghatározott hatáskört közösen létrehozott szerv útján gyakorolnak, közösen vállalatot vagy intézményt hoznak létre.” Bár a törvény a megállapodások létesítését nem köti ahhoz a feltételhez, hogy ezek csak egymással szomszédos vagy közelfekvő tanácsok között jöhetnek létre, a távolságot azonban mint egyik alapvető tényezőt számításba kell venni.

A hivatkozott szabályozás jelentősége aligha kíván részletes méltatást. A témát illetően mindenekelőtt azt emelem ki, hogy az együttműködés lehetőségének biztosítása a települések és területrészek fejlesztésében kölcsönös előnyöket hozhat magával, nagy mértékben elősegítheti, továbbá társadalmilag is hasznos irányba terelheti a kapcsolatokat. Nem állnak országos adatok arra vonatkozólag rendelkezésemre, hogy a szabályozás következtében közös szervek és munkaszervezetek létrehozása milyen mértékben vált gyakorlattá. Baranya megyében mind a hatósági igazgatásban, mind pedig a gazdálkodás területén számos megállapodás jött létre. Úgy vélem, a lehetőségek azonban koránt sincsenek kihasználva. A közös szervezet létesítésével, irányításával szükségszerűen együttjáró nehézségek mellett ehhez

minden bizonnyal ma még szemléletbeli problémák is hozzájárulnak. Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy kisebb községek fejlesztési eszközökkel közös munkaszervezet létesítéséhez alig-alig tudnak hozzájárulni.

Általában úgy vélem, hogy a tanácsok közötti együttműködésben még csak a kezdeti lépések történtek meg, inkább lehetőségek vannak, mint tényleges kapcsolatok. Joggal vethető fel ezek után az az aggály, hogy az együttműködés lehetősége az egymás közötti viszonyban elegendőnek mutatkozik-e. Az együttműködés lényegéhez ugyanis kétségtelenül hozzátartozik az is, hogy az ebben résztvevők önkéntesen, szabad elhatározásukból vállalnak szerepet, illetve feladatokat.

ad b) Tekintettel arra, hogy a városkörnyéki igazgatási modellel Galabár Tibor elvtárs előadása nyomán megismerkedtünk, én csupán néhány következtetés levonására szorítokozom.

A város és környékének igazgatási kapcsolatrendszerét a következők miatt nem tekintem minden vonatkozásban kielégítőnek.

- a) Az igazgatási kapcsolatok „lemaradnak” a tényleges gazdasági-társadalmi kontaktusok mögött. Ebből adódóan az utóbbiak hatékonyabb szervezésére csak részben alkalmasak.
- b) A város és környékének összehangolt, megalapozott fejlesztése jelenleg megfelelő színvonalon nem biztosított. Már a tervezés stádiumában is számos nehézség okozója a viszonylag erős különállóság. A koordináció hiánya miatt bekövetkező problémák a jövőben súlyosabban jelentkezhetnek.
- c) A város és városkörnyéki községek tanácsai szerveinek kapcsolatában véleményem szerint is indokolatlanul kevés a „kényszerpálya”. Nagyon sok múlik az együttműködésre való hajlamon, a szervek tisztviselőinek, vezetőinek szemléletén és készségén. Elismerve az ebből eredő kezdeményezések eddigi pozitív szerepét, mégis úgy vélem, a jogilag intézményesített kapcsolatoknak — amelyek nem jelentenek okvetlenül alá-fölérendeltségi viszonyt — nagyobb teret kell biztosítani.

Kritikai észrevételemet fenntartva a kétféle megoldási lehetőségéről, illetve ezek „kombinálásáról” végül is az a véleményem, hogy eredményesebb kihasználásuk hozzásegíthet az agglomerációs folyamatok igazgatási problémáinak jobb megoldásához.

III.

Az igazgatási rendszer távlati fejlesztésével összefüggésben mindenkéltől az vár eldöntésre, hogy a centrum és a térség települései között milyen kapcsolati rendszert célszerű kialakítani?

Abból indulok ki, hogy a jelenlegi fejlődési szakasz nem sürget robbanásszerű változásokat. A létező igazgatási problémák súlya nem hasonlítható össze sem a világvárosi agglomerációkéval, sem pedig a viszonylag fejlett agglomerálódó térségekével. Éppen az utóbbiakra tekintettel azonban, legalább a gondolkodás szintjén nem látjuk haszontalannak a felkészülés megkezdését.

Megfontolandó továbbá az is, hogy vajon mikor a legcélszerűbb az igazgatási struktúra jelentősebb változtatása. Közismert, hogy nagyon sok

gazdasági, társadalmi és politikai tényező gondos értékelése szükséges a reformok végrehajtása előtt. Úgy vélem, hogy a végletek felé közelítő álláspontok elfogadása e téren is egyaránt kifogásolható. A türelmetlenség éppen olyan káros, mint az indokolt korszerűsítések halogatása. Nem kerülheti el viszont figyelmünket több szocialista ország gyakorlata, amelyből arra következtethetünk, hogy időben igyekeznek megelőzni a problémákat és szervezeti változtatásokkal is segíteni kívánják a kibontakozást.

Az a véleményem, hogy az *annektálás* lehetőségéről és indokolt esetben az alkalmazásáról helytelen lenne eleve lemondani. Az esetenkénti kedvezőtlen tapasztalatok, az elkövetett túlzások kétségtelenül óvatosságra intenek, de hazai viszonyaink között nem kérdőjelezi meg e megoldás léjogosultságát. Ehelyütt röviden két egymáshoz szorosan kapcsolódó tényezőre hívom csak fel a figyelmet:

- a) A centrum körüli települések egy része már ma is szinte összeépült a központtal.
- b) A nagyvárosok igazgatási határai a centrum további térbeli terjedését előbb-utóbb már nem teszik lehetővé.

Nem igényel bővebb bizonyítást, hogy az agglomerálódó térségen belül, *döntő súlya a központi településnek* (esetleg településeknek) van. Ennek nézetem szerint az igazgatási kapcsolatrendszerben is tükröződnie kell. A megoldások többfélék lehetnek.

Az egyik lehetőséget dr. Dányi Pál elvtárs már elemezte. Nevezetesen: a megyei tanácsok koordináló, irányító tevékenységét. Én röviden másik két megoldásra térek ki.

1. A centrum tanácsi szerveinek *irányítási jogosítványokkal való felruházása*. A konkrét megoldási lehetőségek itt is többfélék (pl. a megyei hatáskörök részbeni decentralizálása, új hatáskörök kialakítása stb.). Ebben a rendszerben az is elképzelhető, hogy az agglomerálódó térség tanácsi szerveinek *önállósága részben csökkenne*, vagy bizonyos hatáskörök gyakorlása (pl. fejlesztési és rendezési terv elfogadása) előzetes egyetértés megszerzéséhez vagy utólagos jóváhagyáshoz lenne kötve.

Részen ehhez a megoldáshoz hasonló a *külön agglomerációs igazgatási szervezet* kiépítése. A magam részéről ezt a lehetőséget sem zárnám ki. Esetleges megvalósítása azonban a területi igazgatási struktúrát közvetlen közletről érintené.

E téma beható vizsgálata kapcsán mindenekelőtt a tanácsok önkormányzati jellegének, önállóságának *reális, túlzásoktól mentes értékelése* és kidolgozására, illetve az irányítási eszközrendszer differenciált, árnyalt kimunkálására érdemes megkülönböztetett figyelmet fordítani.

2. Kiindulhatunk a jelenlegi rendszerből, — amelyben a *kapcsolatok* az együttműködés fejlesztése nyomán tovább bővíthetők. Itt azonban a már említett együttműködési készség léte vagy nem léte szinte mindent eldönthet. Emiatt mindenképpen azon a nézeten vagyok, hogy a kontaktusok intézményesítése elengedhetetlen. A megvalósítás módját pedig abban látom, hogy a központi szabályozás a kiemelkedően fontos területeken *előírja az együttműködési kötelezettséget*. (Megjegyzem, hogy a Tanácstörvény már ma is tartalmaz hasonló rendelkezéseket, igaz nem a tanácsok közötti együttműködésre, hanem a tanácsok és nem tanácsi szervek közötti kapcsolatra). Naivitás lenne elvárni, hogy pusztán egy ilyen jellegű szabályozás megalkotásával minden nehézség megelőzhető, és az agglomerációs térség fej-

lesztése a kívánt mértékben és irányban befolyásolható. A jelenlegi rendszerhez képest azonban a vázolt megoldás több reménnyel kecsegtet.

Végül az együttműködés fontosabb területeinek mindenképp az alábbiakat tekintem:

- távlati fejlesztési koncepciók kimunkálását;
- a települések fejlesztését elsősorban befolyásoló tervek (fejlesztés és rendezési tervek) közös előkészítését, egyeztetését;
- meghatározott intézményhálózat közös létesítését és működtetését;
- egyéb munkaszervezetek közös alapítását.

Ebben a rendszerben jelentős előnynek minősíthető az is, hogy az együttműködés minden bizonnyal *stabilabbá, tartósabbá* válik.

BEZIEHUNGSSYSTEM DER RÄTE UND IHRER ORGANE IN DEN HERAUSBILDENDEN AGGLOMERATIONEN

(Dr. Imre Iváncsics)

Der Meinung des Vortragenden nach ist ein Extrem in Ungarn über herausgebildete Agglomerationen (Budapest und Budapester Umgebung ausgenommen) zu sprechen, weil bei uns höchstens herausbildende Agglomerationen zu erwähnen sind.

Eben darum gibt es in Ungarn keine ernstere Probleme im Verwaltungssystem, was nicht bedeutet, dass die Vorbereitung nicht nötig ist. Die Verwaltungsaufgaben im Zusammenhang mit dem Agglomerationsprozess sind:

- Komplexe Untersuchungen über die gesellschaftlichen, wirtschaftlichen Beziehungen des Agglomerationsgebietes,
- Mit den zur Verfügung stehenden Informationen ist der Agglomerationsprozess durch die Tätigkeiten der Verwaltungsorgane in die nötige Richtung zu lenken.

Dann wurden die Probleme entworfen, die im heutigen Verwaltungssystem zu erfahren sind (Zusammenarbeit, Stadtumland).

Die folgenden sind im Laufe der langfristigen Entwicklung des Verwaltungssystems vorzustellen:

1. Berechtigungen der Leitung der Rätorgane von Zentrum zu sichern, oder Ausbau eigenes Verwaltungssystems in Agglomeration.

2. Vom heutigen System ausgegangen die Zusammenarbeit nach „Zwangsrichtungen“ zu lenken, insbesondere mit gemeinsamer Funktion und Errichtung bestimmtes Institutsnetzes und mit der Planung.

СИСТЕМА ВЗАИМООТНОШЕНИЙ МЕСТНЫХ СОВЕТОВ И ИХ ОРГАНОВ В ФОРМИРУЮЩИХСЯ АГЛОМЕРАЦИЯХ

(Д-р Имре Иванчич)

Автор обращает внимание на то, что сложившиеся в Венгрии агломерации невозможно сравнивать (за исключением будапештской агломерации) с известными большими агломерациями в мире.

Именно поэтому у нас до сих пор не возникнуты более сложные проблемы в системе управления. Несмотря на это мы должны подготовиться к ним. Задачами государственного управления, связанными с агломерированием, являются:

- комплексные изучения, проводимые в области социально-экономических взаимоотношений в агломерирующемся пространстве;
- обладая так полученными информациями: ориентирование агломерирования на благоприятное направление с помощью деятельности органов государственного управления.

Автор рассматривает проблемы, возникающие в настоящей системе управления (и связанные с сотрудничеством и окрестностью города).

Что касается развития системы управления на долгий срок, автор считает возможными нижеследующие варианты:

1. Необходимо было бы либо присвоить права на управление органам местного совета, действующим в центре агломерации, либо создать самостоятельную управленческую организацию агломерации.
2. Исходя из нынешней системы возможно было бы направить сотрудничество к „принудительным путям”, преимущественно при планировании и совместном создании и эксплуатации сети определенных учреждений.

A VONZÁSKÖRZETEK LEHATÁROLÁSÁNAK PROBLÉMÁJA

Bobuš, Alexander

A vonzaskörzetek lehatárolásának problémája a szakirodalomban nagy figyelemnek örvend, sok szerző foglalkozik vele. Jellemző ezekre, hogy a vonzaskörzetek lehatárolásához és sajátosságaik meghatározásához nem találhatunk egyértelmű kritériumrendszert a különböző országokban, azonban minden ország vonzaskörzet kutatásában vannak bizonyos közös jegyek. Minden vonzaskörzetre jellemző, hogy létezik egy *központi magja*, amely a vonzásterületekkel van kapcsolatban. A központi magban és annak vonzásterületén bizonyos elemek *nagyobb tömörülése* fordul elő, mint más területeken. Bizonyos elemek tömörülése relatíve kis területen a vonzaskörzetekre oly jellemző, hogy nevét is innen nyeri. Az elemek *nagy tömegű felhalmozódása* és azok sűrűsége nem csupán a központi területen, hanem az egész vonzaskörzetben alapvetően jellemző.

A vonzásterületeken a *központi mag lehatárolása* általában nem okoz nehézséget. Ilyenkor mindig egy *nagyobb városról* van szó. A kérdés csupán mindig az, mi az alsó határ, amikor egy várost nagynak, avagy egy vonzásterület magjának nevezhetünk. A szakirodalomból kitűnik, hogy ez a nagyság fölfelé és lefelé különféle eltéréssel, de legtöbbször kb. 100 000 lakos körül mozog. Véleményem szerint, az eltérő lakosságszámú és nagyságú városokkal rendelkező országokban a vonzásterületek központi magját is eltérő nagyság figyelembevételével kell megállapítani. A több tízmillió lakossal rendelkező országokra érvényes vonzaskörzetek nem biztos, hogy megfelelnek egy kis országban. A különböző országokban létezhetnek olyan vonzaskörzetek, amelyek ugyan a vonzaskörzet — relatív értelemben — jegyét hordozzák magukban, azonban abszolút értelemben közöttük különbségek vannak. Az ilyen esetben elsősorban a vonzaskörzet lakosságszáma a meghatározó.

Levonható tehát az a következtetés, hogy a vonzásterület központi magjában levő lakossági szám alsó határának megállapításánál az a kritérium alkalmazható, hogy az ország teljes lakosságának kb. 1⁰/₀-a legyen, mindez azonban megint csak nem lehet minden esetben általános feltétel.

Véleményem szerint, a vonzásterület központi magjában levő lakossági szám alsó határa Európa legtöbb országában kb. 50 ezer lehet, azzal a feltétellel, hogy természetesen további kritériumok is érvényesülnek, amelyek segítségével bizonyos sűrűségű területet fogadhatunk el.

Csehszlovákia feltételei mellett a következő kritériumokat határoztuk meg a vonzásterület központi magjának lehatárolására:

- a vonzásterület központi magját egy legalább 50 ezer lakosú város képezi vagy városok konurbációja, amelyek legalább 30 ezer lakosúak és így a városok összesen több mint 50 ezer lakossal rendelkeznek,

- a vonzásterület központi magja jelentős központ több ágazatban, munkahelyek szempontjából is (legalább 30 ezer), és a munkalehetőségek legkevesebb 95%-a nem agrár jellegű munkát jelent. Ezt a vonzásterületről a központba való ingázással érik el.
- a központi mag az infrastrukturális ellátottság és a szolgáltatás centruma, kielégítve a környezet lakóinak ezen irányú igényeit, mindez a régió és az egész ország szempontjából is jelentős lehet.

A városoknál, — amelyeknek kb. 50 000 lakosa és kb. 30 000 munkahelye van — további követelménye, előfeltétele az is, hogy a népsűrűség 1 km^2 -re vetítve milyen magas legyen. Például 500 lakos/km^2 -es népsűrűség esetén a szükséges terület 100 km^2 , kb. $5,6 \text{ km}$ sugarú körrel. Egy 1000 lakos/km^2 -es sűrűség esetén a szükséges terület 50 km^2 és kb. 4 km -es sugarú körben helyezkedne el a vonzásterület. Nagyobb problémát a vonzásterületek lehatárolása és meghatározása okozza. A vonzásterületekkel összefüggésben néha megemlítik azt is, hogy nem kell határukat megjelölni, főképp azért, mert ezt csak nagy nehézségekkel lehet megoldani.

Ez a probléma általánosan ismert és több szerzőt foglalkoztat. Vonzásterületről azonban lehatárolás nélkül beszélni nem lehet. A vonzásterületeken ható egyes elemek értékeléséhez nélkülözhetetlen a vonzásterület megállapítása és lehatárolása. A lehatárolás alatt nem egy vonal meghúzását értjük, hanem sokkal inkább egy olyan határ kijelölését, amelyen belül a települések a vonzásterületek tartoznak, és más területektől elhatároltak. A vonzásterület lehatárolása nélkül nem lehetséges a különböző, meghatározó elemeket számszerűsíteni, értékelni.

Ilyen elemek pl. a lakosság száma és szerkezete, a munkalehetőségek száma és szerkezete, az ágazati struktúra, a régióon kívüli és belüli kapcsolatok és relációk, az ingázás nagysága.

A vonzásterületek nagysága nélkül a sűrűséget nem lehet meghatározni, mivel az 1 km^2 -re jutó elemek nagysága, sűrűsége lényegében a vonzásterület meglétének egyik alapvető kritériuma.

A sűrűségszámításokkal összefüggésben egy további probléma jelentkezik, amely szoros kapcsolatot mutat a vonzásterületek lehatárolásával. Amennyiben a megfigyelt elemek sűrűségét hagyományos módon értékeljük, azaz a mennyiség/ km^2 összefüggést használjuk, az a probléma merül fel, hogy milyen nagynak kell a területnek lenni km^2 -ben. Ebből következik viszont az a kérdés, hogyan kell egy ilyen területet (vonzásterületet) lehatárolni. Olyan terület meghatározásával számos szerző foglalkozik, amelyben egy központ található.

Több módszer használatos a vonzásterületek meghatározására, ezek mindegyikének megvan az előnye, és a hátránya. Az alapprobléma a módszereknél abban rejlik, hogy miként határozzuk meg a vonzásterületeket a kiválasztott kritériumok segítségével konkrét feltételek mellett. Ugyanakkor még lehetővé váljon az összehasonlítás is oly módon, hogy a kiválasztott módszer minden vonzásterületnél és minden országban egyaránt használható legyen.

A sűrűség megítélése — hagyományos módon — megköveteli a vonzásterület lehatárolását, és területének meghatározását, mivel így a megfigyelt elemeket összeszámolhatjuk és az 1 km^2 -re jutó nagyságukat megállapíthatjuk. A vonzásterületet ekkor le kell határolnunk a környező településektől, amelyek kölcsönösen egy imaginér határvonalal össze vannak kötve. A kérdés csupán az, hol kell a határvonalat meghúzni. Éppen az olyan von-

zásterületek lehatárolásánál, ahol völgyek, hegyek, erdők stb. vannak, nehéz kérdés ez, mivel a térképen a vonalat eltérő módon húzhatjuk meg.

A vonzásterület nagysága minden módszernél más lehet és ezt a különbséget néhány tíz, sőt néhány ezer km^2 is bizonyítja. Ebből ered a következtetés, hogy a megfigyelt elemek sűrűsége mindig más lesz, mert az elemek értékének változatlansága mellett változó a terület nagysága.

A vonzásterületek lehatárolásának első lépése tehát, az egyes elemek sűrűségének meghatározása a központban, illetve a vonzáskörzetben, és a központi magból kiiinduló bizonyos sűrűségek távolságának megállapítása. Ebben az esetben nem a hagyományos módon — az 1 km^2 -re eső sűrűség számításával — történik a sűrűség értékelése, mivel még nem határoltuk le a területet, azaz nem ismerjük a nagyságát km^2 -ben.

A vonzásterület lehatárolása szubjektív elképzelések szerint, a terület és az értékek meghatározása, azaz a sűrűségszámítások attól függően változnak, hogy ki, hol és milyen határ szerint, mely településeket vont be a vonzáskörzetbe. A határ eltolását abban az értelemben nem tartom objektívnek, hogy a tér kisebb vagy nagyobb legyen, az elérni kívánt 1 km^2 -re jutó sűrűség biztosítására. A vonzásterület jellege és formája mindig más lehet, még akkor is, ha a terület végeredményben ugyanakkora maradt.

Ezzel a problémával kapcsolatban — több vizsgálat alapján — új értékelési eljárást választottunk a különféle elemek sűrűségére egy központ körül. Az elemzésnél előre meghatározzuk az 1 km^2 -re jutó kiválasztott elem sűrűségét (pl. $500 \text{ lakos}/\text{km}^2$ stb.). Elosztjuk a településmag értékét a kiválasztott 1 km^2 -re eső sűrűséggel, amikor is azt a területet kapjuk meg, amely a kiválasztott sűrűség eléréséhez szükséges. A terület kiterjedését térképen is ábrázolhatjuk. Azt a településértéket, amelyet a központ vonzásterületének ezen részén találunk, hozzáadjuk a központ értékeihez. A tényezők értékét mindig az adott sűrűséggel osztjuk, így egy új területet kapunk, amelyben az előre megadott érték átlagosan érvényesül. Ezt az eljárást addig ismételjük a különböző tényezők alapján, amíg a területnagyság jelentősen nem változik. Így megkapjuk a környezetet és határtelepüléseket, amelyeknél az 1 km^2 -re eső adott sűrűség már megváltozik.

A számítások relatív nagy gyakorisága miatt az Intézetünkben a fentebb említett eljárást és számításokat minden olyan központra kis számítógéppel — Szlovákia területén — elvégeztük, amelyeknek a vonzásterületi magjára érvényesek a fenti kritériumok.

A sűrűségeket 100 km^2 -től $10\,000 \text{ km}^2$ -ig választottuk ki. Az eredmények egyértelműen megmutatták, hogy mely területeket lehet a különféle elemek sűrűsége alapján vonzásterületeknek nevezni és hol végződőnek ezek a vonzásterületek.

Az 1 km^2 -re eső, előre kiválasztott sűrűség esetén meghatározható — tájékozódásképpen — a szükséges terület és azok az értékek, amelyek azért kellenek, hogy az 1 km^2 -re eső kiválasztott sűrűséget elérjük. Például az $1000/\text{km}^2$ kiválasztott sűrűségnél a térképen szereplő arány $1 : 100\,000$; 5 cm (5 km)-es sugarú körben, kb. $78\,500$ -as értéket kell kapni. Egy 10 cm -es (10 km) sugarú körnél az érték kb. $315\,000$ lesz, míg egy 15 cm (15 km)-es sugarú körnél kb. $706\,000$.

A hatszög megjelölésénél, egy 5 cm -es sugárral megrajzolt körnél kb. $65\,000$ -es értéket, 10 cm -nél $260\,000$ -et és 15 cm -nél $585\,000$ -et.

Mint már említettük, a határvonalat jelentősen befolyásolhatja a meghatározott terület és annak sűrűsége. Ezért lehetséges az adott elemek

1 km²-re eső sűrűségét kör, vagy hatszög segítségével ábrázolni, vagy a településeket egyenesekkel összekötni. Felmerül a kérdés, melyik módszert kell választani a sűrűség más értékelési módjára és a vonzásterületek lehatárolására. Ebben az összefüggésben különböző eljárásokat elemeztünk, amik eltérő eredményeket hoztak. Megállapítottuk, hogy jelentősen pontosabb és realisabb sűrűségértékeket nyerhetünk egy területen, ha a táj morfológiáját, a települések helyzetét és a közlekedést is figyelembe vesszük. Végül is elhatároztuk, hogy az egyes elemesűrűségek meghatározásánál az „izochron” módszert használjuk.

Az izokronok segítségével, éspedig 15', 30', 45' és 60' percnél zónákat határoltunk le a központ körül, amelyek az ingázás forgalmát mutatják a tömegközlekedés igénybevételével. Az izokronok azokat a területeket fogták át, amelyek a vasút- és közútvonalon fekszenek. A vasútforgalomnál a személyvonatok idejét, a közúti forgalomnál a buszjáratok idejét vagy a két közlekedési eszköz kombinációját alkalmaztuk.

Az egyes izokronok a centrum körül jelentősen kisebb területet fognak át, mint a körrel, vagy hatszöggel jelzettek és ez főképp hegyvidékeknél vagy völgyeknél érvényesül erősen. Az ily módon lehatárolt zónák területét, valamint az egész területet planiméter segítségével lehet mérni. A körrel történő sűrűségi lehatárolás, ahol a kör a környező településeket is magában foglalja, és az izokronok közötti különbségek a legtöbb esetben jelentkeztek. A körrel jelölt terület kétszer, ötször, tízszer olyan nagy volt, mint az a terület, amelyet izokronnal határoztunk meg és ez aszerint változott, hogy mely morfológiai tagolt területen történt a lehatárolás, milyen teljesítőképességű szállítási útvonalakat foglalt a terület magában, és végül miyen szállítóeszközöket vettünk figyelembe.

A vizsgált elemek 1 km²-re eső sűrűségét a vonzásterület központjától különböző irányokba úgy kapjuk meg, hogy az izokronokkal lehatárolt egész területet szektorokra bontjuk, ahol a markáns forgalmi tengelyek találhatóak.

Az egyes szektorok értékének összegével és a területek meghatározásával kiszámítható minden szektorban és azok minden részében a megfigyelt elemek sűrűsége.

Ez az eljárás abban az esetben megfelelő, ha a vonzásterületen az egyes elemek eloszlása nem egyenletes, és azt kell megállapítani, hol nagyobb, illetve kisebb a sűrűség.

A kiválasztott sűrűséggel km²-enként a vonzásterület magja körüli zónák sűrűségét lehet megállapítani és értékelni, valamint a kiszámítható koncentrációs index-szel az egyes zónákban a megfigyelt elemek koncentrációját is. Ezen kívül feltárható még a megfigyelt elemek km²-enkénti sűrűségének felső határa is.

E határok átlépésénél a vonzásterületet vagy annak részét (pl. a magot vagy bizonyos zónákat) telítettnek vesszük, mivel a népességnek, a gazdasági tevékenységnek és az ebből következő munkalehetőségeknek további koncentrációja nehezen megoldható problémákat hoz felszínre. A sűrűség további növekedése, pl. a lakosságszám emelkedése a szükséges tartalékok kimerüléséhez vezet és ennek következtében hiányhelyzet áll elő. A területben, a vízellátásban, az energiaellátásban, a közlekedésben és a szociális infrastruktúra különféle ágaiban keletkező hiányok leküzdése nem csupán olyan probléma, amelynek megoldása ekkor már sürgető feladat, hanem magas realizálási költséggel is együtt jár, valamint további környezetrontást is eredményez.

A vonzásterületekkel kapcsolatban tudomásul kell venni, hogy minden olyan elképzelés, amely a termelési tevékenységek fejlesztésére, további tevékenységek helybeli bővítésére irányul, általában a vonzásterületen nagyobb hatással van, mint más területeken. Mégpedig azért, mert a vonzásterületek rendszerint nagyobb mértékben aknázzák ki tartalékaikat és főképp más területekről származó munkaerőtől függnék. Nem elhanyagolható a környezet kérdése sem, amelynek védelme leginkább a vonzásterületek nagy ipari sűrűsége miatt jelentős problémákat okoz.

A fentebb említett eljárások és kritériumok segítségével megállapítottuk, hogy mely települések körül alakultak ki vonzásterületek, értékeltük bizonyos elemek sűrűségét és kidolgoztuk a vonzásterület lehatárolását.

Szlovákia feltételei között a vonzásterületnek még további kritériumokat is teljesítenie kell, hogy azt sűrűségi magnak nevezhessük:

- a vonzásterületen a népsűrűség legalább 500 lakos/km² és egy km²-re legalább 250 munkalehetőség jusson,
- a vonzásterületen több munkalehetőség legyen, mint amennyi munkaképes korú lakos, ez az ingázást eredményezi,
- a vonzásterület súlya a lakosság szám tekintetében 2,5%-ban és a munkalehetőségek vonatkozásában legalább 2%-ban érje el Szlovákia összértékét,
- a gazdasági egységek és a vonzásterületen belül produktív és improduktív területek között különféle kapcsolatok és relációk létezzenek.

A vonzásterületek lehatárolásával és értékelésével kapcsolatban ki kell emelni, hogy a vonzásterületek nem szilárdan meghatározott határokkal rendelkező adminisztratív egységek. A vonzásterületek általában nem felelnek meg az adminisztratív határoknak. Az is megtörténhet, hogy a vonzásterület két vagy több adminisztratív egységen belül található.

A vonzásterület tehát egy sajátosan lehatárolt területet jelent, amelyben lényegesen több probléma összegződik, mint más országrészekben és megoldásuk is sokkal nehezebb.

Ezért foglalkozunk a vonzásterületek problémájával, lehatárolásával, szerkezetével és célszerű fejlesztésével, és ezért szentelünk neki nagyobb figyelmet a hosszú távú településfejlesztés és a termelőerők elosztásának rendszerében.

PROBLEMATIK DER VERDICHUNGSRAUMBEGRENZUNG

(Dr. Alexander Bobuš)

Der Schwerpunkt der Ballungsgebietforschung liegt in der Abgrenzung des Verdichtungsraumes und in der Festsetzung seines Gebietes. Die Grösse des Stadtkernes ist eindeutig unter den gegebenen gesellschaftlichen, wirtschaftlichen Bedingungen zu bestimmen, aber über die Abgrenzung des Ballungsgebietes ist das nicht mehr zu sagen.

Die Verwendungsbarkeit der Dichtungsrechnung wird vom Verfasser bei der Abgrenzung analysiert und wird ausgehoben, dass diese Methode auch die Bestimmung der Raumgrösse voraussetzt. Durch die Grösse einzelner

Факторы, и для для области уплотнения характеристических данных на 1 км^2 является расширение, также граница области уплотнения установить.

Для от автора разработанная методика не от области уплотнения, а от городского ядра. Так как данные данные плотности и также величина этой области уплотнения установить. От одного комплекса различных факторов будет расширение установлено, и также от оптимального пространства будет через изохроны, через время достижения отграничено.

Наконец будет отмечено, что действия вопросов развития в областях уплотнения очень сложны и поэтому область и ее элементы подробно анализировать. Граница области уплотнения не является жесткой границей и она является в общем с административными границами не идентичной, так как цели и проведение ее развития намного тяжелее и сложнее установить.

ПРОБЛЕМА ДЕЛИМИТАЦИИ ЗОН ТЯГОТЕНИЯ

(Александр Бобуш)

Узловыми вопросами изучения тяготения являются делимитация зоны тяготения и определение ее территории. При данных социальных и экономических условиях единогласно можно определить пространственность центрального ядра, а отграничение зоны тяготения означает сложную задачу.

Автор анализирует применимость расчета плотности в делимитации и подчеркивает, что этот метод обусловлен определением пространственности зоны тяготения. С помощью отдельных факторов, в том числе размеров характерных для зоны тяготения величин на 1 км^2 можно отграничить территорию зоны тяготения, наметить ее границы.

Разработанный автором метод исходит не от зоны тяготения, а от центрального ядра, он относит величину плотности к величине центрального ядра и таким образом можно определить масштаб зоны тяготения. В конце концов масштаб зоны тяготения определяется совокупностью разнообразных факторов, имея ввиду оптимальную с точки зрения времени на доступность (изохрон) территорию.

Наконец автор подчеркивает, что с одной стороны воздействия вопросов по развитию, касающихся зоны тяготения, весьма сложны, и в интересах целенаправленного развития должно подробно анализировать и раскрывать территорию и ее составные части. С другой стороны границы зоны тяготения не тверды, в большинстве случаев зона тяготения не подчиняется территориально-административной единице, поэтому возникают трудности в области разработки направлений по ее развитию, и его реализации.

AZ AGGLOMERÁCIÓKÉPZŐDÉS ÉS A NÉPESSÉGSTRUKTÚRA ALAKULÁSA KÖZÖTTI KAPCSOLAT

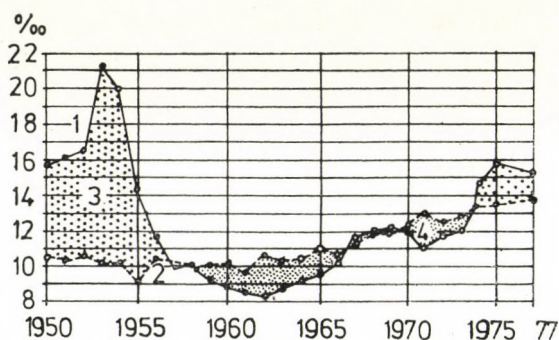
Vörösmartiné dr. Tajti Erzsébet

Az agglomerációképződés összetett folyamat, s így számos tudományág vizsgálata szükséges ahhoz, hogy valamennyi összetevőjét, azoknak egymással való kapcsolatát feltárja. A geográfia ágazatai közül elsőként a településföldrajz mutatta ki a települések fejlődésének ezt a sajátos, ma már igen elterjedt folyamatát. Magyarországon a Mendöl Tibor által kidolgozott településföldrajzot tanítványai és követői több irányban fejlesztették tovább. Az egyik irányzat a népesség térbeli eloszlásának és a népesség struktúrájának térbeli különbözőségeit vizsgálja. Ezt az indokolja, hogy a népesség — közvetlenül vagy közvetve — csaknem valamennyi társadalmi, gazdasági tényező alakulását tükrözi.

A budapesti agglomerációt, mint a népességet koncentráló térséget vizsgáltam, és kerestem a népesség sajátos fejlődését létrehozó okokat; azokat a törvényszerűségeket, amelyek e térségben a népesség területi eloszlását, a népesség szerkezetének alakulását meghatározzák. Azok közé tartozom, akik szerint az agglomeráció a termelés — elsősorban az ipar — fejlődésének az eredménye és létrejöttéhez a népesség nagyméretű mobilitása kapcsolódik. A termelőerők fejlődése tette lehetővé a munkahelyek nagyméretű koncentrációját, amely kiváltja és fenntartja a népesség vonzását. A munkahelyek koncentrációját a lakóhelyek koncentrációja követi, de lassúbb ütemben és területileg kevésbé koncentráltan. A népességet tömörítő településben a térbeli kiterjedés növekedése miatt elkezdődik a területrészek funkcionális differenciálódása és az elkülönült részek integrációja.

Az agglomeráció első szembetűnő jelensége a népesség számának gyors ütemű emelkedése előbb csak a munkahelyeket koncentráló településben, majd a környező jó forgalmi fekvésű településekben is. A népsűrűség alakulása által jól kirajzolódik az a terület, ahol a települések népessége a budapesti munkahelyek vonzásának hatására növekedett.

Az agglomeráció népességének fejlődését a természetes népmozgalom és a vándorlási mozgalom együttesen irányítja. A népességfejlődés és két komponensének egymáshoz viszonyított aránya az agglomeráció egyes részein különböző. Még a természetes népmozgalmat alakító születések és halálozások egyenlegében is jelentős eltérések vannak. Budapest belső kerületeiben pl. 1960—1970 között a halálozások, a gyorsan fejlődő peremkerületekben — még inkább az agglomerációba tartozó jó forgalmi fekvésű településekben — a születések voltak többségben. A népességfejlődés trendje (1. sz. ábra) Budapesten, valamint annak várható alakulása, cseppet sem biztató. A népességreprodukció — az utolsó egy-két évtized alatt észlelt — lassú üteme miatt az agglomeráció népességének fejlődése csak a vándorlási mérleg nyereségével kerül kedvező helyzetbe.

1. ábra. A természetes népmozgalmak alakulása 1950—1975 között
 1 = születések ; 2 = halálozások ; 3 = természetes szaporodás
 4 = természetes fogyás

Az agglomeráció népességének növekedését a természetes népmozgalmnál nagyobb mértékben biztosította a bevándorlás. Budapest népességének növekedése 1950—1960 között igen tekintélyes volt, s ennek egyharmada származott a természetes szaporodásból és kétharmada a vándorlások nyereségéből. 1960—1970 között a természetes népmozgalm veszteséges volt, a népességszaporodás teljes egészében a vándorlási nyereségből származott. Az agglomerációba tartozó települések többségében igen jelentős a természetes szaporodás is, de azoknak a településeknek nőtt gyorsan a népességszáma, ahol a bevándorlás mértéke még nagyobb volt.

Az agglomeráció nemcsak összegyűjti, de át is formálja a népességet. A betelepülőknek megváltozik a foglalkozása, gyakran a képzettsége és az életmódja. Ahhoz, hogy ez a folyamat végbemehessen, az kell, hogy a bevándorlók hajlamosak legyenek az új befogadására és általában a változékonyságra. A népességnek szinte mindenfajta mobilitása előfordul az agglomerációs térségben. Az agglomeráció funkcionálisan differenciálódott részeinek integrációját a népesség rendszeres mozgása biztosítja. Az integráció legfontosabb mutatója a munkaerőnek a lakóhely és a munkahely közötti rendszeres mozgása, az ingázás, amely ugyanakkor a népesség területi mobilitásának is egyik formája. Budapest munkaerővonzásának vizsgálatánál számos ábrát készítettem, amelyek a munkahelyeket tömörítő és a munkaerő lakóhelyeit magába foglaló települések közötti kapcsolat szorosságát jól kifejezik. Ilyenek például: az ingázók száma és aránya a települések kereső lakosságából; a naponkénti ingázók megoszlása az igénybe vett közlekedési eszközök szerint; az ingázási távolság alakulása; az ingázók számának és nemek szerinti megoszlásának alakulása 1960—1970 között; 33 budapesti nagyüzem ingázó dolgozóinak lakóhely szerinti szóródása 1968 évi adatok alapján; Budapest munkaerő-vonzókörének elhatárolása a munkaerővonzás alapján; stb.

A munkahelyek munkaerővonzása csak egyike a lehetséges népességvonzásoknak. Beszélhetünk azonban a képzési helyek vonzásáról is. Hiszen még az alapképzést nyújtó általános iskolák megválasztásában is többféle szempont jut érvényre. Ennek olyan kihatása is volt pl., hogy a Budapest központjában lévő általános iskolák még abban az időszakban is túlszűfoltak

voltak, amikor jó néhány peremkerületi iskolában nem voltak párhuzamos osztályok. Még inkább így van ez a közép- és felsőfokú képzést nyújtó intézmények esetében, amelyek területi elhelyezkedése az általános iskolánál koncentráltabb.

Az agglomeráció területének funkcionális differenciálódását tovább tagolják a pihenésre és a szórakozásra alkalmas helyek. A szabadidő megnövekedésével fokozódott az érdeklődés a hétfégi pihenésre alkalmas helyek iránt. Többé-kevésbé elkülönülnek a szórakozóhelyek is. Mind a szórakozási lehetőségeket nyújtó, mind a pihenésre alkalmas helyek igénybevétele rendszeres mozgást vált ki. Még akkor is, ha a személyek cserélődnek, a mozgás megvan, s például a közlekedés tervezésnél számolni kell vele.

A mozgásban részt vevő népességcsoportoknak vannak jellemző ismérvei (kötődhetnek meghatározott korcsoportokhoz, mint az iskolák látogatói, kötődhet foglalkozási csoportokhoz, mint a munkába járás; kötődhet szociális csoportokhoz, mint a hétfégi házak látogatói stb., de ezek egymással is szövevényes kapcsolatokat hoznak létre). A különféle mozgásban részt vevő csoportok jellemző ismérveinek feltárása nagyon időszerű, mert számos mélyebb összefüggést is feltárhatunk általuk. Ilyen összefüggést keresve jutottam el ahhoz, hogy a népesség különböző korcsoportjaiban tapasztalt mobilitási különbözőségnek milyen területi kihatásai vannak.

**A népesség számának változása korcsoportonként
1960/1970 között**

Terület	A népesség számának változása a			
	0—14	15—39	40—59	60—X
éves korcsoportban				
Magyarország	— 352 946	+ 159 007	+ 167 856	+ 387 139
Budapest	— 77 460	+ 73 934	+ 40 053	+ 103 950
Pest megye	— 12 092	+ 49 497	+ 23 964	+ 32 568
Városok Bp. nélkül	— 78 423	+ 293 079	+ 145 516	+ 209 439
Községek	— 274 523	— 84 072	+ 22 340	+ 177 699

A táblázatból kitűnik, hogy az ország népességének fejlődésében igen nagy eltérések vannak az egyes területrészek között. Ezen időszak alatt Magyarország népessége összesen 361 055 fővel gyarapodott. A népességszaporulatnak mintegy 50%-át a budapesti agglomeráció gyűjtötte össze. Ezen belül is a fiatal keresők koncentrációja volt a legnagyobb. Ez idő alatt a többi város is sok fiatal keresőt vonzott magához, ugyanakkor a községek ennek a korosztálynak nagyobb hányadát elveszítették. Ennek az időszaknak feltűnő érdekessége még a nők földrajzi mobilitásának a fokozódása, amely mögött az van, hogy a nők egyre nagyobb mértékben kapcsolódtak be a társadalmi termelésbe, s mivel lakóhelyükön erre nem volt megfelelő lehetőség, vállalták a lakóhely változtatást, és nagyon sok esetben a naponkénti ingázást is.

A budapesti munkahelyek munkaerővonzásának vizsgálatakor feltűnt a népesség mobilitásának korcsoportonkénti különbözősége. Jellemző, hogy a budapesti agglomerációba beáramló népesség zöme a keresők fiatal kor-

csoportjába tartozik. Ez indított arra, hogy településenként vizsgáljam meg, hogyan alakult a népesség száma az egyes korcsoportokban 1960. és 1970. között. A vizsgálathoz típusokba kellett sorolni a településeket. A települések — a népesség négy fő korcsoportjában (0—14; 15—39; 40—59; 60—X éves) bekövetkezett változások alapján — három fő típust alkotnak, amelyek további altípusokra oszlanak, aszerint, hogy melyik korcsoportban volt a változás iránya megegyező, illetve eltérő a többitől.

Az első típusba azok a települések tartoznak, ahol mind a négy korcsoportban nőtt, vagy ahol mind a négy korcsoportban csökkent (+ = nőtt, — = csökkent) a népesség száma; a másodikba azok tartoznak, ahol három korcsoportban volt egyirányú (növekedés vagy csökkenés) és egyben eltérő irányú a változás; a harmadikba azok tartoznak, ahol két-két korcsoportban nőtt, illetve csökkent a népesség száma.

Ez az elemzés olyan összefüggéseket tár fel, amelyek nagy vonásaiban általában ismertek, de így együtt az ország valamennyi településére, mégis megdöbbentőek. A vizsgálat lényegét, a népesség földrajzi mobilitásának generációk szerinti szelekcióját jól tükrözi.

Az ország jelentős térségén uralkodó típus a második, annak is két egymással ellentétes fejlődést tükröző altípusa. A gyakoribb az, amikor csupán a 60 éven felüli idős korosztályban növekedett a népesség. Ez gyakran csak relatív növekedés, mert a község lakossága csökkent, a fiatalabb korcsoportok elvándorlása miatt. De az idős korcsoportba tartozók számának emelkedése sok esetben ténylegesen is népesség-növekedést takar. Az elöregedő népességű települések jellemzők a mezőgazdasági területekre mind az Alföldön, mind a Dunántúlon. Az Alföldön még városok is tartoznak ide (Csongrád, Makó, Karcag, Túrkeve, Mezőtúr).

A másik uralkodó altípus területi megoszlása szintén jellemző. Azok a települések, ahol három korcsoportban nőtt a népesség száma, s csupán a gyerekeké csökkent, az ország dinamikusan fejlődő területein helyezkednek el. Ilyenek vannak a budapesti agglomeráció térségében, a borsodi iparvidéken, a Közép-hegység mentén végighúzódó iparosodott területeken (Veszprém, Komárom megyékben); nagyvárosaink közül (Pécs, Győr, Szeged, Székesfehérvár, Szolnok, Nyíregyháza stb.) de a Balatont övező üdülőzóna számos települése is összefüggő területet alkot. Bár három korcsoportban nőtt a népesség, gyakori, hogy az idős korúak számának a növekedése a legnagyobb, mint például Budapesten is. Ez a típus a legtöbb esetben olyan területek szomszédságában van, ahol mind a négy korcsoportban nőtt a népesség.

Figyelmet érdemel továbbá azoknak a településeknek az elhelyezkedése, ahol minden korcsoportban csökkent a népesség. Ilyenek előfordulnak az országban több helyen, de sehol sem olyan mértékben, mint Baranyában és Somogyban. Ezzel szemben a városok többségében — amelyek nemcsak a munkahelyeket, de a képzési helyeket is koncentrálnak — mind a négy korcsoportban nőtt a népesség. Ilyen irányú változás látható a budapesti agglomeráció több községében is.

A népesség korcsoportok szerinti alakulása azért érdemel külön figyelmet, mert feltár egy mélyebb összefüggést, amellyel a jövőben komolyan számolnunk kell. Az 1950-es évek első felében született nagy létszámú korcsoport 1970-re elérte a keresőképes kort. A gyermekkorúak számának visszaesését ez meg is magyarázza. De nyitva marad a kérdés, hol léptek be a kereső korba az 1950-es évek első felében születettek? A földrajzi mobilitás

generációk szerinti szelektáló hatásának vizsgálata kimutatja, hogy a fiatal keresők száma csak bizonyos térségekben növekedett, mégpedig a nem mezőgazdasági munkahelyeket, valamint a továbbképzési intézményeket koncentráló városokban és az agglomerációkban. Ennek olyan kihatásával is kell számolni, hogy a népesség reprodukciója a fiatal népességet kibocsátó területeken csökken, s az elöregedés mellett a természetes fogyás is gyakoribbá válik (Somogy és Baranya egyes részein). A termelőerők fejlődése a mezőgazdaságban is úgy alakul, hogy egyre több fiatalra lenne szükség, akik a termelésben az új eljárások befogadására, a gyakoribb változások elfogadására hajlamosabbak. Ugyanakkor az ilyen mobil népességből az agglomerációk és a városok is állandó külső utánpótlást igényelnek, mert saját reprodukciójuk nem pótolja a munkából nyugdíjba vonulókat sem, nemhogy új, magasabb követelményű munkahelyek igényeit fedezhetnék.

1970 után a népesedéspolitikai intézkedések kedvező irányú változást indítottak el a természetes népmozgalomban. Igaz, hogy ebben nagy szerepe van annak is, hogy az 1950-es évek első felében született lányok elérték a szülőképes kort. (S ez megmutatkozik abban, hogy 1975 után már ismét csökkenő tendenciájú a születési trend.) Tartós javulást csak az eredményezne, ha az általánossá vált kétgyermekes családtípus helyébe a háromgyermekes családtípus lépne. Ilyen irányú változás az agglomerációkba és városokba tömörülő fiataloknál nem jelentkezik, a fiatalokat kibocsátó mezőgazdasági falvak öregedő népességétől pedig nem várható el.

IRODALOM

- Bencze I.—Tajti E.** (1972) Budapest an industrial geographical approach. *Studies in Geography in Hungary* 10. Akad. Kiadó, Budapest p. 168.
- Bene L.** (1975) A belső vándormozgalom három évtizede. *Demográfia* 18. p. 253—270.
- Mendöl T.** (1963) Általános településföldrész. Akad. Kiadó, Budapest p. 567.
- Pápai B.** (1967) A budapesti agglomeráció. *Demográfia* 10. Budapest p. 69—86.
- Szabady E.** (1975) A népesség belső reprodukciója a termékenység alakulása az elmúlt 30 évben. *Demográfia* 18. Budapest p. 163—180.
- Venyige J.—Józsa Ö.—Gyetvai L.** (1975) Munkaerő szerkezet és mobilitás. *Közgazdasági Jogi Könyvkiadó, Budapest* p. 275.
- Vörösmartiné Tajti E.** (1962) Budapest munkaerővonzása. *Földrajzi Közlemények* p. 255—278.
- Vörösmartiné Tajti E.** (1971) A munkahely és a lakóhely közötti térbeli kapcsolat alakulásának tendenciái a budapesti agglomerációban. *Földrajzi Ért.* 20. p. 131—152.
- Vörösmartiné Tajti E.** (1972) A népességfejlődés dinamikusa. *Földr. Ért.* 21. p. 55—68.

BEZIEHUNGEN ZWISCHEN AGGLOMERATIONSBIKDUNG UND BEVÖLKERUNGSDICHTE

(Dr. Erzsébet Tajti, Vörösmartiné)

Die Rolle der Agglomerationsentwicklung in Bevölkerungskonzentration wurde in Budapester Agglomeration untergesucht. Es wurden die einzelnen Fakten der Entwicklung, des Zuwaches von Bevölkerung erforscht. Durch den Agglomerationsprozess werden die Beschäftigtenstruktur, die Bildung und die Lebensweise der Bevölkerung umgeformiert. So ist nicht mehr nur über die Arbeitsstelleanziehung der Bevölkerung zu sprechen, sondern auch die Anziehungskraft der Bildungs-, Unterhaltungs- und Erholungsmöglichkeiten wird immer bedeutender.

Die an der Bewegung teilnehmenden Bevölkerungsgruppen haben charakteristische Eigenschaften, die während einer Analyse auch die tiefliegenden Zusammenhänge der räumlichen Bevölkerungsstruktur klarmachen können.

Mit der Änderung der Bevölkerungszahl in Altersgruppe ist die Umgestaltung der Bevölkerung von Agglomerationen erstens zu analysieren. In Budapester Agglomeration gehört die Mehrheit der Einwanderer zu Altersgruppe der arbeitsfähigen Jugendlichen, was ihre immer intensivere Einschaltung in die gesellschaftliche Produktion zeigt. Andererseits sind diejenigen Einheiten, zusammenhängende Teile mit der Untersuchung in Altersgruppen von den Siedlungen auszuwählen, in denen sich die Tendenz des Agglomerationsprozesses von der Seite der Bevölkerung zeigt.

Die Siedlungen werden schliesslich anhand der Struktur der Bevölkerung in Altersgruppen typisiert. Es wurde ausgehoben, dass sich die Zahl der jungen Beschäftigten nur in den Siedlungen mit nicht landwirtschaftlichen Arbeitsstellen, in den Städten mit Weiterbildungszentren und in den Agglomerationsebenen bedeutend erhöht.

ВЗАИМООТНОШЕНИЕ МЕЖДУ ПРОЦЕССАМИ АГЛОМЕРИРОВАНИЯ И СПЛОЧЕНИЯ НАСЕЛЕНИЯ

(Д-р Ержэбет Тайти, Вёрёшмартинэ)

Автор излагает по примеру будапештской агломерации изучение роли развития агломерации в сплочении населения. Анализируются факторы развития и роста населения, и устанавливается, что зона агломерации переделывает население, его структуру по занятости, квалификацию и образ жизни. Таким образом, речь идет уже не только о действии на население тяготения по местам приложения труда, но все более и более усиливается тяготение по местам образования, развлечения и отдыха.

Группы по движению населения носят характерные черты, анализом которых познаваемы основные соотношения территориальной структуры населения. Изучением по возрастным группам изменений в численности населения с одной стороны можно характеризовать преобразование населения в агломерации. Преобладающая часть переселившихся на территорию будапештской агломерации входит в состав возрастной группы зарабатывающих молодых, что показывает их все более интенсивное приобщение к общественному производству. А с другой стороны изучением по возрастным группам можно определить населенные пункты и зоны поселений страны, в которых тенденция к агломерированию с точки зрения населения заметна.

Наконец автор типизирует отдельные зоны по структуре возрастных групп населения, и подчеркивает, что численность молодых зарабатывающих увеличилась в значительной мере только на территориях агломерации и в поселениях, концентрирующих места приложения несельскохозяйственного труда и заведения для повышения квалификации.

AZ AGGLOMERÁCIÓK KIALAKULÁSÁNAK SAJÁTOSÁGAI ÉS FÖLDRAJZI ELEMZÉSÜK MÓDSZEREI A BOLGÁR NÉPKÖZTÁRSASÁGBAN

Ganev, Hriszto

Az utóbbi évtizedben a Bolgár Népköztársaság urbanizációs folyamatait tanulmányozó szakemberek egyetértettek abban, hogy az urbanizációs folyamatok változásokat idéznek elő a településhálózatban. A földrajzi szakemberek, az építészek és a közgazdászok érdeklődése mindenekelőtt az ipari agglomerációkra irányul, amelyek a fejlett országok urbanizálódásának legszembetűnőbb megnyilvánulásai. Az urbanizáció általános vonásai az egyes országokban a sajátos viszonyok hatására módosulnak, a városi agglomerációk kialakulása és fejlődése is specifikus sajátosságokat mutat. A „városi agglomeráció” fogalma nem eléggé tisztázott, ettől függetlenül a legkülönbözőbb módon értelmezik azt, és széles körben használják azokban az országokban is, amelyekben az agglomerálódás folyamatát még csak a kezdeti szakaszban van.

Mielőtt bemutatnánk a bulgáriai agglomerációk jellegzetességeit, érzékeltetnünk kell az urbanizáció fejlődésének fontosabb mozzanatait országunkban.

A Bolgár Népköztársaság a világ azon országaihoz tartozik, amelyekben az urbanizációs folyamatok a második világháború után gyorsultak fel. A XX. század elejétől a háború végéig a városi népesség részaránya 18,8⁰/₀-ról 27,7⁰/₀-ra nőtt. A tőkés fejlődés időszakában az ország agrár jellegű volt, a gyengén fejlett mezőgazdaság adta a nemzeti jövedelem több mint 80⁰/₀-át.

A háború utáni gazdaságfejlesztés az energiarendszer kiépítésére, a kitermelő- és feldolgozó ipar megteremtésére, a mezőgazdaság szervezeti átalakítására irányult. A társadalmi-gazdasági átalakítások megteremtették az urbanizációs folyamatok felgyorsulásának az előfeltételeit is. Gyökeresen átalakult a mezőgazdaság. A földművelésügyi gazdaságok kialakítása, azok területi és szervezeti megnövekedése (1959), az agrár-ipari és ipari agrár komplexumok, a nemzeti-területi komplexumok utóbbi időben történt létrehozása együtt járt a mezőgazdasági termelés folyamatos gépesítésével és intenzifikálásával. Mindez a mezőgazdasági foglalkoztatottak arányának jelentős csökkenését eredményezte (1948 — 81,9⁰/₀; 1975 — 23,6⁰/₀). Ezekkel az átalakulásokkal párhuzamosan gyors ütemben fejlődött Bulgária ipara is. Létrejötték a jelentős ipari központok: Szófia, Plovdiv, Várna, Gabrovo, Rusze, Plevén, Burgasz, Dimitrovgrad, Pernik, amelyek a mezőgazdasági körzetekből óriási munkaerőtömegeket vontak el és szívnak el ma is. Ez a népesség mobilitásának felgyorsulásához és a foglalkoztatottak ágazati átcsoportosulásához vezetett. Az állandó vándorlás alapvetően a falvakból a városokba, különösen a nagy- és középvárosokba irányult, és az elvándorlások nagysága csak a legutóbbi években csökkent valamelyest.

A városok nagyságrendje és népességszáma, részben a mezőgazdasági népesség elvándorlása, a természetes szaporodás, részben a községek várossá nyilvánítása és városokhoz csatolása következtében megnőtt. A településhálózat minőségileg megváltozott, a népesség területi szerveződésének új formái alakultak ki. Számottevően csökkent az aprófalvak aránya, a települések közül jó néhány meg is szűnt. 1978 elején Bulgáriában az 1946. évi 106-hoz képest 219 volt a városok száma. A városok nagyobb része (59⁰/₀) 10 ezer lakosnál kisebb és csak 7 város népessége haladja meg a 100 ezer főt. Ez utóbbiak azonban földrajzi helyzetüket és fejlődésüket tekintve sajátos helyet foglalnak el a településhálózatban.

1975 végén a városi népesség száma 5 061 435 fő, az ország népességének 58⁰/₀-a volt. A szocialista fejlődés időszakában a városi népesség részaránya jelentősen megnőtt. 1946-ban az ország népességének mindössze 24,7⁰/₀-a, 1956-ban már 33,6 százaléka, 1965-ben pedig 46,5⁰/₀-a volt városlakó. A városi népesség már említett 1975. évi részaránya magasabb több szocialista országénál; Bulgáriát e tekintetben csak az NDK, Csehszlovákia és a Szovjetunió előzi meg. Lengyelországban, ahol a települések térbeli szerveződésében bekövetkezett változások jelentősebbek és gyorsabban voltak, mint Bulgáriában, a városi népesség részaránya mégis alacsonyabb, mint országunkban.

A városi népesség növekedése 1964-ig a gyors iparosítás következtében lezajló mezőgazdasági népességelvándorlásból táplálkozott. 1956 és 1965 között a városi népesség aránya 12,9⁰/₀-kal nőtt. Az utóbbi években azonban a városok számbeli növekedésének oka a községek várossá nyilvánítása volt. 1974-ben 40 települést nyilvánítottak várossá, ezáltal a városi népességszám 193 273 fővel emelkedett. Ebből az adatból is látható, hogy ezek a városok, de a korábban várossá nyilvánítottak többsége is, a kisvárosok kategóriájába tartoznak. Noha napjainkban ezek a városok még nem tekinthetők az urbanizálódás „hordozóinak”, mégis előmozdítják a településhálózat jövőbeni ésszerű átalakítását.

Az ország 100 ezer lakos feletti nagyvárosai rendelkeznek a legnagyobb gazdasági és demográfiai potenciállal. Ezek a városi életmód megnyilvánulásának reprezentánsai, következképpen az urbanizációs folyamatok csomópontjai is. Közlekedési főútvonalak haladnak rajtuk keresztül, az urbanizációs pólusok pedig e közlekedési ütőerek mentén alakulnak ki.

E városok népességszáma 1975-ben összesen 2 052 191 fő, azaz az ország városi népességének 41⁰/₀-a volt. Csak a három legnagyobb városban – Szófia, Plovdiv, Várna – található a városi népesség 30⁰/₀-a. A Központi Statisztikai Hivatal prognózisai szerint az ezredfordulóra a városi népesség száma 7,5 millió (az ország népességének 78⁰/₀-a) lesz. A népesség jelentős része a 100 ezer fő feletti városokban összpontosul majd.

Napjaink legfontosabb városalakító tényezői: a népesség városokban történő koncentrálódása és az ipar gyors növekedési üteme, a települések közötti kapcsolatok erősítésének irányába hatnak. A településhálózatban kiemelt szerepük van a gyorsan növekvő megyeszékhelyeknek. Ezeknek a környezetükben levő településekkel kialakított kapcsolataik részben a közigazgatási funkciók ellátása, részben a bennük összpontosuló ipari és szolgáltatási létesítmények miatt szorosabbá váltak. Az 1959-ben közigazgatási átszervezés eredményeképpen létrehozott megyeszékhelyek lényegében pozitív szerepet tölthettek be a településhálózat fejlesztésében. Az utóbbi évek intézkedései a termelőerők arányosabb területi elhelyezését és a vándorlások áramlása

irányának a megváltoztatását célozták. A népességkoncentráció korábban a fővárosban és néhány nagyvárosban volt a legnagyobb, a tudatos városfejlesztési politika következtében azonban az agglomerálódás folyamata lelassult és csak az utóbbi években találkozhattunk ismét e folyamatok bizonyos jegeivel Szófia, Plovdiv és Várna térségében.

Az életszínvonal fejlesztése és a jelenlegi településhálózat között fennálló ellentmondás problematikáját vitatta meg a Bolgár Kommunista Párt Központi Bizottságának 1977. márciusi ülése és fogadta el „A Bolgár Népköztársaság terület- és településfejlesztése további tökéletesítésének alapvető irányai”-ról szóló határozatot. A településhálózat jövőbeli fejlesztése a településrendszerek fejlesztését jelenti. A településrendszer a településhálózat minőségileg új egysége, a sokrétű emberi tevékenység olyan társadalmi szervezete, amelyben az egyes települések szervesen kapcsolódnak egymáshoz. A településrendszerek kialakítását és fejlesztését gazdasági, társadalmi, természetföldrajzi, műszaki és közigazgatási tényezők határozzák meg és jelentős mértékben építeni kell az egyes települések között már meglévő és jelenleg kialakulóban levő kapcsolatokra. A településrendszerek határainak kijelölésénél figyelembe kell venni a települések közötti kapcsolatok formáját, jellegét és intenzitását, valamint az ingavándorforgalmat is. Aláhúzzuk, hogy különösen hangsúlyt kapott „a jelenlegi időszak legvilágosabban körvonalazódó településrendszereinek, az agglomerációknak a tervezése”.

A Bulgáriában kialakuló agglomerációk nem hasonlíthatók a világ ismert nagyméretű agglomerációihoz. Fejlődési ütemét tekintve a szófiai agglomeráció, mint fővárosi agglomeráció is elmarad a lengyelországi, az NDK-beli és a magyarországi agglomerációk fejlődésétől. A fejlett agglomerációkban a termelési kapcsolatoknak meghatározó jelentőségük van, a bulgáriai agglomerációkban azonban az ilyen típusú kapcsolatok elég gyengék. A kapcsolatok elsődlegesen ingázási jellegűek, ez pedig arra enged következtetni, hogy az agglomerációk a fejlődés kezdeti szakaszában vannak. Ez a jellemző a mi agglomerációnkra, mivel — E. I. Pitjurenkót idézve —: „a városhálózat fejlesztésének hatékony szabályozása meggátolja az agglomerációs folyamat negatív hatásainak kifejlődését. A már kialakult agglomerációknál e szabályozás mindenképpen értelmét veszti. Ebben az esetben a problémák megoldását azok rekonstrukciója jelenti.”¹

Az agglomerálódás szükséges előfeltétele, hogy a városok és a települések gazdasági szerkezete megfelelő legyen. Ez azért elengedhetetlen, mert az alacsony településsűrűség esetén csak egy város hatása érvényesül, annál is inkább, mivel hazánkban majd minden nagyvárost mezőgazdasági területek öveznek. A vonzáskörzeti települések szerkezetében — e városok hatására — az utóbbi időszakban történtek változások.

Az agglomerációk legfontosabb jellemzője a termelési kapcsolatok megléte. Az agglomerációk az ipari komplexumokhoz kötődve alakulnak ki.

Tekintsük át e két tényező jelenlétét Bulgária kialakuló agglomerációiban. Az agglomerációk közül a legnagyobb ipari potenciállal a szófiai rendelkezik. A főváros adja az ország ipari termelésének 20%-át. Számos iparág, pl. a gépipar, a kohászat, a vegyipar és a kaucsukgyártás, a textilipar, a cellulóz- és papíripar stb. igen fejlett. Több fővárosi vállalat létesített

¹ Pitjurenko, E. I.: Territorial'nüje szisztemü gorodszkih poszelenij Ukrainszkoj SzSzR. Kiev, 1977. 28. o.

gyáregységet az agglomerációba tartozó városokban. A főváros környéki városok (Elin Pelin, Novi Iszkar, Szvoqe, Kosztinbrod, Szlivnica) gyorsan fejlődnek és hatást gyakorolnak a települések közötti kölcsönhatások minőségi változásának intenzitására. Pernik (87 ezer lakos) városának jelentős hatása van a tőle délnyugatra eső területekre. A közelmúltban 39, Szófiához közel fekvő községet közigazgatásilag egyesítettek a fővárossal. Ezek a települések ma a főváros kerületei. Ez az átszervezés — úgy tűnik — ösztönzőleg hat a további kötődések elmélyítésére.

Élesen kirajzolódik a plovdivi agglomeráció fejlődése a Plovdiv—Aszenovgrad—Novi-Kricsim városok által határolt háromszögben. Jelentős hatása van a két utóbbi város kohászati kombinátjának és az e városok környékén elhelyezkedő többi vállalatnak. A városok egymás irányába terjeszkednek, a közelükben fekvő települések szerkezete megváltozik. Ebben a körzetben, Plovdivtól 30 km-re található Pazardzsik. A két város közötti termelési kapcsolatok azonban — közelségük ellenére — gyengék, a fejlesztéseknek mindenképpen e kapcsolatok kiszélesítésére kell törekedniük.

Nagy ipari komplexum van kialakulóban — a Várna—Devnja—Provdija térségben. Ebben, a sok ágazatot felölelő komplexumban található a Marx nevet viselő vegyipari gyár; szódagyár, műtrágyagyár, cementgyár, cukorgyár települt ide. A három centrumtelepülés lineáris elhelyezkedése határozza meg a kialakult agglomeráció hozzávetőleges formáját. A körzet önmaga ma már nem képes az ipari termelés bővülő munkaerő-szükségletét kielégíteni, a közeljövőben csak a más körzetekből való bevándorlással növekedhet a népesség.

A bulgáriai agglomerációk vázlatos áttekintésénél feltétlenül ki kell térnünk Veliko Tirnovo, Gorna Orjahnovica és Ljaszkovec városok sajátos helyzetére. E városok olyan közel helyezkednek el egymáshoz, hogy azt a látzatot keltik, mintha valójában agglomerációt alkotnának. A múltban ezek a városok különféleképpen fejlődtek, termelési kapcsolataik napjainkban nem erősek. E térségben majdnem minden feltétele megvan annak, hogy a távlati fejlesztésben ezekkel a településekkel, mint agglomerációval számoljunk. Ma e három város átlagos népességszáma 100 ezer fő alatt van, azonban Gorna Orjahnovica és Ljaszkovec már a közeljövőben egységes egészet alkothatnak.

A gazdaságföldrajzi kutatások, ezen belül a népességföldrajz szempontjából az agglomerációs vizsgálatok a különböző módszerek komplex alkalmazását igénylik és többtényezős elemzéseket kívánnak meg. A földrajzi elemzés feladata: az agglomerációba tartozó települések meghatározása; az agglomeráció és az egyes települések fejlődésére ható természeti földrajzi tényezők (különösképpen az üdüléssel, pihenéssel kapcsolatos erőforrások) feltárása; az agglomerációs települések közötti (termelési, munkaügyi, kulturális ellátási stb.) kapcsolatformák kutatása. Különös jelentősége van azoknak a vizsgálatoknak, amelyek az agglomerációknak a nagyobb gazdasági egységek területi-funkcionális struktúrájában elfoglalt helyét kívánják meghatározni.

A plovdivi agglomeráció kutatása során nagy figyelmet fordítottunk az állandó vándorlás és a napi munkahelyi és kulturális-ellátási ingázás tanulmányozására. Annak érdekében, hogy meghatározhassuk a város agglomerációbeli vándorlási vonzaskörzeteit, az állandó vándorlások számára és irányára vonatkozó helyi tanácsai adatokat használtuk fel, amelyek pontosan tükrözték a vándorforgalom irányát is. Ezért az egyes községi tanácsoktól

kapott információkat szükségképpen ellenőriznünk kellett. A feladat megoldása idő- és munkaigényes volt, az összegyűjtött információk azonban lehetővé tették, hogy:

1. meghatározzuk azoknak a periférikus övezeteknek a határait, amelyekből az állandóan vándorló népesség több mint 50%-a az agglomeráció településeire, különösképpen az agglomerációs magba irányult;

2. lehatároljuk azokat a településeket, amelyek a legerősebben kötődnek az agglomeráció központjához és amelyekből az elköltözöttek több mint 80%-a a központban vagy a másik két városban telepedett le.

Jelentős segítséget kaptunk a helyi közigazgatási vezetőktől. Az adatgyűjtést egyetemi hallgatók végezték.

Részletes vizsgálatokat folytattunk Plovdivban, Aszenovgradban, Novi Kricsim-ben és az agglomeráció kisebb településeiben. Komoly segítséget kaptunk a Plovdiv megyei Néptanáctól. Felhasználtuk a megyei tanácson rendelkezésre álló anyagokat is. Valamennyi gazdasági egyesülés, vállalat és intézmény olyan speciális törzslapot töltött ki, amelyen feltüntették azokat a településeket is, ahonnan dolgozók érkeznek. Ezeknek az adatoknak a feldolgozása és elemzése az agglomeráció több jellemzőjének meghatározását teszi lehetővé, amelyek közül az alábbi legfontosabbakat emeljük ki:

1. Pontos meghatározhatjuk az egyes településekből a többi agglomerációs településbe elköltözők számát.

2. Feltárhatjuk azokat a legfontosabb irányokat, ahonnan a dolgozók az agglomerációs központba és a városokba ingáznak.

3. A naponta ingázó dolgozók létszáma alapján csoportosítjuk a gazdasági ágazatokat; ebből megállapíthatjuk az egyes településekből ingázók szakmai összetételét. (Például a Rakovszkiból ingázók nagy része az építőiparban, a Krumovoból érkezők többsége pedig a kohászatban dolgozik.)

4. Az agglomeráció központjába ingázók száma és az ingázások érkezési iránya értékes információkat szolgáltatnak a városi közlekedés, a lakossági szolgáltatások, a helyközi autóbusszemállótól a munkahelyig való utazás időtartamának stb. elemzéséhez.

Az alkalmazott módszer igen munkaigényes, azonban pontos eredményeket ad. A már említett előnyei miatt sikerrel alkalmazható a mi viszonyaink között. A munkába ingázók jellemzői (kor- és nemek szerinti összetétele) kiegészíthetők a Központi Statisztikai Hivatal információival. Ezeket, a munkahelyi ingázásra vonatkozó adatokat az 1975. december 12-i népszámlálás során vették fel először.

Az agglomerációk további jellemző vonása, hogy az agglomerációs központ és települések között rendszeres kulturális-ellátási és igazgatási kapcsolatok vannak. Az egyes településekben az egy főre jutó átlagos utazásszám azt mutatja, hogy valamennyi lakosnak vannak ilyenfajta kapcsolatai. Nehézséget jelent azonban, hogy nálunk a statisztikai adatgyűjtés nem figyel meg az utazások számát és irányát. Kizárólag kérdőíves megkérdezéssel, valamint az autóbusz- és a vasúti pályaudvarok alapidokumentumainak a feldolgozásával juthattunk ilyen információkhoz. A plovdivi agglomerációban ilyen módon nyert alapadatokat arra használtuk fel, hogy valamennyi településre megállapítsuk az egy állandó lakosra jutó utazások átlagos számát.

A kapott adatok elemzésének általános következtetései: a kulturális-ellátási és az igazgatási jellegű utazások azokról a Plovdiv környéki településekről intenzívek, amelyek funkcionálisan kapcsolódnak az agglomerációs maghoz; az egy főre jutó utazások száma a városi tanácshoz tartozó telepü-

léseken a legnagyobb (több mint 40). Az utazások nagy része közigazgatási jellegű hivatalos ügyek intézésére irányuló utazás volt. Az utazások intenzitása a település elhelyezkedésétől függ, ami nemcsak a központi várostól, hanem a köztől, a vasúttól való távolságot is jelenti. Emellett kapcsolatban van a közlekedési összeköttetéssel és a népesség korösszetételével. A távolabbi településeken a munkával kapcsolatos utazások száma jelentősen lecsökken, a kulturális-ellátási és az igazgatási célú utazások száma pedig megnő. A munkába utazók gyakran a városban elégitik ki a kulturális és egyéb szükségleteiket is. Ez jól érzékelhető azokban a községekben, ahol a népesség átlag életkora magasabb. Ott, ahol túlsúlyban van a fiatalabb korú népesség, valamennyi utazási forma egyformán intenzív. Különösen emelkedő tendenciát mutatnak a kulturális igények kielégítésére irányuló utazások.

Kutatásaink eredményeit térképeken ábrázoltuk, ami további következtetések levonását és az egyes tényezők összehasonlítását teszi lehetővé.

DIE SPEZIALITÄTEN DER HERAUSBILDUNG VON AGGLOMERATIONEN UND DIE GEOGRAPHISCHEN METHODEN ZU IHRER ANALYSE IN BULGARIEN

(Hriszto Ganev)

Es wurden die wichtigsten Merkmale der Urbanisationsentwicklung in Bulgarien zusammengefasst. Die qualitativen Wandlungen wurden analysiert, die auf Grund der Wirkungen der gesellschaftlich-wirtschaftlichen Entwicklung im Siedlungsnetz zustandekommen. Es wurde festgestellt, dass die Grosstädte des Landes über 100.000 Bewohner über das grösste gesellschaftliche und wirtschaftliche Potential verfügen. Diese sind die Repräsentanten der städtischen Lebensweise, so auch die Knotenpunkte der Urbanisation. Die Faktoren, die eine Stadt ändern, sind: das schnelle Wachstumtempo der Industrie, die Konzentration der Bevölkerung in den Städten, die Verstärkung der Beziehungen unter den Siedlungen.

Die Entwicklung des Siedlungsnetzes in der Zukunft bedeutet die Entwicklung der Siedlungssysteme. Das Siedlungssystem bildet eine qualitative neue Einheit des Siedlungsnetzes und auch eine solche gesellschaftliche Organisation der vielseitigen menschlichen Tätigkeit, in der die einzelnen Siedlungen stark miteinander zu verbinden sind.

Die wichtigsten Eigenschaften der Agglomerationen in Bulgarien (in Sofia, in Varna-Devnja-Provadija und in Plovdiv – Assenoff-Gvadnoff – Kritischim) wurden entworfen.

Es wurden die Aufgaben der geographischen Analyse von Agglomerationen bestimmt, so:

- die Erschliessung der naturwissenschaftlichen Faktoren.
- die Erforschung der Beziehungsformen unter den Agglomerations-siedlungen,

- die Untersuchung der Situation von räumlicher funktioneller Struktur der in den grösseren wirtschaftlichen Agglomerationen, die die Entwicklung der zu Agglomeration gehörenden Siedlungen beeinflussen.

Es wurden die Methoden der in Agglomeration von Plovdiv durchgeführten Untersuchung ausführlich bekanntgemacht. Während der Erforschungen wurden die Migrationsverhältnisse zwischen dem Agglomerationskern und den Agglomerationssiedlungen klargemacht. Mit Hilfe des örtlichen Datensammelns, der Befragung wurden die Richtungen der verschiedenen Formen von täglicher, wöchentlicher Pendelwanderung und ihre Intensität in den einzelnen Siedlungen erschlossen. Es wurden die durchschnittliche Zahl, die Richtungen, die Ziele der Reisen pro Kopf in den Siedlungen bestimmt. Es wurde festgelegt, dass die Intensität der Reisen von Entfernung der Siedlungen von dem Agglomerationskern, der Verkehrsstrasse, und der Eisenbahn abhängt und im engen Zusammenhang mit den Verkehrsverbindungen und der Altersklasse von Bevölkerung steht.

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ И МЕТОДЫ ГЕОГРАФИЧЕСКОГО АНАЛИЗА АГЛОМЕРАЦИЙ В НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКЕ БОЛГАРИИ

(Христо Ганев)

Автор в докладе подытоживает характерные черты развития урбанизации, происходящей в Народной Республике Болгарии. Анализируются количественные изменения в сети населенных пунктов вследствие общественно-экономического развития. Он устанавливает, что крупные города с населением свыше 100 000 жителей обладают крупнейшим экономическим и демографическим потенциалом в стране. Они являются центрами распространения образа жизни городского типа и следовательно центрами урбанизации. Концентрация населения в городах и быстрый рост промышленного производства, которые при современных условиях являются важными градообразующими факторами, усиливают связи между населенными пунктами.

Будущее развитие сети населенных пунктов рассматривается как развитие системы населенных пунктов, являющихся органически связанными с населенными пунктами и территориями между поселениями, в рамках которых осуществляется многосторонняя деятельность человека.

Автор обзревает характерные черты трех агломераций (София, Варна—Девня—Провадия, Пловдив—Асеновград—Нови-Кричим) в НРБ и определяет задачи географического анализа агломераций. Географический анализ такого направления заключается: в определении состава населенных пунктов, входящих в агломерацию; в выяснении природно-географических условий, оказывающих влияние на их развитие и на агломерацию в целом; в исследовании места агломерации в территориально-функциональной структуре более крупных экономических единиц.

Он подробно занимается методами исследования пловдивской агломерации. В ходе этого исследования были раскрыты миграционные связи между агломерационным ядром и поселениями, входящими в состав агломерации. На основе данных, полученных на основе местных сборов данных и запросных анкет, были определены направления и интенсивность разных видов (ежедневные трудовые поездки, культурно-бытовые и деловые поездки) маятникового движения в отдельных поселениях. Собранный таким образом исходный материал был использован для вычисления среднего количества поездок одного жителя из постоянного населения каждого поселения. Общие выводы на основе анализа полученных данных следующие: культурно-бытовые и деловые поездки довольно интенсивны в обширной территории около города Пловдив, которая превышает территорию, функционально связанную с ядром; наибольшее число поездок одного жителя (свыше 40) показывают поселения, входящие в состав городского совета. Интенсивность поездок находится в тесной зависимости от местоположения населенного пункта, не только по отношению расстояния до центрального города, но и по отношению главных шоссейных и железнодорожных направлений, транспортных связей, трудовых поездок, возрастного состава населения.

AZ AGGLOMERÁCIÓS FEJLŐDÉS LEHETŐSÉGEI SZOLNOK TÉRSÉGÉBEN

Dr. Pál Ágnes

I. A vonzáskörzet kialakulásának feltételei, körülményei

Az agglomerálódás hosszú fejlődési folyamat, Magyarországon elsősorban a nagy városok környékén; Miskolc, Szeged, Pécs és Győr, tehát a településhálózat kiemelt felsőfokú központjai térségében lehetünk ennek szemtanúi. Az agglomerálódási folyamat azonban különböző fejlődési szakaszokra tagolható. E fejlődési folyamat tagolódásának olyan városok vizsgálata esetében van jelentősége, mint Szolnok. Első szakaszként: a térségben egy széles körű, több településből álló vonzáskörzet alakult ki.

Melyek azok a tényezők, amelyek egy város vonzáskörzetén belül domináló szerepet játszanak, kiemelnek egy települést a többi közül, más szóval különleges funkciókkal és vonzerővel látnak el? Szolnok esetében a folyók jelenléte az elsődleges. A Tisza ősidők óta jelentős szerepet játszik a szállításban, a közlekedésben, a kereskedelem kialakulásában, később a városi ipari- és ivóvízellátásában. A Zagyva mind Jászberényben, mind pedig Szolnokon az ipari víz nyereséhez nyújt lehetőséget. A folyók mente védettséget és termelési lehetőséget biztosított a letelepülni vágyóknak. A távoli vidékek termékeinek cseréje, a vásárok tartása, elsősorban Szolnokot emelte ki. Ezt a folyamatot erősítette a közutak és vasutak kiépítése, melyek központjává a tiszai átkelőhelyet rögzítő Szolnok vált. Ezzel párhuzamosan megindult az ipar kialakulása és a mezőgazdaság fejlődése is. Mindez együttjárt a lakosság számának növekedésével és ennek megfelelően a városiasodás folyamatának megindulásával.

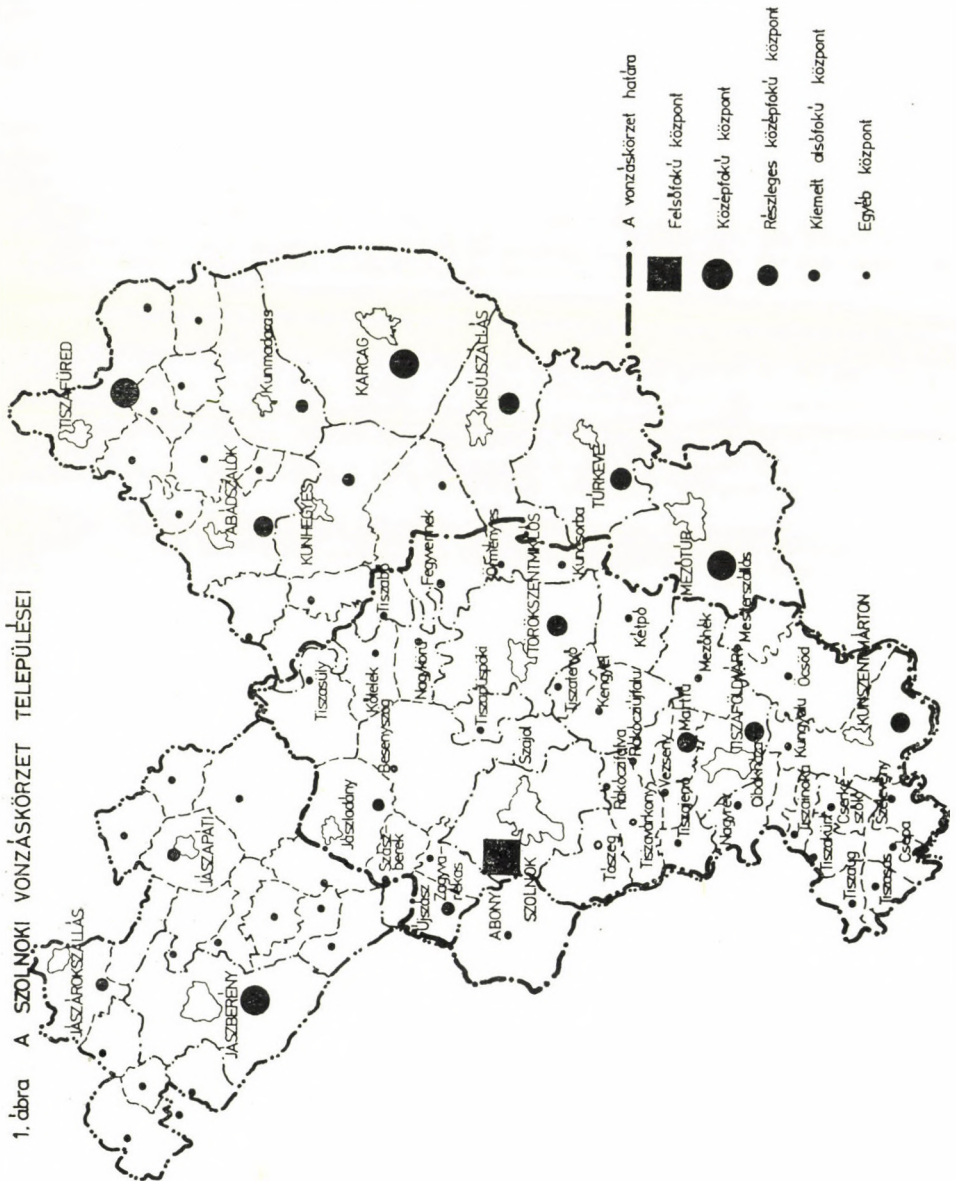
A város területi elhelyezkedését tekintve az Alföldön rendkívül előnyös helyzetben van. Ugyanis az alföldi településhálózat egyik jellemző sajátossága, hogy a nagyobb városok körül kialakult vonzáskörzetek — pl. Szeged, Békéscsaba — nem koncentrikusak, mert aránylag közel fekszenek a határokhöz. Szolnok az Alföld közepén, ettől mentesül. Hazánk más nagy agglomerációs térségeiben — Miskolc, Pécs —, a vonzott települések lélekszám szerinti nagysága általában kicsiny, Szolnok térségében más a helyzet, itt többezres lakosú települések találhatók (Tiszaföldvár, Martfű, Rákóczihalva).

Döntő tényező még az agglomerációs fejlődés menetében a Budapesttől való távolság (100 km — kb. 1,5 óra). Ehhez kapcsolható, amely szintén e vonzáskörzet agglomerációvá válását erősíti, hogy nagyobb központoktól, mint pl. Miskolc, Debrecen és Szeged megközelítően hasonló távolságra, a vonzáskörzetük határán fekszik. Így tehát szükségszerű, hogy az Alföld e központi térségében egy új, dinamikusan fejlődő, ipari és mezőgazdasági kapcsolatok megteremtését és hatékony együttműködését biztosító regionális központ kialakuljon.

II. A vonzaskörzet adottságai

A szolnoki vonzaskörzet településeinek központi szerepkör szerinti megoszlását szemlélteti az 1. sz. ábra. Jászberényről kevés szó esik, mert önálló vonzaskörzet központjává fejlődhet és hasonlóvá alakulhat Tiszafüred, Karcag, Kisújszállás, Mezőtúr és Túrkeve környéke is. A vonzaskörzeten belül alkörzetek keletkezhetnek; Szolnok, Tiszaföldvár-Martfű, Törökszentmiklós és Kunszentmárton térségében.

Vizsgáljuk meg részleteiben e vonzaskörzet adottságait.

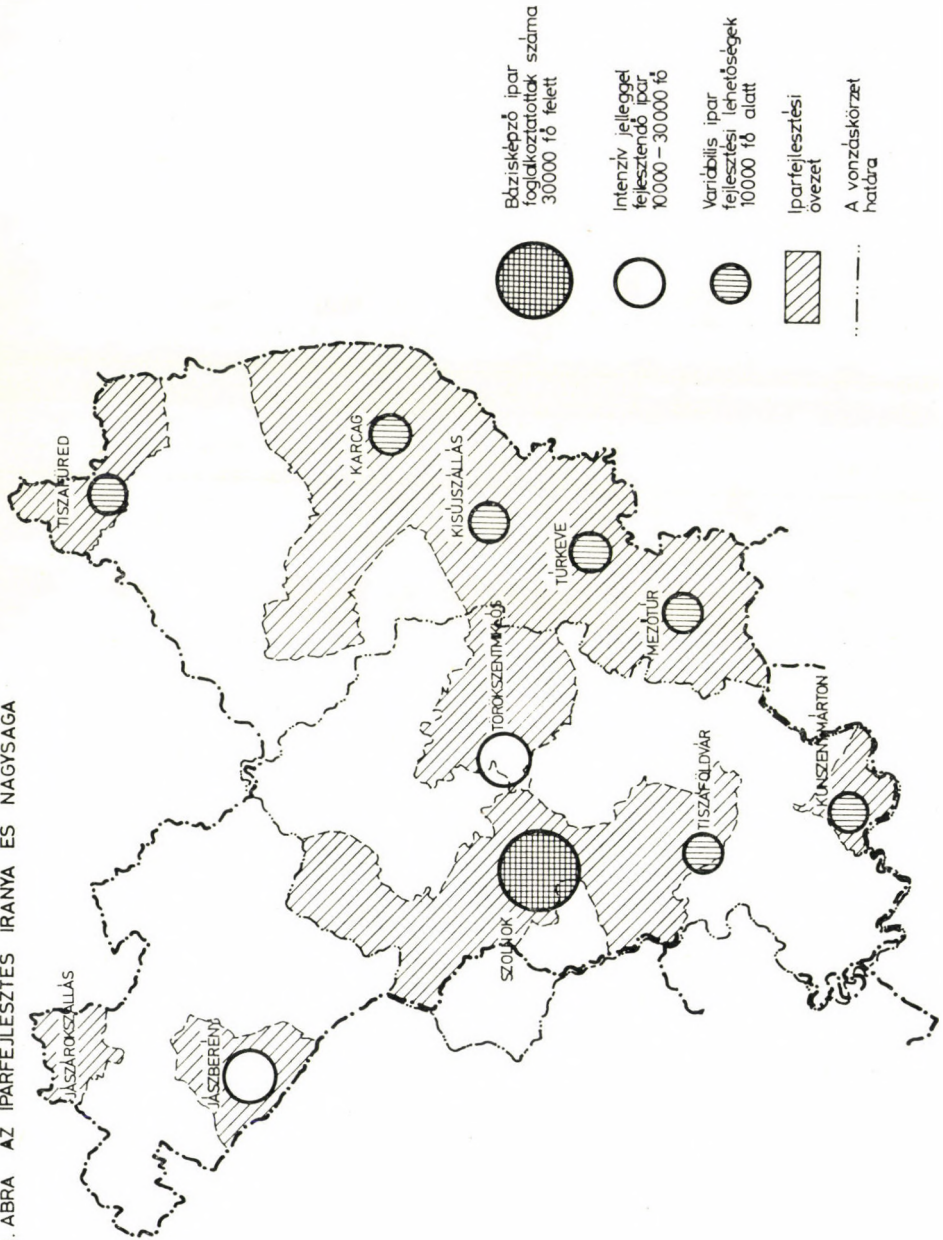
1. *Demográfiai viszonyok* elemzésével a termeléshez szükséges munkaerő-utánpótlást mutathatjuk be. A terület teljes népességszáma 1975-ben közel 220 000 fő volt. Ez a szám a megye népességszámának megközelítően 50%-a a tervezők 1990-ig 10%-os népesség-növekedésre számítanak. A népességszám növekedésének fő térsége Szolnok város és közvetlen környéke. Kissé távolabb, elsősorban falvakban népesség-csökkenésre, a tiszaföldvári-martfői, valamint a künszentmártoni alkörzetben stagnálásra lehet számítani. Korszerinti megoszlásnál a 0—14 év közötti és a munkaképes korosztály csökkenése, ellenben a nyugdíjas korosztály létszámának emelkedése várható. Ennek megfelelően módosulnak a *foglalkoztatottsági* arányok is. Az össznépességhez viszonyított 47,2%-os foglalkoztatottsági arány csökkenni fog. Ez egyértelműen a termelési ágazatok *intenzív* fejlődési folyamatának erősödését jelzi. A munkaerőforrások tartalékai kimerülőben vannak, és már a mezőgazdaság sem bocsát ki korlátlan mennyiségű munkaerőt sem az ipar, sem pedig egyéb ágazatok számára. Jelenleg az iparban foglalkoztatottak aránya 40,8%, az építőiparban 7,7%. Az ipar részesedése a törökszentmiklói és künszentmártoni alkörzetben 30—40%, a szolnoki és a tiszaföldvár-martfői alkörzetben 40—50%. Ezen aránybeli különbségek határozzák meg a *munkaerő-vándorlás* főirányát. Szolnok a *legjelentősebb munkaerővonzó térség*. Naponta közel 16 000 fő jár be a városba, főleg az ipari üzemekbe. Az ingázók nagy száma ellenére a térségben jelentős munkaerőhiány mutatkozik. Hozzávetőlegesen egyensúly van a törökszentmiklói és tiszaföldvár-martfői alkörzetben. A künszentmártoni alkörzetben a könnyűipari ágazatok, valamint a terciér szektor növekedése miatt női munkaerőszükséglet jelentkezik elsődlegesen. A körzet vándorlási vesztesége alacsony. A körzeten belüli migráció elsősorban a szolnoki alkörzetnek kedvezett.

2. Az ipari termelés

A körzet az észak-alföldi tervezési-gazdasági körzet része. Az ország iparban foglalkoztatottjainak 3,6%-a, a építőiparban pedig 3,1%-a található a szolnoki vonzáskörzetben. Iparosodottságát a központ, centrális fekvésén túl, a Budapest—Záhony vasútvonal, a kiépített közutainak, s a viszonylag fejlett infrastruktúrális hálózatának köszönheti. A *nehézipar* egyes ágainak kialakulását biztosította a jelenlévő olajbányászat, amely feltáró és irányító jellegű feladatokat lát el. A *gépipar* fejlődése elsősorban létszám-növekedésen alapul. A gépipar fejlettségét tekintve az alkörzetek között a szolnoki és a törökszentmiklói a meghatározó. Jelentős felfutásra számítanak a tiszafüredi alkörzetben is. Legjelentősebb ágazat a *vegyipar*, amely a szolnoki alkörzethez kapcsolódik. Kénsav, műtrágya gyártásával, valamint mosópor és porfesték üzemeinek jelenlétével fontos ipari központja az észak-alföldi tervezési-gazdasági körzetnek, de ezen túl az ország vegyiparának is egyik bázisa. A hagyományos *könnyűipari ágazatokat*: fa-, papír-, ruházati-, bőr-, szőrme- és a cipőipar képviseli. Mély hagyományai vannak az élelmiszeriparnak is, a cukorgyártás a szolnoki alkörzetben, gabonafeldolgozás pedig a törökszentmiklói alkörzetben folyik. Az állattenyésztés termékeinek feldolgozása (baromfi, sertés, tej) szinte minden alkörzetben megtalálható. A körzetben nagyarányú bázisképző iparágak fejlesztésére lehet számítani a jövőben, különösen Szolnok térségében. A jelenlegi É—D irányú ipari tengely (2. ábra) további fejlesztését a jó vasúti, közúti, a Tisza révén vízhálózati kapcsolatok bővítésének lehetősége, a vezetékes szénhidrogének

jelenléte és a kedvezően továbbfejleszthető műszaki infrastruktúra indokolja. E tengelyre merőlegesen húzódik Törökszentmiklós, Kisújszállás, Karcag, Mezőtúr és Túrkeve városok láncolata, ahol az ipari fejlesztés lehetőségei még közel sincsenek kihasználva, de fejlesztésük eredményeként ipari koncentrációk kialakulásával számolhatunk. Törökszentmiklóson gépipari, élelmiszeripari, Mezőtúron gépipari és könnyűipari, Túrkevén autójavító ipari

2. ÁBRA AZ IPARFEJLESZTÉS IRÁNYA ÉS NAGYSÁGA

és textilipari, Kisújszálláson műszeripari feldolgozó és textilipari, Karcagon gépipari, élelmiszeripari és üvegipari fejlesztésre kedvezőek az adottságok. Ez az ipari tengely egy aránylag fejlett mezőgazdasági területtel érintkezik, illetve abból nőtt, emelkedett ki.

3. A mezőgazdasági termelés hatása

A szolnoki vonzáskörzet természetföldrajzi adottságai — a csapadék kivételével — biztosítják a körzet mezőgazdasági termelését. A társadalmi feltételek is jók, noha a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya csökkenő és ez a jövőben kismértékben folytatódik. Ennek ellensúlyozására a mezőgazdaság gépesítése fokozódik. A mezőgazdaság termelési szerkezetében közel azonos arányt foglal el a növénytermelés, illetve az állattenyésztés. A növénytermelésen belül meghatározó a gabonafélék termelése, ezt követik a takarmány- és az ipari növények. A szolnoki és a tiszafüredi alközpontok vezetnek a búza, a kukorica és a lucerna vetésterületének arányában. A cukorrépa vetésterületi aránya Kunszentmárton térségében a legmagasabb. Közvetlenül a városok környékén más eloszlási arány van, ugyanis Karcag, Kisújszállás, Túrkeve, Törökszentmiklós térségében a vetésterületi arányok jóval nagyobbak, mint Szolnok város környékén. A mezőgazdasági termelés koncentrációja termelőszövetkezetek összevonásával járt együtt, ezáltal egyes települések gazdasági funkciói csökkentek, másoké emelkedtek. A mezőgazdasági termelőszövetkezeti központok a településhálózat kiemelt alsófokú központjaival nem minden esetben esnek egybe. Ez máris problémaként jelentkezik. Nem megfelelő a mezőgazdasági termelőhelyek és termékfelhasználási, feldolgozási helyek közötti kapcsolat, pedig a körzet megfelelő adottságokkal rendelkezik e téren is. Mezőgazdasági termékekből a vonzáskörzeten belül termékfelesleg keletkezik, amelynek feldolgozásáról gondoskodni kell. S egyidejűleg az élelmiszeripar fejlesztéséről is. Elsősorban a tartósító- és konzervipar fejlesztését szükséges szorgalmazni. A szolnoki vonzásközpont adottságainak és lehetőségeinek megfelelően mezőgazdasági központ alakulhatnak ki; Törökszentmiklós, Tiszaföldvár, Újszász, Rákóczi-falva—Szolnok, Kunszentmárton és Jászládány térségében. Ezeknek a mezőgazdasági szervező központoknak a kialakulását a már meglévő termelési eredményeik, hagyományaik, valamint a mezőgazdasági gépgyártás indokolja. A központok feladata még — túl a mezőgazdasági termelésen — a különböző termelési ágazatokkal a kooperációk kialakítása. A mezőgazdasági szervező központok kialakulását elősegítik a vonzáskörzet közlekedési feltételei is.

4. A közlekedési hagyományok

A szolnoki vonzáskörzet közlekedési vonalai törzshálózati vonalak, mind az ország, mind pedig a nemzetközi vasút- és közúthálózatban. Vasúton főleg ipari nyersanyagok szállítása dominál, a vegyipar, a fa- és papíripar, valamint a cipőipar számára. Közutakon elsősorban mezőgazdasági nyersanyagokat; cukorrépát, búzát, kukoricát szállítanak. Centrális közlekedési hálózat alakult ki, Szolnok központtal. A vasút- és közúthálózat sűrűségét tekintve messze kiemelkedik a szolnoki alkörzet. A körzet vasúthálózata kielégítő, új vasútvonalak építését nem tervezik, rekonstrukciók ellenben jelenleg is vannak, sőt a jövőben is folytatódnak. Közutakon más a helyzet, a körzet

közúthálózata, különösen a kunszentmártoni és tiszafüredi alkörzetben erősen javításra szorul. Gondot jelent a 4-es számú főközlekedési útvonal is, hiszen Szolnok városon keresztül halad át a növekvő forgalom, mind az áru-, mind pedig a személyszállítás a városon kívülre történő áthelyezését teszi szükségessé a jövőben.

5. Az energiaellátás problémái

Az országos energetikai hálózat számos vezetéke szeli át a szolnoki vonzáskörzetet; gáz-, kőolaj-, villamosvezetékek, gázelosztótelepek, ÁFOR-bázis-telepek. Az energia-felhasználásban az iparosodottabb alkörzetekben az ipar, a mezőgazdasági alkörzetekben pedig a mezőgazdaság dominál. Szolnok város villamosenergia-felhasználása kiugróan magas a körzeten belül. Szolnok és térségének földgázellátását a Hajdúszoboszló—Vecsés regionális földgázvezeték biztosítja, ehhez kapcsolódik a két helyi (a szolnoki és a szandaszőlősi) mező termelése is. Vezetékes gázzal csak Szolnok és Törökszentmiklós rendelkezik, ennek a hálózatnak a bővítése mindenképpen indokolt, különösen a megye többi városaiban. Propán-butángáz töltőüzem Szajolban található, a töltőüzem mellett még Szajol a kőolajtárolóhely központja is. Az itt tárolt kőolajtermékek olajvezetéken érkeznek a Tiszai olajfinomítóból, vagy Százhalombattáról, ennek az országos jelentőségű telephoz a bővítése jelenleg is folyamatban van.

Különös gondot jelent az alkörzetek falvainak ivóvízellátása. Ezekben a falvakban alacsony a vízhálózatba bekapcsolt lakások arányszáma is. Szolnok város 80,9%-os arányával a városok között a legmagasabb, Túrkeve 36,7%-os arányával a legalacsonyabb helyet foglalja el. A körzet iparosodottabb településeiben a vízhálózatba bekapcsolt lakások százalékosan megközelítik a szolnokit. Nélkülözhetetlen az ipar számára is a víz, a legnagyobb fogyasztók a szolnoki térségben található (Tiszamenti Vegyiművek, a Szolnoki Papírgyár, a Szolnoki Cukorgyár és a Húsfeldolgozó Üzem). Jelenleg az ipar vízszükséglete megoldott, viszont a kibocsátott szennyvíz tisztítása, elvezetése már problémát jelent. Ezzel párosul a körzet egyik leg súlyosabb gondja, a szennyvízcsatornázás hiánya falvakban, illetve a városokban. A szennyvíz-tisztítótelepek száma kevés, kapacitásuk csekély. E gond megoldása a környezetvédelem és a lakosság ivóvízellátása szempontjából égetően fontos.

A lakosság ellátását szolgáló létesítmények közül kiemelkedő szerepet játszik a lakásállomány alakulása és az intézményhálózat funkcionáló szerepe.

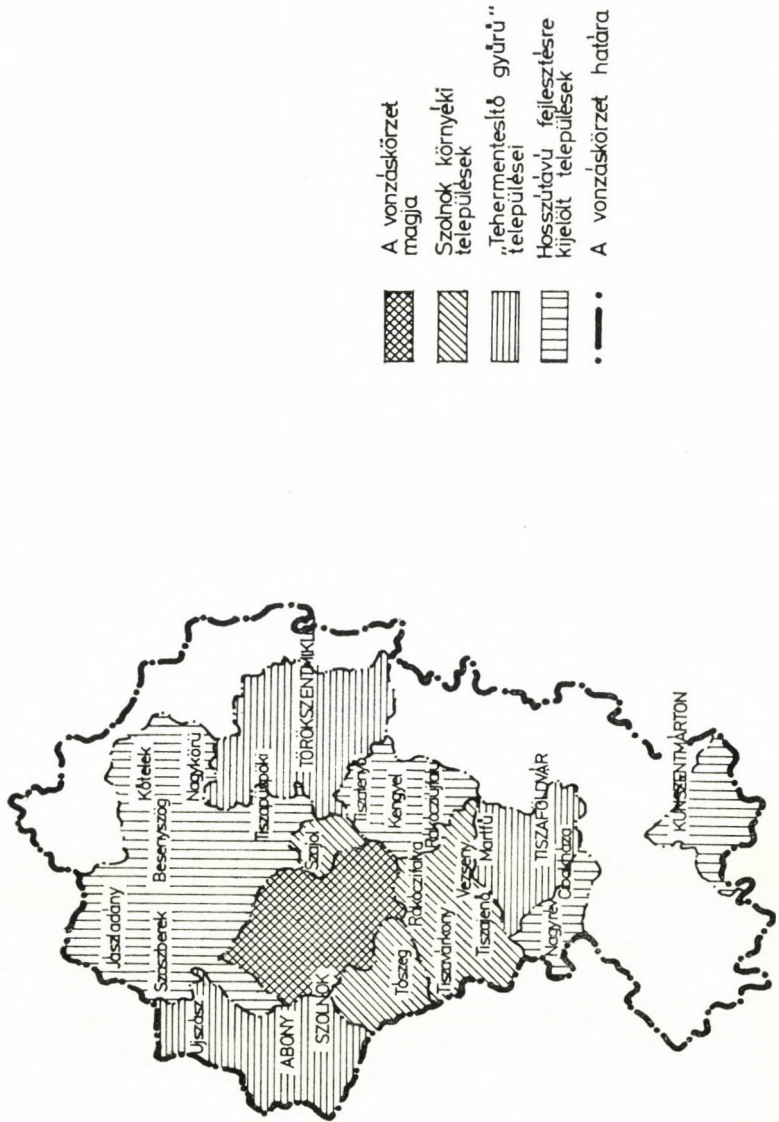
6. A szociális infrastruktúra szerepe

A lakosság igényeit nem követi a lakásállomány növekedése, pedig számszerűen, gyors ütemű fejlesztés figyelhető meg, szinte minden alközpontban. Különösen nagy a különbség — az igényelt és a meglévő lakások száma között — Szolnok városban, holott az építési ütem itt a leggyorsabb. Az egyes települések különböző funkciókat töltenek be és ennek megfelelően különböző intézményekkel kell rendelkezniük és egymással összehangoltan kell működniük. Különleges, pl. *üdülési és idegenforgalmi* adottságokkal csak kis mértékben rendelkezik a vonzáskörzet. Lehetőséget erre csak a folyók és holtágak partjai nyújtanak, pl. Szolnok városban, a Tiszaliget üdülőzóna. Távlatokban a tiszafüredi alközpontban egy új üdülőzóna alakul ki.

3. ábra A SZOLNOKI VONZÁSKÖRZET TAGOZÓDÁSA

III. A vonzaskörzet alközpontjainak egymás közötti összefüggései, kapcsolatai

A vonzasközpont alközpontjai egymással térbelileg és szerkezetileg szoros egységet alkotnak. E körzet az ország makrostrukturális hálózatához; a vasút, a közút és az energiaellátó vezetékek gerincéhez Szolnok térségében kapcsolódik. Szolnok fejlett ipari nagyváros, különböző funkciókat lát el és e feladatok ellátásából részt vállalnak a környező települések is. Ezek elsősorban Szolnokhoz legközelebb eső falvak, az ún. Szolnok környéki települések; Rákóczifalva, Rákócziújfalú, Szajol, Tószeg és Tiszavárkony. Ezekben a településekben ipari létesítmények és lakóterületek találhatóak (3. ábra),

továbbá meghatározóak mint munkaerő-kibocsátók, és hozzájárulnak a nagyváros lakosságának élelmiszer ellátásához. Szolnok körül, mintegy 15–20 km-es körzetben kialakult egy nagyobb településekből álló ún. „tehermentesítő gyűrű”, amelynek települései: Abony, Újszász, Törökszentmiklós, Tiszaföldvár, Martfű. E zónába eső kisebb települések az ellátásban és a munkavállalásban vállalnak szerepet, ezek részben Szolnokhoz, részben pedig a közeli tehermentesítő településekhez kapcsolódnak. A gyűrűhöz kötődik a Tiszazug is, amelynek mezőgazdasági és természetföldrajzi adottságai nem túl kedvezőek. Központja Kunszentmárton, ipari fejlesztése az 1960-as évektől erősen fellendült. A megye városai Karcag, Mezőtúr, Kisújszállás, Túrkeve történelmi, gazdasági fejlődés eredményeképpen láncszerűen kapcsolódva a Tiszántúl középső részén kialakuló „városzóna” részei. Arányos fejlesztésük a jövőben kívánatos.

A fejlődés folyamán e vonzásközpont települései meghatározott helyet és feladatot kapnak, s így e települések funkcionális egységet képviselnek nemcsak a vonzáskörzetben, hanem az észak-alföldi tervezési gazdasági körzetben, illetve az ország gazdasági életén belül is, s így válnak a területi munkamegosztás aktív részévé. Ezért az adott települések között különböző kapcsolatoknak, illetve kapcsolatrendszereknek kell kialakulnia, amelyek közvetlenül segítik a vonzáskörzet gazdasági életének fejlődését. Az említett települések jellegükből, társadalmi és termelési szerepükből és feladataikból adódóan hatnak egymásra, s közöttük szállítási, ipari, mezőgazdasági, egészségügyi és oktatási kapcsolatok alakulnak ki. Ezeknek a kapcsolatoknak a felismerése és gyakorlatba való átültetése, erősödése biztosíthatja csak a szolnoki vonzáskörzet továbbfejlődését; egy új alföldi agglomerációvá.

DIE MÖGLICHKEITEN DES AGGLOMERATIONSPROZESSES IM UMLAND VON SZOLNOK

(Dr. Ágnes Pál)

Beim Beginn des Agglomerationsprozesses werden Ballungsgebiete um einigen Siedlungen, Städten zustandekommen. In diesen Ballungsgebieten werden die Beziehungen zwischen dem Zentrum und den Siedlungen in verschiedenen Ebenen der Produktion und der Infrastruktur verstärkt. Im Vortrag wurde die allgemeine Charakterisierung des Ballungsgebietes Szolnok gezeigt.

Sieht man die demographischen Verhältnisse, ist es festzustellen, dass sich die Bevölkerung von Szolnok und des Umlandes von Szolnok bedeutend vergrößert hat, sich die Struktur der Beschäftigten umgewandelt hat, in erster Linie die Industrie Bedeutung hat.

Diese Tendenz wird auch durch intensive Pendelwanderung verstärkt, die die Arbeitskräfte der sich immer mehr entwickelnden Industriebetriebe von Zentrum sichert. Sieht man die Industrie von Szolnok, werden mehrere Industriezweige gefunden und ist in der Zukunft eine bedeutende Industriekonzentration mit der Berücksichtigung der örtlichen Gegebenheiten zustandezukommen. (3. Abb.)

Die industrielle Produktion wird auch von der Landwirtschaft des Gebietes befördert, weil die entwickelten landwirtschaftlichen Gebiete nicht nur in der Versorgung, sondern auch in der Herausbildung der lebensmittelindustriellen Basis wichtige Rolle spielen. Der Verkehrsnetz und die Energieversorgung des Kreises werden das Fundament zur weiteren wirtschaftlichen Entwicklung des Gebietes legen.

Nachdem die verschiedenen Rollen und Funktionen vorgestellt worden sind, wird das Ballungsgebiet in zwei Teile zerteilt. Der eine Teil wird von den Siedlungen des Umlandes (von Szolnok) vom Zentrum gebildet, die grosse Rolle an der Versorgung mit den Arbeitskräften, mit den Lebensmitteln teilnehmen. Der andere Teil wird Entlastungsring genannt, der indirekt in erster Linie durch funktionelle Verbindungen mit der Stadt Beziehungen hat.

Schliesslich wird der Verbindungskomplex unter den Unterzentralen des Ballungsgebietes, den Umlandssiedlungen und dem Zentrum analysiert. Es wurde festgestellt, dass die Produktion und die Infrastruktur zusammen gute Basis zur Herausbildung eines neuen Agglomerationsgebietes geben.

ВОЗМОЖНОСТИ ПРОЦЕССА АГЛОМЕРИРОВАНИЯ В ОКРЕСТНОСТИ ГОРОДА СОЛЬНОК

(Д-р Агнеш Пал)

В начале процесса агломерирования оформляются зоны тяготения отдельных поселений и городов и в зонах тяготения усиливаются взаимосвязи между поселениями и центром в разнообразных областях производства и инфраструктуры. В своем докладе автор придает общую характеристику зоны тяготения города Сольнок. Рассматривая демографические условия она подчеркивает, что в последний период число населения зоны тяготения города Сольнок в значительной мере увеличилось, преобразилась структура занятости, выдвинула в передний план промышленная занятость. Эту тенденцию усиливает и интенсивное маятниковое движение, которым обеспечивается снабжение все развивающихся промышленных заводов центра рабочей силой. В промышленности территории встречается широкая скала отраслей и в будущем могла бы оформиться промышленная концентрация, выражающаяся местными условиями (см. рис. 3). Сельское хозяйство территории тоже содействует промышленному производству, ведь развитые сельскохозяйственные территории играют определяющую роль не только в снабжении, но и в создании подходящей базы пищевой промышленности. Как транспортная сеть, так и энергоснабжение создают подходящую базу для дальнейшего экономического развития района.

Рассмотрив разнообразные сферы деятельности и функции, автор разлагает зону тяготения на две части (зоны). В первую зону входят поселения, окружающие центр (г. Сольнок) и участвующие в снабжении города рабочей силой и продовольствием. Вторая зона (т. н. разгружающее кольцо) косвенно, в первую очередь посредством функциональных связей, примыкает к городу. Анализируя систему взаимоотношений между отдельными подцентрами и поселениями, входящими в их состав, а также центром, автор подчеркивает, что их взаимодействие создает благополучную основу для оформления новой агломерационной территории.

PÉCS MUNKAERŐ VONZÁSI TERÜLETE

Dr. Erdősi Ferenc

Az agglomeráció-kutatásba bekapcsolódó különféle tudományágak sajátos nézőpontjukból adódóan eltérő módszerekkel, következőképpen különböző eredménnyel állapítják meg az agglomeráció határait, határolják el különböző övezeteit.

Annak elismerése mellett, hogy az agglomeráció nem azonos egy nagyobb központi település által vonzott területtel (hiszen a vonzás az erősen urbanizálódó agglomeráción túl is érvényesül), fontosnak találjuk a magtelepülés munkaerő vonzási erejének vizsgálatát is. Előadásomban kísérletet teszek arra, hogy a magtelepülés által kiváltott ingavándorforgalom alapján kijelöljem az agglomeráció határát. Aspektusomat abból a megfontolásból alakítottam ki, hogy a magtelepülés és környéke közötti kulturális vagy gazdasági, főként azonban szolgáltatási jellegű kapcsolatnak egyik legélelénkebb közvetítője az ingavándorforgalom. Az nem vitás, hogy az ingázás közvetetten hozzájárul a agglomerálódáshoz. Ha tehát felderíthető a magtelepülésre irányuló ingavándorforgalom kialakulása, fejlődése az idők folyamán, akkor ennek tükrében az agglomerálódás térbeni folyamatáról is hozzávetőleges képet alkothatunk.

Hazánkban a fejlett ipari államokhoz viszonyítva sem az ingavándorforgalom, sem az agglomerációk kialakulása nem régi jelenség. Jellemző, hogy az ingázók első országos felmérése és az adatok statisztikai kiértékelése az 1930-as években történt. Akkor még a nagyobb, legiparosodottabb vidéki városok közül a tárgyalat két jelenségnek csupán a kezdetei mutatkoztak meg, pedig már jórészen léteztek az ingázás technikai feltételei. (A vasúthálózat addigra már teljesen kialakult, a mai autóbushálózatnak viszont csak néhány vonala működött.) A közlekedési hálózat azonban önmagában az ingázásnak csak a lehetőségét teremti meg. Ha a munkaerőkínálat túlsúlyos időkből a vidékiek kaptak is volna munkát a városban, a napi bejárástól sokukat visszariasztotta a menetdíj drágasága. Itt szeretném felhívni a figyelmet egy lényeges, az eddigi kutatások során elhanyagolt, vagy éppen figyelembe nem vett tényezőre. Amíg az egyéni tulajdonban lévő közlekedési eszközök tömegesen el nem terjednek, a napi ingázás csak akkor válhat társadalmi méretű jelenséggé, ha az ingázók számára biztosítják az olcsó utazást. Ennek első módja a kedvezményes (20%-kal mérsékelt árú) bérletek kibocsátása volt. Aligha tévedünk, ha kijelentjük, hogy a városok és vidékük személyek mozgásán keresztül realizálódó kapcsolatának fejlődésében új szakaszt nyitott az olcsó bérletek bevezetése. A teljes árú jegyek csupán tört összegébe kerülő úgynevezett munkásbérleteket a magyar vasutak 1926-tól, az autóbushatalatok pedig csak 1947-től árusítják. Következőképpen ingázásra anyagi okok miatt csak azóta vállalkozhattak a vidékiek.

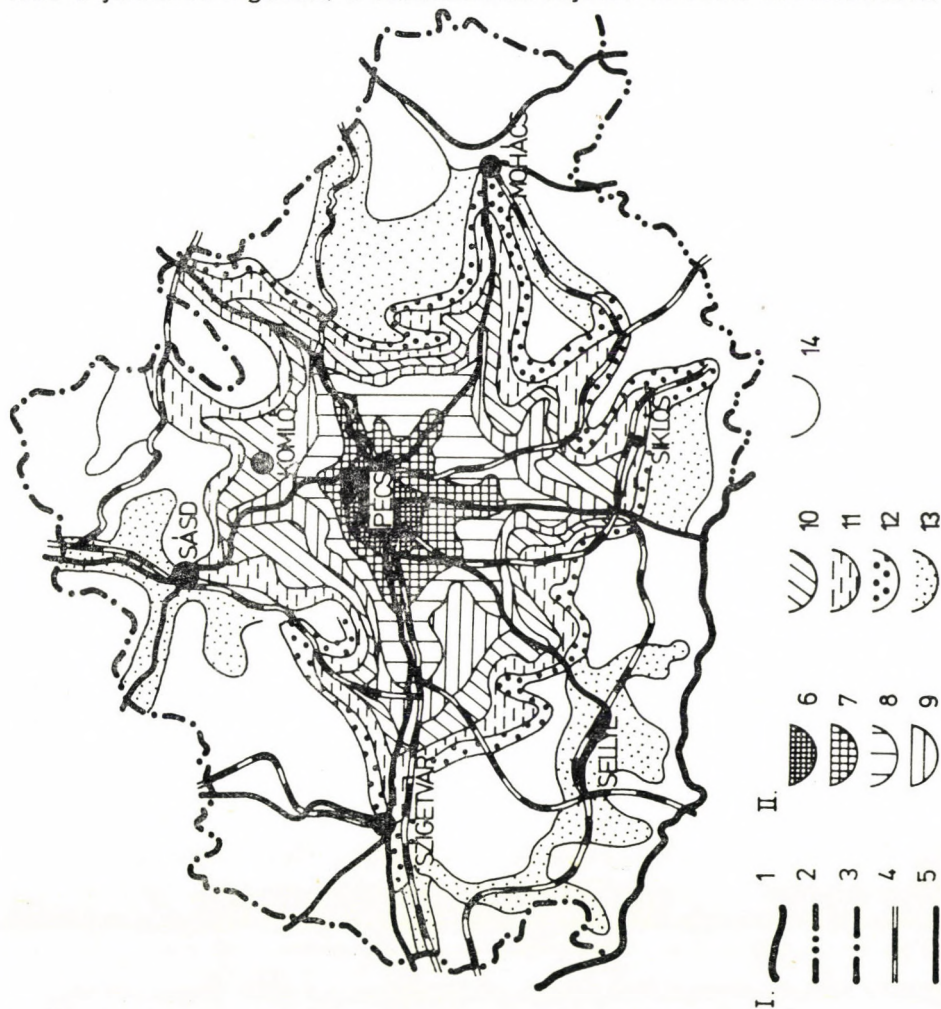
Az ingázók számára nem közömbös az utazással eltöltött idő hossza és az utazási költség nagysága sem. Ezért a ingavándorforgalom vizsgálatokor gyakran szerkesztenek az ingázási centrum köré, menetrendekből vett adatokat felhasználva, izokron és izoforint térképeket. Hazai szakmai körökben ugyanis a dolgozók bejárásának ésszerű időhatárát általában a 40 perces izokronnal jelölik ki. Nincs szándékom e helyen részletesebben kifejteni az izokron térképek szerkesztésének következtelenségeit, éppen csak utalnék arra, hogy különböző eredményhez jutunk, ha az átlagos menetidőt, avagy a legrövidebb utat igénybe vevő járatok, esetleg a főútról letérő, a bekötő-utak végénél levő falvakat is felfűző járatok, vagy éppenséggel a kevesebb helyen megálló gyorsjáratok menetidejét vesszük alapul. — Mindenesetre a 40 perces határ véleményünk szerint túl kategorikus (1. ábra). A vidékiek munkavállalását városi munkahelyen mindenekelőtt az befolyásolja, hogy mennyire vannak rászorulva az ingázással elérhető keretszámra. Olyan helységekből, ahol nincs helyben munkaalkalom, vagy a kereseti viszonyok, esetleg a munkakörülmények lényegesen rosszabbak a városinál, onnan gyorsabban kiáramlik a munkaerő. E vonatkozásban lényeges körülmény, hogy a helybeli mezőgazdasági termelőszövetkezet milyen jövedelmet biztosít tagjainak és alkalmazottainak. Amennyiben nagy a vidéki és a városi keresetek közötti különbség, a vidéki munkaerő vállalja a hosszabb utat, illetve a hosszabb utazási időt. További probléma, hogy az utazási idő önmagában még kevés az ingázás tényleges időigényének megállapításához. Az ingázók a legtöbb esetben lényegesen több időt töltenek a vonat indulásáig, valamint a városba érkezéstől a munkakezdetig, mint amennyit utazás közben. Éppen a várakozási idő különbözősége következtében — ami lényegében a járat-sűrűséggel függ össze — előfordulhat, hogy a távolabbról beingázó dolgozó is csak annyi időt tölt el otthonán kívül, mint a közelebb lakó.

Az ingázás területi kérdései tradicionális vizsgálatokor fontos tényezőként vették figyelembe az utazási költségeket. Ezeknek térbeli megjelenítésére a teljesárú tarifát alapul véve szerkesztették az izoforint térképeket. Úgy látjuk, hogy a hagyományos izoforint térképek elvesztették egykori létjogosultságukat. Ezekből ugyanis messzemenő következtetéseket tenni ma már azért sem lehet, mert a dolgozók által viselt utazási költség olyan minimális, hogy az utazásra fordított forintösszeg alig befolyásolja az embereket ingázási szándékuk eldöntésében. Amióta a városokban települt nagyipar munkaerőhiánnyal küzd, eleinte a nagyobb vállalatok, majd a kisebbek is saját és bérelt buszok igénybevétele, különjáratokkal utaztatják a vidéken még fellelhető, de a munkahelytől egyre távolabbi munkaerőt (2. ábra).

Az autóbusz különjáratok, amelyek ma már pl. Pécsre bejáró dolgozóknak mintegy 40%-át szállítják, a menetrend szerinti közforgalmi járatoknál sokkal gyorsabban közlekednek, mivel kevesebb helyen állnak meg, és elmarad az időt rabló jegykezelés is. A különjáratok tették lehetővé, hogy nemcsak közvetlenül anyagiakban mérve, hanem időmegtakarítást is figyelembe véve, a várostól 50—60 km-re fekvő helyekről is csoportosan vállalkoznak dolgozók a bejárásra. Az előbbiekből azt a módszertani tanulságot vonhatjuk le, hogy az autóbusz-különjáratokkal ingázók számának és a bruttó utazási idő (várakozás + menetidő) figyelembevétele nélkül ma már nem szabad ingázási problémákkal foglalkozni, mivel a klasszikus menetrend szerinti klisé fölött eljárt az idő.

Az eddigiekben elmondott általános problémák ismertetése után vázlatosan be szeretném mutatni a pécsi agglomeráció ingavándorforgalma vizs-

gálatának néhány speciális módszertani problémáját és konklúzióját. Néprajzosok munkáiból vált ismertté, hogy Pécs egykor a jelenleginél másfélszer nagyobb szőlőterületének művelésére a városi tulajdonosok a praekapitalista időkben nagy számban alkalmaztak vidéki napszámosokat. A várostól ÉNY-ra 8—12 km-re fekvő apró hegyvidéki falvakból a napszámosok gyalog tették meg az utat. A környező legközelebbi községekből gyalogosan bejáró munkásokat kisebb számban később a gyárak is foglalkoztatták. Ez volt tehát az ingázás legősibb, elmaradottságunkkal konkordáns kezdetleges formája. Amikor a két világháború között a vasúti munkásbérlet lehetővé tette a járműves ingázást, a vasútvonalak sajátos hálózata következtében a

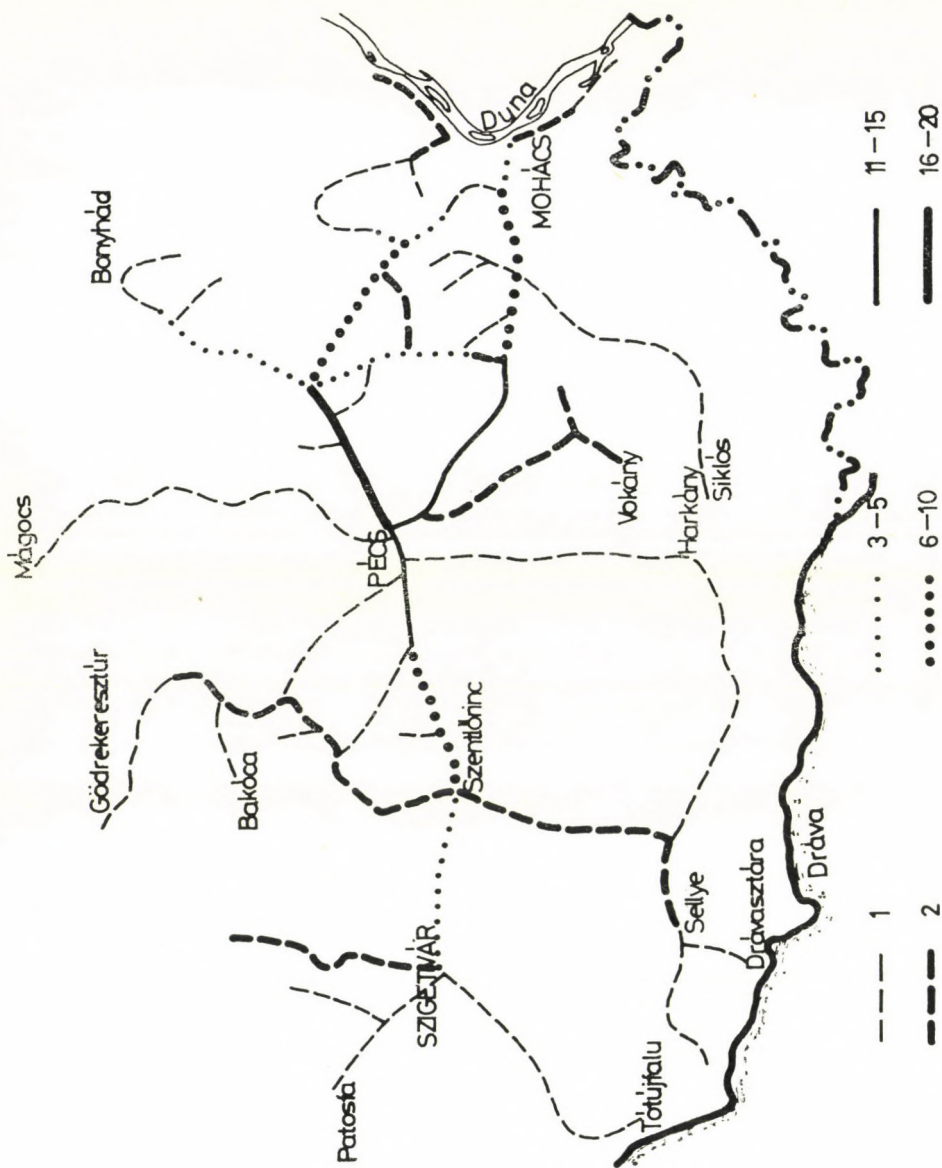

1. ábra. Pécs komplex izokron térképe 1975-ben. (Szerk.: Erdősi F.)

Jelmagyarázat:

I. Általános jelek. 1 — folyó, 2 — országhatár, 3 — megyehatár, 4 — vasút, 5 — fontosabb közút.

II. Közvetlen vonattal és autóbusszjáratral (átszállás nélkül) elérhető terület 6—10 percen belül, 7—10—20 perc, 8—20—30 perc, 9—30—40 perc, 10—40—50 perc, 11—50—60 perc, 12—60—70 perc, 13—70—160 perc alatt, 14 — átszállás nélkül, közvetlen járatral el nem érhető terület.

2. ábra. A Pécsre munkanapokon közlekedő szerződéses autóbuszjáratok útvonala és intenzitása 1975-ben. (Szerk.: Erdősi F.)
Jelmagyarázat: Napi járatszámok száma a járatvonalak mellett.

beingázási terület déli irányban félcsillagszerű aszimmetriával kezdett kialakulni. Az ingavándorforgalom fejlődéséhez először a második világháború alatti munkaerőhiány adott lökést. A felszabadulás után az ingavándorforgalom először az 1950-es években, a pécsi szénbányászat nagyvonalú fejlesztésekor, majd az 1960-as évek elején, a mezőgazdaság szocialista át-
szervezése idején ugrott meg hirtelen. Az első esetben tehát az agglomerá-

ció magjának munkaerő-kereslete, a második esetben viszont a vidék feszítő munkaerő-kínálata (amelyet azután gyorsan követett a városi munkahelyek bővülése) indukálta az ingázást. A rohamosan fejlődő autóbushálózat Pécs tágabb környékének már az 1960-as években szinte valamennyi településéről lehetővé tette az ingázást. Az ingázási körzet ily módon félcillagból félkör alakúra teljesedett ki. Az aszimmetriát csak fokozta a Péccsel északról határos, preferáltan fejlesztett Komló bányaváros, amelynek *munkaerő vonzóköre* kiterjedt a valamikor Pécs felé gravitáló Orfű, Abaliget, Mecsekrákos és még néhány faluval jellemezhető területre is. Pécstől K—ÉK-re pedig Komló elhódította Pécs vonzóköréből Hosszúhetényt, de még Hird község területéről is egyre többen járnak Komlóra.

Hivatalos statisztikai adatok az ingavándorforgalomnak csupán néhány jellemzőjéről állnak rendelkezésre. Ezek azonban elégségesek ahhoz, hogy megállapítsuk, a beingázók száma nemcsak abszolút méreteiben nőtt, de a városunkban foglalkoztatott munkaerőből való részesedése is egyre jelentősebbé vált.

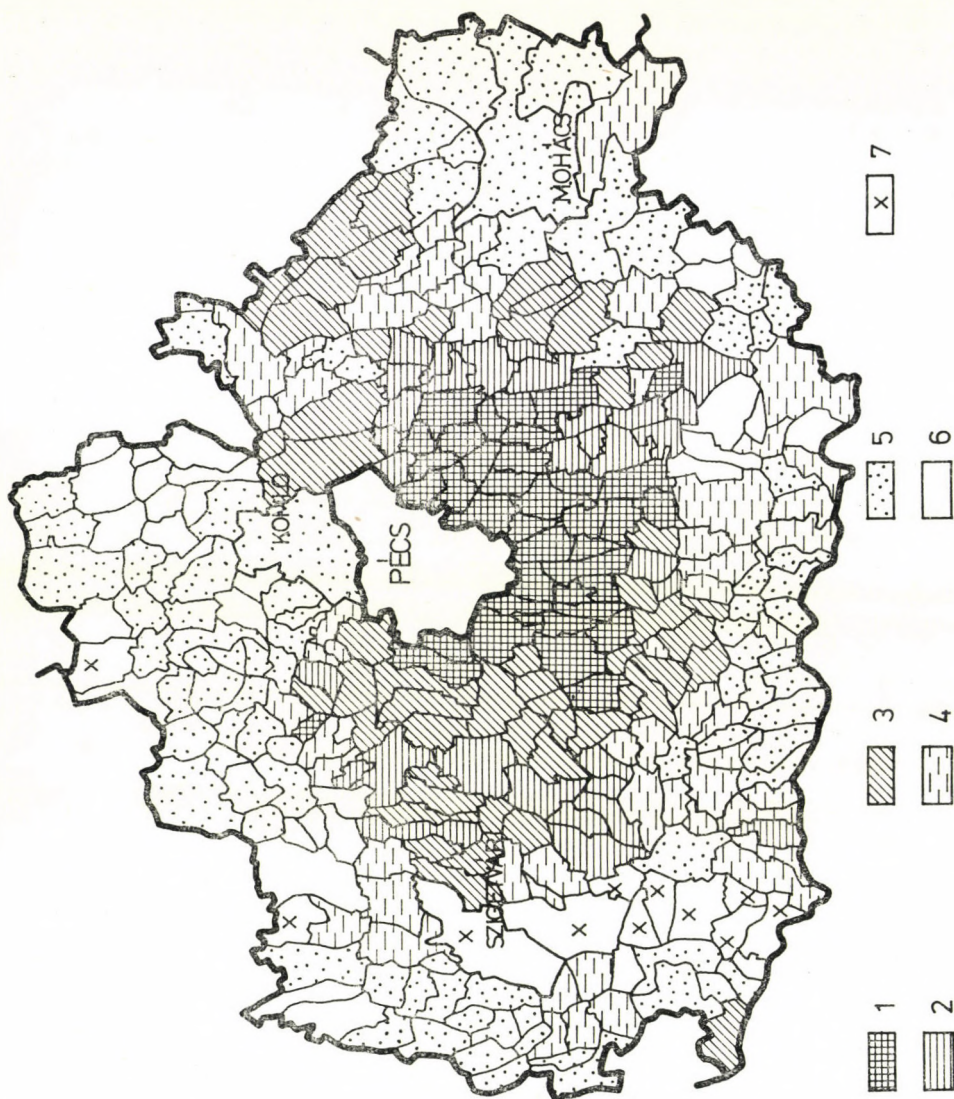
A legfontosabb vonatkozó adatok: a naponta ingázók száma Pécsett 1960-ban 2 és fél ezer, 1975-ben 8 és fél ezer fő volt, akik a közölt időpontokban a Pécsett foglalkoztatottak 18, illetve 15 évvel később 27⁰/₀-át tették ki. Mindamellet az ingázók száma az öt kiemelt felsőfokú központ funkciójú vidéki nagyvárosunk közül hol az utolsó, hol az utolsó előtti helyen áll.

A többi nagyvároshoz képest a pécsi agglomeráció naponkénti ingázói nagyobb arányban veszik igénybe az autóbust. Területünk abban is kitűnik, hogy a nem naponta, hanem hétvégén ingázók aránya itt a legmagasabb, ami a munkásszálásokkal való átlagosnál jobb ellátásnak köszönhető.

A munkaerő vonzókörzet meghatározásához Intézetünk szociológusainak megbízásából a helyi tanácsok által végzett autentikus teljeskörű (tehát a gépkocsival, motorkerékpárral közlekedőkre is kiterjedő) felmérés adataiból szerkesztettük meg kartogram térképeinket.

Az ingázás intenzitás kategóriáit kétféle mutató szerint állapítottuk meg. Az egyik, hogy az adott vidéki település aktív keresőinek hány százaléka jár be pécsi munkahelyekre. Úgy véljük azonban, hogy Pécs munkaerővonzási körzetének a megye többi kisebb beingázási centrumától (Szigetvártól, Siklóstól, Mohácsról) való elkülönítése érdekében másik alternatívaként szükség van egy olyan viszonyszámra, mint mutatóra is, amely kifejezi, hogy a vidéki települések összes ingázóinak milyen hányada dolgozik Pécsett (3. ábra). Az utóbbi relatív értékek alapján markánsabban rajzolódnak ki Pécs közepe és annál intenzívebb övezetei.

Nagy általánosságban az igen intenzíven és az intenzíven vonzott övezetek dél felé alakultak ki, utóbbi egészen a Villányi-hegységig. Itt a domborzati tényező, mint a közlekedési viszonyokat befolyásoló akadály, egyben kijelöli azt a K—NY-i irányú vonalat, amelytől délre az országhatárig elterülő Drávalapály mintegy 10—14 km széles területsávján Siklós újdonsült üzemei révén mint gyengébb másodrendű munkaerő vonzókörzet hatása érvényesül. *Az igen intenzív és az intenzív zóna Pécstől távolodva a vasutak és a főközlekedési útvonalak mentén előreugró pásztákat alkot, hangsúlyozza a jó közlekedési lehetőség döntő szerepét. Az intenzív övezet K-i irányban Mohács ellenpólus hatására Szederkénynél, NY-i irányban pedig Szigetvár által befolyásoltan Szentlőrincnél ér véget.* Szentlőrinc — amely a környező

3. ábra. A Pécsre ingázók százalékos aránya a községek összes ingázóiból 1975-ben. (Szerk.: Erdősi F.)

Jelmagyarázat:

1 — 80—100% (Pécs által igen intenzíven vonzott terület), 2 — 60—80% (intenzíven vonzott terület), 3 — 40—60% (közepes intenzitással vonzott terület), 4 — 20—40% (kis intenzitással vonzott terület), 5 — 20% (jelentéktelen a Pécsre ingázók száma), 6 — nem ingáznak e helyről Pécsre, 7 — nincs adat e községek Pécsre ingázóiról.

néhány község számára még mindig egy harmadrendű beingázási centrum szerepét tölti be — aktív keresőinek ma már mintegy fele Pécssett dolgozik. E vasúti csomópontban fekvő, Péccsel kitűnő közlekedési összeköttetéssel rendelkező, gyorsan fejlődő község egyre inkább Pécs „alvófalujának” funkciójegyeit veszi fel. E funkcióváltás részben arra a kényszerhelyzetre vezethető vissza, ami a helyi elégtelen munkahelykínálatból adódik; ugyanis nagyobb munkaerőigényesebb üzem mindmáig nem települt ebbe a kivétele-

sen nagy helyzeti energiájú községbe, de a kereseti viszonyok a meglévő munkahelyeken is elmaradnak a pécsitől.

Más tényezőkkel egybevetve úgy látjuk, hogy az igen intenzív és intenzív ingázási övezet nagyjából megegyezik a már nem földrajzosok által kijelölt hipotetikus agglomerációval, de több helyen szélesebb annál, figyelmeztetve arra, hogy a Pécs körüli tényleges agglomeráció, vagyis a Péccsel a napi életben számos vonatkozásban, így a munkavállalással összefonódó közvetlen városkörnyéki övezet szélesebb a feltételezettnél.

Az agglomeráción kívül, vagy annak átmeneti sávjában kezdődik a közepes intenzitású ingázási övezet, amelyből az ingázóknak már csak mintegy fele jár Pécsre dolgozni. Ez az övezet nem teljesen összefüggő, legnagyobb területi egysége NY—DNY-i irányú. Kisebb, elszigetelt átmeneti területegységet alkot a közepes intenzitású ingázási övezet a pécs—mohácsi közút mentén, illetve Villány tágabb környékén. A pécs—bátaszéki vasútvonal mentén Erdősmeckskétől Palotabozsokig terjedően, a várostól meglehetősen nagy távolságra jött létre egy különösen távoli fekvésű része a szóbanforgó övezetnek.

A kis intenzitású, jelentéktelen számú beingázóval rendelkező terület igen széles, hiszen még a Margitta-szigetről, a Zselicből és a Hegyhát egyes részeiről is jónéhányan naponta felkeresik Pécsset. Ez a periférikus övezet NY felé 10—15 km-re meghaladja a megyehatárt. A Somogy és különösen a Tolna megyéből beingázók száma azonban elenyésző, így a Pécsre naponként bejáró dolgozók 97—98⁰/₀-a baranyai.

Külön figyelmet érdemelnek a Pécstől távoli jelentősebb beingázási göcök, amelyek kialakulását a különjáratok megindítása segítette elő.

Végző következtetésünk tehát, hogy az agglomeráció határát a munkaerővonzás alapján az ingázás intenzív övezetének külső határán vonhatjuk meg. Az agglomeráció övezetekre tagolásához a munkaerővonzás két legközelebbi, igen intenzív és intenzív övezete ad támpontot.

DAS BEZIEHUNGSGBIET DER ARBEITSKRÄFTE VON PÉCS

(Dr. Ferenc Erdősi)

Der vortragende Geograph ist bei der Abgrenzung der Agglomerationszone davon ausgegangen, dass für den wichtigsten Vermittler der kulturellen, wirtschaftlichen und Versorgungsbeziehungen unter der Kernstadt und dem Umland der Agglomeration die grundlegend zur Produktionsphäre gehörende Pendelwanderung zu halten ist. So ist ein annäherndes Bild auch über den räumlichen Prozess der Agglomeration zustande zu kommen. Die Entwicklung der Industrialisierung und der Dienstleistungen von Kernstadt und der Verkehrsknotenpunkt bilden nur die Bedingung zur Pendelwanderung; das massenhafte Einpendeln benötigte auch billige Monatskarten für die Arbeiter oder die von den Betrieben bezahlten Busse. Diese Lösungen haben die Reisezeit wesentlich abgekürzt, so sind die früher aus den Angaben der Kursbücher zusammengestellten Isochronkarten (1. Abb.) wahrscheinlich nicht mehr zu bewerten.

Die Kategorien der Pendelintensität sind nach zwei Weisen festgestellt. Die eine zeigt, wieviel Prozent der aktiven Beschäftigten von Gemeinden, Siedlungen in die Kernstadt (Pécs) einpendelt (2. Abb.).

Auch eine andere Kennziffer ist benötigt; was für ein Anteil der Pendler von Umlandsgemeinden in der Kernstadt arbeitet (3. Abb.). *Die nach diesen Kennziffern bestimmten sehr intensive Pendelzonen stimmen mit der nach anderen Weise festgestellten Agglomeration, aber sie können in mehreren Ebenen auch breiter sein.* Ausserhalb der Agglomeration oder in ihrer Übergangszone fangen die Pendelzone mittlerer Intensität an, aus der nur etwa die Hälfte der Pendler nach Pécs fährt. Dann kommt die sehr breite, oft die Bezirksgrenzen überschreitende Zone niedriger Intensität.

ЗОНА ТЯГОТЕНИЯ РАБОЧЕЙ СИЛЫ ГОРОДА ПЕЧ

(Д-р Ференц Эрдёши)

Для размежевания агломерационной зоны автор-географ исходит из такого соображения, что самым живым носителем культурных, экономических связей, а главным образом связей обслуживания между центральным поселением и своей окрестностей является маятниковое движение, связывающееся в основном со сферой производства. В его изучении получается приблизительное представление и о пространственном процессе агломерирования. Индустриализация, развитие обслуживания города-ядра, сходящаяся транспортная сеть создали только предпосылки маятникового движения, но оно стало массовым после распространения дешевых абонементов для рабочих и законтракованных автобусных линий. Последние значительно сократили время поездки, поэтому можно поставить вопросительный знак, имеют ли право на существование изохронные карты, составленные ранее на основе данных расписаний (см. рис. 1).

Категории интенсивности маятникового движения были определены на основе двух коэффициентов. Первый из них указывает на удельный вес работающих в городе-ядре среди занятого населения окружающих сел (см. рис. 2).

Автору хотелось составить и такой коэффициент, который указывает на удельный вес трудящихся, совершающих маятниковые движения из окружающих сел в город-ядро среди всех трудящихся, совершающих маятниковое движение этих поселений (см. рис. 3). По последним коэффициентам: а) *сильно интенсивная* и б) *интенсивная зона маятникового движения в основном совпадают с агломерацией, размежеванной с помощью других методов, но во многих местах эти зоны более широки агломерации.* Вне агломерации или в своей переходной зоне начинается зона маятникового движения, характеризуемая средней интенсивностью, из которой около 50 процентов трудящихся, совершающих маятниковые движения, направляется в город Печ, а потом следует обширная, слабоинтенсивная зона, переступающая в нескольких местах границы комитата (медье).

A TERÜLETHASZNOSÍTÁS VÁLTOZÁSAI VESZPRÉMBEN ÉS KÖRNYÉKÉN

Daróczi Eta

Módszertani bevezető

A városok, az agglomerációk belső térszerkezetének alapos ismerete sem a településtudományi munkában, sem a településfejlesztés gyakorlatában nem nélkülözhető. Az ország területének ésszerű hasznosítása a városok területgazdálkodásában is meg kell jelenjen.

A városi terület tagolódásának is megvannak a racionális arányai, például a beépítettség vagy a funkcionális szerkezetet tekintve. (Az *optimálisnak tekinthető arányok* természetesen függenek az adott körülményektől: az illető település, illetve településeggyüttes földrajzi adottságaitól, történelmi fejlődésétől, helyzetétől a konkrét és az absztrakt gazdasági térben, különböző szempontok szerint mért nagyságától, dinamikájától stb.) (Fodor László, 1976.) Felismerésük rendkívül fontos, hiszen ezektől csak bizonyos határok között lehet eltérni úgy, hogy az életkörülmények még kielégítőek legyenek, a város normálisan funkcionáljon, és ugyanakkor ne okozunk területpazarlást, fölösleges eszközlektést, idővesztést vagy éppen környezetrombolást.

A törvényszerűségek, a szabályosságok feltárása nem szorítkozhat leírásokra. Gondos *elemzések*re van szükség, amelyekre támaszkodhatnak a várostervezők és a várospolitikusok. A rendszeres elemzések egyúttal lehetővé tennék a tervszerűség érvényesülésének ellenőrzését, a spontán és az irányított folyamatok elkülönítését a magyar településfejlődésben.

A városi területek belső szerkezeti elemzésének egyik segédeszköze a *területhasznosítási módok térbeli és időben alakulásának vizsgálata*. A regionális elemzésekben hagyományosan alkalmazott eljárásról van szó. A módszer *korlátai* is jól ismertek. Ezek közé tartozik, hogy a területhasználat módjainak elnevezései helyenként nem tükrözik pontosan a tényleges funkciót. (Ez elsősorban a művelés alól kivett területek csoportjaira érvényes.) Ennek egyik oka, hogy néhány elnevezés túlságosan általános, egy másik, hogy a besorolás bizonyos esetekben nem egyezik a valóságos helyzettel. (Közismert, hogy üdülőterületeken számos úgynevezett gazdasági épület valójában nyaraló.) Természetesen maga a valóság is nehezíti az egyértelmű besorolást, hiszen egy bizonyos területrészt különféle funkcióknak adhat helyet.

A földhasználat adataiból sajnos nem deríthető ki, hogy egyáltalán használnak-e — rendeltetészerűen vagy más módon — egy bizonyos létesítményt, ahhoz pedig végképp nem kapunk támpontot, mennyire intenzív egy bizonyos rendeltetésű terület hasznosítása, milyen állapotban van a rajta lévő építmény stb. Gondot jelent az is, hogy a területek használati

¹ Kutatómunkámhoz nagy segítséget nyújtottak a Veszprém megyei Földhivatal Koncz József vezette Ingatlanyilvántartási és Földminősítési Osztályának dolgozói, különösen Sebestyén Emil és ifj. Szűcs Imre, amit ezúton is szeretnék megköszönni.

módjainak megállapításánál eltérő szempontokat kell figyelembe venni, ha szocialista szektorról (nagyüzemekről), illetve magánszemélyekről van szó. Nem ugyanazok a szabványok továbbá a belterületen, a külterületen, illetve a zártkertben fekvő földrészletek besorolásánál. Ráadásul ezek az inkonzisztens szabványok is idővel rendszerint módosulnak, ami kétséges teszi a különféle szabványok szerint készült felmérések adatainak összehasonlíthatóságát.² Ugyancsak nehezíti a térszerkezet vizsgálatát, hogy a földrészletek, illetve az alrészletek területének kiterjedése, más szóval annak a területnek a nagysága, amelyre *nyilvántartott* adatunk van, néhány négyzetmétertől a több száz hektárig terjedhet, bár ezen javíthat az adatok nagyjából azonos kiterjedésű vagy népességszámú területre történő átszámítása (L. S. Bourne, 1974.).

Mindezen hiányosságok ellenére a területhasznosítás módjainak vizsgálata jelentős segítséget nyújthat az urbanizáció folyamatának megismeréséhez, közelebbről a települések egyszerű növekedésének, vagyis térbeli kiterjedésének, valamint térszerkezetük változásainak elemzéséhez.

Az a tény, hogy ilyen jellegű kutatás nagyon kevés készül hazánkban, mindenekelőtt annak tudható be, hogy *a szükséges adatok egyelőre nem vagy csak részben hozzáférhetőek*. Az urbanizált területek hasznosítási módja, illetve funkcióik szerinti számbavétele lényegében a várostervezők rajzasztalán folyik csupán. Az ő munkájukban azonban, és ez feladatukból következik, az előrettekintő és a normatív szemlélet dominál.

A *visszatekintő elemzéshez* rendelkezésre álló dokumentumok világosan mutatják, hogy a hetvenes évek előtti földnyilvántartás — különösen vonatkozik ez az adatok *statisztikai* kimutatására — a mezőgazdaság érdekeit tartotta szem előtt. Míg a termőföldet művelési ágakra bontották, a művelés alól kivett területek egy összegben szerepeltek. Teljes körű felmérés csak a külterületeken folyt, a belterületeken jóval kevesebb településben végezték el. A statisztikákban kimutatott belterületi adatok többsége becslésen alapult.

A termőterületek megfelelő hasznosítása és védelme vitathatatlanul az első számú feladat. Mindazonáltal az urbanizáció jelenlegi erőteljes előrehaladása idején a művelt és a művelés alól kivett területek nagyságának, arányának alakulása már a mezőgazdaság érdekei szempontjából sem nyújt elegendő információt, hiszen az, hogy a városok mekkora termőterületeket vonnak el, egyáltalán nem független attól, mi folyik a már urbanizált, vagy legalábbis a kivett területeken, hogyan hasznosítják azokat.³

Az *egységes ingatlannyilvántartás megteremtése* az urbanizációs folyamatok jobb megismerése szempontjából is nagy jelentőségű. Ennek a munkának legfontosabb fázisa a szerkesztés, amely 1973-ban kezdődött, és 1980-ra kell befejeződnie. Tulajdonképpen ezután lehet majd *igazából* az

² A 2/1977. (I. 10.) MÉM sz. rendelet jelentősen módosította a „kert” kategória tartalmát. Az egyszerűsítési törekvések oda vezettek, hogy a lakossági tulajdonban (használatban) lévő kert megjelöléssel nyilvántartott területeken a valóságban bármilyen művelődés folyhat, elvéve épület is lehet. Joggal írja Berényi István (1977), hogy „A kertekkel való hasznosításról csak terepbejárás révén vagy légifényképek alapján szerezhetünk információt. Pedig a kert területe különös gyorsasággal nő a városi agglomerációkban.” (342. old.)

³ O. P. Litovka (1976) számításai szerint a Szovjetunióban a városok legalább kétszer akkora területet foglalnak el, mint amekkorát normális funkcionálásuk indokolna. Az agglomerációk maximális tömörségére való törekvéssel szerinte mintegy tízezer km² területet lehetne megőrizni, amelyet különben még a század végéig urbanizálnának (4. és 84. old.).

urbanizációt földhasználat alapján vizsgálni, és erre a kutatóknak föl kell készülni. Remélhetőleg végre hazzajuthatunk a városok és az agglomerációk pontos *funkcionális* tagolódását ábrázoló térképekhez. Ilyenek nélkül a településelméleteket alkalmazni, továbbfejleszteni csak ihletett állapotban, intuitív módon lehet.

A közeljövőben rendelkezésre álló adatok hasznosíthatósága a kutatás számára attól is függ, hogy az urbanizációval foglalkozó szakemberek fordítanak-e elegendő figyelmet a szerkesztéssel kapcsolatos munkákra. Számomra az derült ki, hogy ez nem így van. A legújabb szabványok vagy a művelés alól kivett területek jelenlegi csoportosítása sem elégítik ki maradéktalanul a városi térszerkezet tanulmányozásának igényeit.

Az új szabvány kimunkálása (amire a jövőben is bizton számíthatunk) gondosabb előkészítést, a MÉM és az ÉVM között aktív együttműködést kíván meg. Nem lehet figyelmen kívül hagyni továbbá más országok tapasztalatait, sőt, a lehetőségekhez mérten, nemzetközileg egységesíteni kellene a szabványokat.

A területhasznosítás változásai Veszprémben és környékén

A vizsgálat nem városkörnyék lehatárolás céllal készült, bár erre vonatkozóan is adódtak tanulságok. Egy valamilyen szempontból már lehatárolt terület⁴ belső szerkezeti átalakulását szerettem volna nyomon követni. A kérdés mindenekelőtt az, milyen hatást gyakorol egy rendkívül dinamikusan fejlődő város közvetlen környezetére, mennyire képes ezek területén is változásokat előidézni, más szóval kisugározni saját fejlődését amellet, hogy népességüket vonzza. Egy másik, nem kevésbé izgalmas kérdés, hogy a változásokban milyen szerepük volt az egyes gazdaságcsoportoknak, azaz a központi és a tanácsi irányítású szervezeteknek (vállalatoknak és intézményeknek), a szövetkezeti szektornak és a lakosságnak.

A bevezetőben elmondottak egyúttal magyarázattal szolgálnak a Veszprémre és környékére vonatkozó vizsgálat adatbázisát illetően. Első megközelítésben azokra az adatokra támaszkodom, amelyeket viszonylag hosszabb időre visszamenőleg; 1963-ra, 1969-re és 1975-re vonatkozóan sikerült összegyűjtenem a Veszprém megyei Földhivatalnál. A kialakítható kép igencsak vázlatos.

A vizsgált terület nagysága összesen 72 849 ha, ebből Veszprém területe 7945 hektárt, a Balaton víztükre pedig 9132 hektárt tesz ki. 1978 elején Veszprém 53 094, a 24 környékbeli község együttesen 40 245 lakost számlált. Minden település a Veszprém körül húzott 20 km sugarú körön belül fekszik. A városhoz való közelség a területhasznosítás módjában is megnyilvánul. Bár a 24 Veszprém környéki település közül 19-ben nagyobb az egy főre jutó termőterület,⁵ mint az országos átlag (kivételt képez Balatonalmádi, Balaton-

⁴ A városkörnyék lehatárolása lényegében ingázási adatok alapján történt, VÁTI ajánlások és egy EVM—KSH kiadvány (1977) figyelembevételével. A vizsgált terület: (1) Veszprém (Kádártával), (2), Alsóörs, (3) Balatonalmádi (Vörösberénnyel), (4) Balatonfűzfő, (5) Balatonkenese, (6) Bánd, (7) Felsőörs, (8) Gyulafirátót, (9) Hajmáskér, (10) Hárskút, (11) Herend, (12) Hidegkút, (13) Királyszentistván, (14) Litér, (15) Lovas, (16) Márkó, (17) Nagyvázsony, (18) Nemesvámos, (19) Palóznak, (20) Papkeszi, (21) Sóly, (22) Szentkirályszabadja, (23) Tótvázsony, (24) Veszprémfajs, (25) Vilonya.

⁵ A statisztikai fogalomhasználatnak megfelelően a termőterület az összes haszontérületet jelöli, így a termőterület és a művelés alól kivett terület együttesen az összes földterületet adja.

fűzfő, Balatonkenese, Herend és Litér), ez nem utal egyértelműen agrár jellegre. Az ok nagymértékben a terület extenzív hasznosítása, amit részben a természeti adottságok magyaráznak, részben a mezőgazdasági népesség alacsony száma indokol. (A termőterületen belül átlagosan 40 százalék körüli az erdő aránya, ami az országos átlag több mint kétszerese.)

A termőterület egészét tekintve jelentős csökkenés a 12 év alatt nem volt, Veszprémben 18 hektárt, a környéken⁶ együttesen 477 hektárt tett ki, ami összesen az országos csökkenés 1,7%-a. Ezen belül azonban a települések többségében az agglomerációkra jellemző módon (Berényi István, 1977) növekedett a kert és az erdő művelési ágak területe. (Jelentősebb kertcsökkenés csak Balatonalmádiban és Vilonyában; jelentősebb erdőcsökkenés csak Alsóörs és Lovas határmódosítások miatt együttesen számított területén volt.) Veszprém környezetében a kertek növekedése 260 hektárt, az erdőterületé 564 hektárt tett ki. A gyarapodások négyötöde, illetve háromnegyede az első hat évre jutott. A vizsgált Balaton-parti településekben — a várakozásnak megfelelően — jóval az átlag feletti volt a kert művelési ág termőterületen belüli aránya és növekedési üteme (1963: 5,0%; 1969: 6,1%; 1975: 7,1%). Balatonfűzfőn kivételesen gyors tempóban szaporodtak a kertek, arányuk 1963 és 1969 között 4,3%-ról 21,9%-ra szökött föl, 1975-ben 22,0%-ot tett ki. (Az ugrásszerű növekedést a part menti nádasok feltöltésével érték el.) Veszprémben — hasonlóan az országos adatokhoz — 1963 és 1969 között csökkent a kert terület amit a következő hat év 22 hektáros növekedése éppen ellensúlyozni tudott. Az erdőterület Veszprém városában viszont szintén tetemesen, 177 hektárral nőtt, csaknem teljes egészében az első hat év alatt. Ha a termőterület változását az agglomerációs hatásokra általában növekedéssel válaszoló kert és erdő művelési ágak nélkül („nettósítva”) vizsgáljuk, a csökkenés jóval szembetűnőbb: Veszprémben 197 hektárt, a környéken együttesen 1213 hektárt tett ki 1963 és 1975 között. Meg kell ugyanakkor jegyezni, hogy országos méretekben még erőteljesebb volt az ily módon „nettósított” termőterület csökkenése, így az veszprémi városkörnyék részesedése ebből a csökkenésből kisebb, csak 0,8%. Ez magyarázható a vizsgált terület viszonylag lassúbb agglomerálódásával, valamint az erdőterület amúgy is magas arányával.

A kert művelési ág minden település özssterületének tulajdonképpen töredékét teszi csak ki. Hasznosításának módja, intenzitása azonban nagymértékben kihat az infrastrukturális igényekre, beleszól a városrendezési elképzelésekbe. Ebből a szempontból nézve, valamint adalékként az egyes gazdaságcsoportoknak a változásokban való részvételéhez, nem közömbös, hogy a kertek nagy és egyre növekvő aránya van egyéni birtokában. Természetesen a Balaton partján a legnagyobb a magántulajdonú kertek aránya (1963-ban 55,7%; 1975-ben 70,7%), de az aránynövekedés mértéke a nem Balaton-parti településekben is hasonlóan nagy volt (1963-ban 40,5%; 1975-ben 55,5%). A kertek másik nagy részének tulajdonosai itt a termelőszövetkezeti tagok. Veszprém városában a tanács „tartalékolja” a kerteknek körülbelül ugyanakkora területét, mint amekkorával az egyéni rendelkeznek. (Itt is nőtt ugyan az egyéni aránya, de jóval kisebb mértékben: 1963-ban 38,3%; 1975-ben 44,2%.)

⁶ A Veszprém környékére vonatkozó területnövekedések és -csökkenések mindig csak 22 településre vonatkoznak, mert Balatonkenese és Palóznak adatai közigazgatási határmódosítások miatt időben nem összehasonlíthatóak.

A következő táblázatban azok a települések szerepelnek, amelyek népességnövekedése (lásd az 1. térképet) vagy a termőterület változása vizsgált mutatók alapján kiemelkedtek:

1. Táblázat

Települések	>10% népés- ség	>10 ha kivett terület	>30 ha kert terület	>50 ha erdő terület	>70 ha „nettósított” termő terület csökkenés
	n ö v e k e d é s 1963 és 1975 között				
(1) Veszprém	x	x		x	x
(2+15) Alsóörs + Lovas	x	x	x		x
(3) Balatonalmádi	x	x		x	
(4) Balatonfűzfő	x	x	x		x
(5) Balatonkenese	x		n e m összehasonlítható!		
(8) Gyulafirátót		x			
(9) Hajmáskér		x	x		x
(10) Hárskút				x	x
(11) Herend		x	x		x
(13) Királyszentistván		x		x	x
(14) Litér		x		x	x
(16) Márkó	x	x		x	x
(17) Nagyvázsony		x			x
(18) Nemesvámos				x	x

A táblázatból leszűrhető, hogy bár magasabb népességnövekedés minden esetben viszonylag nagy kivett terület növekedéssel járt együtt, a művelt terület csökkenését nem lehet közvetlen összefüggésbe hozni a lakosság számának alakulásával.

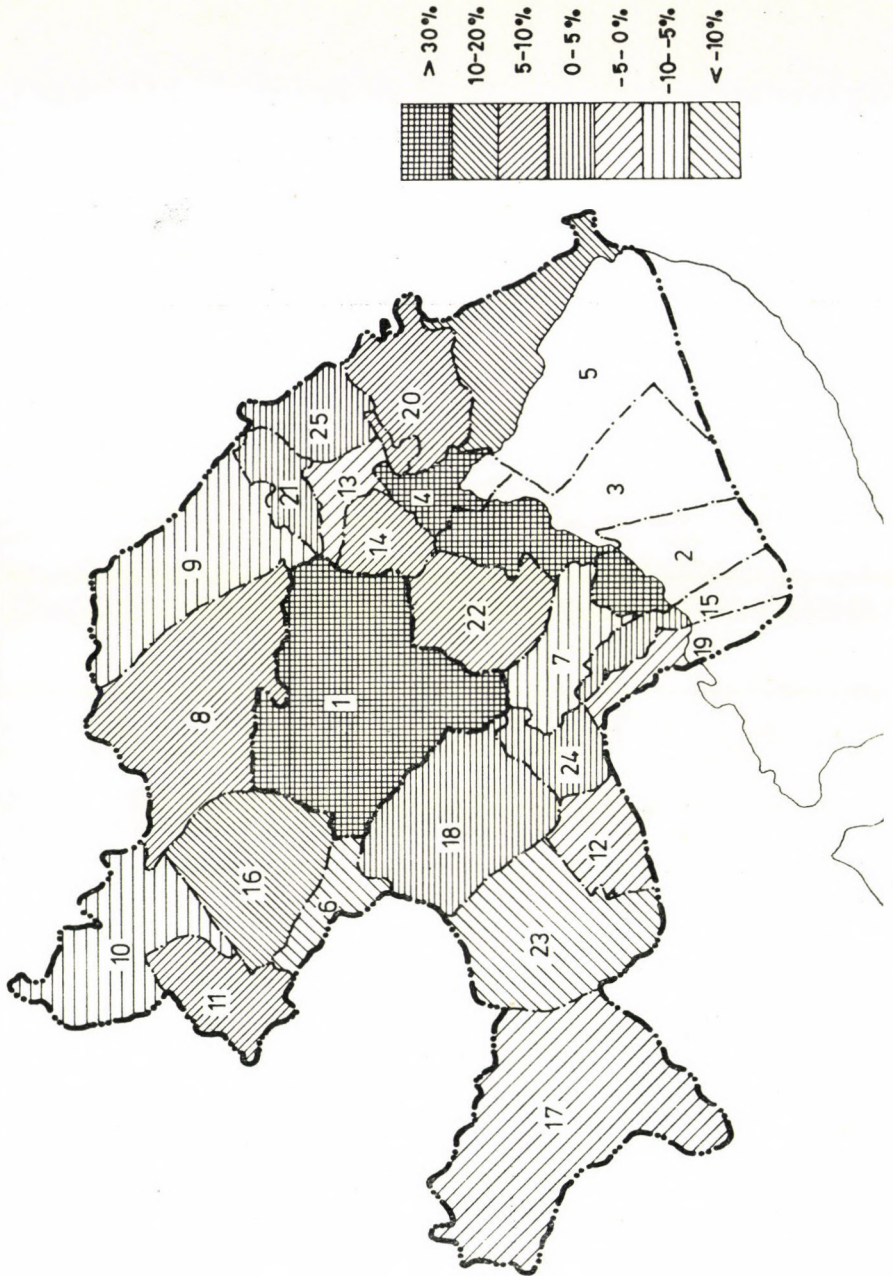
Minden olyan településben, ahol a kivett terület átlagon felül nőtt, egyúttal nagymértékű kert- vagy erdőterület gyarapodás volt. Ez csak Gyulafirátótra és Nagyvázsonyra nem áll, amelyek az összes 25 vizsgált település között kivételes esetet jelentenek. Ezekben a településekben ugyanis nagyobb mértékben csökkent az egyéb művelési ágak (szántó, legelő, rét stb.) területe, mint amennyire a kert és erdő művelési ágak területe együttesen nőtt.

A művelés alól kivett terület nagyságára és arányára vonatkozó mutatók önmagukban történő használata megtévesztő lehet. Ez az összefoglaló elnevezés rendkívül heterogén tartalmat takar. Ezt azért érdemes hangsúlyozni, mert használatos olyan agglomeráció lehatárolási módszer, amelynek egyik kritériuma a művelés alól kivett terület aránya (VÁTI, 1975). A budapesti és a miskolci agglomeráció lehatárolásánál küszöbértéknek a 20 százalékot tekintették, talán azért, mert ez az országos átlagnak nagyjából a kétszerese. Tény, hogy magában Veszprém városában ez az arány 1975-ben csak 19,4 százalék volt, míg vizsgált környékén együttesen átlagosan 23,8 százalék.⁷

Ezen belül a szóródás rendkívül nagy, a variációs tartomány a 3 százaléktól a 80 százalékig terjed. Az élbolyba csökkenő sorrendben (2) Alsóörs, (3) Balatonalmádi, (5) Balatonkenese, (4) Balatonfűzfő, (19) Palóznak és (9) Hajmáskér tartozik.

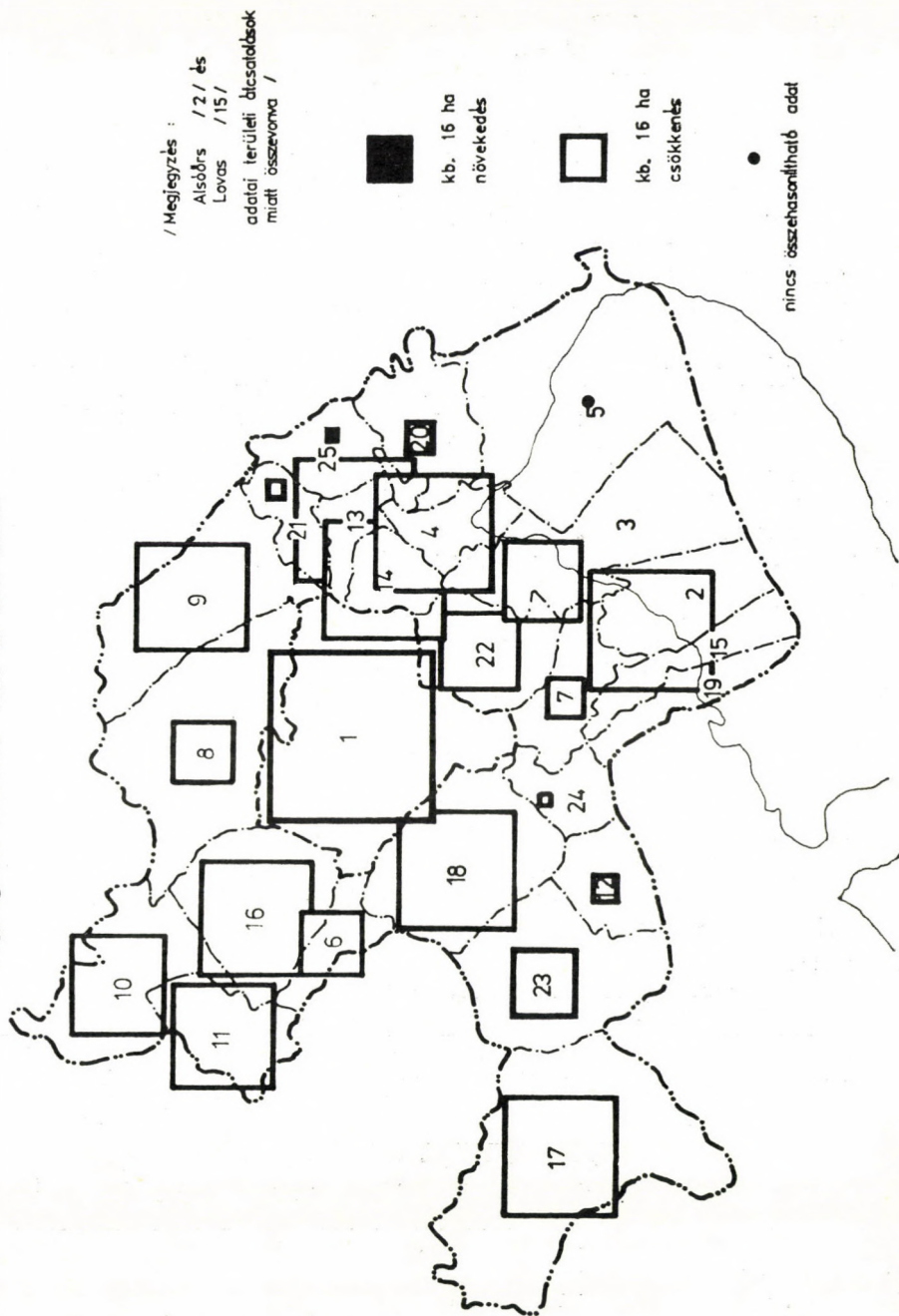
⁷ Megjegyzem, hogy térségünkön a belterület aránya, sőt a belterületi népsűrűség mutatói sem bizonyultak volna a legjobb térséglehatárolási ismérveknek. A nagyon magas vagy nagyon alacsony értékek kellően informatívak, de küszöbérték nehezen határozható meg, mivel a belterület határainak kijelölése — bár általában ésszerű, de — településenként nagyon eltérő szempontok, érdekek szerint történik.

1.sz. ábra A lakónépesség számának változása
1963 és 1975 között

Nilván nem az urbanizáltságot jellemzi azonban, hogy egy község területének mekkora részét foglalja el például a Balaton, a mezőgazdasági művelésre alkalmatlan táj vagy a honvédségi területek. Mindegyik terjedelmes az érintett vidéken. A kivett terület növekedése (ami nagyságában természetesen megegyezik a művelt terület korábban tárgyalt csökkenésével) különleges esetektől eltekintve általában *jobban használható* mutató. A változás

2.sz. ábra A kert és az erdő művelési ágak nélkül számított termőterület nagyságának változása 1963 és 1975 között

relatív nagysága területünkön jóval az országos átlag alatti volt. Veszprém-
 ben csak a hetvenes években mutatkozott növekedés. A környék települései
 közül a nem Balaton-partiaknál volt nagyobb mértékű, de csak a hatvanas
 években.

Átfogóbb jellemzők vizsgálatából is az derül ki, hogy a településegýt-

tes fejlődése másképp alakult a hetvenes években, mint a hatvanas években. Jól szemlélteti ezt a népesség növekedése. 1963 és 1969 között Veszprém városában 23 százalékkal, a környék településeiben 11 százalékkal nőtt a lakosság. 1969 és 1975 között Veszprémben tovább gyorsult a növekedés, 29 százalékot tett ki, a környéké viszont jelentősen visszaesett, mindössze 3 százalékot tett ki. 1976-ban a környék népességszáma az előző évhez képest már csökkent.

Ezt nem lehet csak a helyi sajátosságokkal, vagy a túlzott megyeközpont centrikussággal magyarázni. Általánosabb jelenséget tükröz, amit pontoszerű, a közigazgatási határokig terjedő városfejlesztési szemléletnek és gyakorlatnak lehet nevezni. Elterjedését vitathatatlanul ösztönözte az 1971-ben jóváhagyott Országos Településhálózat-fejlesztési Konceptió, amelynek minden érdeme mellett felróható, hogy gyakorlatilag csak a városhálózat fejlesztését tervezi (Enyedi György, 1976.).

Árnyaltan ez a mutató sem képes érzékeltetni még a települések területének egyszerű növekedését sem, hiszen a nem művelt területeken belül is nagyok a még urbanizálatlan tartalékok. A kivett területek belső szerkezetének vizsgálata tehát nem nélkülözhető. Hogy ebben milyen lehetőségek rejlenek, azt mindössze 8 település 1971-es adatai példáján tudom felvillantani (részben az adatok hiánya, részben az 1977-es adatok feldolgozatlansága miatt).

Először arra kerestem választ, mekkora terület tekinthető az egyes településekben „urbanizált” területnek. Ide a természetes vízfelület, a mezőgazdasági művelésre alkalmatlan, a honvédségi és az ismeretlen hasznosítású területeken kívüli kivett területeket soroltam. Az így kapott „urbanizált” területet már összehasonlítható viszonyítási alapnak tekintettem, és ezen belül vizsgáltam a lakóterület, valamint az ipari, mezőgazdasági és egyéb termeléssel kapcsolatos, gazdasági funkciójú kivett területek arányát. Ez arról tájékoztat, mennyire dominál a lakó-, illetve a termelési funkció egy adott község területén. A lakóterület nagyságára vonatkozó adat már kínálta a lehetőséget a nettó laksűrűség kiszámítására, ami a lakóterület beépítettségének, intenzív hasznosításának mutatója. Az 50—60 fő/ha körüli értéktől csupán két település tér el.

2. Táblázat

A mezőgazdasági művelés alól kivett területek szerkezete, jellemző mutatói egyes Veszprém környéki településekben, 1971-ben

Település	Természetes vízfelület	„Urbanizált” terület	Lakóterület	Ipari mezőgazd.-i, egyéb gazd.-i kivett terület ⁸	Lakónépesség
(7) Felsőőrs	0,8	94,5	22,4	12,5	55,3
(8) Gyulafirátót	1,9	84,4	20,1	30,5	70,4
(13) Királyszentistván	1,5	85,6	8,0	7,7	52,6
(15) Lovas	95,9	4,0	18,3	14,7	58,7
(19) Palóznak	87,1	12,6	17,9	3,4	48,6
(20) Papkeszi	4,8	95,2	22,4	13,7	58,4
(22) Szentkirályszabadja	—	24,2	25,7	11,1	59,1
(25) Vilonya	2,3	95,8	30,1	8,9	37,0

⁸ Tartalmát lásd a 9. jegyzetben.

Mint minden település alapvető alkotó elemét, a lakóterületet kiemeltem, és ehhez viszonyítva az egyéb funkciók területét, egy bizonyos ellátottsági mutatót kaptam, amit egy hektár lakóterületre jutó négyzetméterben fejeztem ki. (3. Táblázat)

A csaknem véletlenszerűen egymás mellett szereplő néhány település egy időpontra vonatkozó adatai inkább újszerűek és elgondolkodtatóak, semmint sokatmondóak. Az abszolút számok értékelésére, elemzésére nem teszek kísérletet. Annyit talán érdemes megjegyezni, hogy az iparilag legfejlettebb Papkesziben tűnik a legkiegyensúlyozottabbnak a területi ellátottság, kivéve a pihenési, sportolási lehetőségeket. Úgy vélem, hogy hasonló adatok széles körben és hosszabb időszakot átfogó intervallumokban történő vizsgálatának szükségességét e néhány példa kellőképpen bizonyítja.

3. Táblázat

Egy hektár lakóterületre jutó egyéb funkciók területe négyzetméterben⁹ 1971-ben

Település	Kommunális	Kereskedelmi	Közlekedés, hírközlés	Intézményi	Kulturális helyek	Üdülés, sport, zöldterület	Ipari	Mezőgazdasági	Egyéb gazdasági
	m ² /ha								
(7) Felsőörs	1431	—	26090	551	140	789	1215	116	4244
(8) Gyulafirátót	1556	1987	20585	55	76	405	950	1378	551
(13) Királyszentistván	74590 ¹⁰	—	30898	260	34	—	4905	4228	549
(15) Lovas	2166	—	33545	—	186	5373	288	2732	5046
(19) Palóznak	1739	—	36898	47	212	4988	—	632	1242
(20) Papkeszi	2281	224	25281	367	25	322	4087	1422	614
(22) Szentkirályszabadja	2000	21	21342	668	89	423	204	113	3980
(25) Vilonya	1937	313	17493	75	44	438	1675	728	546

⁹ Az egyes megjelölt funkciók tartalma némi magyarázatra szorul. A tételes felsorolás helyett csak néhány megjegyzés:

KOMMUNÁLIS: energiaellátás, vízgazdálkodás, köztisztaság (domináns tételek: vízelvezető árok, szemételep, temető)

KERESKEDELMI: kiskereskedelem, raktározás, vendéglátás

KÖZLEKEDÉS, HÍRKÖZLÉS: utak, vasút, kikötő, közlekedési létesítmények, posta, tv-, rádió-adó

INTÉZMÉNYI: egészségügyi, szociális, oktatási, kulturális, igazgatási, rend- és jogvédelmi intézmények

KULTIKUS HELYEK: templom, kereszt, kálvária

ÜDÜLÉS, SPORT, ZÖLDTERÜLET: üdülőépület, sportpálya, uszoda, camping, közpark

IPARI: iparterületek bányákkal együtt

MEZŐGAZDASÁG: borpince, szérűskert, tejbegyűjtő, mázsaház stb.

EGYÉB GAZDASÁGI: gazdasági épület, egyéb épület, telephely stb.

¹⁰ A kiugróan magas érték abból adódik, hogy Királyszentistvánban van egy 39,2938 hektáros víztároló, egy 10,23000 hektáros szemételep és egy 1,6995 hektáros villanytelep.

Az egyes funkciók területének időbeli változását mindössze az utóbbi hat évre vonatkozóan és csupán Veszprém és Kádárta külterületét illetően sikerült eddig számszerűen kimutatni.¹¹ Bár külterületekről van szó, mégis feltűnő, hogy a városkörnyék központi településében milyen alacsony az „urbanizált” terület aránya az összes kivett területen belül. Ennek elsődleges oka a terjedelmes honvédségi területhasználat. Már a százalékos adatokból (4. Táblázat) kiderül, hogy a hetvenes években Veszprém külterületén nőtt a lakófunkció a termelési funkció rovására. Az abszolút területnagyságok változása (5. Táblázat) ezt a folyamatot még szemléletesebben érzékelteti, és ugyanakkor azt is jól mutatja, hogy a lakóterület 1,76-szorosára növekedését a kommunális, kereskedelmi, közlekedési, a sport- és zöldterületi funkciók megfelelő arányú térnövekedése nem követte. Csak az intézményi terület nőtt jelentősen, kizárólag oktatási létesítmények jóvoltából.

4. Táblázat

A mezőgazdasági művelés alól kivett területek szerkezete, jellemző mutatói Veszprém és Kádárta külterületén (1970-es közigazgatási határok szerint) 1971 elején és 1976 végén

		Természetes vízfelület	„Urbanizált” terület	Lakóterület	Ipari, mezőgazdasági, egyéb gazdasági kivett terület ¹²
		Kivett terület összesen %	Kivett terület összesen %	„Urbanizált” terület %	„Urbanizált” terület %
VESZPRÉM	1971				
(külterület és zártkert)		2,0	30,3	2,4	46,6
VESZPRÉM	1976				
(csak külterület)		1,1	29,3	4,4	43,0
KADÁRTA	1971				
(külterület)		1,2	28,0	2,7	19,2
KADÁRTA	1976				
(külterület)		1,2	27,8	2,4	19,6

¹¹ Az 1971-es és az 1976-os adatok összehasonlítása két ok miatt nem lehet hibátlan: a) Az 1971-es veszprémi adatok a külterületet a 124,5180 hektárnyi zártkerttel együtt, az 1976-osak anélkül tartalmazzák (ebből a kivett terület terjedelme ugyan nem lehet nagy, de mérete ismeretlen). Ezért a területnövekedéseket mint minimumokat helyes értelmezni, a csökkenéseket pedig fenntartással kell kezelni, mert például némi lakóterület, az utak egy része és a templom a zártkertben fekszik.

b) Az 1971-es nyilvántartásban sem Veszprém, sem Kádárta külterületén nem szerepelt megnevezés nélküli, vagyis ismeretlen funkciójú kivett terület, míg sajnos 1976-ban Veszprém esetében ez a tétel 11,7999 hektárt, Kádártánál 1,2183 hektárt tett ki. Ez okozhatja az „urbanizált” terület relatív (Veszprémet illetően egyben abszolút) csökkenését.

A fentiek szem előtt tartásával a változások megfelelően értelmezhetők.

¹² Tartalmát lásd a 9. jegyzetben.

5. Táblázat

**Az „urbanizált” területek funkciók¹³ szerinti nagyságának alakulása
Veszprém és Kádárta külterületén (1970-es közigazgatási határok
szerint) 1971 elején és 1976 végén, hektár**

	Lakó	Kommunális	Kereskedelmi	Közlekedés, hírközlés	Intézményi	Kulturális helyek	Üdülés, sport, zöldter.	Ipari	Mezőgazda- sági	Egyéb gazd.	„Urbanizált” összesen
VESZPRÉM 1971 (kült. + zártk.)	6,4908	15,5383	8,4684	111,0509	0,4305	0,0076	0,2920	95,8744	27,8033	0,1697	266,1259
VESZPRÉM 1976 (csak kült.)	11,4359	18,2027	8,8989	107,8517	1,1560	—	—	80,9296	25,9673	4,2592	258,7013
KÁDARTA 1971 (külterület)	1,8213	5,2539	—	46,3122	—	—	0,6474	7,9853	4,3378	0,5309	66,8888
KÁDARTA 1976 (külterület)	1,5742	5,2539	—	44,6611	—	—	2,4555	7,9853	4,0559	1,0754	67,0613

¹³ Az egyes funkciók tartalmát lásd a 9. jegyzetben.

A mezőgazdasági művelés alól kivett területek gazdaságcsoportok szerinti megoszlása azt mutatja, hogy Veszprémben és környékén egyaránt a központi irányítású állami vállalatok és intézmények területe a legnagyobb, a Balaton-partiak nélkül számítva átlagosan az összes kivett terület kétharmadára terjed ki. A Balaton víztükrének állami tulajdona ezt az arányt a partmenti községekben 90 százalék fölé emeli. A legtöbb településben ez az állami szektor tovább növelte arányát a vizsgált időszakban. 1963 és 1975 között Veszprémben 28 hektáros, a nem Balaton-parti településekben összesen 259 hektáros volt térnyerése.

Jellemző továbbá, hogy az állami gazdaságok és erdőgazdaságok amúgy is kicsiny aránya tovább csökkent, a termelőszövetkezetek közös és a tagok használatába adott együttes területe növekedett (Veszprémben 2,8⁰/₀-ról 4,6⁰/₀-ra, a nem balatoni községekben 10,4⁰/₀-ról 15,4⁰/₀-ra). Az egyéni részese a művelés alól kivett területen belül Veszprémben 10 százalék körüli maradt, a környék nem part menti községeiben az első hat évben kissé növekedett, a Balaton partján végig nőtt, de 1963 és 1969 között nagyobb mértékben, mint azután. A tanácsi területek aránya stagnált vagy csökkent. A csökkenés Veszprémben 17 hektárt, a nem part menti községekben együttesen 206 hektárt tett ki.

Az „urbanizált” területek gazdaságcsoportonkénti szerkezete — legalábbis azokban a településekben, ahol ennek kimutatására mód volt — más képet mutat (6. Táblázat). A hat Veszprém környéki település közül csak Királyszentistvánban dominál a központi irányítású szektor, a többinél a központi, a tanácsi felügyeletű és a lakossági területek aránya nagyjából kiegyensúlyozott. Gyulafirátótot a magas, Szentkirályszabadját az alacsony tsz-részese emeli ki a sorból.

A központi településben, helyesebben Veszprém és Kádárta külterületén a központi irányítás magasabb aránya várható volt. Az utóbbi hat évben területük valamelyest csökkent a tanács, illetve a termelőszövetkezet javára.

Érdeemes a lakóterületet a birtokviszony vizsgálata számára is kiemelni (7. Táblázat). Itt már egy teljesen homogén funkció gazdaságcsoportszerkezetét vehetjük szemügyre településenként. Figyelemre méltó, hogy 1971-ig a lakásellátás az érintett környékbeli községek közül csak az iparilag legfejlettebb Pápkeszin és Vilonyán került ki viszonylag jelentős mértékben a magánsférából, de nem a tanács, hanem a központi irányítású vállalatok, intézmények jóvoltából. Veszprém és Kádárta külterületén viszont a hetvenes években egyértelműen a tanácsi szektor javára csökkent a lakossági tulajdonban (birtokban) lévő lakóterületek aránya.

Összefoglalásképpen az alábbi következtetések adódnak:

1. A kivett területek nagyságának csekély változása — amiből a települések egyszerű növekedésére következtetnénk — nem tükrözi a térség, mindenekelőtt Veszprém dinamikus fejlődését. Néhány kiragadott példa ugyanakkor arra enged következtetni, hogy az ezen belüli változások lényegesek lehetnek, és nemcsak strukturális, hanem egyszerű növekedést is magukba foglalhatnak. Ezért szükséges a részletes vizsgálatot tovább folytatni.

2. A környék meglehetősen eltérő adottságú és jellegű településekből áll, a területhasznosítás alapján is jól elkülönülnek az elsődleges ipari, mezőgazdasági vagy idegenforgalmi funkciójú községek. Ennek megfelelően a változások is másképp érintették ezeket a településeket.

6. Táblázat

Az „urbanizált” területek százalékos megoszlása gazdaságcsoportok szerint 1971-ben

Település		Állami Gazdaság	Központi irányítású vállalat, intézmény	Tanácsi irányítású vállalat, intézmény	Tsz közös használ. latban	Tsz tagok használ. latban	Egyéni	Lakossági összesen	Egyházi	„Urbanizált területek összesen (=100%)	
		1	2	3	4	5	6	(5 + 6)	7	8	
		s	z	á	z	a	l	é	k	b	a
(7) Felsőörs		0,3	21,8	37,2	12,3	7,0	18,1	25,1	3,3	78,9006	
(8) Gyulafirátót		—	23,8	11,9	43,9	4,3	15,8	20,1	0,3	150,8679	
(13) Királyszentistván		—	59,9	8,6	22,3	3,5	4,3	7,8	1,4	97,6190	
(15) Lovas		7,9	22,0	32,6	18,9	7,4	10,9	18,3	0,3	39,5893	
(19) Palóznak		2,7	29,6	34,4	12,4	7,1	12,1	19,2	1,7	43,3750	
(20) Papkeszi		7,1	29,8	26,6	19,8	5,7	10,2	15,9	0,8	122,4877	
(22) Szentkirályszabadja		9,7	14,7	44,6	6,3	5,7	15,1	20,8	3,9	103,1672	
(25) Vilonya		—	27,7	21,4	28,2	3,1	17,4	20,5	2,2	64,1274	
(1a) VESZPRÉM (kült. + zártk.)	1971	10,3	49,3	33,3	5,1	0,3	1,7	2,0	0,0	266,1259	
(1a) VESZPRÉM (csak kült.)	1976	10,8	47,9	33,6	5,7			2,0	—	258,7013	
(1b) KÁDÁRTA (külterület)	1971	—	36,0	21,8	40,0	0,5	1,7	2,2	—	66,8888	
(1b) KÁDÁRTA	1976	—	35,8	20,1	41,9			2,2	—	67,0613	

7. Táblázat

A lakóterületek százalékos megoszlása gazdaságcsoportok szerint 1971-ben

Település		Állami	Központi	Tanácsi	Tsz	Tsz	Egyéni	Lakossági	Egyházi	Lakóte-			
		Gazdaság	irányítású	irányítású	közös	tagok		összesen		rületek			
		Erdő-	vállalat,	vállalat,	haszná-	haszná-				(=100%)			
		Gazdaság	intézmény	intézmény	latban	latban							
		1	2	3	4	5	6	(5 + 6)	7	8			
		s	z	á	z	a	l	é	k	b	a	n	hektárban
(7)	Felsőörs	—	—	5,4	8,2	23,2	62,1	84,3	1,1	17,7000			
(8)	Gyulafirátót	—	—	1,5	0,3	21,2	76,2	87,4	0,8	30,2491			
(13)	Királyszentistván	—	2,2	4,1	—	41,3	50,5	91,8	1,9	7,7807			
(15)	Lovas	—	—	5,2	12,0	33,2	49,6	82,8	—	7,2366			
(19)	Palóznak	3,9	—	2,2	1,0	35,0	57,9	92,9	—	7,7791			
(20)	Papkeszi	—	27,8	2,7	3,5	23,6	41,6	65,2	0,8	27,4489			
(22)	Szentkirály- szabadja	14,7	—	1,3	9,5	21,7	52,3	74,0	0,5	26,5617			
(25)	Vilonya	—	28,7	3,4	0,3	10,1	55,4	65,5	2,1	19,2868			
(1a)	VESZPRÉM (kült.+zártk.)	1971	2,4	2,4	29,4	19,1	13,2	33,5	46,7	—	6,4908		
(1a)	VESZPRÉM (csak kült.)	1976	1,3	2,2	57,4	10,9			28,2	—	11,4359		
(1b)	KÁDÁRTA (külterület)	1971	—	—	26,2	—	12,2	61,6	73,8	—	1,8213		
(1b)	KÁDÁRTA (külterület)	1976	—	—	30,4	—			69,6	—	1,5742		

3. Veszprém közvetlen környezetére kisugárzó hatása a figyelembe vett mutatók alapján kellően nem érzékelhető, illetve nem különíthető el. Elsősorban a saját erőforrásokkal is rendelkező településekben történtek számottevő változások.

4. A hatvanas és a hetvenes évek fejlődési dinamikája és területi eloszlása eltért. A környék településeiben az első hat év alatt, Veszprém városában a második hat év alatt volt nagyobb a változás. Ez, ha tartós tendencia marad, akadályozza a város és vidéke kiegyensúlyozott, harmónikus együttes fejlődését.

5. A vizsgált térség nem mezőgazdasági területének hasznosítását döntően a központi irányítású vállalatok és intézmények határozzák meg. Bár a közös érdek a helyi szervekkel nyilvánvaló, szükséges erősíteni a tanácsok területgazda szerepét, hogy a területükön működő, de nem felügyeletük alatt álló szervezetek magatartását intézményesen és hatásos eszközökkel tudják a közösség érdekében befolyásolni. Ugyanez vonatkozik a növekvő egyéni területekre is.

6. Végül, de nem utolsósorban indokoltnak látszik a városi területhasznosítás funkcionkénti és gazdaságcsoportok szerinti vizsgálatának kiterjesztése, mindenekelőtt a gyorsan fejlődő térségekre. Segítségével megismerhetők a különböző nagyságú, dinamikájú, jellegű városok, településegysétek térszerkezeti típusai, területrugalmasságuk, azaz egy bizonyos fejlődési típus vagy irány milyen területigénnyel járt, feltárhatók egészségtelen aránytalanságok, kimutatható a változás iránya és mozgatói.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Berényi István:** A földhasznosítás átalakulása és ennek környezetvédelmi kérdései a Gödöllő—Monori-dombságon = Földrajzi Értesítő, 1977/3—4, 334—347. old.
- L. S. Bourne:** A Descriptive Typology of Urban Land Use Structure and Change (A városi földhasználat szerkezetének és változásának leíró osztályozása = Land Economics, 1974/3, 271—280. oldal.
- Enyedi György:** Dinamikus falusi térségek Magyarországon = Földrajzi Értesítő, 1976/2—4, 327—332. oldal.
- O. P. Litovka:** Problemü prozstranzstvennogo razvitija urbanizacii = Az urbanizáció térbeli fejlődésének problémái Izd. Nauka, Leningrád, 1976. 98. oldal.
- ÉVM—KSH:** Budapest és a jelentős vidéki városok napi munkaerővonzási körzete, Budapest, 1977.
- Fodor László:** A termelőerők területi koncentrációja, agglomerációk, Budapest. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1976.
- VÁTI:** A veszprémi körzet területi terve 1. VÁTI 2/TO—3, 1975.

ÄNDERUNGEN DER GEBIETSAUSNUTZUNG IN VESZPRÉM UND IN SEINER UMGEBUNG

(Eta Daróczi)

Die Untersuchung der territorialen Struktur von Agglomerationen ist wichtig nicht nur für die physische Planung, sondern dient gleichzeitig der besseren und gründlicheren Kenntnis des Agglomerationsprozesses. Die

territorialen und zeitlichen Änderungen der einzelnen Gebietsausnutzungsmethoden widerspiegeln die gesellschaftlichen und wirtschaftlichen Prozesse. Die Analyse dieser Änderungen ermöglicht die rationellen Proportionen der verschiedenen Agglomerationsfunktionen auf dem von ihnen eingenommenen Gebiet zu bestimmen, die Abweichungen von diesen Proportionen zu messen.

Die Autorin weist auch auf die Grenzen der Methode hin, sie betont aber, dass sich die Zurückhaltung in ihrer Anwendung nicht damit erklärt, sondern auf Unzulänglichkeiten des Registrationsystems zurückzuführen ist, die die Ausweisung besonders der zeitlichen Veränderungen erschweren.

Im weiteren zeigt die Autorin die Gebietsausnutzung von Veszprém und seiner Umgebung durch die Analyse der zeitlichen Veränderungen der Gebiete nach verschiedenen Funktionen (Wohnungs-, Transport-, industriellen u.s.w. Gebiete) und nach verschiedenen Verwaltungsformen (staatliche, bezirksgeleitete, genossenschaftliche, der Bevölkerung gehörende). Sie stellt fest, dass die dynamische Entwicklung in diesem Bezirk nicht mit einer wesentlichen Verminderung des landwirtschaftlichen Gebiets einherging, jedoch veränderte sich seine Zusammensetzung: der Anteil der Wälder und Gärten ist grösser geworden. Unter den Gebieten, die nicht für landwirtschaftliche Zwecke verwendet werden, gibt es noch wesentliche unurbanisierte „Reserven“, die Entwicklung der Siedlungen vollzog sich vor allem auf diesen Gebieten. Binnen der Gesamtheit der nicht landwirtschaftlichen Gebiete ist entscheidend das Gebiet der zentralgeleiteten staatlichen Unternehmungen und Organisationen, aber im Anbetracht nur der urbanisierten Gebiete ist der Anteil der sich in Verwaltung der Bezirksräten befindenden Gebiete schon beträchtlich. Der grösste Teil der Wohngebiete befindet sich im Eigentum der Bevölkerung.

Abschliessend wird hervorgehoben, dass die Analyse der Gebietsausnutzung nach Funktionen und Verwaltungsformen dazu beitragen kann, die territorialstrukturellen Typen und Territorialelastizitäten der Städte verschiedener Grösse und Dynamik zu bestimmen.

ИЗМЕНЕНИЯ В ИСПОЛЬЗОВАНИИ ТЕРРИТОРИИ В Г. ВЕСПРЕМ И ЕГО ОКРЕСТНОСТЯХ

(Эта Дароци)

Изучение территориальной структуры агломераций важно не только с точки зрения физического планирования, но одновременно служит более полному, лучшему пониманию агломерационного процесса. Происходящие в пространстве и во времени изменения отдельных методов, путей использования территории в определенной степени отражают общественно-экономические процессы. Анализ этих изменений позволяет определить рациональные пропорции отдельных функций агломерации в рамках занимаемой ею территории, измерить степень отклонения от этих пропорций.

Автор отмечает определенные пределы указанного метода, но также подчеркивает, что отказ от его применения объясняется в первую очередь не этим,

а недостатками системы регистрации, которые особенно затрудняют показ изменений, происходящих во времени.

Далее, посредством анализа временного формирования территорий, различных по своему назначению (жилые, промышленные, транспортные и т. д.) и принадлежности (государственные, находящиеся в ведении местных Советов, кооперативов, находящиеся в собственности населения) автор показывает, как используется территория в г. Веспрем и его окрестностях. Констатирует, что динамичное развитие этого района не сопровождалось значительным сокращением сельскохозяйственных территорий, однако изменилась структура последних: возросла доля лесопосадок и садов. В числе площадей, не служащих целям сельскохозяйственного производства, имеется еще немало неурбанизированных „резервов”; развитие населенных пунктов происходило в первую очередь за счет этих территорий.

Среди всех несельскохозяйственных площадей определяющее место принадлежит территориям, находящимся в ведении государственных хозяйств и учреждений с центральным управлением. Однако, если учитывать только урбанизированные территории, то в значительной степени возрастает доля площадей, находящихся в ведении местных Советов. Подавляющее большинство жилых территорий находится в собственности населения.

В заключение автор подчеркивает, что анализ использования территорий с учетом их назначения и принадлежности может содействовать определению типов территориальной структуры, а также „территориальной эластичности” различных по величине и динамике городов.

A VÁROSOK AGGLOMERÁLÓDÁSI FOLYAMATA ÉS TERÜLETI SZERVEZŐDÉSI FORMÁI AZ NDK-BAN

Dr. Schmidt, Ralf¹

1. Problémafelvetés

A konferencián a különböző tudományágak képviselőitől érdekes hozzászólásokat hallottunk az agglomeráció-kutatás problémáiról. Ezek a munkák két szempont szerint oszthatók fel:

- az okok, hajtóerők, fejlődési tendenciák vizsgálata és ebből levezetve az agglomerációs folyamat irányainak területi sajátosságait;
- az agglomerációs folyamat által életre hívott szerveződési formák az agglomerációk és azok fejlesztésének meghatározása, kutatása.

Mindkét vizsgálati szempont sajátos függőségi viszonyban áll a másikkal és lehetetlen egymástól elválasztani őket. Amennyiben a következő gondolatok elsősorban a területi szerveződési formákat érintik, ez csak az előadásra rendelkezésre álló, behatárolt időtartam miatt történik.

A konferencia eddigi előadásai megmutatták, hogy az agglomerációk lehatárolásáról és ezzel együtt jellemzőiről egymástól eltérő felfogások léteznek. Ez a tény arra vezethető vissza, hogy részben az agglomerációs folyamat jegyeiről nincs egységes állásfoglalás, illetve az agglomerációkat mint területi szerveződési formákat az agglomerációs folyamat specifikumának nem kellő figyelembevételével határolják el.

A levezetésem célja az, hogy az NDK-ban létező agglomerációkat meghatározzam mégpedig úgy, hogy szembeállítom a területi szerveződési formákkal, amelyek a területi koncentrációs és urbanizációs folyamatok eredményeként jöttek létre. E cél megformálására az a *hipotézis*, hogy az agglomerációs folyamat

- egyrészt a területi koncentrációs folyamat legmarkánsabb foka,
- másrészt az urbanizáció, speciálisan a városiasodás² sajátos jelensége.

A városok a döntő kiindulópontjai és eredményei a területeken lezajló koncentrációs, agglomerációs és urbanizációs folyamatoknak. Ezért kézenfekvő a városokat, illetve a városias jellegű községeket a kutatások tárgyává tenni. Az NDK településstruktúrájának adott fejlettségi színvonalán városnak nevezünk minden 3000 lakos feletti, illetve legalább 1500 embert helyben foglalkoztató politikai és adminisztratív települést. E határérték mellett

¹ Az elemzési adatok feltárásánál az előkészítő munkákat a Gazdaságföldrajzi Osztály két munkatársa dipl. oec. P. Karrosch és dipl. geo. J. Lange végezte, akiknek ezúton is köszönetemet fejezem ki.

² A városiasodással az urbanizáció településföldrajzi komponense, főképp a városias községek számának emelkedésével és a városi lakosság növekedésével jellemezhető. Az „urbanizáció” fogalmát a következőkben mindenekelőtt mint a „városiasodás” kifejezést alkalmazzuk, jöllehet az urbanizáció még további komponenseket magában foglal.

döntő kritérium még, hogy a települések többsége ellátási és szolgáltatási központ, és hogy munkaerő ingázási központ is legyen. A városok így tehát nemcsak a funkciók alapján, hanem a funkcionális viszonyok révén is szoros kapcsolatban állnak a hozzájuk rendelt környezettel. A városok többségére ezen kívül az is jellemző, hogy más városokkal intenzív funkcionális kapcsolatban vannak.

Ezek a jellemzők a területi szervezeti formák meghatározásához kiindulópontként szolgálnak, és a koncentrációs, agglomerációs és urbanizációs folyamatok eredményeként jönnek létre.

A koncentráció, agglomeráció, illetve urbanizáció elért fokától és ezen folyamatok által átfogott területek nagyságától függően a városok területi szerveződési formáiban túlnyomórészt lokális (helyi) és regionális dimenziót³ különböztethetjük meg.

A következő gondolatok két súlypontját ebből a különbségből vezethetjük le. A túlnyomórészt lokális dimenziójú területi szerveződési formákat mint „a városok funkcionális alapegységeit” jellemezhetjük.

2. A túlnyomórészt lokális dimenziójú városok területi szerveződési formáinak meghatározása — városok funkcionális alapegységei

A városok funkcionális kapcsolatainak jellemzéséhez és a városok funkcionális alapegységeinek lehatárolásához a lokális dimenzióban a következő határértékeket választottuk:

A lakosok, illetve az egy városban foglalkoztatottak legalább 10%-a (a többfunkciójú városoknál 10 000 lakos felett 7,5%) más városokkal funkcionális kapcsolatban legyen. Pl. egy város foglalkoztatottjaink 10%-a egy másik városba megy, vagy egy másiktól jön dolgozni.

A határérték megállapítása egyrészt empirikus vizsgálatok alapján történt, másrészt a munkaerő-vándorlás kutatásánál alkalmazott mutatók megfelelő átértékeléséből adódtak.

A városok funkcionális alapegységeinek meghatározása amellelt a pótlólagos feltétel mellett jött létre, hogy csak a népgazdasági jelentőségű egységeket kell kimutatni, azaz a központi állami szervek (többek között az Állami Tervbizottság) tervezési objektumait. Az irodalmi értékelések alapján a legkisebb mennyiség a 40 000 lakossal, illetve 20 000 helyben foglalkoztatottal került megállapításra.

Megfelelő elemzéssel a koncentrációs foktól függően a következő három alaptípusa határozható meg a városi területi szerveződési formáknak lokális dimenzióban:

- 9 magányos (szoliter) város — relatíve izolált városok, amelyeket más városias községekhez intenzív funkcionális kapcsolat nem köt,
- 38 monocentrikus (egyközpontú) városkomplexum — egy főközpont, amelyet több (általában 2—4), más városias községekhez intenzív funkcionális kapcsolatok kötnek (lásd az 1. ábrát, Neubrandenburg példáját),

³ A lokális (helyi) dimenzió az NDK-ban rendszerint járásnyi nagyságrendű településig, községekig és területekig értelmezhető. A regionális dimenzió az NDK-ban legalább két járásnyi területtől több megye területéig terjedhet.

— 18 többközpontú városkomplexum — egy főközpontja és legalább egy mellékközpontja van — közöttük intenzív, részben kölcsönös funkcionális kapcsolatok állnak fenn — amelyek több más városias jellegű községgel intenzív funkcionális kapcsolatban vannak. (Lásd a 2. ábrát, Dessau példáját.)

Fokozódó területi koncentrációval a városok területi szerveződési formáinak minőségi változása is végbemegy az agglomerációs folyamatba való átmenettel együtt, a városi agglomerációk jönnek létre. A funkcionális kapcsolatok alapján a városi agglomerációkra jellemző, hogy egy (vagy több) főközpont mellett több mellék (al)központ is kialakul, amelyek az intenzív funkcionális összefonódások miatt egymással és más városokkal hálószerű, sokszorosan összetett kapcsolatban állnak. Ezzel a speciális szerkezettel élesen elkülöníthetők a városi agglomerációk a területi koncentrációs folyamat más formáitól. Döntő továbbá az is, hogy a városok funkcionális kapcsolatának ezzel a sajátos formájával együtt jár a településhálózatban a városok számának növekedése, illetve a magas nép- és településsűrűség. Ennek során olyan sűrűségi értékek alakulnak ki, amelyeket a területi koncentráció másik három szerveződési formájában nem állapíthatók meg.

A városi agglomerációkra jellemző még egy meghatározott profilú gazdasági szerkezet, aholis néhány ágazat uralkodó szerepe érvényesül.

A városok funkcionális alapegységeinek elemzésénél az *NDK-ban* összesen 21 városi agglomeráció került megállapításra. Főközpontjaik nagysága alapján további differenciálásra van lehetőség. Mint azt a következő példák mutatják a főközpontok növekvő nagyságával mind világosabban rajzolódnak ki a fentebb említett és a városi agglomerációra jellemző jegyek.

Kisvárosias agglomeráció (főközpont a kisváros)

Példa: Bad Salzungen (lásd a 3. ábrát)

Az agglomerációt 9 városias község képezi, közöttük 1 főközpont és 4 alközpont.

A városi lakosság nagysága 1971-ben 49 649 személy, az 1950/71 közötti növekedés 16⁰/₀.

Az iparban foglalkoztatottak száma 1971-ben 17 452 személy, a városokban foglalkoztatottak 58⁰/₀-a.

Gazdálkodási profil: káliipar, idegenforgalom (gyógy- és üdülőhely).

Középvárosi agglomeráció (főközpont: kisebb középváros)

Példa: Senftenberg (lásd a 4. ábrát)

Az agglomerációt 10 városias község alkotja, közöttük 1 főközpont és 4 alközpont.

A városi lakosság száma 1971-ben 9840 személy, az 1950/71 közötti növekedés 14⁰/₀.

Az iparban foglalkoztatottak száma 1971-ben 31 479 személy, a városokban foglalkoztatottak 61⁰/₀-a.

Gazdálkodási profil: barnaszénbányászat és energiaipar.

Középvárosi agglomeráció (főközpont: nagyobb középváros)

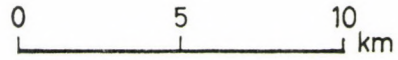
Példa: Zwickau (lásd az 5. ábrát)

Az agglomerációt 12 városias község alkotja, köztük 1 főközpont és 4 alközpont.

A városi lakosság száma 1971-ben 185 449 személy, csökkenés 1950/71 között 9⁰/₀.

Az iparban foglalkoztatottak száma 1971-ben 50 157 személy, a városokban foglalkoztatottak 50⁰/₀-a.

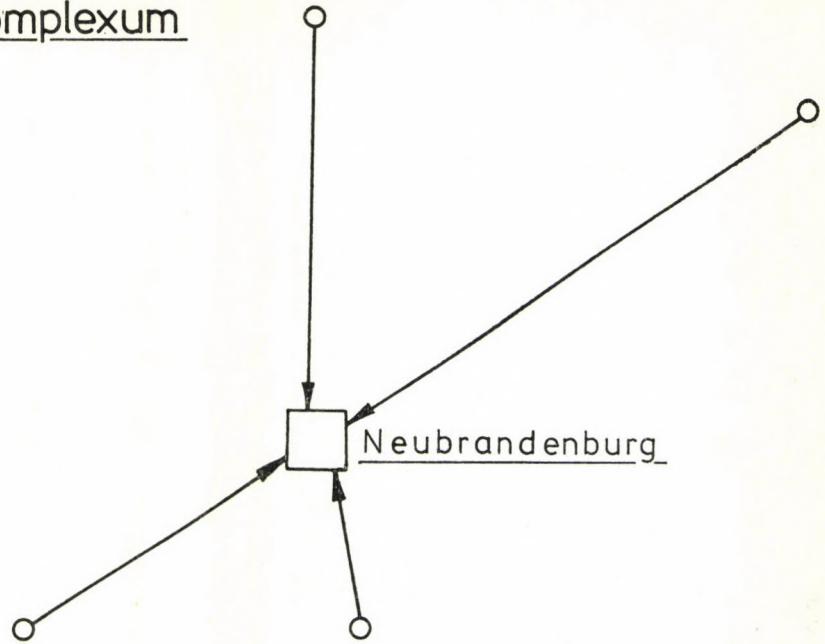
1. ábra Egyközpontú városkomplexum
Neurandenburg

□ főközpont

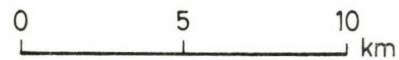
○ város

Rajz : Dr. R. Schmidt

2. ábra Többközpontú városkomplexum Dessau

— nagyobb középváros —

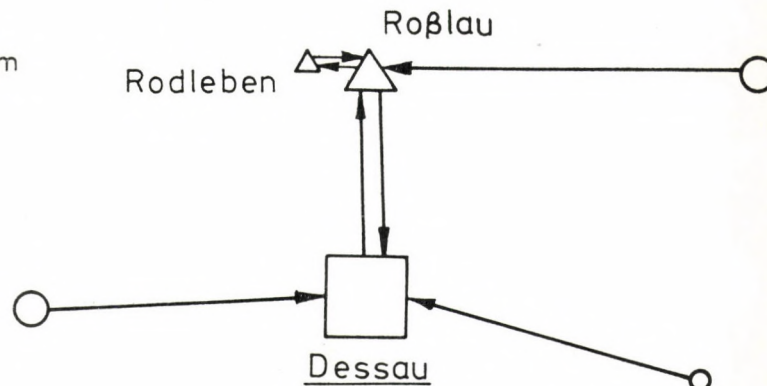

□ főközpont

△ alközpont

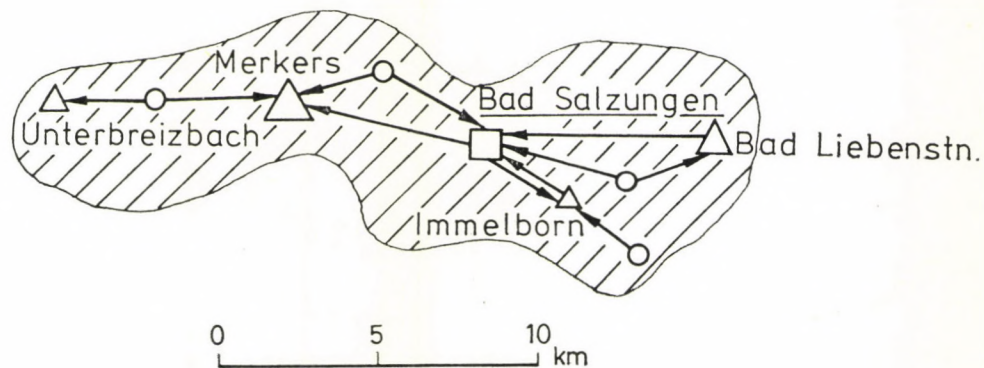
○ város

Rajz : Dr. R. Schmidt

3. ábra Városi agglomeráció Bad Salzungen

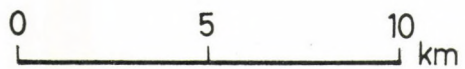
- főközpont
- △ alközpont
- város
- ▨ városi agglomeráció

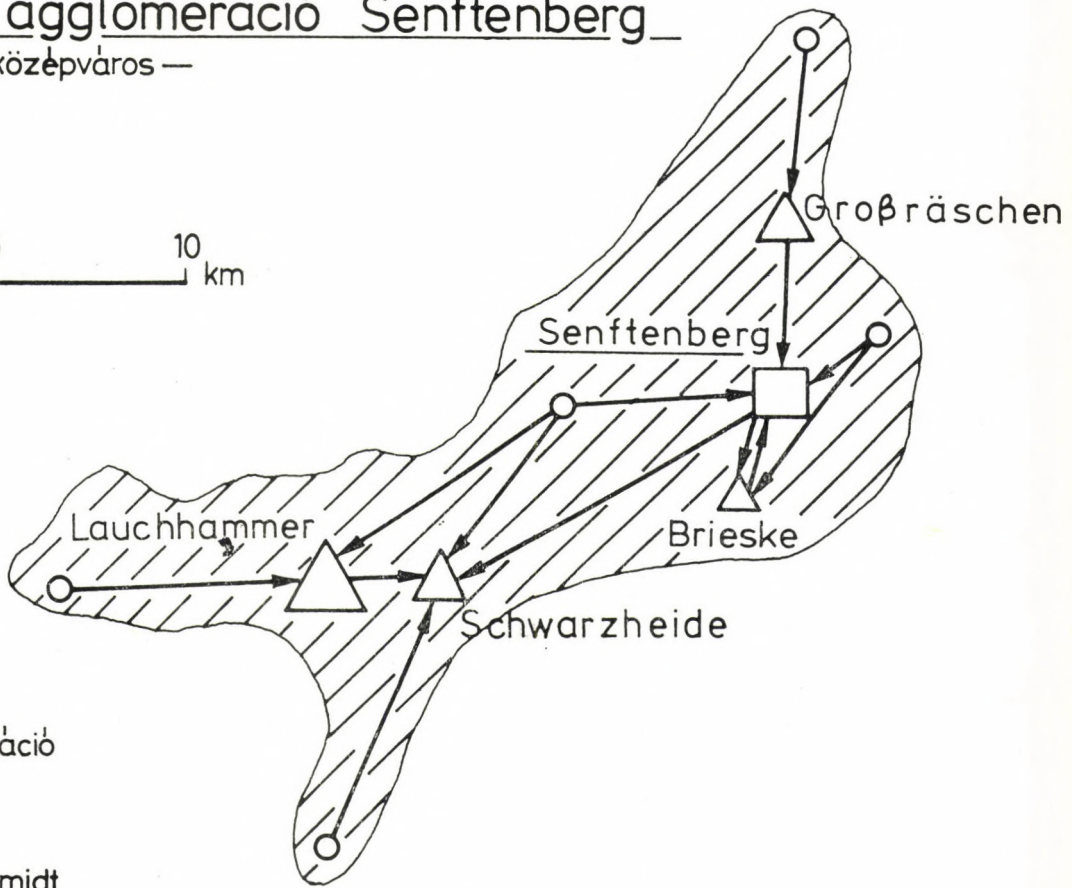
Rajz : Dr. R. Schmidt

4. ábra Városi agglomeráció Senftenberg

— kisebb középváros —

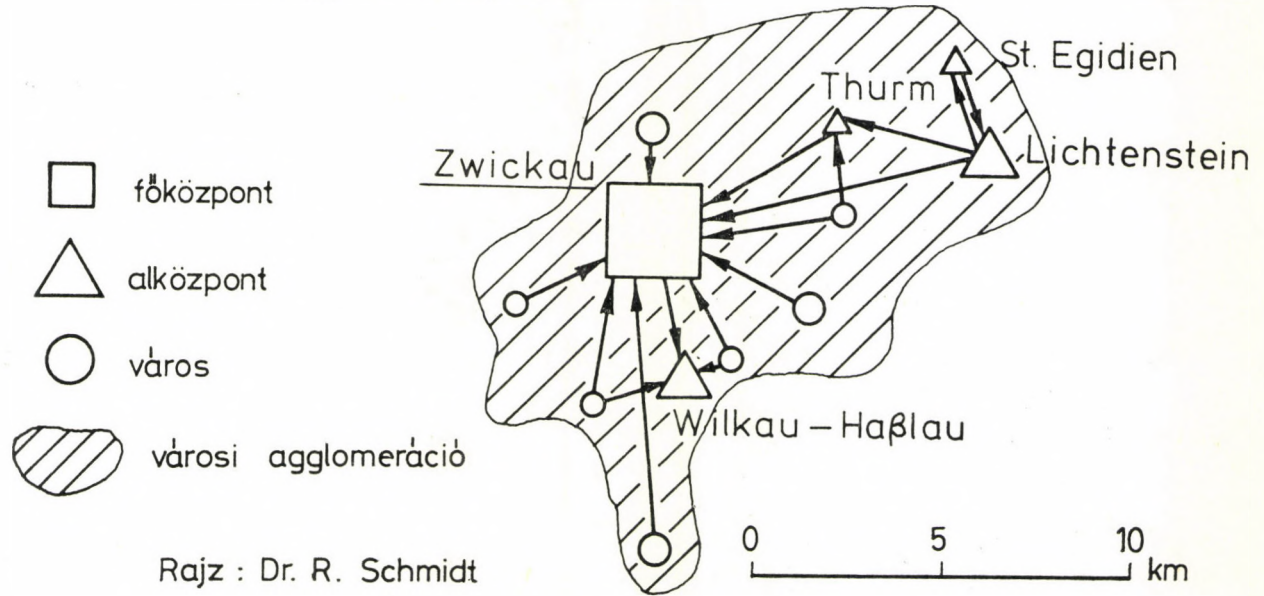
- főközpont
- alközpont
- város
- városi agglomeráció

Rajz : Dr. R. Schmidt

5. ábra Városi agglomeráció Zwickau

— nagyobb középáros —

Gazdálkodási profil: gép- és gépkocsigyártás, elektrotechnikai- és elektronikai ipar, textilipar.

Nagyvárosi agglomeráció (főközpont: nagyváros)

Példa: Drezda (lásd a 6. ábrát)

Az agglomerációt 13 városias község alkotja, köztük 1 főközpont és 5 alközpont.

A városi lakosság száma 1971-ben 644 828 személy, a csökkenés 1950/71 között 0,3⁰/₀.

Az iparban foglalkoztatottak száma 1971-ben 163 445 személy, a városokban foglalkoztatottak 45⁰/₀-a.

Gazdálkodási profil: elektrotechnikai és elektronikai ipar, gyógyszeripar, finommechanikai és optikai műszergyártás, fémkohászat, kutatás és fejlesztés, felsőoktatás.

A városok funkcionális alapegységeinek meghatározásával az egyes városok helyzetét, az őket körülvevő területeken belül és ezen területek alapstruktúrájában világítottuk meg. Az NDK-ban levő városok területi szerveződési formáinak adatait lokális dimenzióban az 1. táblázat és az 1. melléklet foglalja össze.

1. Táblázat

A népgazdasági jelentőségű városok funkcionális alapegységeinek típusai a főközpontok nagysága alapján

Funkcionális alapegység	Összesen	Ebből a főközpontok nagysága szerint			
		Kisváros	Kisebb középváros	Nagyobb középváros	Nagyváros
Szoliter város	9	—	4	5	—
Egyközpontú városkomplexum	38	4	15	16	3
Többközpontú városkomplexum	18	1	6	10	1
Városi agglomeráció	21	4	7	6	4

Magyarázat:

Kisváros	5 000-től 20 000 alatti lakosságszámig
Kisebb középváros	20 000-től 40 000 alatti lakosságszámig
Nagyobb középváros	40 000-től 150 000 alatti lakosságszámig
Nagyváros	150 000 lakostól felfelé

A városok funkcionális alapegységeit elsősorban a területi koncentrációs és kombinációs folyamat eredményezik a lokális dimenzióban, amelyek az agglomerációs folyamatban szélesednek ki. Ebben a területi dimenzióban a városok ezen koncentrációs és agglomerációs formái szintén fontos kiindulópontjai és részben eredményei az urbanizációnak.

A városi agglomeráció a koncentráció legmagasabb fokát jelenti és a városiasodásnak, mint az urbanizáció egyik komponensének kifejlődése. Az urbanizáció további komponenseinek speciális területi szerveződési formáit lokális dimenzióban — a város és környékének egységében kell szemlélnünk. Ezek a területi egységek nincsenek kényszerkapcsolatban a városok egy meghatározott szerveződési formájával. A városias központok növekvő koncentrációs és kombinációs fokával emelkedik a betelepülők száma is, amely

ezenek a területeken az erősebb urbanizációt indítja meg. Különösen a városi agglomerációkban az összekapcsolt városias központok környéke túlnyúlik a funkcionális alapegységek határán, így egy olyan területi kiterjedés keletkezik, amely már nem a lokális dimenzióba tartozik.

Az urbanizációs folyamat azon tendenciájával, hogy mind nagyobb területet fog át, a regionális dimenziójú területi koncentrációs és agglomerációs folyamatok fontos kiindulópontjává válik. Ezenkívül a fokozódó területi munkamegosztás egyidejűleg megköveteli a mind nagyobb területeken végbemenő gazdasági és életfolyamatok területi egyensúlyát és azok kombinációját. Ebből kiindulva vezethetők le regionális dimenzióban a városok speciális szerveződési formái és a nagyobb funkcionális rendezettségű területi egységek kialakítása.

3. A túlnyomórészt regionális dimenziójú városok területi szerveződési formái — a magasabb rendezettségű funkcionális területi egységek meghatározása

A regionális koncentrációs, agglomerációs és urbanizációs folyamatok hatását a településstruktúrára éppúgy a városok területi szerveződési formáinak elemzésével mutatjuk meg, mint ahogyan ezt a lokális dimenzió tárgyalásakor tettük. A rendszer felvázolásával szükséges, hogy a városok közötti funkcionális kapcsolatokat is megvizsgáljuk. Alapvetően abból indultunk ki hogy, vagy csak a különböző funkcionális alapegységű városok közötti funkcionális kapcsolatokat elemezzük, vagy az eddig funkcionális alapegységeken kívül fekvő városok funkcionális kapcsolatait.

A különféle vizsgálatok alapján a következő határértékeket választottuk ezen funkcionális kapcsolatok meghatározásához:

A lakosságnak, illetve egy városban foglalkoztatottak legalább 5%-ának (többfunkciójú, 10 000 lakos felett ez 3%) más városokkal funkcionális kapcsolatban kell állniuk.

Ezenkívül regionális dimenzióban a városok funkcionális területi egységeinek nagyságára és kiterjedésére pótlólagos feltételeket állapítottunk meg:

A természetes csoportképződés alapján teljesülnie kell a legalább 120 000-es lakosságszámnak, illetve az egy területi egységben a 60 000 legyen a foglalkoztatottak száma. A funkcionális területi egységnek ki kell terjednie több járásra is.

Megfelelő elemzéssel a városok három különböző funkcionális területi egységét különíthetjük el.

Regionális városhálózatok

Ezek alkotják a funkcionális kapcsolatokkal összekötött városok legegyszerűbb formáját regionális dimenzióban. Szoliter városok és nagyvárosok, illetve nagyobb középvárosok városkomplexumai közösen, más városokkal funkcionális kapcsolatokon keresztül egy városhálózatáá egyesülnek. Jellemző erre a formára, hogy több, relatíve izolált városias koncentrációs terület kiterjedten kapcsolódik egybe. A regionális városhálózatok mindenekelőtt az NDK gyéribben lakott területein fordulnak elő. Ezenek a területeken tehát megkezdődött a nagyobb területeket átfogó koncentrációs folyamat. A regionális városhálózatok 3—5 járásra terjednek ki.

Az NDK-ban négy regionális városhálózat mutatható ki. Fejlődésük kiindulópontjául Rostock, Stralsund, Neubrandenburg és Cottbus városok szolgálnak (lásd a 2. mellékletet is). Az utolsó esetben már a következő magasabb fok felé történő átmenet is látható. A regionális városhálózatok az urbanizált régiók kialakulásának megelőző fokai. Az urbanizált régió⁴ mint a városok — regionális dimenzióban — következő magasabb fokú szerveződési formáját értjük.

Kezdetlegesen urbanizált (városiasodott) régiók

A kezdetlegesen urbanizált régiót mindenekelőtt egy meghatározott városiasodottsági fok jellemzi. A funkcionális városhálózatoktól eltérően a kezdetlegesen urbanizált régióknál az egyes városias koncentrációs formák közötti köztes terület további városias községekkel kerül feltöltésre, és a városok közötti funkcionális kapcsolatoknak nincs olyan nagy hatótávolsága. A kezdetlegesen urbanizált régiókat a városias községek több járásra kiterjedő halmaza és átlag feletti település- és népességsűrűség jellemzi. A kezdetlegesen urbanizált régió nagyobb területi kiterjedésű (3—7 járás), mint a regionális városhálózat.

Az NDK-ban összesen két kezdetlegesen urbanizált régiót állapítottunk meg (lásd a 2. mellékletet). A kezdetlegesen urbanizált régiók középpontja rendszerint nagyobb középvárosok, illetve nagyvárosok egy vagy több központú városkomplexuma. Kivételes esetben (lásd 6. ábra — példa: Bautzen urbanizált régiója) városias agglomerációk is lehetnek a kezdetlegesen urbanizált régiók képződésének kiindulópontjai, mindez függ a városias községek nagyságától, azok területi kiterjedtségétől, és a koncentrációs fokától.

Csupán akkor lehet azonban regionális agglomerációról beszélni, ha a koncentrációs, illetve agglomerációs folyamat már előrehaladott.

Urbanizált régió regionális agglomerációval

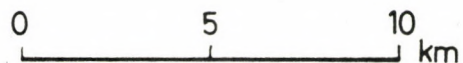
A regionális agglomerációk már egy nagyobb urbanizált (városiasodott) régió alkotóelemei. Ezen urbanizált régiókon belül a funkcionális alapegységek (szoliter városok, városkomplexumok, városias agglomerációk) és más városok sokoldalú funkcionális kapcsolatokon keresztül egyesülnek regionális agglomerációvá.

A regionális agglomerációk meghatározásánál az NDK-ban a városok közötti funkcionális összefűzések ezen speciális fajtájából — mint domináns jellemzőből — kell kiindulni, hogy a regionális agglomerációk alapstruktúráját meghatározhatjuk. Az így megadott keretben kerül sor a regionális alapján. A regionális agglomerációk lehatárolásánál a községek bázisán pl. agglomerációk lehatárolására a városiasodottsági fok és a sűrűségi értékek az átlagos népességsűrűség 500 lakos/km² közelében van. A regionális agglomerációk a nagyvárosokkal együttesen jelennek csak meg, ami nem jelent felesleges átfedést a „regionális agglomeráció” és a „vonzásterület” között.

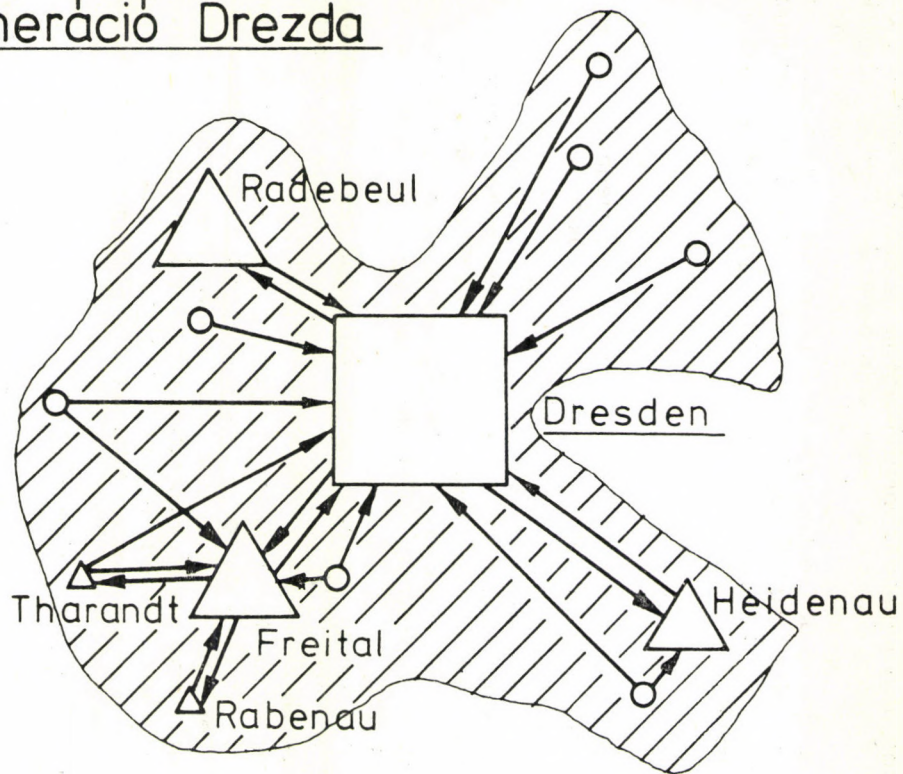
⁴ Az „urbanizált régió” és a később felmerülő „urbanizált zóna” fogalmak alkalmazása az alábbi szerző munkája alapján történt: PIVOVAROV, Ju. L. „Sovremennaja urbanizacija i perspektivy rasselenija”, in: Teoreticeskie voprosy geografii, Leningrad 1975.

6. ábra Városi agglomeráció Drezda

— nagyváros —

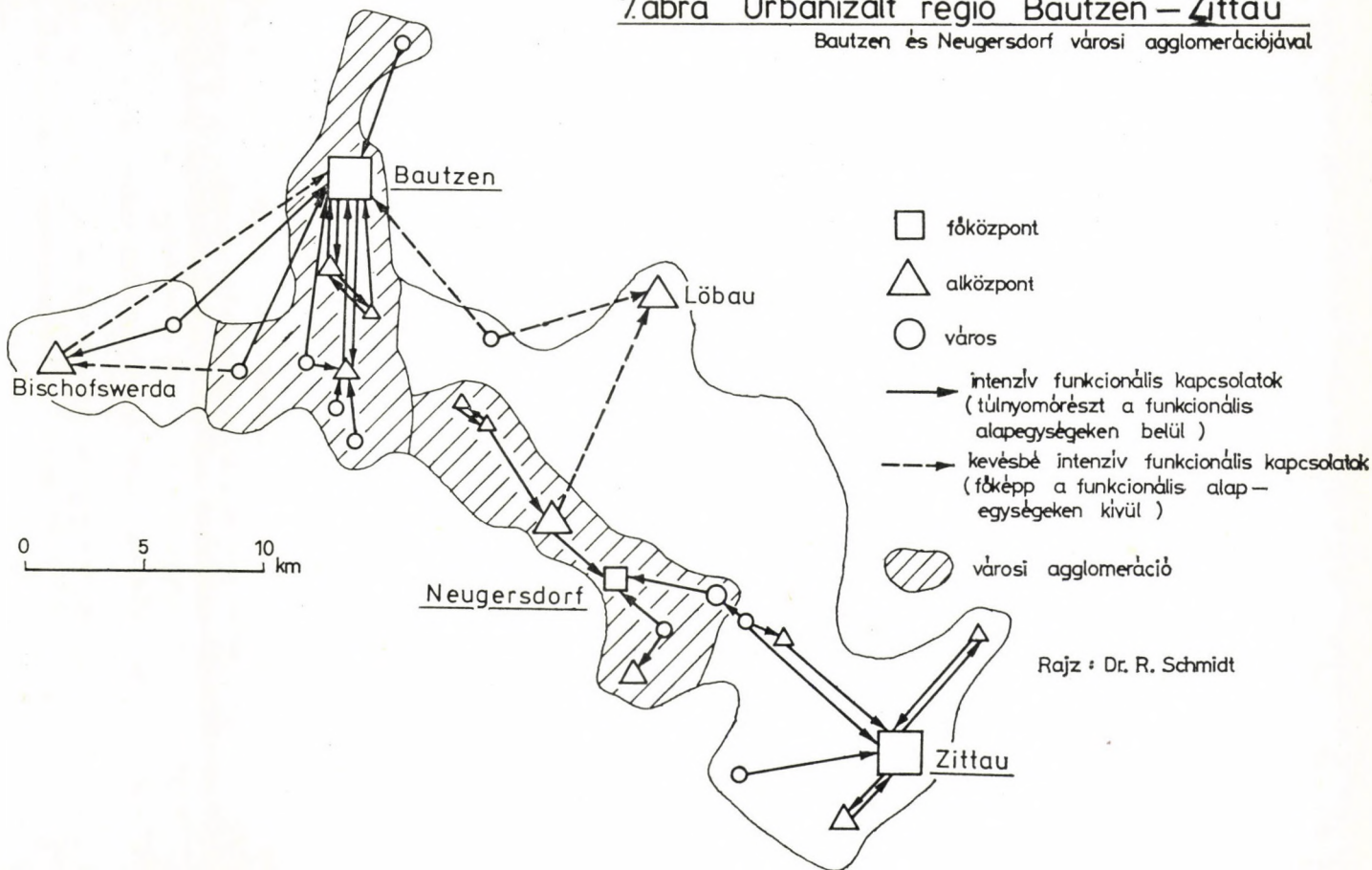
- főközpont
- alközpont
- város
- városi agglomeráció

Rajz : Dr. R. Schmidt

7. ábra Urbanizált régió Bautzen – Zittau

Bautzen és Neugersdorf városi agglomerációjával

A vonzásterületek eddigi kitűnő kutatói az NDK-ban (pl. MOHS, G., SCHOLZ, D., KEHRER, G.⁵⁾) a meghatározásnál mindenekelőtt a népesség-koncentráció és az ipar strukturális jegeit vették alapul. A lehatárolások a városok és járások bázisán történtek. A regionális agglomerációk mindenekelőtt a legutóbb megnevezett tény alapján soha nem bírnak olyan nagy kiterjedéssel, mint a vonzásterületek. Ez a megállapítás ugyanis azon alapul, hogy az NDK-ban regionális agglomeráció és a vonzásterület közötti átfedés az általuk átfogott legfontosabb városok és területek számára és kiterjedésük területi dimenziójára áll fenn. Éppen ezért a két folyamatot egy általános áttekintés alkalmával feltételelesen szinonimaként használhatjuk.

Az urbanizált régiók a regionális agglomerációkkal együtt kb. 1 millió városi lakosságot és kb. 500 000 városokban foglalkoztatottat fognak át. Az NDK-ban négy urbanizált régió található regionális agglomerációkkal. A 8. ábrán látható Drezda urbanizált régióval a legkisebb regionális agglomerációt mutatjuk be relatíve egyszerű struktúrával. Egy összehasonlítással világossá válik, hogy nyilvánvaló minőségi és mennyiségi különbség áll fenn a kezdetlegesen urbanizált régióval szemben. A drezdai regionális agglomeráció kiindulópontja egy városi agglomeráció. Rendszerint az jellemző az NDK-ban a regionális agglomerációkra, hogy egy nagyvárosi agglomeráció és további városias agglomerációk képezik alapját kifejlődésüknek (pl. Berlin 4, Karl-Marx-Stadt/Zwickau 5, Halle/Lipcse 6 városias agglomerációból áll).

Összefoglaló áttekintést mutat a 2. táblázat és a 2. melléklet a városok eddig meghatározott funkcionális területi egységeiről a regionális dimenzióban.

2. Táblázat

A városok funkcionális területiegységeinek típusai a regionális dimenzióban

Funkcionális területi egység	Száma	A városi lakosság nagysága az NDK-ban	
		összesen (1000 főben)	Részesedése az összlakossághoz viszonyítva (%-ban)
Regionális városhálózat	4	957	8,2
Kezdetlegesen urbanizált régió	7	1987	17,0
Urbanizált régió regionális agglomerációval	4	5862	50,0

⁵ Többek között:

MOHS, G.: Halle—lipcsei vonzásterület népesség- és településfejlesztése. Megjelent: Wissenschaftl. Veröffentlichungen des Deutschen Instituts für Länderkunde, N. F. H. 21/22 1964; A vonzás és vonzásterületek, mint a földrajzi kutatások problémája és tárgya. Megjelent: Geographische Berichte 1968, H. 3; A vonzásterületek struktúrafejlesztése és tervezése, mint a területi struktúrafejlesztések problémája és feladata. Megjelent: Petermanns Geographische Mitteilungen 116 (1972) H. 1.

SCHOLZ, D.: A Halle—lipcsei vonzásterület ipari agglomerációja. Megjelent: Wissenschaftl. Zeitschrift der K. M. Universität Leipzig, math.-naturwissenschaftl. Reihe, 13 (1964) H. 3; Az NDK vonzásterületei. Megjelent: Wissenschaftl. Zeitschrift der K. M. Universität Leipzig, math.-naturwissenschaftl. Reihe 15 (1966) H. 4; A vonzásterületek és részterületeinek fogalmának terminológiájához. Megjelent: Petermanns Geographische Mitteilungen 116 (1972) H. 1.

KEHRER, G.: Vonzásterület és határvonal. — A Karl-Marx-Stadt-i terület területi szervezésének problémái. Megjelent: Geographie und technische Revolution, Gotha/Leipzig 1967.

A városiasodás folyamata, valamint a városok területi koncentrációja és kombinációja az NDK-ban annyira előrehaladt, hogy a különféle urbanizált régiók és a városok további funkcionális területi egységei egy urbanizált (városiasodott) zónát kezdenek alkotni (lásd a 9. ábrát).

A kialakuló urbanizált zóna négy kezdetlegesen urbanizált régióból, három urbanizált régióból regionális agglomerációval (Halle/Lipcse, Karl-Marx-Stadt/Zwickau, Drezda) és a városok további három funkcionális területi egységéből áll. A regionális agglomerációk az urbanizált régiókkal együtt egy központi magot alkotnak, amelyhez lépésről lépésre több kezdetlegesen urbanizált régió és a városok más funkcionális területi egységei kapcsolódnak. Az urbanizált zóna a Magdeburg, Lipcse, Gera, Karl-Marx-Stadt, Drezda és Cottbus megye nagy részét átfogja, itt él az NDK városi lakosságának 48,9%-a.

A városok egyes funkcionális területi alapegységei, amelyekből az urbanizált zóna létrejön, funkcionális kapcsolatok segítségével kezdenek összekapcsolódni. Egyidejűleg az egyes nagyvárosi központok, különösen a regionális agglomerációk közötti funkcionális kapcsolatok abszolút nagysága állandóan nő. Ezen nagyvárosok közötti funkcionális kapcsolatok mégsem érik el az elemzésük során regionális dimenzióban megállapított 3%-os határértéket. Kitűnik azonban, hogy a regionális agglomeráció fejlődése az urbanizált zóna kialakulásának döntő hajtóereje.

A kialakuló urbanizált zóna területi kiterjedése nem fedi teljesen a városok, a települések és a lakosság leginkább sűrű területeit (lásd a 9. ábrát). Ez a tény bizonyítja, hogy az említett urbanizált zóna még csak kialakulóban van. Egyidejűleg metodikai szempontból utalni kell arra, hogy a területi koncentrációs, agglomerációs és urbanizációs formák elemzésénél a funkcionális kapcsolatok segítségével a rendszerösszefüggést is ki kell mutatni, és ezzel együtt a lehatároláshoz a sűrűségértékeket is figyelembe kell venni.

4. Összefoglalás

A városok agglomerációs folyamatoként kialakult területi szerveződési formák kutatása az NDK-ban a következő eredményeket szolgáltatta.

Az agglomerációs folyamat eltérő hatósugarától és az elért agglomerációs foktól függően regionális dimenziójú városias agglomerációkat és lokális dimenziójú városias agglomerációkat különböztethetünk meg.

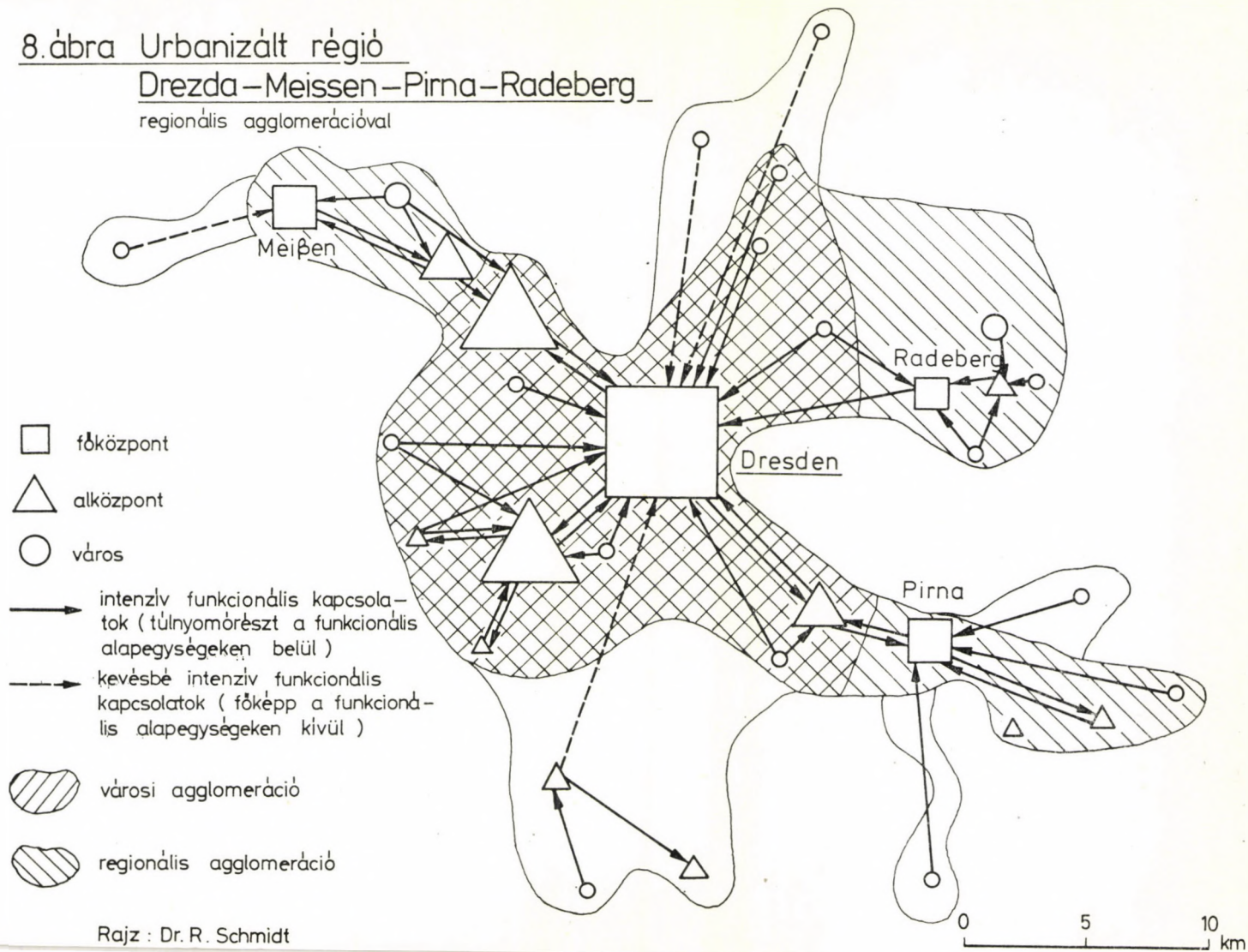
A városias agglomerációk meghatározásánál megfigyelhető a területi koncentráció formái szerinti (egy- és többközpontú városkomplexumok) és az urbanizálódottság szerinti (pl. városkörnyék — régió) lehatárolás.

A regionális agglomerációkat a városiasodottság, illetve az urbanizálódottság különféle formáitól el kell különíteni regionális dimenzióban. Azaz tekintettel kell lenni azokra a különbségekre, amelyek a kezdetlegesen urbanizált régiók, az átfogóan urbanizált régiók regionális agglomerációi és az urbanizált zóna között fennállnak.

Az agglomerációkat mindenekelőtt terjedelmükkel, valamint a városok funkcionális kötődésének speciális fajtájával és módjával jellemeztük. A rendszerszemlélet figyelembevételével a funkcionális kapcsolatok meghatározására meghatározó jelentőségű más mutatószámokkal szemben, mint pl. a különféle sűrűségértékek.

Az agglomerációkat nem foghatjuk fel úgy, mint izolált, homogén területek, amelyeket magas koncentrációs és beépítettségi fok jellemez. Sokkal

8. ábra Urbanizált régió
Drezda – Meissen – Pirna – Radeberg
 regionális agglomerációval

9. ábra Urbanizált zóna

Magdeburg – Halle – Leipzig – Dessau /
Jena – Gera – Zwickau – Karl – Marx – Stadt – Dresden /
Cottbus – Hoyerswerdd – Bautzen

erősen városiasodott
körzetek

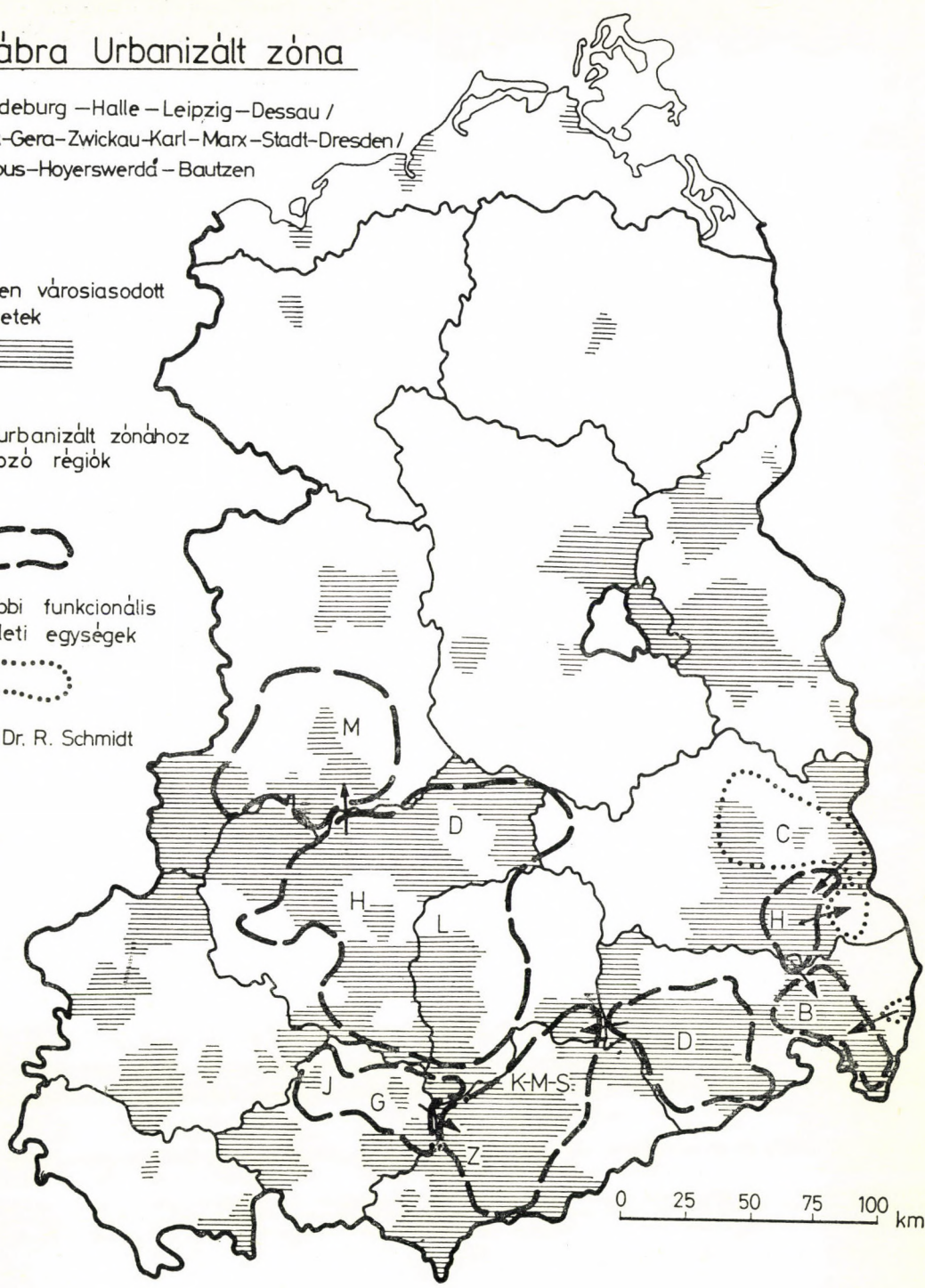
az urbanizált zónához
tartozó régiók

további funkcionális
területi egységek

Rajz : Dr. R. Schmidt

inkább meghatározhatók az agglomerációk belső tagozódásokkal, az egymással összekapcsolt városokkal, fő- és alközpontokkal, illetve a városok nagyobb funkcionális területi egységeivel.

A városias és regionális agglomerációkat az urbanizált területek magasabb összefüggésébe kell behelyezni. Ezáltal kialakíthatóbbá válnak az egyes részek, illetve a városias és a regionális agglomerációk belső differenciálásának és arányos fejlesztésének fontos tudományos alapelvei.

A funkcionális kapcsolatok bevonásával a figyelem az agglomerációkutatásban ezen kapcsolatok belső összefüggéseinek fajtájára, módjára és kiterjedésére irányul. Ezáltal nem csupán az általánosan elismert tendenciáknak felelnek meg — a rendszerszemlélet alkalmazásának és a területeken megvalósuló funkcionális kapcsolatok állandó növekedésének —, hanem a területkutatásban és -tervezésben a funkcionális kapcsolatok fokozottabb figyelembevételére a területeken meglévő anyagi és személyi feltételek racionálisabb kihasználására orientál és ez a társadalmi folyamatok intenzifikálásának is megfelel.

1. Melléklet

A népgazdasági jelentőségű városok funkcionális alapegységeinek típusai, főközpontjaik nagysága alapján csoportosítva.

1. Szoliter városok

Kisebb középváros (4) — Güstrow, Schwedt, Apolda, Meiningen

Nagyobb középváros (5) — Stralsund Eisenhüttenstadt, Wissenfels, Mühlhausen, Plauen

2. Egyközpontú városkomplexumok

Kisváros (4)

Kisebb középváros (15)

Nagyobb középváros (16)

Nagyváros (3)

3. Többközpontú városkomplexumok

Kisváros (1)

Kisebb középváros (6)

Nagyobb középváros (10)

Nagyváros (1)

4. Városias agglomeráció

Kisváros (4)

Kisebb középváros (7)

Nagyobb középváros (6)

Nagyváros (4)

2. Melléklet

A városok funkcionális területi egységeinek típusai regionális dimenzióban.

1. Regionális városhálózatok

- Rostock (többközpontú városkomplexum) + Wismar, Grevesmühlen¹ (mindkettő egyközpontú városkomplexum) + Güstrow (szoliter város) + 2 további város
- Stralsund (szoliter város) + Greifswald, Wolgast¹ (mindkettő egyközpontú városkomplexum) + 4 további város
- Neubrandenburg (egyközpontú városkomplexum) + Neusterlitz¹, Demmin¹, Malchin¹, (mindegyik egyközpontú városkomplexum) + 3 további város
- Cottbus (többközpontú városkomplexum) + Lübbenau (többközpontú városkomplexum) + Forst¹ (szoliter város) + 1 további város

2. Kezdetlegesen urbanizált régiók

- Hoyerswerda (többközpontú városkomplexum) + Spremberg¹ (szoliter város);
- Magdeburg (egyközpontú városkomplexum) + Schönbeck, Halbenstadt, Stassfurt (valamennyi egyközpontú városkomplexum) + 8 további város
- Erfurt (egyközpontú városkomplexum) + Gotha (többközpontú városkomplexum) + Sömmerda, Weimar, Arnstadt (mind egyközpontú városkomplexum) + 8 további város
- Gera (többközpontú városkomplexum) + Jena (többközpontú városkomplexum) + Greiz, Schmölln (mindkettő egyközpontú városkomplexum) + 1 további város
- Rundolstadt (egyközpontú városkomplexum) + Saafeld, Pössneck¹ (mindkettő egyközpontú városkomplexum) + 1 további város
- Bautzen (városias agglomeráció) + Neugersdorf (városias agglomeráció) + Zittau (többközpontú városkomplexum) + 3 további város
- Plauen (szoliter város) + Oelsnitz/V.¹ (egyközpontú városkomplexum)

3. Urbanizált régiók regionális agglomerációkkal

- Berlin (városi agglomeráció) + Oranienburg, Nauen, Potsdam, (városi agglomeráció) + Ludwigsfelde¹ (egyközpontú városkomplexum) + Luckenwalde¹, Fürstenwalde¹ (mindkettő szoliter város) + 2 további város
- Halle (egyközpontú városkomplexum) + Lipcse (városi agglomeráció) + Merseburg, Eisleben, Bitterfeld, Borna, Altenburg (mind városi agglomeráció) + Sangerhausen, Köthen, Dessau (valamennyi többközpontú városkomplexum) + Naumburg, Bernburg, Wittenberg, Grimma¹ (mind egyközpontú városkomplexum) + Wurzen¹, Eilenburg¹, Delitzsch¹, Weisenfels (mind szoliter város) + 6 további város
- Drezda (városi agglomeráció) + Meissen, Pirna (mindkettő többközpontú városkomplexum) + 6 további város
- Karl-Marx-Stadt (városi agglomeráció) + Zwickau (városi agglomeráció) + Oelsnitz/E., Aul, Döbeln (mind városi agglomeráció) + Schwarzenberg, Glauchau, Werdau (mind egyközpontú városkomplexum) + Crimmitschau¹ (szoliter város) + 3 további város.

¹ A városok ezen funkcionális alapegységei nem bírnak népgazdasági jelentőséggel.

DER AGGLOMERATIONSPROZESS UND DIE RAUMLICHEN ORGANISATIONSFORMEN DER STÄDTE IN DER DDR

(Dr. Ralf Schmidt)

In Abhängigkeit von der unterschiedlichen Reichweite des Agglomerationsprozesses und dem erreichten Agglomerationsgrad sind städtische Agglomerationen in der lokalen Dimension und regionale Agglomerationen in der regionalen Dimension zu unterscheiden.

Bei der Bestimmung der städtischen Agglomerationen ist die Abgrenzung zu den Formen der territorialen Konzentration (monozentrische und polyzentrische Städtekomplexe) und der Urbanisierung (z. B. Stadt-Umland-Regionen) besonders zu beachten.

Die regionalen Agglomerationen sind zu unterscheiden von den verschiedenen Formen der Urbanisierung bzw. Verstädterung in der regionalen Dimension. D. h. es sind die Unterschiede zu den elementaren urbanisierten Regionen und die Einordnung regionaler Agglomerationen in umfassendere urbanisierte Regionen und urbanisierte Zonen zu berücksichtigen.

Agglomerationen werden nicht nur als isolierte homogene Räume betrachtet, die durch einen hohen Konzentrations- und Überbauungsgrad charakterisiert sind. Vielmehr wird eine innere Gliederung der Agglomerationen in arbeitsteilig miteinander verbundene Städte, Haupt- und Nebenzentren bzw. grössere funktionale Raumeinheiten der Städte möglich sein. Städtische und regionale Agglomerationen werden in die grösseren Zusammenhang urbanisierter Räume eingeordnet. Damit können wichtige wissenschaftliche Grundlagen für die innere Differenzierung und proportionale Entwicklung einzelner Teile sowohl städtischer als auch regionaler Agglomerationen geschaffen werden.

Durch die Einbeziehung der funktionalen Beziehungen in die Erforschung der Agglomerationen wird die Aufmerksamkeit auf die Art und Weise sowie den Umfang ihrer inneren Verflechtungen gelenkt. Damit wird nicht nur allgemein anerkannten Trends — der ständigen Zunahme funktionaler Verflechtungen im Territorium und der Anwendung des Systemaspektes — entsprochen. Durch eine stärkere Berücksichtigung funktionaler Beziehungen in der Territorialforschung und -planung wird auf eine rationelle Nutzung im Territorium bereits vorhandener materiellen und personeller Bedingungen orientiert und damit der Intensivierung aller gesellschaftlichen Prozesse im Territorium entsprochen.

ПРОЦЕСС АГЛОМЕРИРОВАНИЯ ГОРОДОВ И ЕГО ТЕРРИТОРИАЛЬНЫЕ ФОРМЫ ПО ОРГАНИЗАЦИИ В ГДР

(Д-р Ральф Шмит)

Зависимо от различных радиусов действия процесса агломерирования и от агломерационной степени возможно отличать городские агломерации регионального масштаба от городских агломераций локального масштаба.

При определении городских агломераций наблюдается делимитация на основе либо форм территориальной концентрации (моноцентричные и полицентричные городские комплексы), либо уровня урбанизированности (напр. окрестность города — район).

Региональные агломерации следует отличать от различных форм урбанизации регионального масштаба, т. е. следует принимать во внимание различия между зачаточными урбанизированными районами, региональными агломерациями в охватно урбанизированных районах и урбанизированными зонами.

Агломерации невозможно рассматривать как изолированная, однородная территория, для которой характерна высокая степень концентрации и застроенности. Их возможно определять лучше всего на основе внутренних структур, а также больших функциональных территориальных единиц, связанных с городом.

Включение функциональных связей в тематику исследований агломерации направлено на раскрытие типа, способа и обширности внутренних соотношений этих связей. Таким образом, этот подход не только соответствует общепризнанным тенденциям — применению системного подхода и непрерывному расширению функциональных территориальных связей —, но даже учет в повышенной мере функциональных связей в области территориального исследования и планирования ориентирует на рациональное использование объективных и субъективных условий отдельных территорий и отвечает требованиям интенсификации социальных процессов.

VONZÁSKÖRZETEK SZOCIOLÓGIAI PROBLÉMÁI AZ ORMÁNSÁGBAN

Kulcsár László

Az agglomerációs kutatások során kifejlesztett módszerek, technikák a legtöbb esetben a következő három kérdéskör elemzését szolgálják:

1. a városi agglomeráció meghatározása, határainak többé-kevésbé rugalmas meghúzása;
2. az agglomeráció demográfiai viszonyainak leírása és
3. a város, valamint az agglomerációba tartozó települések funkcionális kapcsolatrendszer.

Bár az alkalmazott technikákat, mutatókat, konkrét eljárásokat tekintve viszonylag kevés az érintkezési pont, illetőleg a módszerek igen széles skálán mozognak, abban mégis egyetértés van, hogy város, vagy városok nélkül agglomeráció aligha létezhet. Szükségesnek látszik azonban, éppen a módszertani sokrétőség miatt, tágabban értelmezni az agglomeráció folyamatát. A kiterjesztés egyik lehetséges útját egy valamilyen szempontból jól lehatárolható terület vizsgálata jelentheti, amelyet mint egészet szükséges megközelíteni.

A terület természetesen csak relatív egység, gazdasági, történeti, földrajzi, vagy kulturális adottságok alapján, de ez az egység *megjelenik* a területhez tartozó települések funkcionális kapcsolatrendszerében.

Az agglomeráció-kutatások módszertanának átgondolt alkalmazása jelentős eredményeket hozhat a településszociológiai vizsgálatok számára, többek között a települések közötti viszonyok, a (mikro) vonzásokörzetek szociológiai szempontú elemzése során is.

Az így kibővült kutatási lehetőségeket, de az értelmezésbeli problémákat is, egy folyamatban lévő településszociológiai vizsgálat eddigi tanulságai alapján kíséreljük meg bemutatni.

A magyar kutatók és elsősorban a Baranya megyében dolgozók jól ismerik az *Ormánságot*, amelybe tartozó mintegy 40 települést joggal kezelhetjük egy sajátos terület részeként. A sajátosságokat elsősorban földrajzi és történeti megközelítésből indokolhatjuk. Az Ormánság gazdasági, természeti adottságainál fogva korábban is és ma is az ország úgynevezett problematikus, hátrányos helyzetű területei közé sorolható. Egyaránt jellemzi az aprófalvas településhálózat, az alacsony színvonalú kommunális, infrastrukturális ellátottság, az ipari munkahelyek szűkös volta, a kedvezőtlen természeti adottságok és a mezőgazdasági termelés modernizálásának korlátozott lehetőségei.

Ilyen viszonyok között a terület- és településfejlesztés szempontjából nagy jelentősége van annak, hogy tisztázzuk:

1. az egyes települések funkcionális teljesítőképességét, valamint azt, hogy milyen funkciók tekintetében jelent vonzást, vagy ellátási lehe-

tőséget egy település más települések számára, s milyen esetekben szorul másokra, továbbá ebből kiindulva

2. a települések funkcionális kapcsolatait, és
3. a népesség mozgását az egyes települések között és e mozgás típusait.

Az ormánsági településhálózat egyik sajátossága, hogy az igen alacsony átlagos népességű falvak között fennálló funkciómegosztás történetileg is meglehetősen nagy múltra tekint vissza. Azon a két-három településen kívül, amelyek fekvésüknél fogva tradicionálisan *központibb* szerepet láttak el az Ormánságban, egészen kis falvak is képesek voltak egy-egy sajátos területen vonzást gyakorolni a települések viszonylag jelentős számára. Ennek okai több tényezőre vezethetők vissza. Egyrészt a már említett központi települések (pl. Vajszló, Sellye) korántsem voltak olyan fejlettek, hogy minden tekintetben ellátták volna környező falvaikat, másrészt pedig egyes funkciók vonatkozásában, a távolságtól függetlenül, kívül estek az ellátás kielégítésének *tradicionális* útjain.

E ponton meg kell állnunk, hogy rávilágítsunk egy sajátos kettősségre, amelyet nem szabad figyelmen kívül hagynunk a vonzásokörzetek, a települések közötti kapcsolatok szociológiai vizsgálatokor. Egy településnek más településre gyakorolt valóságos vonzása nem csupán attól függ, hogy az adott település rendelkezik-e önmagában azokkal a lehetőségekkel, képességekkel, amelyek e vonzást valószínűsítik, hanem attól is, hogy a népesség, amelyre ez a befolyás potenciálisan vonatkozik, érzékeli-e és értékeli-e ezeket az adottságokat. E két tényező hatása nem szükségszerűen kapcsolódik össze, a szokások és más tudati tényezők „elleneszegeződhetnek” a gazdaságosságnak, a racionális gondolkodásnak, s befolyásukat nehezebb szemléseíteni, mintsem gondolnánk.

Ezek az egy-funkciós „központok”, az ellátott funkciót tekintve igen sokrétűek. Jellemző szinte mindegyikükre azonban az, hogy centrális, legtöbbször nagyon erős pozitív érték-elemek kapcsolhatók hozzájuk. Pl.: a kemsei lakosok számára a vajszlói modern ABC-áruházhoz való viszony, a funkcionális teljesítőképesség szempontjából alapvetően racionális (nagy választék) stb.), a zalátai kis vegyesbolt viszont jelentős érzelmi pluszt is képes teljesíteni, a szegényes választék ellenére.

Tovább menve, a környező falvak lakossága számára a vajszlói temető igen alacsony „presztízs-értéke” számos beköltözési terv realizálását akadályozta. Ezek a meglehetősen extrém példák rávilágítanak arra is, hogy a *jelenleginél sokkal tágabbra kell vonni a funkciók körét a települések közötti kapcsolatok vizsgálatokor*. A szűkebb értelemben vett statisztikai módszerek mellett pedig a tudati viszonyok, az egyes települések „szubjektív” értékrendje történeti és szociológiai szempontú megközelítésének is létjogosultsága van.

Az elmúlt évtizedek során az ormánsági egy-funkciós központok egy része vonzáserejét elvesztette (mint pl. Piskó az egyre nagyobb arányú cigánybeköltözés következtében, vagy azok a falvak, amelyekben a nagy „gyakorlattal” rendelkező, magzatelhajtást végző asszonyok laktak, e funkciók időszerűtlenné válása miatt) más részük azonban ma is funkcionál.

A funkcióteljesítésben megfigyelhető területi szétszórtság, ami önmagában is a kis „quasi” központok létét bizonyítja, a lakosság számára sokszor nagy hátrányt jelent. A nehézségeket fokozza, hogy az adminisztratíván megállapított körzethatárok egy-egy funkció esetében nem mindig egyeznek

azok tradicionális határaival. A megoldást nem lehet egyedül a funkciók összpontosításában keresni, hiszen az ormánsági példa bizonyítja, a központi települések jó része sok vonatkozásban épp úgy fejletlen, mint a kijelölt vonzásokörzetébe tartozó kis falvak. A fejlesztési eszközök egyoldalú koncentrálása pedig *társadalmi hátrányokat* termelhet újra.

A funkcionális teljesítőképeség magasabb szintje közvetlenül vagy közvetve, legalábbis a szándék szintjén együtt jár a népesség koncentrációjával, a népességnek a központi település felé való orientálódásával. A vonzásokörzetek szociológiai jellegű vizsgálatakor e problémakör elemzéséhez igen nagy segítséget nyújtanak az agglomeráció-kutatások által kifejlesztett módszerek, technikák. Ezek segítségével átléphetünk azokon a korlátokon, amelyeket az a szemlélet okoz, amelyik a népességmozgás jellemzőit egy település vonatkozásában egyedül a vándorlási nyereség-veszteség dichotómiájában vizsgálja. Esetünkben ez nemcsak azért bizonyul kevésnek, mert az ormánsági aprófalvak jelentős részénél a vándorlási veszteség üteme csökken, és vannak olyan falvak, amelyek népessége fél évszázada stabil, a központi települések vándorlási nyereségének üteme pedig hasonló módon csökken, hanem elsősorban azért, mert egyrészt strukturálisan szinte semmit sem mond erről a mozgástípusról, másrészt pedig egy település vonzásának a népességmozgás igen sokféle formájára gyakorolt hatásából csak egyet, s nem is a leglényegesebbet ragadja meg.

Különbséget kell tehát tennünk a mozgás eltérő típusai között, megkülönböztetve

1. — a lakóhely-változással járó mozgást, s ezen belül is
 - a vizsgált területen belüli vándorlást,
 - a területről kívülrre és a kintről befelé irányuló mozgást,
 - a vonzásokörzet központjába és nem a központba történő vándorlást.
2. — azokat a népességmozgásokat, amelyek nem járnak lakóhely-változással, s ezen belül
 - a különböző indíttatású, de többé-kevésbé ismétlődő, rendszeres mozgást és
 - az egyedi alkalmakhoz fűződő nem rendszeres népességmozgást.

E vázlatos tipológia utal arra, hogy csupán a népességmozgás különböző típusai, formái alapján mennyivel gazdagabb képet nyerhetünk egy település helyzetéről, a települések közötti társadalmi-gazdasági kapcsolatokról.

Mindez azonban még nem elégséges. Az Ormánságban tapasztalhatjuk pl. azt, hogy a lakóhelyváltások jelentős része a területről kifelé irányul (de jelentős a beköltözés is), s az elköltözők sokszor kerülnek az Ormánság központjait.

A népességmozgás egyes típusaira (és egyéb települések lakosságára) jellemző *motivumok* és e mozgásformák *társadalmi megítélésének* elemzése jelentheti igazán azt a többletet, amivel a szociológia az agglomeráció-kutatások által kialakított módszerek segítségével egyrészt történetiségében és folyamatában képes látni és láttatni ezeket a jelenségeket, másrészt a gazdasági, társadalmi mozgatórugók és az emberi cselekedetek összefüggésének vizsgálatával hozzájárulhat a településfejlesztési döntések elmélyítéséhez, megalapozottságának növeléséhez, társadalmi hatékonyságához.

SOZIOLOGISCHE PROBLEME DER BALLUNGSGBIETE IN ORMÁNSÁG

(László Kulcsár)

Die gründlich durchgedachte Verwendung der Methodologie von Agglomerationsforschungen ist bedeutende Ergebnisse für die siedlungssoziologischen Untersuchungen zu geben, z. B. auch während der Analyse der Verhältnisse unter den Siedlungen, den (Mikro) Ballungsgebieten von soziologischer Hinsicht aus.

Die (in erster Linie methodologischen) Erfahrungen der in Ormánság durchgeführten siedlungssoziologischen Untersuchung wurden vom Vortrager bekanntgemacht. Diese Landschaft von Ungarn hat eigenartige Traditionen, besondere geographische und wirtschaftliche Eigenschaften.

Die funktionalen Beziehungen und Bevölkerungsbewegungen untersuchend wurde festgestellt, dass die tatsächliche Anziehungskraft einer Siedlung nicht nur von ihrer funktionalen Leistungsfähigkeit abhängt, weil die Traditionen und andere Faktoren der Wirtschaftlichkeit entgegenstellen können. So haben Daseinsrecht neben der statistischen Methoden auch die subjektiven Verhältnisse, also „die subjektive Wertordnung“ der Siedlungen in der soziologischen und historischen Annäherung.

Die Ausführungen des Vortragenden haben, uns auch darauf aufmerksam gemacht, dass auch die Bevölkerungsbewegung mehrere Typen hat. Mit der Erforschung der verschiedenen Typen ist ein reicheres Bild über die gesellschaftlichen, wirtschaftlichen Beziehungen zwischen den Siedlungen zu bekommen.

СОЦИОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ЗОН ТЯГОТЕНИЯ В ОРМАНШАГЕ

(Ласло Кульчар)

Продуманным применением методики исследований агломерации возможно прийти к значительным результатам в изучении социологии поселений, например в анализе взаимоотношений поселений, т. е. (микро) зон тяготения по социологическому подходу. Автор излагает опыт (прежде всего по методике) исследования социологии поселений в Орманшаге, который является географической единицей со свойственными традиционными, экономическими, географическими чертами.

В изучении функциональных взаимоотношений и движения населения поселений установлено, что действительное тяготение определенного поселения зависит не только от функциональной мощности, так как традиции и другие факторы сознания могут противодействовать экономичности. Значит, кроме статистических методов имеет право на существование исторический и социологический подход к вопросу условий сознания и „субъективной системы оценочных суждений“ поселений.

Автор обращает внимание на существование различных типов движения населения, изучением которых предоставляется возможность всесторонне познать общественно-экономические соотношения поселений.

A HELYI ÁLLAMHATALMI ÉS ÁLLAMIGAZGATÁSI SZERVEK KOMPLEX TERÜLETFEJLESZTÉSI TEVÉKENYSÉGÉNEK VIZSGÁLATI MÓDSZEREI A CSEHSZLOVÁK SZOCIALISTA KÖZTÁRSASÁGBAN

Dr. Mezřický, Vaclav

Az agglomeráció fogalma a szó városépítési, szociológiai, közgazdasági és demográfiai értelmében viszonylag pontosan körülhatárolt és mindig a magas urbanizációs fokú, iparilag fejlett területre és a nagy népességkoncentrációjú, viszonylag nem nagy kiterjedésű térségre alkalmazzák. A helyi államhatalmi és államigazgatási szervek területi illetékességének fogalma azonban különböző területi-közigazgatási egységeket — a mindössze néhány száz lakost számláló falusi településeket, valamint a sokszor több agglomerációt, városegüttest magában foglaló területet vagy felsőbb szintű területi-közigazgatási egységet — fog át.

Intézetünk kutatási témája, a helyi államhatalmi és államigazgatási szervek komplex gazdasági és társadalmi területfejlesztési tevékenységének elemzése — véleményünk szerint — szorosan kapcsolódik a konferencia témájához és bizonyos mértékben egybe is esik azzal. Kutatásaink csak azokat a területi-közigazgatási egységeket — nagyvárosokat, körzeteket és járásokat — érintik, amelyek népességszáma több ezer főt ér el és ahol a subjektumok legkülönbözőbb tevékenységfajtáinak kölcsönviszonya olyan azonos vagy legalábbis hasonló problémákat vet fel, amelyekkel a fogalom szűkebb értelmében használatos agglomeráció igazgatási szervei nap mint nap találkoznak.

A szocialista társadalom fejlődése, további építésének problémái, az egyes társadalmi osztályok és rétegek életszínvonalának emelése szükségképpen megkövetelik, hogy a helyi és az ösztársadalmi szükségletek zavartalan kielégítésében és az egyes érdekszférák harmonikus összeegyeztetésében új utakat és módszereket tárjunk fel. Ennek érdekében meg kell teremteni azokat a feltételeket, amelyek — mintegy az egész ország társadalmi-gazdasági fejlődésének alapjaként és eszközeként — körzeti és helyi szinten a további előrehaladást szolgálják.

A Csehszlovák Kommunista Párt XV. kongresszusa kijelölte a szocialista társadalom építésének további irányait, és többek között rámutatott arra, hogy a fejlett szocialista társadalom építésének folyamatát éppen „az emberek szakadatlanul növekvő szükségleteinek kielégítését biztosító politikai, társadalmi-gazdasági, kulturális, eszmei-ideológiai kérdések komplex megoldása” jellemzi. A kongresszus határozatai a csehszlovákiai helyi államhatalmi és államigazgatási szervek, a nemzeti bizottságok sajátos szerepét úgy határozzák meg ebben a folyamatban, mint „az adott területen a termelőerők és a lakosság életkörülményeinek harmonikus összehangolásának megteremtése iránti felelősséget”.

A szocializmus fejlődése általános törvényszerűségeiből következik, hogy egész sor szocialista országban a helyi államhatalmi és államigazgatási

szervek tevékenységében hasonló kérdések merülnek fel. Kutatásainkat ezért a sokoldalú nemzetközi együttműködés alapján végezzük. Ezekben a kutatásokban, valamilyen formában, gyakorlatilag minden európai szocialista ország akadémiajának állam- és jogtudományi intézete részt vesz. A témában már két konferenciát szerveztek, amelyeken pontosították a kutatási témákat és megvitatták a kutatások konkrét eredményeit. Az ez év márciusában az NDK-ban megrendezett legutóbbi konferencián megerősítették: a kutatási téma sikeres kidolgozásának elengedhetetlen előfeltétele, hogy a helyi államhatalmi szervek tevékenységének elemzéséhez empirikus vizsgálatokat is végezzünk.

A kutatási téma meghatározásának módszertanáról

A helyi szintű komplex társadalmi-gazdasági fejlesztés összetevőinek, alkotórészeinek és azok kölcsönhatásainak feltárásához rögzíteni kellett az alapvető kiindulási tételeket.

Mindenekelőtt nyilvánvaló, hogy a területi egységek komplex fejlesztésének igénye bővebben értelmezendő, mint a gazdasági és a szociális fejlesztés, noha ez utóbbiak jelentik a komplex fejlesztés alapvető alkotórészeit. A komplex fejlesztés, mint politikai kategória magában foglalja a nemzeti bizottságok tevékenységének különféle területeit, többek között a szocialista demokrácia fejlesztését, a lakosság részvételét az irányításban, a nemzeti bizottságok ideológiai-nevelő és tömegszervező tevékenységét, az általuk irányított területek kulturális fejlesztését.

Kétségtelen, hogy a helyi területi egységek komplex és társadalmi fejlesztésének általános és egyes céljai, a szocialista életmód alakításának megfelelően, a termelőerők további fejlesztési feltételeinek a megteremtésében nyilvánulnak meg. A nemzeti bizottságok, mint a legnagyobb létszámú állami szervek, intézményes formában, közvetlenül állnak kapcsolatban a lakossággal és a dolgozó kollektívákkal. Az állami szervek rendszerében a nemzeti bizottságok rendelkeznek azokkal a legkedvezőbb feltételekkel, amelyek hatást gyakorolnak a szocialista életmód alakítására. A közvetlen hatások közül kiemelendők: a lakossági szükségletek kielégítése, a térítéses és az ingyenes szolgáltatások fejlesztése, az egészséges környezetről való gondoskodás, a város- és községrendezés, a lakásviszonyok javítása, a kulturális ellátás fejlesztése stb. Különös figyelmet érdemelnek a különböző szintű nemzeti bizottságokról szóló törvény által támasztott követelmények. A törvény előírja, hogy a nemzeti bizottságok minden szinten „gondoskodnak a helyi természeti, gazdasági és társadalmi erőforrások optimális felhasználásáról, az általuk irányított területi egységek harmonikus fejlesztéséről” (18. §).

Ha egyrészt elfogadjuk azt a megállapítást, hogy a komplex fejlesztés csak össztársadalmi méretekben, sőt csak a nemzetközi szocialista gazdasági együttműködés és integráció keretei között tekinthető reális követelménynek, akkor másrészt helyi méretekben ez az igény csak a felsőbb szintű területi-igazgatási egységekben, a körzetekben, a nagyobb területeken és bizonyos mértékben a nagyvárosokban válhat valóra.

Csak az ily módon kialakított alaphipotézisek teszik lehetővé a komplex fejlesztés azon feltételeinek, összetevőinek és alkotóelemeinek a meghatározását, amelyekre a konkrét kutatások irányulhatnak.

Miről is van tulajdonképpen szó? Melyek a fontosabb kutatási irányok?

1. A különböző szintű nemzeti bizottságok közötti kölcsönhatások vizsgálata, mivel az egységes társadalmi-gazdasági fejlesztés sikeresen csak a nemzeti bizottságok egységes rendszerében valósítható meg.

2. A különböző szintű, a körzeti, a járási, valamint a nagyvárosokban (agglomerációkban) működő nemzeti bizottságok funkcióinak pontos meghatározása a komplex fejlesztésben. Ezekben a szinteken a komplex fejlesztés problémái tömegesen jelentkeznek és az adott területen funkcionáló szubjektumok szerkezetéből is következik, hogy a felmerült problémák megoldásának előfeltételei adottak.

3. A nemzeti bizottságok és a központi államhatalmi, államigazgatási szervek, valamint a nemzeti bizottságok és az igazgatási területükön lévő, központilag irányított szervezetek közötti kölcsönhatások kutatása. Fontos feladat továbbá az is, hogy kidolgozzuk a nemzeti bizottságok és az alájuk nem rendelt szervezetek ilyenfajta együttműködésének, kölcsönviszonyának a formáit és módozatait.

4. A nemzeti bizottságok által irányított területi egységek komplex fejlesztését meghatározó egyes komponensek rendszerének vizsgálata (pl.: a környezet, a műszaki ellátottság, a szolgáltatási hálózat, a lakásállomány, az épületállomány, a tömegközlekedés, a gyermekintézmények, a munkahelyek megfelelő rendszerének kiépítése, a sport- és üdülési létesítmények megléte stb.). Elemezni kell e komponensek kölcsönhatásait, a tényezők arányait a konkrét területi-igazgatási egységben.

5. A nemzeti bizottságok területi egységeinek komplex fejlesztésére hatást gyakorló irányítási eszközök elemzése. E témakörön belül vizsgálni kell a területi tervezés mechanizmusát, a területi arányosság gazdasági eszközeit, a nemzeti bizottságok pénzügyi tevékenységét és költségvetési rendszerét, a nemzeti bizottságok koordinációs, ellenőrzési, államigazgatási funkcióinak érvényesítését az illetékességi területükön levő szervek és szervezetek működésében, továbbá az irányítás szervezeti-politikai eszközeit, többek között a Nemzeti Front választási programjait, a nemzeti bizottságok tömegszervezési tevékenységét.

6. A nemzeti bizottságok végrehajtó apparátusa szerkezetének, tevékenysége módszereinek, ezen belül az összetett, ágazatközi koordinációs államigazgatási funkciók ellátásának az elemzése. A koordinációs feladatok természetesen megnövekedett követelményeket állítanak a végrehajtó apparátus személyi állománya elé. Kibővül az apparátusi dolgozók követelményrendszere; a feladatok megoldása a legkülönbélebb statisztikai, szociológiai, prognosztikai, városépítési stb. módszerek gyakorlati alkalmazását igényli;

7. Ezen irányítási eszközök integrált érvényesítésének követelménye lényegesen megnöveli a felsőbb szintű nemzeti bizottságok és azok választási szervei tanácsadó testületeinek, többek között az integratív funkciók teljesítésére létrehozott tanácsok és bizottságok szerepét, többek között azért is, mert tevékenységükkel szemben egyidejűleg magasabb minőségi követelményeket támasztanak. Ezért a kutatások során azt is fel kell tárnunk, hogy tevékenységükkel ezek a szervek milyen mértékben járulnak hozzá a komplex fejlesztéssel kapcsolatos feladatok megoldásához, milyen módon lenne javítható a tanácsadó testületek ilyen irányú munkája.

A komplex területfejlesztés fogalmához kapcsolódó fenti tevékenységformák és komponensek, amelyek a nemzeti bizottságok szocialista államhatalmi és államigazgatási jogállásából adódnak, azon funkciók teljesítésének a lényegét vázolták fel, amelyek a nemzeti bizottságok keretei között oldandók meg. Más kérdés, hogy a nemzeti bizottságok, a kapcsolatok jogszabály adta keretei között maradvá, milyen mértékben képesek az alájuk rendelt területi egységek komplex fejlesztését önmaguk megoldani, a rendelkezésükre álló jogi, gazdasági stb. eszközök elegendők-e e feladatok ellátására, vagy azokat bővíteni kellene.

Ezekre a kérdésekre igyekszik választ adni a választott nemzeti bizottságok tevékenységét feltáró empirikus vizsgálat. A vizsgálat hipotézise lényegében abból a feltételezésből indult ki, hogy a nemzeti bizottságok az adott lehetőségek keretein belül már ma el tudják látni a komplex területfejlesztéssel kapcsolatos legfontosabb feladataikat, de ugyanakkor több — elsősorban az alábbi kérdésekben — jogszabályi változtatásra is szükség van.

a) a hosszútávon ható irányítási eszközöket, mindenekelőtt a tervezést tovább kell tökéletesíteni, új elemekkel kell bővíteni;

b) szélesíteni kell a nemzeti bizottságoknak a területükön működő, de a nekik nem közvetlenül alárendelt szervekre és szervezetekre kiterjedő államigazgatási, koordinációs és ellenőrzési hatáskörét.

c) a különböző szintű területi egységek fejlődése, valamint az össztársadalmi fejlődés közötti összhang megteremtése érdekében pontosabban körül kell határolni a különböző szintű nemzeti bizottságok és a központi államigazgatási szervek közötti együtműködést a tervezés folyamatában, a területi-igazgatási egységek komplex társadalmi-gazdasági fejlesztésében.

Tehát az empirikus vizsgálatok a gyakorlati tapasztalatok és az elméleti tételek összevetésére irányultak. Abból a megállapításból indultunk ki, hogy a nemzeti bizottságok irányító és szervezési tevékenységében több olyan hiányosság tapasztalható, amelyek nehezítik a komplex területfejlesztési feladatok sikeres megoldását.

Öt járásban, pontosabban öt járási és 12 városi nemzeti bizottságnál végeztünk kutatásokat. A kiválasztott öt járási nemzeti bizottság közül az egyik városi agglomeráció területén volt, mivel a kutatási célkitűzések kialakításánál arra törekedtünk, hogy célirányosan összehasonlíthassuk a mezőgazdasági jellegű területek és a városi agglomerációk komplex fejlesztésének problémáit is. A kutatási részeredmények azt bizonyítják, hogy az e területek közötti különbségek nem lényegesek és csupán a fejlesztési folyamatok mennyiségi oldalait érintik. Ezzel kapcsolatban meg kell említeni, hogy a kutatási hipotézis sem tételezett fel lényeges különbségeket és nem a különbségek feltárására irányította a figyelmet.

A vizsgálatok legfontosabb információforrását a nemzeti bizottságok tevékenységével összefüggő objektív dokumentumok (többek között a körzetek hosszútávú tervei, komplex fejlesztési tervei, választási programjai, gazdasági és demográfiai jellemzői stb.) jelentették.

A másik információforrást azok a beszélgetések szolgáltatták, amelyeket a nemzeti bizottságok felelős munkatársaival, pontosabban függetlenített felelős munkatársaival: az elnökkel, annak helyetteseivel és a titkárokkal folytattunk. Majd megkérdeztük a végrehajtó apparátus választott vezető

munkatársait (többek között a terv- és a pénzügyi osztályok vezetőit), valamint a nemzeti bizottságok néhány bizottságának, mindenekelőtt tervbizottságának az elnökét is. Ezekkel a beszélgetésekkel az volt a célunk, hogy feltárjuk a felelős munkatársaknak a komplex fejlesztéssel, a feladatkielölések súlypontozásával kapcsolatos kérdésekben vallott szubjektív nézeteit.

A harmadik információforrást annak a kérdőíves megkérdezésnek az eredményei jelentették, amely az előzetes adatok szerint a vizsgált nemzeti bizottságok küldötteinek több mint 90%-ára terjedt ki. A kérdőív gyakorlatilag azokat a kérdéseket tartalmazta, amelyeket a különböző bizottságok helyzetének értékelésére a felelős vezetőknek is feltettünk.

És végül a negyedik információs forrást azok a beszélgetések jelentették, amelyeket a vizsgált nemzeti bizottságok által igazgatott területen működő, központilag irányított szervezetek központjainak képviselőivel a komplex területfejlesztésben a nemzeti bizottságokkal való együttműködésük lehetőségeiről folytattunk.

Mivel a kutatásokat az év júliusában fejeztük be és jelenleg az egyes körzetekben és városokban nyert részinformációkat dolgozzuk fel, nem áll módunkban az eredményekről konkrét információkat közölni. Ennek ellenére megállapíthatjuk, hogy a vizsgálati hipotézisek kimunkálása már önmagában hozzájárult az alapstruktúra, tehát a nemzeti bizottságok tevékenységének jogi szabályozásából eredő, a komplex területfejlesztési feladatok megoldásával összefüggő lényegi viszonyok komplexitásának részletesebb megismeréséhez.

Az empirikus kutatások vázlatos ismertetése nem lenne teljes, ha nem szólnánk arról az utolsó információs forrásról, nevezetesen arról a készülő kérdőívről, amelyet a vizsgált nemzeti bizottságok területein élő állampolgárok kiválasztott csoportjaihoz juttatunk el. Úgy véljük, hogy ezekkel az empirikus vizsgálatokkal megfelelő mennyiségű objektív adatot sikerül összegyűjtenünk ahhoz, hogy meghatározhassuk azoknak a jogszabályváltoztatásoknak az alapvető elméleti vázát, amelyek a helyi államhatalmi és államigazgatási szervek — kutatásaink során vizsgált — tevékenységének színvonalát hivatottak emelni a Csehszlovák Szocialista Köztársaságban.

METHODEN ZUR UNTERSUCHUNG DER KOMPLEXEN RAUMENTWICKLUNGSTÄTIGKEITEN VON ÖRTLICHEN STAATSGEWALTS- UND VERWALTUNGSORGANEN IN DER TSCHECHOSLOWAKEI

(Dr. Vaclav Mezřický)

Es wurden die Untersuchungen im Titel angezeigten Themenkreis für Staats- und Rechtswissenschaft der Tschechoslowakei bekanntgemacht.

Die wichtigsten Richtungen der Erforschungen sind die folgenden:

1. die Untersuchung der Wechselwirkungen unter den Nationalkomitees verschiedener Stufe;

2. die Bestimmung der komplexen Entwicklungsaufgaben für die Nationalkomitees verschiedener Stufe;

3. die Untersuchung der Wechselwirkungen unter den Nationalkomitees und den Staatsgewalts- und Verwaltungsorganen bzw. unter den Nationalkomitees und den in den Verwaltungsebenen arbeitenden, zentral gelenkten Organisationen;

4. die Erforschung des die komplexe Entwicklung der räumlichen Einheiten bestimmenden Komponentensystems;

5. die Analyse der die komplexe Entwicklung beeinflussenden Lenkungsmittel;

6. die Analyse der Arbeitsweise der ausübenden Organe von Nationalkomitees;

7. die Analyse der während der komplexen Entwicklung auftauchenden Aufgaben bei den neben den Komitees höheren Stufe als Beratunsaremium arbeitenden Räte und Komitees.

Die die Tätigkeit der gewählten Nationalkomitees zeigenden empirischen Untersuchungen sind auf fünf Kreise eingegangen. Die Hypothesen der Forschung sind die folgenden:

a) die auf längere Zeit wirkenden Lenkungsmittel sind zu verbessern;

b) die Koordinations-, Verwaltungs- und Kontrollwirkungen der Nationalkomitees auf die sich in ihren Gebieten befindenden, aber ihnen direkt nicht untergeordneten Organe und Organisationen zu verbreiten;

c) die Zusammenarbeit unter den verschiedenen Nationalkomitees bzw. zwischen den Nationalkomitees und den zentralen Verwaltungsorganen in der Planung noch genauer bestimmen.

Die Informationsquellen der empirischen Erforschungen:

1. die Dokumente über die Tätigkeiten der Nationalkomitees;

2. Gespräche mit den Mitarbeitern der Nationalkomitees;

3. Befragung der Abgeordneten von Nationalkomitees;

4. Gespräche mit den Leitern der Organisationen von zentraler Leitung.

ИНФОРМАЦИЯ О МЕТОДИКЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МЕСТНЫХ ОРГАНОВ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ И УПРАВЛЕНИЯ В ЧССР ПРИ ОБЕСПЕЧЕНИИ КОМПЛЕКСНОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО И СОЦИАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ ТЕРРИТОРИЙ, НАХОДЯЩИХСЯ В ИХ КОМПЕТЕНЦИИ

(Д-р Вацлав Мезржицкий)

Автор излагает исследование, осуществляемое в Институте государства и права ЧАН по названной теме.

Важнейшими направлениями этой темы являются:

1. Исследование взаимодействия между национальными комитетами отдельных ступеней;

2. Определение функций национальных комитетов отдельных ступеней в обеспечении комплексного развития;

3. Изучение взаимодействия между национальными комитетами и центральными органами государственной власти и управления, а также между национальными комитетами и организациями, управляемыми в централизованном порядке и действующими на подведомственной, им территории;
4. Анализ структуры компонентов, представляющих отдельные стороны комплексного развития территориальных единиц;
5. Анализ средств управления, воздействующих на комплексное развитие территориальных единиц;
6. Анализ исполнительного аппарата национальных комитетов и методов его деятельности;
7. Анализ задач Советов и комиссий, действующих представительными коллегиями при национальных комитетах высших ступеней, в обеспечении комплексного развития.

Для проведения эмпирического обследования, раскрывшего деятельность избранных национальных комитетов, было избрано пять районов. Гипотеза обследования исходила из следующих предпосылок:

- а) дальнейшее усовершенствование долгосрочно действующих инструментов управления;
- б) расширение административно-управленческих, координационных и контрольных компетенций национальных комитетов по отношению к неподчиненной им организации, функционирующей на их территории;
- в) более точное определение отношений взаимодействия как между национальными комитетами различных ступеней, так и между национальными комитетами и центральными органами государственного управления в процессе планирования.

При эмпирических обследованиях источниками информации являлись:

1. Документы, касающиеся деятельности национальных комитетов;
2. Беседы с ответственными работниками национальных комитетов;
3. Анкеты, заполненные депутатами национальных комитетов;
4. Беседы с представителями руководства организаций, управляемых в централизованном порядке и функционирующих в территориальных единицах, подведомственных обследуемым национальным комитетам.

AZ IPARI MUNKÁSSÁG ÉLETMÓDJÁNAK INTERDISZCIPLINÁRIS KUTATÁSA PÉCS VONZÁSKÖRZETÉBEN

Hantó Zsuzsa

Az interdiszciplinaritásról beszélve legelőször a multi- és interdiszciplinaritás között kellene megvonnunk a határt. Olyan komplex témák kutatása kapcsán, mint az urbanizáció nagyon gyakran megfogalmazódik a kutatókban az az igény, hogy különböző társtudományok egy meghatározott problémát, jelen esetben az agglomerációt, valamilyen módon együtt kezdjék el kutatni.

Ez az igény többnyire a kutatásnak egy meghatározott szakaszára, mégpedig a kutatás kezdeti szakaszára igaz, amikor a különböző szaktudományok a saját módszereiknek megfelelően analitikusan próbálnak egy meghatározott problémát a maguk szempontjából megközelíteni és a kutatási tárgyra vonatkozóan bizonyos eredményeket levonni. Többnyire az a helyzet, hogy a kutatók esetében ezt az interdiszciplinaritás együttműködést a kutatás ezen szakaszával lezártak is tekintik, mi viszont ezt nem inter-, hanem multidiszciplinaritásnak tekintjük. Hiszen — legalábbis nekünk ez a véleményünk — a probléma kutatása és a tudományok együttműködése csak ezek után kezdődik.

Többször szó volt már az előadásokban arról, hogy bizonyos tudományágak szempontjából a problémák felvetése kapcsán nagyon sok olyan inkonzisztens jelenség merül fel, amelyet a tudomány saját eszközeivel képtelen megoldani. Az interdiszciplinaritás alapját éppen az adja, hogy a különböző tudományágak a másik tudományág szempontjából inkonzisztensnek tűnő problémákat megoldhatják, illetve ezekre feleletet adjanak.

Az a feladat egy ilyen interdiszciplinaritás kutatás esetében, hogy megtörténjen a visszacsatolás, tehát az egyik tudomány szempontjából inkonzisztens jelenség a másik tudomány nyelvére való lefordításával magyarázatot kapjon, másfelől szükséges a visszacsatolás esetében egy szaktudományos rendező elv.

A szociológia azért vállalkozhat egy ilyen rendező elv kialakítására, mert a szociológia már indíttatásában is a társadalmi cselekvést kívánja vizsgálni és ezáltal kíván az emberi cselekvés menetére, illetve következményeire valamiféle magyarázatot adni.

Ha az emberi cselekvést kívánjuk vizsgálni, akkor eleve ismernünk kell azt az objektív szférát, amelyre az emberi cselekvések épülnek. A települések esetében elsősorban azt a gazdasági szerkezetet, amelyben az emberek élettevékenysége zajlik.

Éppen ezért olyan esetben, mint pl. a népességtörmörülés (ami nagyon gyakran felmerült itt az előadások kapcsán), az a helyzet, hogy amikor a demográfus vizsgálja a népességtörmörülés problémáját, akkor olyan község esetében, amelynek a népessége hosszú időtartam alatt nem változott, azaz

vándorlási egyenlege nullának tekinthető, stagnáló településnek tekinti, demográfiai szempontból.

Nekünk az a feladatunk, hogy megnézzük, a látszólagos stagnálás mögött milyen népességfolyamatok zajlanak, a népességcsere milyen formái legyenek meg. Kutatásunk során Winiczay Klára, illetve Andrásfalvi Bertalan próbálták kimutatni azt, hogy e látszólagos stagnálás mögött egy nagyon erős népességmozgás zajlik, és ezeknek az aprófalvaknak a népessége 3—7 év alatt teljesen kicserélődik. Tehát nekünk a különböző tudományágak segítségével ennek a mozgásnak az irányát, természetét kell valamilyen módon megragadnunk.

Ha például az ingázás problémakörét vesszük szemügyre. A közgazdász számára irracionálisnak tűnik, hogy a Baranya megye határára fekvő Nagydobszáról miért ingáznak nagyon sokan Pécsre, az aktív lakosság abszolút számához viszonyítva. Erre szintén a néprajz mutat rá, hogy a falusi lakosság átstrukturálódása következtében hogyan mutatkozik meg a falu értékrendjében az, hogy miért ingáznak különböző munkaalkalmak hiányában Pécsre, illetve Budapestre. Ez is nagyon érdekes dolog, hogy nemcsak Pécs, hanem ilyen esetekben Budapest is ingázási cél.

Amikor a különböző tudományágak együttműködéséről beszélünk, akkor még egy nagyon fontos problémára kell felhívni a figyelmet. Az ún. ok-okozati összefüggésre. A már említett népességtömörülés, amit az agglomeráció-képződés egyik szempontjának szoktunk tekinteni, csak egy okozat.

Mi ennek az oka? A népességtömörülés azért jöhetett létre pl. Pécs körzetében is, mert az utóbbi 30 év alatt nagyon jelentős foglalkozási átrétegződés következett be. A mezőgazdasági foglalkozásúak nagy száma vált ipari foglalkozásúvá, ez viszont azt tette lehetővé, mint okozatot, hogy jelentős új ipari centrumok jöttek létre, másfelől a mezőgazdaság technikai színvonalának fejlődésével nagyon sokan átmehettek az iparba, azaz felszabadult a mezőgazdasági munkaerő.

A népességtömörülésnek tehát gyakorlatilag a gazdasági struktúra változása az oka. Tehát amikor egy meghatározott kutatás szempontjából vizsgáljuk az ok-okozati összefüggést, akkor az egyes tudományágak szempontjából egy preferencia sorrendet kell megállapítanunk, amit mindig az adott kutatási tárgy határoz meg. Éppen ez a preferencia sorrend az, ami kijelöli az interdiszciplinaritás határait.

Ez a bizonyos preferencia sorrend egyúttal alapvető ismeretelméleti, illetve kutatás-metodikai kérdés, amely az interdiszciplinaritás határát meg is szabja. Tehát nem a településrendszer, vagy nem elsősorban a településrendszer változik, hanem a településrendszer társadalmi szerkezete, és éppen ezért a szociológus a települést nem földrajzi vagy fizikai egységként fogja fel, hanem mint emberi tevékenység produktumát, és az emberi tevékenység szintereként értelmezi.

A mi vizsgálatunk kutatási tárgya (éppen azért, mivel a települések társadalmi szerkezetét tartjuk alapvetőnek), az agglomeráció-képződés társadalmi folyamata, amelyet inter-, illetve intragenerációs foglalkozási, illetve területi mobilitással próbálunk összefüggésbe hozni, s ennek következményeként az urbanizáció folyamatát, ennek a folyamatnak a sokrétűségét kívánjuk tetten érni az életforma-változás folyamatában.

Ez az igény határozza meg kutatásunk stratégiáját. Amikor elkezdjük vizsgálni a pécsi agglomerációt, ahhoz, hogy valamit mondhassunk erről az agglomerálódó térségről, ismernünk kellett az egész régiónak a térszer-

kezetét vagy legalábbis bizonyos alapvető információkkal kellett rendelkezünk a régióról.

Éppen ezért kiindulópontként négy megyére terjedően egy kérdőíves ún. survey rendszerű felvételt végeztünk, amelyben a települések gazdasági struktúráját gazdasági-társadalmi potenciálját igyekeztünk feltérképezni, és ennek kapcsán az ingavándorforgalmat, illetve a meghatározott településeken élők munkaerőpiaci helyzetét.

Az egyik kiinduló pontunk az volt, hogy bizonyos alapinformációkat szerezzünk az egész agglomerálódó térségre, illetve régióra vonatkozóan. Ennek alapján kirajzolódtak bizonyos mikro-vonzáskörzeti problémák, valamint az agglomerálódó térségnek bizonyos erővonalai. Ezután következő lépésben monografikus felvételeket végeztünk gazdasági és településmonográfiák felhasználásával, hiszen ez a bizonyos survey, amely négy megyére terjed ki, csak arra volt alkalmas, hogy egy meghatározott időpillanatban, 1974-, 1975-ben adjon helyzetképet ezen települések állapotáról. Viszont ahhoz, hogy a településekről széles körű ismereteket szerezzünk, a települések történetét, kialakulásuk folyamatát is fel kell tárunk.

Itt kapnak a társtudományok ismét nagyon fontos szerepet. Hiszen fontos az, hogy ennek a térségnek az iparszerkezete hogyan változott, tehát az iparnak és a mezőgazdaságnak a viszonya ezt hogyan befolyásolta. Példának a közlekedés, amiről Erdősi Ferenc kollégánk beszélt. Ezek a kérdések jelentősen összefüggenek azzal is, hogy milyen értékrendbeli változások kísérik a társadalom szerkezeti változásait, amelyek nélkül a szociológia az emberi cselekvések menetére, illetve következményeire szinte semmit sem tudna mondani.

Miután bizonyos alapinformációnk volt az egész térségre vonatkozóan, utána következett egy problémacentrikusabb survey vizsgálat, amely egy meghatározott tipológiára épült, mégpedig arra a tipológiára, amely a területi, illetve foglalkozási mobilitás változásain alapul.

Ennek segítségével kívánunk az urbanizáció életformára gyakorolt hatásáról valamit elmondani. Ennek során kíváncsiak voltunk a fogyasztási szerkezet változására, az idő-tér mérleg változásán keresztül. Viszont azt, hogy a terület- és a foglalkozási mobilitás hogyan változott, már csak egy történeti vizsgálódás segítségével tudtuk megragadni, és erre volt nagyon alkalmas az ún. élettörténet elemzés. Az élettörténet elemzésre azért van szükség, hogy feltárjuk a Magyarországon lezajlott nagy kollektív társadalmi mobilitás utáni helyzetet, amelynek az iránya most már bizonyos értelemben változik a 30 év alatt végbement gazdasági-strukturális változások következtében.

Csak az egyén szempontjából tudjuk eldönteni, hogy mit tekintünk egyáltalán urbanizációnak, illetve kinek az életmódja urbanizáltabb, azé a bizonyos vecsési paraszté, vagy az angyalföldi munkásé. Ezt mindig csak az egyén szempontjából tudjuk eldönteni és ezen egyéni életpályáknak bizonyos gyakorisága alapján rajzolódhatnak ki kollektív mozgásirányok. Éppen ezért az élettörténet elemzésben több párhuzamos vonalat veszünk figyelembe, egyrészt figyelembe vesszük az ún. életciklusokat, másrészt figyelembe vesszük az ember piaci helyzetét. Hiszen az embernek a piaci helyzete, akár munkaerő piaci helyzete, akár lakáspiaci helyzete a különböző életciklusokban változik.

Harmadik problémakör, hogy az egyén hogyan dolgozza fel ezeket a változásokat, hogyan reflektál ezekre a változásokra. Az egyén mindig saját-

tos módon szűri meg a saját élettörténetét. Rendkívül izgalmas az, hogy hogyan értékeli saját életpályáját. Számunkra nemcsak az bír jelentőséggel, hogy az egyén hogyan értékeli a saját életpályáját, hanem az is, hogy az életpálya kapcsán hogyan értékeli azokat a társadalmi változásokat, amelyek a gazdasági térben lezajlottak.

Ez határozta meg egész mintaválasztásunkat is, az egyes életforma-típusok hipotetikus felrajzolását. A kutatás részleteinek ismertetésére itt nincs lehetőségünk. De meggyőződésünk, hogy az agglomeráció társadalmi kérdéseit csak ilyen sokirányú, komplex kutatás segítségével tárhatjuk fel.

DIE INTERDISZIPLINIERTER UNTERSUCHUNG DER LEBENSWEISE DER INDUSTRIEARBEITERSCHAFT IM BALLUNGSGBIET VON PÉCS

(Zsuzsa Hantó)

Bei der Untersuchung des gesellschaftlichen Agglomerationsprozesses ist der Grundsatz der Interdisziplinarität von grundlegender Bedeutung.

Die Urbanisation ist eine solche komplexe gesellschaftliche Erscheinung, zu derer Erforschung die Kompetenz von einem oder zwei Wissenschaftszweigen nicht genügt.

Die unbegründete Ausdehnung der Kompetenz von etlichen Disziplinen ist zur Umdrehung der „Ursache und Wirkung“ Verhältnisse zu führen. So wird es von der Siedlungswissenschaft meistens das Siedlungssystem und nicht die gesellschaftliche Struktur des Siedlungssystems und ihre Wandlungen untersucht; weitgehende Schlussfolgerungen sind aus den Arbeitskräfteumwandlungen z. B. Pendelwanderung auf den Prozess der Urbanisation zu schliessen; das Forschungsgebiet wird scharf mit den Verwaltungseinheiten identifiziert.

Die in Agglomeration von Pécs durchführende vom Autor gelenkte soziologische Erforschung wird der Grundsatz der Interdisziplinarität mit der Methode der mehrstufigen Analyse verbunden. Nach der die Ergebnisse der mehreren Mitwissenschaften zusammenfassenden, auf grössere Fläche (Regionen) ausgedehnten Untersuchung vom survey-Typ wird die gesellschaftliche Struktur der Siedlungen analysiert. Anhand der Ergebnisse wird die Siedlungstypologie entsprechend des wirklichen Prozesses der Urbanisation ausgestaltet. Im dritten Abschnitt der Forschung wird das Verhalten der Agglomerationsbevölkerung durch die gesellschaftliche Mobilität (räumliche Bewegungen, Umschichtung in Berufen usw.) vom kollektiven und individuellen Form klargemacht. Im Gesamtprozess der Untersuchung ist die historische Methode zur Geltung gekommen, die die Ergebnisse der einzelnen Wissenschaftszweige: Wirtschaftsgeschichte, Siedlungsgeschichte, Volkskunde, soziologische Lebenswegforschung usw. entsprechend des erforschten Problemes integrier wird.

МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОЕ ИЗУЧЕНИЕ ОБРАЗА ЖИЗНИ ПРОМЫШЛЕННЫХ РАБОЧИХ В ЗОНЕ ТЯГОТЕНИЯ ГОРОДА ПЕЧ

(Жужа Ханто)

В изучении социальных процессов, происходящих в агломерации, решающее значение имеет принцип междисциплинарности. Урбанизация является таким сложным социальным явлением, в изучении которого не достаточно компетентности одного или двух дисциплин.

Неосновательное распространение компетентности отдельных дисциплин может привести к обращению каузальных отношений. Так, в большинстве случаев наукой поселений изучается система поселений, а не социальная структура системы поселений и ее изменения; на основе движений рынка рабочей силы (напр. маятникового движения) некоторые заходят слишком далеко в выводе процесса урбанизации; изучаемая территория и административные единицы и т. д. строго идентифицируются.

Исследования в области социологии, проводимые под руководством автора в агломерации города Печ, соединяют принцип междисциплинарности с методом многоступенчатого анализа. За изучением типа „сервэ” (survey), суммирующим результаты нескольких дисциплин и распространяющим на большую по размерам территориальную единицу (на регион), следуют социологические анализы социальной структуры поселений, и на их основе оформление типологии поселений, подходящей к действительному процессу урбанизации. В третьем этапе изучения, в результате исследования коллективных и личных форм социальной мобильности (пространственные движения, переселение населения по трудоустройству и т. д.) приводится в ясность поведение населения агломерации. В процессе изучения в целом отражается исторический метод, интегрирующий достижения отдельных дисциплин (истории экономики, истории поселений, этнографии, социологического анализа жизненных путей и т. д.) в соответствии с изучаемой проблемой.

Hozzászólások

KAPCSOLATOK A VÁROS- (AGGLOMERÁCIÓ-) FEJLŐDÉS ÉS A TERMÉSZETI KÖRNYEZET KÖZÖTT

Dr. Lovász György

Az eddig elhangzott és részéről nemcsak igen értékesnek, de tanulságosnak is tartott előadások és hozzászólások a legkülönbözőbb tudományterületekről ismertették a város, illetve az agglomeráció-fejlődéssel kapcsolatos álláspontokat. Úgy hiszem, hogy ennek a konferenciának ez a nagyfokú sokrétűség, komplexitás is növeli az értékét, hiszen a városfejlődés (az agglomeráció) településtudományi fogalom ugyan, de alapjában véve interdiszciplináris téma. Új eredményeket tehát csak kollektív kutatások kapcsán remélhetünk.

A magam részéről hozzászólással növelni szeretném a tudományági sokszínűséget, amennyiben a geotudományok részéről kívánok néhány törvényszerűségről beszélni.

A természeti környezet jellege (típusa) és a településrendszerek fejlődése közötti kapcsolat realitása az illetékes szakemberek előtt nem ismeretlen. A problémakört kissé részletesebben elemezve tulajdonképpen bonyolult kapcsolatrendszer ismerhető fel, amely térben és időben eltérően funkcionál, eltérően hat a város (vagy agglomeráció) fejlődésére.

A természeti környezet (mint ismert) gyűjtőfogalom, amiből következik, hogy több alkotóelemből áll. A természeti környezetnek típusai vannak, amelyek egy vagy több alkotóelem területi dominációja függvényében alakulnak ki. Ezek a tényezők külön-külön hatnak a település fejlődésére. A különböző irányú és erősségű hatások vektoraként értékelhető a természeti környezet (mint komplexum) összhatása a településfejlődésre. A városfejlődés és a természeti környezet közötti kapcsolatrendszer bonyolultságának tulajdonképpen ez az egyik alapvető oka. Rendszer-szemléletben tekintve a problémát, a bonyolultságot fokozza az a tény, hogy a természeti környezet egy-egy alkotóelemének szerepe időben (a társadalom fejlődése során) egyszer előtérbe kerül, máskor háttérbe szorul.

A természeti környezet fogalmába az illetékes szakemberek beleértik a természeti erőforrásokat is. Vannak olyan erőforrások, amelyek egyben a természeti környezet alkotóelemei is (pl. a talaj, a növényzet, a felszíni és felszínalatti víz, az éghajlat, a helyi klíma). Az erőforrások tehát újabb rendszert képeznek a természeti környezet fogalmán belül. Az ún. meg nem újuló természeti erőforrások (mint az ásvány- és ércvagyon) másként hatnak egy település, illetve agglomeráció tér- és időbeli fejlődésére, mint az ún. megújuló erőforrások (pl. a talajminőség, és éghajlat, a helyi klíma, a víz és a növényzet). Mindehhez a már amúgy is bonyolult rendszerhez kapcsolódik még a társadalom fejlődése, ami nemcsak az igények, hanem a technika fejlődésén keresztül is befolyásolja a természeti környezet mindenkor hatásmechanizmusát. A kapcsolatrendszernek ez a most említett szférája egyben

azt is jelenti, hogy a társadalom a természet által nyújtott javakkal fejlettségi fokának és igényének megfelelően gazdálkodik.

A természettudományi kutatások egyik (lényegében interdiszciplinárisnak minősíthető) feladata az, hogy a természeti környezet tényezőinek tér- és időbeli hatását tanulmányozza a településfejlődésben, illetve az agglomerálódás folyamatában.

A meg nem újuló természeti erőforrások szerepének egyik jellemzője, hogy a településfejlődésre gyakorolt hatás kezdete a társadalom fejlettségének, az igények megjelenésének, a kitermeléshez szükséges technika kialakulásának függvénye. A hatás azonban véges, mert ez az adott térségben létező készletek nagyságától függ. A természettudományi (geológiai, geofizikai) kutatások a készletek jobb, pontosabb megismerésén keresztül azonban a település fejlődésében betöltött szerepet nyilvánvalóan meghosszabbíthatják, de objektív törvényszerűség a hatás időbeli megszűnése. Így tehát ez a tényező előbb pozitíve, később negatíve befolyásolja egy település vagy településrendszer fejlődését. Erre hazai példát is ismerünk a nógrádi vagy éppen az észak-mecseki szénvidék területéről. Igen komoly feladatot jelent ilyenkor az éltető funkció nélkül maradt települések fejlesztése, funkcionális átprofilozása.

A tér aspektusa szempontjából a kapcsolatrendszer tovább bonyolódik akkor, ha a geológiai, geofizikai kutatások a kimerülő telepek közvetlen közelében újabb készleteket tárnak fel. Ebben az esetben reális lehetőség van egy település-csoporton belül arra, hogy újabbak fejlődése induljon meg a régi (vagy régiek) esetleges lassúbb fejlődése vagy stagnálása mellett.

A megújuló természeti erőforrásoknak a településfejlődésre gyakorolt hatásmechanizmusa másképpen jellemezhető. A hatás kezdete ebben az esetben is a társadalom fejlettségi fokának függvénye. Ez azonban minden erőforrásra nem abszolutizálható, hiszen ismert tény, hogy a társadalom illetve a települések kezdettől fogva kihasználnak bizonyos megújuló erőforrásokat, mint pl. a felszíni vízkészletet, bizonyos talajfajtákat, vagy éppen a kedvezőbb helyi klímát biztosító lejtőexpozíció viszonyokat. *Vannak azonban olyan megújuló erőforrások, amelyekkel a társadalom csak adott fejlettségi szinten kezd gazdálkodni.* Gondolunk itt pl. az ivóvíz-minőséget biztosító rétegvizek feltárására és használatára. A kapcsolatrendszernek ebben a szférájában kimutatható sajátos vonás az, hogy a társadalom már régen igényelte az egészséges ivóvizet, hiszen a múlt század végi Magyarország pusztító járványainak egyik okozója éppen a fertőzött talajvíz volt. A technikai fejlettségi szint azonban nem tette lehetővé a talajvíz alatt nagyobb mélységben elhelyezkedő rétegvíz feltárását.

A különböző talajminőségek jobb kihasználást már korábban igényelt volna a társadalom, hiszen ezzel megszűntek volna az éhínségek. Néhány természettudomány, mint a talajtan, talajföldrajz, agrokémia, agrobiológia stb. megfelelő szintű fejlődése tette lehetővé a talajminőségek szélesebb skálájának kihasználását is, amely nagymértékben befolyásolta települések, később agglomerációk fejlődését is.

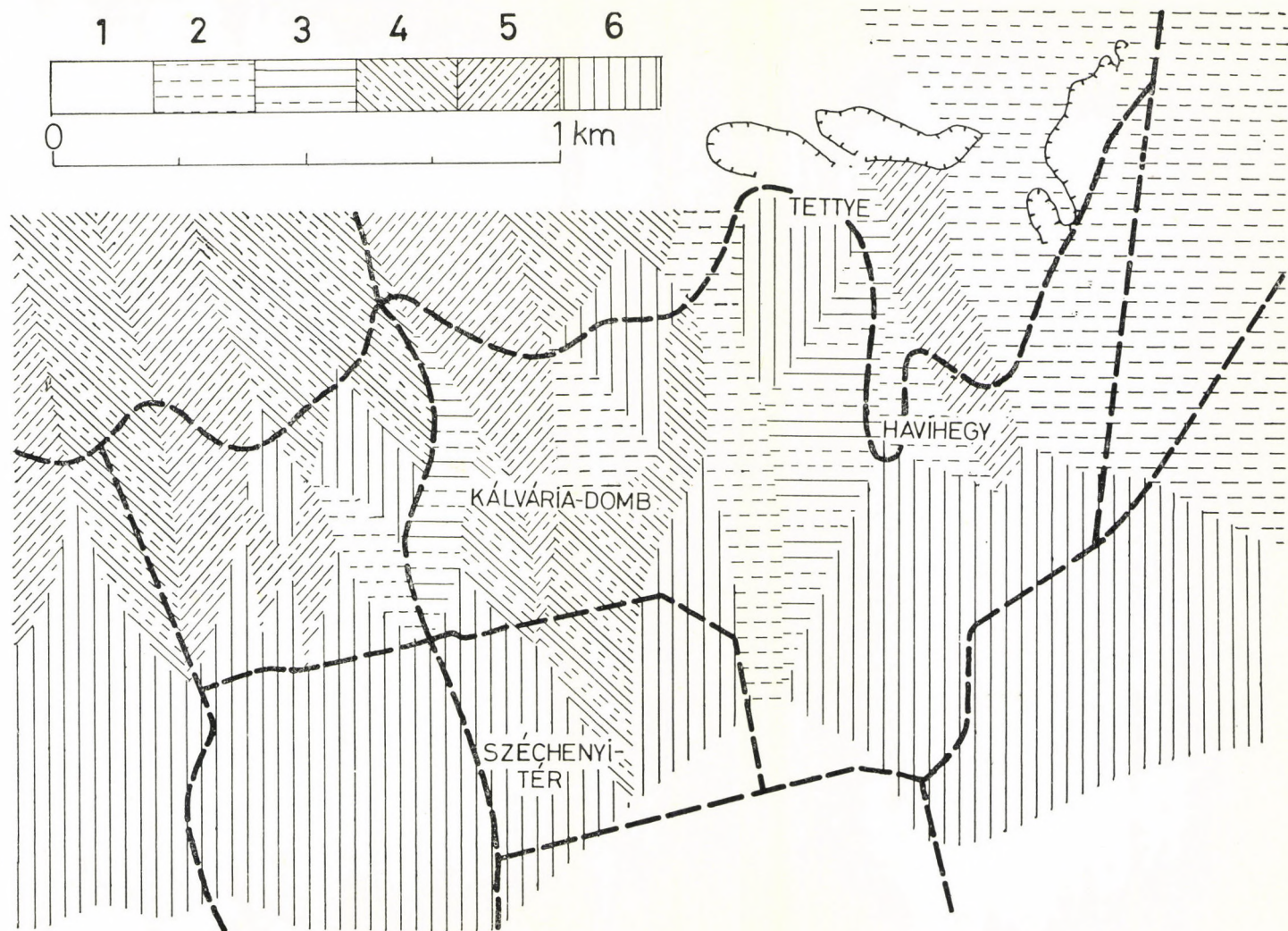
A természeti tényezők egyes elemeivel, a természet által biztosított erőforrásokkal azonban a társadalom fejlettségi szintjének függvényében különbözőképpen gazdálkodott, másképpen használta ki. A modern társadalmakban határozott igény mutatkozik néhány tényező korábbinál jobb, illetve sokoldalúbb kihasználására, a vele való ésszerűbb gazdálkodásra.

A felszíni víz településfejlesztő szerepe régóta ismert. Kezdetben vonzotta a települést, gazdasági életteret biztosítva az ott lakóknak. A mesterséges víztározás nagyobb méretű és korszerűbb szintű elterjedésével megtartotta korábbi ellátó funkcióját, de szerepe hatékonyabb lett, modernizálódott. A legújabb időben azonban *a felszíni víznek határozott funkció bővülése tapasztalható világviszonylatban. A mesterséges tározó környékén hétvégi üdülőtelepek létesülnek.* Ennek következtében nagyvárosok közelében a hasznosíthatóság szempontjából felértékelődött az a természeti környezettípus, amelyben lehetséges tavat, illetve mellette üdülőtelepet kialakítani. Ez a tényező lehetőséget ad arra, hogy néhány, korábban funkciótlan település nagyvárosi vonzáskörbe, illetve egy agglomeráció részévé váljon.

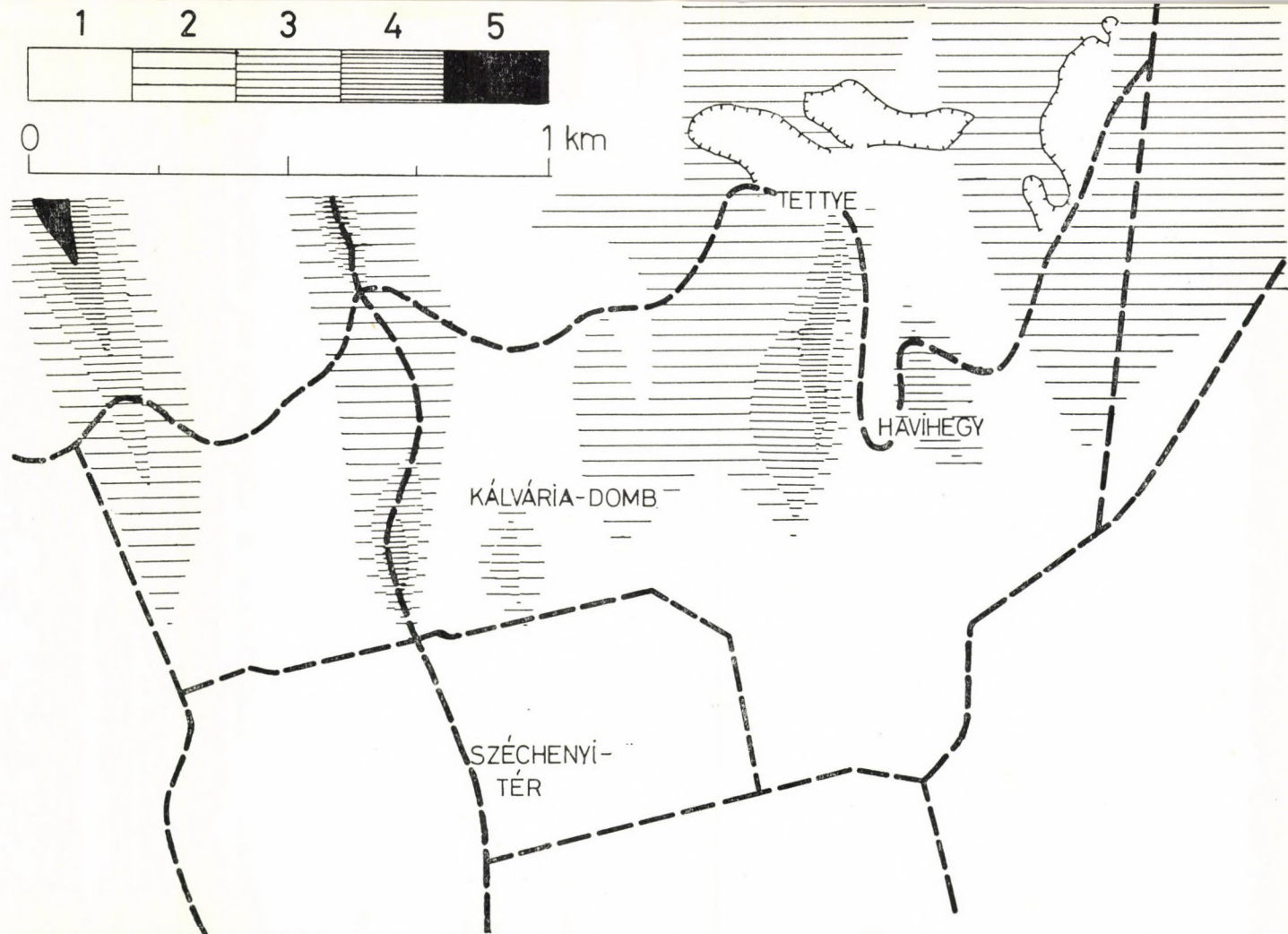
Említettük, hogy a lejtőexpozíció által előidézett kedvező helyi klímát a társadalom már kezdettől ismeri, hasznosítja. Szükséges azonban e tényezőnek is a korábbinál sokoldalúbb hasznosítása. Lehetőségek nyílnak erre a településfejlesztésen belül. Nyilvánvaló, hogy egy délies lejtőn, azaz környezeténél kissé melegebb felszínen kellemesebb bioklimával rendelkező lakótelep építhető. Így (természetesen csak domb- és hegyvidéken épült települések esetében) előnyben részesülhetnek ezek az ún. kedvező expozíciók. Egy átfogó településtervezés munkálatai során szerkeszthető egy, a tervezésben sokoldalúan hasznosítható lejtőexpozíció térkép, amelyen kirajzolódnak a kedvezőtlen bioklimájú északias kitétséggű felszínek (1. ábra). Ezek a különböző hatású természeti tényezők okszerű településtervezés esetén bizonyosan figyelembe vehetők. Régen ismerjük a hegy- és dombvidéki felszín egyik sajátosságát, azt, hogy a dombok, hegyek közvetlen környezetükre (derült ég esetén) bizonyos mértékű konstans értékű árnyékoló hatást gyakorolnak. Helyesnek tűnik, ha a modern településtervezés ezt a tényezőt is figyelembe veszi, vele is gazdálkodik. Kutatások megállapították, hogy hegy- és dombvidéken települt városok egyes részein a lehetséges napfénytartam 25–30%-át is elveheti a szemszédos hegy árnyékhatása. Az építéstudomány, a településtervezők különböző funkciójú épületeket ismernek, amelyek térbeli elhelyezkedésekor szükségesnek látszik a napfényelátottságot (a benapozás mértékét) is figyelembe venni. A tényező térbeli elhelyezkedését ábrázoló térkép nagy előnye, hogy arról a napfénytartam csökkenés értékét is le lehet olvasni (2. ábra). A két azonos méretarányú térkép montírozása számos hasznos információt adhat leendő városrészek, rekonstruálandó városrészek bioklimájának főbb jellemzőire.

A természeti környezet egyes elemeinek településfejlesztési célú értékelését természetesen még egyéb tényezőkre is ki lehet terjeszteni. Meg lehet határozni pozitív és negatív tulajdonságukat, és ennek figyelembevételével lehet a különböző funkciójú épületeket, városnegyedeket térben elhelyezni vagy térbeli helyüket prognosztizálni. Ezek ismertetésére a jelenlegi hozzászólás keretei nem adnak lehetőséget.

A megújuló természeti erőforrások, és a természeti környezet egyes elemeinek a településfejlődésre, ill. agglomerálódásra gyakorolt hatása időben állandóan növekvő tendenciát mutat, amely az egyéb tényezők eddiginél sokoldalúbb hasznosíthatóságának elemzésében realizálódik. Éppen ezért, természettudományi szempontból igen fontos feladatnak tartom a megújuló természeti erőforrások mennyiségi-minőségi feltárását egy fejlődő város, illetve agglomeráció körzetében; annak kutatását, hogy a modern társadalom a tájban jelenlevő erőforrás-fajtákat adott körülmények között hogyan tudja felhasználni.

1. ábra: Lejtőexpozíciók Pécs belvárosának területén. 1: vízszintes, 2: K-i, 3: Ny-i, 4: DK-i, 5: DNY-i, 6: D-i kitérttség.

2. ábra: A domborzat árnyékhataása miatt keletkező napfénytartam veszteség Pécs belvárosának területén.
 1: 0—5,0%, 2: 5,1—10,0%, 3: 10,1—15,0%, 4: 15,1—20,0%, 5: 20,1% feletti hiány a csillagászatilag lehetséges %-ában
 III. 21-én és IX. 23-án.

A fentiek alapján határozottan állítható, hogy a geotudományi kutatók, az általuk szerzett konkrét helyi ismeretek a településfejlődés, illetve az agglomerálódás feltételrendszerébe egyre fokozottabban épülnek be.

A megújuló erőforrások perspektivikus hatása tehát, mint látjuk, lényegesen különbözik a meg nem újítható erőforrások időben mindenképpen véges szerepétől. Éppen ezért az agglomeráció, illetve városfejlődési szempontból módszertanilag is hasznosnak látszik a kapcsolatrendszer kutatása.

Az itt elmondottak azonban azt is igazolják, hogy szükség van a természeti tényezők (erőforrások) vizsgálatára településfejlesztési kérdések és általában térgazdaságtani kérdések elemzésekor, és viszonylag széles lehetőség nyílik a már ismert tényezők és erőforrások szerepének újraértékelésére a modern társadalom igényeinek kielégítése céljából.

Figyelemre méltó előadások hangzottak el agglomeráció-kutatás szociológiai vonatkozásairól is.

Egy régió természeti erőforrásainak jellege, valamint a lakosság életmódjának (életkörülményeinek) fejlődése között a kapcsolat nyilvánvaló.

A természeti erőforrások természetesen minden esetben indirekt módon hatnak az életkörülmények alakulására. Ez azt jelenti, hogy a gazdasági élet valamilyen ágára (ágazatára) hatnak, fejlődésüket segítik (vagy éppen gátolják), és ezek befolyásolják közvetlenül az életmód fejlődését.

Igen fontos tényező az erőforrás jellege, illetve minősége.

Az erőforrás jellege térben és időben eltérő ütemű és eltérő jellegű életmód-fejlődést képes indikálni. A kérdést történetiségében tekintve nyilvánvaló, hogy a talajerő (mint erőforrás) kezdetben (az iparosodást megelőzően) nagyobb szerepet játszott az életmód alakításában, mint az ipari nyersanyagul szolgáló erőforrás-fajták. Egy későbbi fejlődési szakaszban viszont azok a térségek kerültek igen előnyös helyzetbe, ahol nyersanyagkészletek váltak ismertté. Ezekben a kisebb területeken az ásvány- és ércvagyon indikációjaként rohamosan fejlődtek az életkörülmények, mégpedig a falusias jellegből a városias felé. Szénmedencékben az ásványvagyon hatásának speciális áttétele ismerhető fel. A hőerőműveket (gazdaságossági szempontból) még ma is a szénmedencékben építik. A fejlődés kezdetén természetesen alapvető cél volt a hőerőmű közelében fekvő nagyobb települések áramellátása. A vezetékeket nyilvánvalóan a korabeli közlekedési utak mentén vezették a távolabbi fejlett településbe. Ezzel viszont áramellátás szempontjából előnyös helyzetbe kerültek azok a települések, amelyek e vezeték közelében feküdtek. Az áramellátás területi fejlődésében ez a törvényszerűség Pécs és környékén is kimutatható. Így tehát a szénnek, mint természeti erőforrásnak áttételes életkörülmény-módosító hatása már nagyobb térségben érvényesül. Ahol azonban hiányzott a kedvező forgalmi fekvés vagy egyéb, a települések fejlődését elősegítő természeti erőforrás, ott a villamosítás későbbi időpontban történt meg. Erre Pécs környékén az egyik legjellemzőbb példa egy Mecsek hegységi terület (Orfű, Tekeres, Mecsekrákos, Mecsekszakál, Bános, Abaliget térsége), ahol még a mezőgazdaság fejlődését elősegítő erőforrás-rendszer is szűk skálájú, illetve igen gyenge minőségű. A gazdasági fejlődés szempontjából háttérbe szorult terület fejlődése csak később indult meg. Ebben a hegységi térségben a közelmúltban kezdődött meg a felszíni víznek társadalmi (üdülési) hasznosítása. Ezt megelőzően (a kultúraltabb körülmények biztosítása végett) nyilvánvalóan szükség volt jóminőségű útra, a villanynak és a vezetékes vízellátásnak, mint fontos infrastruktúráknak a kiépítésére.

Ez a példa általánosítható. Nemcsak a klasszikus értelemben vett erőforrások képesek tehát az életkörülményeket jelentősen fejleszteni, de olyanok is, amelyeknek szerepe csak a technikailag már fejlettebb társadalomban jelenik meg.

A jó minőségű ivóvíz (és egyáltalában a vezetékes vízhálózat) életmódra gyakorolt hatását nem kell különösebben bizonyítani. Ez a tényező legfőképpen az életmód egészségügyi elemeit fejleszti, illetve korszerűsíti. Egy település vezetékes ivóvízzel való ellátásának egyik függvénye az, hogy a közelben legyen megfelelő mennyiségű és minőségű rétegvíz. Ha mindehhez társadalmi-gazdasági igény is párosul, reális lehetőség van a korszerű vízellátás biztosítására.

Az előzőekben csupán egy-két problémát villantottam fel azok közül, amelyek geotudományi jellegűek és szoros kapcsolatban vannak egy város, illetve agglomeráció fejlődésével. Az elmondottakból látható, hogy egy térség, illetve város gazdasági és életmód fejlődésében több erőforrás egyidejű megjelenésének lényegesen nagyobb a szerepe, mint az egyedileg megjelenő erőforrásnak. A jóminőségű és nagymennyiségű ivóvíz jelenléte Pécs térségében (a szén, a kedvező klímájú domborzat és az uránérc társaságában) nyilvánvalóan nagyobb ütemű fejlődést indikált, mint pl. ugyanaz a jóminőségű és nagymennyiségű ivóvíz Orfű vagy Pécsvárad térségében.

Talán megkockáztatható annak kijelentése is, hogy ha egy erőforrásfajta egy adott térségben csupán egyedül van jelen, akkor inkább (de nem kizárólagosan) az életmód, az életkörülmények fejlődésére hat, de ha csoportosan található, akkor a gazdaság (ipar, mezőgazdaság, idegenforgalom) nagyarányú fejlődését is indikálhatja. Ez a törvényszerűség mindenestre egyes erőforrásfajták szerepének elemzésekor egyértelműen kimutatható.

Mezőgazdasági fejlődés és az agglomeráció a Dráva völgyében

Dr. Rúzsás Lajos

Az agglomerálódás előmozdítja a gazdasági és a társadalmi szerkezet átalakulását, modernizálását. Felmerül a kérdés, hogy egyes területek miért maradtak ki az agglomerálódás folyamatából, a modernizálódásból, miért váltak relictumokká.

Amikor a tőkés termelésnek fejlődése során fára lett szüksége, megtalálta ezt a Dráva völgyében is.¹ Rendelkezésre állt itt a víziút, és feltárta a vidéket vasúthálózzal is. Egyfelől 1869-re a pécs–barcs–nagykanizsa–sopron–bécsi vasútvonallal, aztán a Barcson e fővonalhoz kapcsolódó mellékvonalakkal, az 1911-re megépült a kiskőszeg (Batina)–beremend–siklós–harkányfürdő–sellye–barcsi vasúttal.

¹ Maczek, A.: Natural resources and economic development. The Preindustrial Period in Europe. = International Economic History Association: Seventh International Economic History Congress Edinburgh 1978. Four. „A” Themes. Reprints Ltd Tanbridge.

Sem Eszéknek, sem pedig Pécsnek azonban nem volt akkora tőkéje, hogy olyan faipart tudott volna kialakítani, amely a Dráva völgyében kitermelt és fűrészelt faárut (deszka, lécz, kidolgozatlan parkett) magasabb értékű ipari áruvá tudta volna átalakítani. Bár Eszék és Pécs környékén megindult az agglomeráció, ezért abból a Dráva völgye egész hosszában ki maradt.

A fa feldolgozására létesültek a Dráva jobb és bal partján, Nasicon és Barcson fűrészüzemek. Miután egyik sem kerülhetett bele Eszék vagy Pécs agglomerációjába, a barcsi és nasici faipar Bécs és Bécsújhely, illetve a jugoszláv tengerpart felé szállította a kitermelt fát, hogy azt finomabb áruvá formálja tovább.

Mindkét helyen, Nasicon és Barcson egyszerű faipar keletkezett és mellette malomipar. Ennek növekedésével mindkét helynek támadt vonzáskörzete, amely azonban Barcs esetében a következő sajátosságot mutatja:

Barcs körül úgy, mint az egész Dráva völgyében, ártéri gazdálkodás folyt. Egy olyan gazdálkodás tehát, amelynek súlypontja nem a növénytermelésen, hanem az állattenyésztésen és — még a XIX. század második felében is — a gyűjtögetésen nyugodott. Ennek az ártéri gazdálkodásnak az alapját a Dráva völgye hatalmas erdőségei képezték. A marhaállományt ezen tartották, és a sertéseket ezeknek az erdőknek a makkján és nádasainak gumóin hizlalták. Az a gazdálkodás, amely a Dráva völgyében élt azzal, hogy a gyűjtögetés olyan nagy szerepet játszott benne, még az állattartó gazdálkodásnál is hátrább állott, elmaradottabb volt. Ekkor a XIX. század második felében tette csak az első lépéseket abba az irányba, hogy állattenyésztő gazdálkodássá alakuljon át, és a növénytermelés jelentőségét növelje. Vaszary Mihály (1827—1892), Vaszary Kolos hercegprímás nagybátyja, mielőtt a kaposvári állami gimnáziumnak tanárává lett, 1853-tól 1869-ig a Széchenyi-család lábodi uradalmának tisztartója volt Somogy megyében. Mint tanár (de különösen azért, mert előzőleg mezőgazdasággal foglalkozott) látta a Dráva völgye elmaradott gazdálkodását, és ezt 1883-ban így jellemezte: a nép „... szereti a szabad ég alatt való gazdálkodást, emiatt a gazda sokszor temérdek kárt vall, de azért híven ragaszkodik régi szokásaihoz.” Tehát a század második felében, még, amikor e sorokat írta, Somogy megye déli részén tradicionális gazdálkodás, rideg állattenyésztés folyt.

A jobbágyság ehhez a hagyományos gazdálkodáshoz alkalmazta, alakította munkaszervezetét, a családot. Nyugat-Európában a parasztság úgy védekezett a túlnépesedés ellen, hogy korlátozta a házasságot, a családalapítást. A kiterjedelmű földbirtok felaprózódását úgy akadályozták meg, hogy csak egy fiú örökölte azt, testvérei vagy bennmaradtak a családban, de akkor nem házasodtak meg, vagy pedig örökség nélkül ki kellett abból válniuk. Az ártéri gazdálkodásnál a házasságot nem korlátozták. A fiatal házasok azonban nem léptek ki a család kötelékéből, hanem benne maradtak, és abban kellett dolgozniuk. Így a kiscsaláddal szemben, amely csak egy generációt foglal magában, kialakult a nagycsalád, amely magában foglalta a szülőkön túl a házas gyermekeket, és esetleg az unokákat. Az előbb idézett Vaszary Mihály erről azt írta: „Egynegyed telken két család is élődik, és e csekély földbirtok is, melynek termésére 13 családtag is támaszkodik, még gondatlanabb kezelésbe részesült mint negyvennyolc előtt.”

Ilyen társadalmi szervezet, nagycsalád mellett a falvakban nem keletkezik agrárnépfélesleg, proletariátus, amely ha a faluban megélhetést nem

talál, arra kényszerül, hogy elvándoroljon, másutt keressen munkát. Az ősi gazdálkodás és társadalomszervezet mellett hiába keletkeztek munkahelyek Barcson, a falvakból, ahol nagycsaládi szervezet uralkodott, így a Barcsot környező Belső-Somogyból nem indult meg a vándorlás Barcs felé. A barcsi iparfejlődés jellegzetessége az, hogy munkaerőit nem közvetlen környezetéből kapta, hanem Somogy belsőbb területeiről vagy még távolabbról. Belső-Somogy pedig megmaradt továbbra is az ősi gazdálkodás és az ősi társadalomszervezet őrzőjének, egy elmaradott világnak. „A jövedelem majdnem egészen a régi, de a kiadások napról napra növekedtek” — jegyezte fel Vaszary Mihály. Ennek nyomán már nemcsak a nagycsaládból való kiválást, hanem a születéseket is korlátozta az ősi szervezetű társadalom, és a XIX. század második felétől általánosan elterjedté vált itt az egyke.²

A mezőgazdasági környezet, a háttér társadalmi struktúrája elmaradottságával befolyásolta az ipar fejlődését, Barcs vonzáskörzetének növekedését.

Általánosítva azt mondhatjuk, hogy az alacsony színvonalú mezőgazdaság és az elmaradott társadalomszervezet, egyszóval az alacsony színvonalú rurális háttér nehezíti a vonzáskörzet fejlődését és az agglomeráció alakulását.

Az agglomerációs kapcsolatok nem nézhetik közömbösen az alacsony gazdasági és társadalmi szintű rurális hátteret, mert az nehezíti a fejlődést.³

Ha viszont ezt az elmaradott rurális hátteret ki akarjuk emelni elmaradottságából, akkor ahhoz óriási méretű állami beavatkozásra van szükség.

Sántha János

Hozzászólásomban a konferencia céljának megfelelően elvi-metodológiai kérdéseket kívánok érinteni.

A konferencia eddig eltelt idejében az előadók és felszólalók között szép számmal hallottunk államigazgatással foglalkozó elméleti és gyakorlati szakembereket. Úgy gondolom ez nem véletlen. Ma, mikor az élet minden területén nő a tudomány szerepe, alapvetővé válik a társadalom irányításában is. Az irányítási döntések tudományos megalapozása mindinkább elengedhetetlen feltétele a döntések realitásának. Az agglomerációkkal, az agglomerálódási folyamatokkal kapcsolatban is állást kell foglalnia,

² Andorka Rudolf: A család és háztartás nagysága és összetétele 1800 körül két déldunántúli faluban. = Történeti Statisztikai Tanulmányok 3. Bp. 1977. Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára — Magyar Országos Levéltár.

Faragó Tamás: Háztartásszerkezet és falusi társadalomfejlődés Magyarországon 1787—1828. = Történeti Statisztikai Tanulmányok 3. Bp., 1977.

Rúzsás L.: A baranyai parasztság élete és küzdelme a nagybirtokkal. 1711—1848. Bp., 1964. Akadémiai Kiadó.

³ Pedersen, E. H.: Towards a theory of agricultural modernization process with regard to the Danish and American development in the 19 th century = International Economic Association: Seventh International Economic Congress Edinburgh 1978. Theme B 8. Modernised Agricultural Enterprise in the 19 th and 20 th centuries.

Gerschenkron, A.: Economic backwardness in historical perspective. Cambridge, Ma. 1962. Harward University Press.

döntenie kell az irányító szervezeteknek. És így rögtön itt még nem érintett axiológiai problémákhoz jutunk e. Hiszen minden döntés értékelése, az irányítás maga permanens értékorientáció.

De hogy állunk az agglomerációkkal? Vulgárisan fogalmazva „jó-e az nekünk?” Vagyis, értékes-e az agglomerálódási folyamat, megfelel-e, és mennyiben, mi módon felel meg társadalmi céljainknak?

Ahhoz, hogy egy jelenségről értékelést adhassunk, különösen a jövőre vonatkozóan, elengedhetetlen feltétel a jelenség ismerete. És itt máris ontológiai, ismeretelméleti, metodológiai területekre kerülünk.

Mi az agglomeráció? A kérdés jogossága vitathatatlan. A konferencián is sokan feltették már ezt a kérdést.

Úgy gondolom, hogy mint minden jelenségnél, az agglomerációnál is a valódi megismerés ott kezdődik, mikor a lényegre derül fény, az alapvető, meghatározó, törvényszerű összefüggésekre. Ezekhez pedig a tárgyalt jelenség esetén is, egyrészt a jelenséget a lehető legtágabb összefüggésrendszerbe ágyazva, másrészt annak genézisét, társadalmi fejlődését feltárva lehet csak eljutni. Egyfelől a társadalmi lét és a tér (földfelszín) viszonyából, másrészt a marxizmus által feldolgozott társadalmi-gazdasági alakulatok térbeli viszonyainak időbeni mozgásából kell kiindulni. A társadalom újratermelődésének a tér és a közösség a kezdeti és folyamatos előfeltétele. Ezek kölcsönhatása a társadalmi újratermelés során átfogó viszonykomplexumokat alakít ki, melyek történelmileg változva, a tér-közösség relációban, mint adott települési rendszerek jelennek meg. A településrendszerek tehát, mint társadalmi-történelmi kategóriák, kifejezik az adott társadalom és a tér viszonyának lényegét, és így keretül szolgálhatnak az agglomerációk általános vizsgálatához. Továbbmenve, a településrendszer változására az adott társadalmi viszonykomplexum a közvetlen térbeli kifejeződésén, a város-falu ellentmondásán keresztül hat. A város-falu ellentmondás, mint társadalmi munkamegosztásforma, mint a teljes társadalmi munkamegosztási komplexum térbeni megjelenése, egyúttal e munkamegosztási ellentmondások kialakulásának, fejlődésének és majdani megszűnésének a térbeni mozgásformája. Mint minden társadalmi viszony, ez is sajátos, minden társadalmi formációban más és más.

A közösségi tulajdon bázisán a társadalmi munkamegosztásformák, különböző ütemben ugyan, de tendenciájukban elhalnak. Ezt fejezi ki a város-falu ellentmondás fokozatos felszámolódása is. A város-falu munkamegosztás megszűnése, magának a városnak és a falunak a megszűnése is! A közösség-tér viszony lényegét adó településrendszer e két történelmi alapformája összeolvad, és szocialista viszonyok közt a városi és falusi előnyöket megvalósító térbeli közösségi koncentrátumok, szocialista agglomerációk alakulnak ki, melyeknek feltehetően kellő nagyságrendűeknek kell lenniök, — mint, ahogy erre dr. Kehrer, Gerhard rámutatott. Hiszen mit sem ér az agglomerálódási folyamat, mely nem biztosítja egyúttal a társadalmi munka magasabb termelékenységét és a szocialista viszonyok kiteljesedését, a szocialista életmód általánossá válását.

És itt térünk újra vissza az axiológiai kérdéskörhöz.

A polgári társadalmakban az agglomerációk a tőkés városi viszonyok térbeni kiterjesztései, azok minden ismert negatívumaival is, a szocialista agglomerálódás történelmi szükségesség, a város és a falu megszűnésével, előnyeik összeolvadásával létrejövő új közösségi térforma.

Nincs tehát agglomeráció általában! Az csupán elvonatkoztatás a lé-

nyegtől, külső jelenségelemek hasonlósága alapján. Konvergencia van, vagy lehet a polgári és szocialista agglomerálódás során a technikai, külső szférában, de csak divergencia lehet a lényegi, a társadalmi szférában.

A mi feladatunk e különbségtétel alapján a sajátos társadalomirányítási, tervezési lehetőségeink valódi felhasználásával, nem csupán az agglomerálódási folyamatok vizsgálata, utólagos korrekciója, hanem azok tudatos létrehozása ott és úgy, ahol és ahogy azok társadalmi céljainkat szolgálják, illetve azok visszaszorítása és felszámolása ott és ahogy azok érdekeinkkel ellentétesek.

Végül engedjék meg, hogy felhívjam a figyelmet a tárgyalt téma kapcsán is, Erdei Ferenc szellemi hagyatékára. Azon belül is most konkrétan arra, hogy Ő, aki politikus és tudós, közgazdász, földrajzos és agrárszakember, jogász és településtörténész is volt, élete végefelé hitet tett egy egységes „általános településtudomány” mellett. Vallotta, hogy szükséges és lehetséges az átfogó tér- és településtudomány, mint komplex társadalomtudomány létrehozása. Úgy vélem, hogy miként nem mondhatunk le az egyik aktuális társadalmi jelenség, az agglomerálódás ontológiai lényegének feltárásáról, ugyanúgy nem halasztható egy olyan átfogó tudományos „interdiszciplína” intézményesítése, amely a fenti feladat szaktudományi oldalát képes lesz ellátni.

Dr. Szelestey György

Hozzászólásomban röviden a városi és a környezetében lévő községi tanácsszervek kapcsolatával foglalkozom.

Napjainkban a városi és a községi tanácsok kapcsolatrendszerét — eltekintve a városkörnyéki községektől — alapvetően a spontaneitás jellemzi. A kapcsolatok esetlegesek, és intenzívebb fejlesztésüket jogi korlátok és szemléletbeli fogyatékoságok egyaránt fékezik. Ez utóbbiak illusztrációjaként egy példa: a keretül szolgáló, a feladatokat meghatározó együttműködési megállapodásokat a városi tanácsszervek nem az érintett községi tanácsokkal, hanem a járási hivatalokkal kötik. Ugyanakkor a hivatalok a községi érdekeket képviselő, azokat védő funkcióval nem rendelkeznek. A megkötött megállapodások többsége tartalmában formális és ennek megfelelően a végrehajtás eredményei szegényesek. Az agglomerációs folyamatok tudatos befolyásolása megköveteli az ötletszerűség, a spontán elemek kiiktatását és helyettük tudatosan felhasznált intézményesített formák kiépítését.

A községek városkörnyéki községgé minősítése esetén jogszabályban, nevezetesen a tanácstörvényben meghatározott igazgatási kapcsolat létesül a két tanácsi szerv között. A hatályos jogi szabályozás — anélkül, hogy részletekbe mennénk — több szempontból is kritika tárgyává tehető.

a) Figyelmen kívül hagyja a járási hivatal — községi tanács, valamint a városi és vonzáskörzetébe tartozó községi tanács kapcsolati rendszere közötti különbségeket. A városi szervek a járási hivatal funkcióit és feladatait veszik át annak ellenére, hogy a hivatallal, illetve a városi tanáccsal szembeni követelmények és igények minőségileg eltérőek.

b) A jogi szabályozás csak az igazgatási, hatósági kapcsolatokra szorítkozik és nem tér ki a gazdasági, szociális, kulturális stb. területeken való együttműködésre. Sajátos kettősség jelentkezik; egyfelől hierarchikus kapcsolat a hatósági munkában, másfelől egyértelmű mellérendeltség a fejlesztési stb. területeken.

c) A központi szervek az egységes és helyesnek vélt gyakorlatot nem jogi direktívákkal, hanem állásfoglalásokkal, módszertani útmutatásokkal kívánják kialakítani.

A kritikai észrevételek egyben azt is magukban hordozzák, hogy a kapcsolatok helyes irányú fejlesztése egyik eszközének tartjuk a reálisan meglévő folyamatokat figyelembe vevő jogi szabályozást. A jogalkotási feladatok tényleges elvégzése előtt a közigazgatási kutatásoknak fel kell tárniuk az alapkonceptiók lehetséges változatait. Az elhangzott előadásokat is figyelembe véve, megítélésem szerint három variáns közül választhatunk:

a) A mellérendeltség elvének további fenntartása, a jelenlegi helyzet konzerválása. E koncepció elfogadása esetén a megyei szervek feladata a városi és községi érdekek egyeztetése, a koordináció.

b) A városi tanácsszervek irányító szerepének kiterjesztése a hatósági munkán túli területekre és ezzel együtt a községi önállóság bizonyos mértékű korlátozása. E koncepció elfogadása esetén egyes megyei irányítási feladatok a városi tanácshoz kerülnének.

c) Speciális agglomerációs szervezeti és kapcsolati rendszer kiépítése. E megoldásról részletesebben dr. Galabár Tibor szólt előadásában.

Mindhárom koncepció mellett és ellen hozhatók fel érvek. Véleményem szerint elméletileg leginkább indokolt a harmadik változat elfogadása annak ellenére, hogy a gyakorlatban ennek az elfogadtatása és bevezetése jelentene nagyobb gondot. Bármelyik variánst is választjuk, túl kell jutnunk azon, hogy a választott elméleti modellt a meglévő jogi keretek közé préseljük. A városi és a vonzáskörzetbe tartozó községi tanácsok kapcsolatának fejlesztésében a jövőben nagyobb szerepet kell vállalnia a jogalkotásnak, az átgondolt jogi szabályozásnak.

A lakásépítés és az üdülőtérületek sajátos problémái budapesti agglomerációban

Tosics Iván

Egy olyan témáról szeretnék szólni, amely véleményem szerint méltatlan bánásmódban részesült eddig. Az agglomerációs tervezés része kell legyen ugyanis, a városokra a jelenlegi időszakban talán legjobban ránehezedő probléma, a *lakáshelyzet is*. A következőkben csak a budapesti agglomerációval foglalkozom, és hangsúlyozom, hogy a kutatás jelenlegi stádiumában csak hipotézisek és részeredmények vázlatos ismertetésére vállalkozhatom.

Az agglomerációs községek vezetői közt eléggé elterjedt az a vélemény, hogy az agglomerációba beköltöző emberek két fő típusba sorolhatók. Az

első típusba tartozó emberek olyan életcélokkal jönnek új lakhelyükre, hogy ott telket vegyenek, házat építsenek, egyszerűen főleg magánereőből rendezzék be életüket. A másik típus röviden úgy jellemezhető, hogy az államnak végzett munkájukért az államtól várnak el mindent, tehát pl. a lakást is. Ez a helyi vezető előtt nyilván a negatívabb típus, de tágabb szociológiai összefüggésekben vizsgálva a problémát már nem ilyen egyszerű a helyzet. Hiszen mondhatnánk azt, hogy a nagyváros ide vonzza az embereket, megcsillantja előttük sajátos városi lehetőségeit (pl. az olcsó állami lakásokat) és aztán becsukja a kapuját.

Mire alapozom az utóbbi kijelentést? Budapesten a lakásügyi jogszabályok szerint az lehet lakásigénylő, aki 5 éve Budapesten lakik, vagy 5 éve ott dolgozik. A tanácsi elosztású lakásoknál azonban nem az igénylés ténye, hanem a konkrétan érvényesülő lakáselosztási irányelvek szabják meg a lakáshozjutási esélyeket. Az irányelvek közül a jelenlegi helyzetben a többgyerekesek lakáshoz juttatási programja a legjobban kiemelt. E program szerint „Fokozott figyelmet kell fordítani a Budapesten lakó igényjogosult többgyerekes családok lakásellátására.”¹ A „fokozott figyelem” adatszerűen annyit jelent, hogy 1976. év folyamán az igénylők 15,8%-át alkotó két- és többgyerekes családok kapták az elosztott lakások 45,1%-át.²

Témánk szempontjából most az a fontos, hogy ebből a valóban támogatott programból az agglomerációban lakó többgyerekes családok kimeradnak. „Budapesten lakónak” minősül az, akinek sikerült pl. egy budapesti albérletet szereznie, de „vidéki” minősül pl. az a törökbálinti hatgyerekes család, ahol a családfő már 20 éve Budapesten dolgozik.

Az agglomerációs községek lakáshelyzete ezzel természetesen súlyosbodik. Az ideköltöző családok általában fiatalok, akik jobb munka- és életlehetőségek reményében jönnek a főváros közelébe, de magába a városba nem tudnak bejutni. Az előbb-utóbb megszülető gyerekek, és a már említett, a városból átvett életmód- és elvárásmenták hatására tehát ugrásszerűen megnő az agglomerációs községek lakásigénylőinek száma. És akkor még nem szóltunk arról a rétegről, amelyik ugyan budapesti lakos, de ott lakást nehezen kapna, tehát szintén az agglomerációs építkezésekben reménykedik — elősorban fiatal értelmiségiekre gondolok itt.

Nem csoda tehát, ha az egyik tanácsi vezető kijelenti — szó szerint idézek — az a szerencsés, ha egy lakás sincs, mert akkor nem kell egy lakást száz igénylő közt elosztani . . . Egy másik vezető pedig megjegyzi, hogy sajnos, nem lehet megakadályozni a beáramlást a községbe.

Az agglomerációs községekben felépülő lakások többfajta konstrukcióban készülhetnek. A legszerencsésebb az a község, amelyik állami célcsoportos keretet kap, annál egy fokkal rosszabb az OTP beruházású lakótelep (utóbbinál a közvetlen közműköltések egy részét a tanács kell, hogy fedezze). E két forma tulajdonsága az, hogy nem helyben dől el a lakótelep építés ténye, hanem miniszteriális, OTP, megyei stb. szinteken.

Most mégis tegyük fel, hogy a község hozzájut egy ilyen lakótelephez. A lakások elosztásánál — mivel jóval kevesebb a lakás, mint az igénylő — itt is elosztási normákat kell alkalmazni, és ez általában itt is a gyerekszám.

¹ Az V. ötéves terv lakásgazdálkodási irányelvei, MSZMP Budapesti Bizottsága, Budapest Főváros Tanács V. B., 1976 május.

² Budapest Főváros Tanácsa V. B. Lakásügyi Főosztály adatszolgáltatása az ÉGSZI részére, számított adatok.

Az egyik agglomerációs község pl. az első 20 állami célcsoportos lakást a hat- és többgyerekeseknek adta.

Bonyolítja a problémát az a tény, hogyha egy község a saját lakosain akar segíteni, akkor is ellenállásba ütközik. Az olcsó állami, vagy viszonylag olcsó OTP-beruházású lakások (melyeknél a beugró készpénz 40—80 000 Ft) helyett a nem városi származású helyi lakosok igénye ugyanis inkább a családi ház felé fordul, még ha ott 3—4-szer annyi készpénz is kell az induláshoz. A lakótelepek az agglomerációban is általában ötszintes, de minimum háromszintes házakból állnak, amelyek nem találkoznak a helyi lakosság életmód-elvárásaival. Találkoznak viszont a pesti igénylőkével, így nem ritka, hogy a tanács legjobb törekvése ellenére a felépülő lakások lassan „átstrukturálódnak” a pesti igénylők kezére.

A lakáselosztás szempontjait tovább differenciálja az a körülmény, hogy a lakásokhoz *infrastruktúrát* is kell teremteni. Szerencsés esetben a villany, víz, csatorna benne van az állami vagy OTP keretben, de az út, járda, óvoda, bölcsőde, üzlet stb. már nem. Milyen megoldási lehetőség áll egy községi vezetés előtt, ha ezeket a problémákat is meg akarja oldani? Együttműködési szerződést köt — erre is van konkrét példa — községéhez közel eső budapesti nagyvállalatokkal. Szerződésük kétoldalú:

- A tanács segít az üzemek egyes fontos lakásgondjainak megoldásában, az üzem dolgozóinak telket ad, az üzemi dolgozók gyerekeit elhelyezi bölcsődéjében stb.;
- Az üzem segít a község infrastruktúrális gondjainak megoldásában, óvodát, bölcsődét épít, még közös orvosi rendelőre is van példa; azon kívül a falufejlesztéshez társadalmi munkát, gépet adnak stb.

Az egyik tanácsi vezető szavai szerint ezzel nem a községen, hanem a saját dolgozóikon segítenek az üzemek.

Természetesen ez a kooperációs forma nem egyforma eséllyel áll rendelkezésére minden településnek. Szerencsések például a Csepel-szigeti községek (az innen elingázók döntő többségükben a néhány csepeli nagyüzemben dolgoznak), rossz helyzetben van viszont pl. az a budai község, amelyikből az ingázók a Kosztolányi térre érkeznek be a busszal, hiszen onnan szerterajzanak, a község nem köthető egy vagy néhány üzemhez. Ilyen esetben jóval nehezebb az üzemi támogatás megszerzése, bár már ezek a községek is értek el sikereket.

A lakáshelyzethez hasonlóan elemezhetnénk az *üdülőtérületek* problémáit. Az alapkérdés itt úgy fogalmazható meg, hogy milyen érdeke fűződik egy községnek — amelyik tegyük föl szép vidéken fekszik — ahhoz, hogy parcellázzon? A válasz egyszerű: hacsak nem saját maga ellen harcol, akkor nem teszi gyakran. Az üdülőkkel — ezek pestiek — ugyanis háromszor annyi baj van, mint a helyi lakosokkal. Hét végén kirabolják a boltot, vagy ha éppen esik az eső, ott rohad meg az áru. Használják a tömegközlekedést, amely már amúgy is elég zsúfolt stb. Vitathatatlan, hogy ezek sem mellékes kerülmények, a legdöntőbb dolog viszont az, hogy egy idő múlva az üdülők közműveket követelnek attól a községi tanácstól, amelyik még a saját lakosainak is csak 10⁰/₀-át tudja pl. csatornával ellátni, és a vízellátás sem teljes körű. A tanácsnak nem érdeke saját gondjait szaporítani, a napi néhány lakásigénylőt még többször annyi telekigénylővel és közműigénylővel is kiegészíteni... Igények pedig vannak. A Budapest-közeli községekben akárhány telket ki lehetne osztani (ez a tanácsi vezetők saját megfo-

galmazása) — persze ez is differenciálódik, mert a kicsit távolabb levő agglomerációs községekben eladatlan telkek is vannak.

Néhány fontos problémát nem is érinthettem (kimaradt pl. a fent jelzett folyamatok társadalmilag is szelektív hatásának elemzése), de az eddigiek kapcsán is felmerülhet az a kérdés, hogy hol a megoldás?

A helyi vezetők nagy része ott látja a hibát, hogy Budapest, Pest megye, a Duna-kanyar mellett az agglomerációs községekkel nem foglalkoznak.

Mert fontosabb a megye városait támogatni, vagy a kiemelt üdülőterületeket. Kellene tehát valamilyen agglomerációs szerv, amelyik a koordináción kívül jelentős anyagi lehetőséggel is rendelkezik.

Hangsúlyozom, ez a helyi vezetők véleménye, a megoldás valószínűleg jóval bonyolultabb. De a problémák felvetése is segít talán valamelyest abban, hogy előrébb jussunk a megoldásuk felé vezető úton.

Községek városhoz csatolása

Dr. Veres Mihály

Az agglomeráció-kutatás — mint ez a konferencia előadásaiból is kitűnik — komplex, interdiszciplináris megközelítést igényel, így jelentős szerepet kapnak a jogi-ágazati kutatások is. Hozzászólásomban az igazgatási vetület egy — a komplex kérdéskör szempontjából aprónak tűnő, de a gyakorlatban nagy jelentőségű — kérdésével a *községek városhoz csatolásával* foglalkozom.

A települések egyesítése sok szempontból vizsgálható. Most abból a megközelítésből vizsgáljuk a kérdést, ahogy azt több előadó (Zoltán Zoltán, Kilényi Géza, Dányi Pál, Galabár Tibor, Iváncsics Imre) tette: nevezetesen az *agglomerációs folyamatban elfoglalt helye* oldaláról. Az említett előadások kimondva vagy sem, úgy tekintették a környező községeknek az agglomeráció centrumához való kapcsolását, mint az agglomerálódási folyamat *kiteljesedését*, mintegy betetőzését; ha a települések funkcionális kapcsolatrendszer a szervezettség magas szintjét éri el, hogy akkor egy igazgatási aktussal egy egységgé forraszthatók össze.

Ez — célkitűzésként, perspektivikusan — nem kifogásolható, de van egy körülmény, melyet az előadások nem érintettek. Nevezetesen: a községek városhoz csatolása történelmileg megelőzi az agglomerációk kialakulásának kezdeteit. Hazánkban a hatvanas évek közepétől számítható az agglomerációs folyamat megindulása, az egyesítések viszont — nem is beszélve a felszabadulást megelőző időkről — a negyvenes évek végétől folyamatosan zajlanak, a hatvanas évektől — az intenzív városfejlesztéssel összefüggésben — egyre nagyobb ütemben. Sőt: a települések várossá válásának jelentős tényezője az egyesítés, így éri el az adott község várossá nyilvánításához megkívánt méreteket. A megnövekedett területű és lakosságú város azután kiépíti a városi funkciók ellátásához alkalmas intézményhálózatát, infrastruktúráját, és az így megnövekedett kapacitás — az egyidejűleg

zajló ipartelepítés és -fejlesztéssel együtt — gyorsítja a környező községek városhoz való „közeledését”. Nem állítható, hogy az egyesítés az agglomerálódási folyamat kezdeteinek feltétele, de azért, hogy nagyobb városokat hoz létre, hozzájárul a város centrumszerepének növeléséhez.

Köszegfalvi György előadásában felsorolta azokat a városokat, melyek körül agglomeráció alakult ki, vagy van kialakulóban. Ezek Budapest, Szombathely, Zalaegerszeg, Győr, Pécs, Szeged, Miskolc, Kaposvár és Szolnok. Nos, e felsorolás lényegében azonos a legtöbb környező községet annektől városaink névsorával, kivételnek Szolnok tekinthető. Csupán példaként: Zalaegerszeghez 11; Szombathelyhez 9; Pécshez 11; Győrhöz 10; Szegedhez 7 község került az elmúlt harminc évben, Budapestről nem is beszélve. Ezeknek az egyesítéseknek nem sok közül volt a települések funkcionális kapcsolatrendszeréhez, hanem elsősorban igazgatási, igazgatás-politikai motívumok játszottak szerepet.

Csupán utalok arra, hogy e folyamatok játszódtak le kisebb körzetek szintjén is, vagyis a kis- és középvárosok esetében.

Mindezek alapján úgy vélem, a községek városhoz csatolása — hatását tekintve — szerepet játszik az agglomerálódás folyamatában, megelőzheti azt és éppen ezért, vagyis hogy nem a funkcionális kapcsolatokra épül, számos problémát vet fel. Ezek közül egyet emelek ki. Arról van szó, hogy az igazgatási integráció ellenére valóságos kapcsolatrendszer híján a községek nem válnak a város szerves részeivé. Utalok itt Dányi Pál előadására: a jogi határok viszonylag könnyen „mozgathatók”, a tényleges határ azonban ettől nem változik.

Az egyesítéssel a város és község közötti feszültségek nem oldódnak meg, csupán más szférába helyeződnek át, a város „belügyévé” válnak, gyakorlatilag azonban ugyanazok a gondok merülnek fel, mint az agglomerációs községek esetében. A gyakorlati helyzetet egy példával szemléltetem: Vannak olyan városaink, ahol tíz éve városhoz csatolt községekbe ma is távolsági busz közlekedik. E „városrészek” infrastrukturálisan elmaradottabbak az agglomerációs községeknél. Ennek oka egyrészt abban keresendő, hogy a városoknak olykor csupán saját státuszuk — ami presztizskérdés is — megváltozása érdekében (pl. megyei várossá válás) van szükségük e községekre, a későbbiekben azonban nem céljuk, hogy fejlesztéseiket e területekre koncentrálják. Másrészt, az egyesítéssel a község elveszítette korábbi önkormányzatát, állami, társadalmi szervei a város nagyobb apparátusainak, intézményeinek részévé váltak. Így hiányzik az a fórum, amely e településrészek érdekképviseletét szolgálná.

Végeredményben tehát az a helyzet, hogy e városok külső területei — a korábbi községek — egy városon belüli agglomerációs jellegű gyűrűt alkotnak és a tényleges helyzetet tekintve sokkal inkább tartoznak az agglomerációhoz, mint a centrumhoz. A kutatások — és a konferencia előadásai — talán azért nem emelték ki kellő hangsúllyal e jelenséget, mert amikor a „centrum”, „agglomerációs település”, „vonzáskörzet” fogalmakkal operálunk, közigazgatási határokból gondolkodunk. (Utalok itt Katona Sándor előadására.) E kérdésben a várostudományi és az agglomerációs kutatások egy konkrét szférában kapcsolódhatnak össze.

A KONFERENCIA ELŐADÓI ÉS HOZZÁSZÓLÓI

Dr. Berényi István, a földrajztudományok kandidátusa, tudományos főmunkatárs (MTA Földrajztudományi Kutató Intézete)

Dr. Bies Klára, tudományos csoportvezető
(KSH Népelességtudományi Kutató Intézete)

Dr. Bihari Ottó, akadémikus, intézeti igazgató
(MTA Dunántúli Tudományos Intézete)

Dr. Bíró Ferenc, az Országos Tervhivatal elnökhelyettese

Bouš, Alexander, tudományos munkatárs
(Területi Tervezési Kutató Intézet, Bratislava)

Czente Gyula, Pécs megyei város Tanácsának elnöke

Daróczi Eta, aspiráns
(Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem,
Gazdaságföldrajzi Tanszék)

Dr. Dányi Pál, a Baranya megyei Tanács elnökhelyettese

Dr. Erdős Ferenc, a földrajztudományok kandidátusa, tudományos főmunkatárs (MTA Dunántúli Tudományos Intézete)

Dr. Fodor István, a földrajztudományok kandidátusa, tudományos osztályvezető (MTA Dunántúli Tudományos Intézete)

Dr. Galabár Tibor, Pécs megyei Város Tanácsa
Végrehajtó Bizottságának titkára

Ganev, Hriszto, egyetemi adjunktus
(Szófiai Egyetem, Gazdaságföldrajzi Tanszék)

Gesev, Geso, tudományos munkatárs
(Bolgár Tudományos Akadémia Földrajzi Intézete)

Hantó Zsuzsa, tudományos segédmunkatárs
(MTA Dunántúli Tudományos Intézete)

Dr. Iváncsics Imre, egyetemi adjunktus
(Pécsi Tudományegyetem, Államigazgatási Tanszék)

Kárpáti Zoltán, tudományos munkatárs
(MTA Szociológiai Kutató Intézete)

Dr. Katona Sándor, tudományos csoportvezető
(MTA Földrajztudományi Kutató Intézete)

Dr. sc. Kehrer, Gerhard, főiskolai docens
(Bruno Leuschner Közgazdasági Főiskola, Szocialista Gazdaságtani Csoport,
Berlin)

Dr. Kilényi Géza, az állam- és jogtudományok kandidátusa,
igazgatóhelyettes (Államigazgatási Szervezési Intézet)

Dr. Kőszegfalvi György, a műszaki tudományok doktora,
tudományos igazgatóhelyettes (Városépítési Tudományos
és Tervező Intézet)

Kulcsár László, tudományos munkatárs, osztályvezető-helyettes
(Tömegkommunikációs Kutatóközpont)

Dr. Lehmann Antal, főiskolai docens
(Pécsi Tanárképző Főiskola, Földrajzi Tanszék)

Dr. Lovász György, a földrajztudományok doktora, tudományos főmunkatárs
(MTA Dunántúli Tudományos Intézete)

Dr. Matheika Március, a földrajztudományok kandidátusa, egyetemi docens
(Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem, Gazdaságföldrajzi Tanszék)

Dr. Mezřiczky, Vaclav, tudományos munkatárs
(Csehszlovák Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete,
Prága)

Dr. Oberndorfer, Peter, a jogtudományok doktora, egyetemi tanár
(Johannes Kepler Egyetem Közigazgatásjogi és Közigazgatástudományi
Intézete, Linz)

Dr. Pál Ágnes, aspiráns
(MTA Földrajztudományi Kutató Intézete)

Paulik, Tibor osztályvezető
(Cseh Tervbizottság Terület- és Városfejlesztési
Tudományos Kutató Intézete, Ostrava)

Dr. Rechnitzer János, tudományos segédmunkatárs
(MTA Dunántúli Tudományos Intézete)

Dr. Rúzsás Lajos, a történettudományok doktora, tudományos osztályvezető
(MTA Dunántúli Tudományos Intézete)

Sántha János, műszaki-gazdasági tanácsadó
(Pécsi Tervező Vállalat)

Dr. Schmidt, Ralf,
(NDK Tudományos Akadémiájának Földrajzi és Gazdaságföldrajzi Intézete,
Lipcse)

Szántó Zsuzsa, tudományos munkatárs, megbízott osztályvezető
(Városépítési Tudományos és Tervező Vállalat)

Dr. Szelestey György, egyetemi adjunktus, titkársági osztályvezető
(Pécs megyei város Tanácsa)

Tagányi Zoltán, tudományos munkatárs
(MTA Szociológiai Kutató Intézete)

Tosics Iván
(Budapesti Városépítési Tervező Vállalat)

Dr. Tóth József, a földrajztudományok kandidátusa, tudományos osztályvezető
(MTA Földrajztudományi Kutatóintézet Alföldi Csoportja)

Dr. Veres Mihály, tudományos munkatárs
(Államigazgatási Szervezési Intézet)

Dr. Vörösmartiné Tajti Erzsébet, tudományos munkatárs
(MTA Földrajztudományi Kutató Intézete)

Dr. Zoltán Zoltán, a földrajztudományok kandidátusa,
egyetemi docens (Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem,
Gazdaságföldrajzi Tanszék)

Žurek, Oldřich, főosztályvezető
(Cseh Tervbizottság, Prága)

TARTALOM

CZENTE GYULA megnyitója — — — — — — — — — —	3
DR. BÍRÓ FERENC nyitóelőadása — — — — — — — — — —	5
DR. BIHARI OTTÓ: Bevezetés az agglomeráció-kutatás módszertani vizsgálatához —	13
DR. ZOLTÁN ZOLTÁN: Az agglomerációk belső strukturális viszonyainak kutatása, mint a fejlesztési stratégia meghatározásának egyik fő kérdése — —	23
DR. KILÉNYI GÉZA: Az agglomerációs településeggyüttes optimális közigazgatási struktúrájának kutatása a budapesti agglomeráció tekintetében — —	35
KÁRPÁTI ZOLTÁN: Az agglomeráció-kutatás szociológiai módszeréről — — — —	41
DR. FODOR ISTVÁN: Az agglomeráció éghajlatmódosító hatása — — — — —	45
SZÁNTÓ ZSUZSA: Agglomerálódási folyamat Magyarországon — — — — —	53
ŽUREK, OLDŘICH—PAULIK, TIBOR: Az agglomeráció fejlesztési tervezésének módszertani elvei — —	59
DR. KŐSZEGFALVI GYÖRGY: Az agglomerálódási folyamat kritériumai. Az agglomerációk szerkezetének néhány jellemző sajátossága — — — — —	67
DR. DÁNYI PÁL: Az agglomerációs övezetben lévő települések összehangolt fejlesztésnek irányítási kérdései — — — — — — — — — —	73
GESEV, GESO és munkaközössége: Az agglomeráció ökológiai vizsgálatának módszertani elvei — —	79
DR. TÓTH JÓZSEF: A közép-békési városeggyüttes — egy policentrikus agglomeráció körvonalai — — — — — — — — — — — — — — — —	89
	307

DR. MATHEIKA MÁRCIUS: A települések valódi területi meghatározásának módszere Pécs és Miskolc példáján — — — — — — — — — —	97
DR. LEHMANN ANTAL: Az agglomerálódás hatása az élő környezetre — — — — —	105
PROF. DR. OBERNDORFER, PETER: A gazdasági és ipari agglomerációs zónák közigazgatási problémáival kapcsolatos osztrák tapasztalatok — — — — —	113
DR. GALABÁR TIBOR: A városcentrum és a környező községek, települések igazgatási kapcsolati rendszerének lehetőségei — — — — —	129
TAGÁNYI ZOLTÁN: A városi agglomerációk rurális háttere Magyarország alul fejlett területein — — — — —	135
DR. RECHNITZER JÁNOS: Az input-output módszer alkalmazása az agglomeráció-kutatásban	141
DR. BERÉNYI ISTVÁN: A budapesti agglomeráció övezeteinek elhatárolása a földhasznosítási szerkezet alapján — — — — —	147
DR. BIES KLÁRA: A nagyvárosok agglomerációs térszerkezetének demográfiai vizsgálata — — — — —	157
DR. sc. KEHRER, GERHARD: A vonzáskörzet tervezés és -kutatás alapelvei és feladatai az NDK-ban — — — — —	163
DR. KATONA SÁNDOR: Az agglomeráció fogalma, elhatárolása és felosztása — — —	169
DR. IVÁNCSICS IMRE: A tanácsok és szerveik kapcsolatrendszere a kialakuló agglomerációkban — — — — —	179
BOBUŠ, ALEXANDER: A vonzáskörzetek lehatárolásának problémája: — — — —	187
VOROSMARTINÉ DR. TAJTI ERZSÉBET: Az agglomerációképződés és a népességstruktúra alakulása közötti kapcsolat — — — — —	193
GANEV, HRISZTO: Az agglomerációk kialakulásának sajátosságai és földrajzi elemzésük módszerei a Bolgár Népköztársaságban — — — — —	201
DR. PÁL AGNES: Az agglomerációs fejlődés lehetőségei Szolnok térségében — —	209

DR. ERDŐSI FERENC:	
Pécs munkaerő vonzási területe — — — — — — — —	219
DARÓCZI ETA:	
A területhasznosítás változásai Veszprémben és környékén — —	227
DR. SCHMIDT, RALF:	
A városok agglomerálódási folyamata és területi szerveződési formái az NDK-ban — — — — — — — — — —	245
KULCSÁR LASZLÓ:	
Vonzáskörzetek szociológiai problémái az Ormátságban — —	267
DR. MEZRICKÝ, VACLAV:	
A helyi államhatalmi és államigazgatási szervek komplex területfejlesztési tevékenységének vizsgálati módszerei a Csehszlovák Szocialista Köztársaságban — — — — — — — — — —	271
HANTÓ ZSUZSA:	
Az ipari munkásság életmódjának interdiszciplináris kutatása Pécs vonzáskörzetében — — — — — — — — — —	279
HOZZÁSZÓLÁSOK — — — — — — — — — —	285

DIE METHODOLOGISCHEN FRAGEN DER AGGLOMERATIONSFORSCHUNG

INHALT

Eröffnung (Gyula Czente) — — — — — — — — —	3
Eröffnungsvortrag von Dr. Ferenc Bíró — — — — — — — — —	10
DR. OTTO BIHARI: Einleitung zur methodologischen Untersuchung der Agglomerationsforschung — — — — — — — — —	10
DR. ZOLTÁN ZOLTÁN: Die Forschung der inneren Strukturverhältnisse von Agglomerationen, als eine wichtige Frage der Bestimmung von Entwicklungsstrategie — — — — — — — — —	31
DR. GÉZA KILÉNYI: Die Untersuchung der optimalen Verwaltungsstruktur von Siedlungskomplex im Falle der Budapester Agglomeration — — — — — — — — —	38
ZOLTÁN KÁRPÁTI: Über die soziologische Methode der Agglomerationsforschung — — — — — — — — —	43
DR. ISTVAN FODOR: Die Wirkung der Agglomeration auf die Klimaänderung — — — — — — — — —	50
ZSUZSA SZANTÓ: Agglomerationsprozess in Ungarn — — — — — — — — —	57
OLDRICH ŽUREK—TIBOR PAULIK: Methodologische Grundsätze der Planung von Agglomerationsentwicklung — — — — — — — — —	65
DR. GYORGY KÖSZEGFALVI: Die Kriterien des Agglomerationsprozesses Einige Besonderheiten der Struktur von Agglomerationen — — — — — — — — —	71
DR. PÁL DÁNYI: Die Lenkungsfragen der harmonisierten Entwicklung der Siedlungen in der Agglomerationszone — — — — — — — — —	76
GESO GESEV und sein Arbeitskollektiv: Methodologische Grundsätze zur Ökologischen Untersuchung der Agglomeration — — — — — — — — —	87
	311

„МЕТОДИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ИССЛЕДОВАНИЙ
АГЛОМЕРАЦИИ”

(Доклады конференции)

Открытие (ДЬЮЛА ЦЕНТЕ)	3
Вступительный доклад (Д-Р ФЕРЕНЦ БИРО)	10
Д-Р ОТТО БИХАРИ Введение в методическое изучение исследования агломерации	20
Д-Р ЗОЛЬТАН ЗОЛЬТАН Изучение внутренних структурных соотношений агломераций как один из ключевых вопросов определения стратегии по развитию	32
Д-Р ГЭЗА КИЛЭНЬИ Изучение оптимальной структуры управления агломерационным ансамблем поселений в отношении будапештской агломерации	38
ЗОЛЬТАН КАРПАТИ О социологическом методе изучения агломерации	44
Д-Р ИШТВАН ФОДОР Влияние агломерации на изменение климата	51
ЖУЖА САНТО Процесс агломерирования в ВНР	58
ОЛДРЖИХ ЖУРЕК—ТИБОР ПАУЛИК Методологические принципы планирования развития агломера- ций	65
Д-Р ДЬЁРДЬ КЁСЕГФАЛЬВИ Критерии процесса агломерирования. Некоторые характерные черты структуры агломераций	72
Д-Р ПАЛ ДАНЬИ Вопросы управления согласованным развитием поселений, находящихся в зоне тяготения агломерации	77
ГЕШО ГЕШЕВ и др. Методические принципы в исследовании экологии агломераций	88
Д-Р ЙОЖЕФ ТОТ Ансамбль городов в среднем Бекеше — очертания полицентрич- ной агломерации	95

Д-Р МАРЦИУШ МАТЕЙКА Метод определения действительной территории поселений по примеру городов Печ и Мишкольц	102
Д-Р АНТАЛ ЛЕМАН Влияние агломерирования на живую окружающую среду	112
Д-Р ПЕТЕР ОБЕРНДОРФЕР Опыт проблем государственного управления в экономических и промышленных агломерационных зонах в Австрии	126
Д-Р ТИБОР ГАЛАБАР Возможные системы взаимоотношения по управлению между центральным городом и окружающими его селами, поселе- ниями	134
ЗОЛЬТАН ТАГАНЬИ Руральный фон городских агломераций в слабо развитых райо- нах Венгрии	140
Д-Р ЯНОШ РЕХНИЦЕР Применение метода „инпут-аутпут” в исследовании агломе- рации	146
Д-Р ИШТВАН БЕРЕНЬИ Делимитация зон будапештской агломерации на основе струк- туры землепользования	155
Д-Р КЛАРА БИС Демографическое изучение пространственной структуры агло- мераций крупных городов	162
Д-Р ГЕРХАРД КЭРЕР Основные принципы и задачи планирования и исследования зон тяготения в ГДР	167
Д-Р ШАНДОР КАТОНА Понятие, делимитация и классификация агломерации	178
Д-Р ИМРЕ ИВАНЧИЧ Система взаимоотношений местных Советов и их органов в формирующихся агломерациях	185
АЛЕКСАНДЕР БОБУШ Проблема делимитации зон тяготения	192
Д-Р ЕРЖЭБЕТ ТАЙТИ, ВЁРЁШМАРТИНЭ Взаимоотношение между процессами агломерирования и сплочения населения	198
ХРИСТО ГАНЕВ Особенности формирования и методы географического анализа агломераций в Народной Республике Болгарии	207

Д-Р АГНЕС ПАЛ	
Возможности процесса агломерирования в окрестности города Сольнок	217
Д-Р ФЕРЕНЦ ЭРДЁШИ	
Зона тяготения рабочей силы города Печ	226
ЭТА ДАРОЦИ	
Изменения в использовании территории в г. Веспрем и его ок- рестностях	242
Д-Р РАЛЬФ ШМИТ	
Процесс агломерирования городов и его территориальные формы по организации в ГДР	265
ЛАСЛО КУЛЬЧАР	
Социологические проблемы зон тяготения в Орманшаге	270
Д-Р ВАЦЛАВ МЕЗРЖИЦКИЙ	
Информация о методике исследования деятельности местных органов государственной власти и управления в ЧССР при обес- печении комплексного экономического и социального развития территорий, находящихся в их компетенции	276
ЖУЖА ХАНТО	
Междисциплинарное изучение образа жизни промышленных рабочих в зоне тяготения города Печ	283
ВЫСТУПЛЕНИЯ	285

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

